



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

### **Usage guidelines**

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

### **About Google Book Search**

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>



# TROFFEL EN ZWAARD.

---

## Tweemaandelijksch Tijdschrift

UITGEGEVEN

DOOR EN ONDER REDACTIE VAN

het Comité tot verspreiding van de beginselen der  
Confessioneele Vereeniging.

MET MEDEWERKING VAN ANDERE GODGELEERDEN.

---

6<sup>e</sup> JAARGANG.

---

UTRECHT. — ERVEN J. BIJLEVELD. — 1903.

Period.  
1972  
v. 6







*Ia1*

# TROFFEL EN ZWAARD.

---

## **Tweemaandelijksch Tijdschrift**

**UITGEGEVEN**

**DOOR EN ONDER REDACTIE VAN**

het Comité tot verspreiding van de beginselen der  
Confessioneele Vereeniging.

**MET MEDEWERKING VAN ANDERE GODGELEERDEN.**

---

**6° JAARGANG.**

---



**UTRECHT. — ERVEN J. BIJLEVELD. — 1903.**

---

Druk van P. DEN BOER. — Utrecht.

Period. 1972  
v. 6  
1903

ANDOVER-HARVARD  
THEOLOGICAL LIBRARY  
CAMBRIDGE, MASS.

## INHOUD.

### VERHANDELINGEN:

	Pag.
Dr. F. J. Los, De geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis . . . . .	1, 257
Dr. E. J. W. Posthumus Meyjes, Uit de Archaeologie der Gereformeerde Kerk in Nederland. . . . .	48, 299
K. E. van Griethuysen, De Labadie en de Labadisten (Vervolg) . . . . .	65, 201, 337
H. L. A. Feykes, Philips van Marnix. Heer van St. Aldegonde	81
Dr. P. J. Kromsigt, Het geloof . . . . .	95
Jac. Eringa, Belijdende Kerk of reglementair genootschap	145
Dr. H. Visscher, Varia uit mijne aantekeningen . . . . .	189
Dr. H. Visscher, Classicisme en Christendom . . . . .	318
Dr. P. G. Datema, De akten zijn gesloten . . . . .	357
Dr. H. Visscher, Eene bijdrage tot de geschiedenis van Jacob Verschoor . . . . .	364
BLADVULLING . . . . .	144

### BOEKBEOORDEELINGEN:

Mr. J. Schokking, Schetsen uit de geschiedenis van Kerk en Staat, door Dr. P. J. K. . . . .	60
J. D. J. Idenburg, De leer der H. Schrift in aansluiting aan de belijdenisschriften der Ned. Herv. Kerk, door Dr. P. J. K.	62
P. Biesterveld. Het echt-menschelijke, door Dr. P. J. K. . . . .	64
Ralph Connor, Van strijden en overwinnen. Voor Nederland bewerkt door W. van Nes, door Dr. F. J. L. . . . .	126
J. H. Landwehr, L. G. C. Ledeboer, in zijn leven en arbeid geschetst, door Dr. P. J. K. . . . .	131



	Pag.
Enka, Vereenigd, door Dr. F. J. L. . . . .	138
Dr. S. R. Hermanides, Wetenschap en Zedelijkheid, door Dr. H. S. . . . .	238
Dr. H. Bavinck, Hedendaagsche Moraal, door Dr. H. S. . . .	242
Johs. Krull, Het Nieuwe Testament, door J. E. . . . .	247
Enka, Langs verschillende wegen, door Dr. P. J. K. . . . .	253
Daniël Plooi, De bronnen voor onze kennis van de Eesenen, door Dr. F. J. L. . . . .	327
Dr. H. Bavinck, Godsdienst en Godgeleerdheid, door Dr. F. J. L.	330
Jan Maclaren, Van lang vervlogen dagen, door Dr. F. J. L.	333
Dr. Friederich Loofs, Handboek voor de beoefening van de dogmengeschiedenis, door Dr. F. J. L. . . . .	373
L. Penning, Vredenburg, door Dr. H. S. . . . .	379
J. Postmus, Lente, door Dr. P. J. K. . . . .	381
Vergeet mij niet en Bredee's Geïllustreerde Familiekalender, door Dr. P. J. K. . . . .	382
Betsy, De vorst uit het huis van David, door Dr. P. J. K.	383
J. F. de Klerk, Delfshaven en een Delftshavenaar, door Dr. P. J. K. . . . .	384

# DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE GELOOFSBELIJDENIS.

## HOOFDSTUK I.

HET ONTSTAAN DER GELOOFSBELIJDENIS. 1559—1561.

„Ik geloof in God den Vader, en in God den Zoon, en in God den Heiligen Geest”.

Zoo luidde de geloofsbelijdenis, die Christus zelf den Christenen op de lippen legde.

Door de apostelen wellicht, door hun leerlingen „de apostolische vaders” en door kerkvaders en -leeraars werd de geloofsleus der doopformule in den loop der tijden uitgebreid tot het Symbolum apostolicum, de Apostolische geloofsbelijdenis van de twaalf artikelen des algemeenen en ongetwijfelden Christelijken geloofs.

Daarbenevens ontstonden in de tweede, derde en vierde eeuw onzer jaartelling tal van minder algemeene confessies, ontworpen door kerkleeraars, kerken, en kerkvergaderingen. Achter oude psalmboeken vindt ge afgedrukt de belijdenis van het concilie van Nicea van 325, en die „van den heiligen Athanasius, bisschop van Alexandrië,” vervaardigd in 333.

Het anti-christendom der middeleeuwen zette zoowel de kaars des Woords als het licht van „de herhalingen der Heilige Schrift” onder de korenmaat.

De nacht der „donkere eeuwen” ging voort en werd duisterder nog. Petrus Waldus en de Waldenzen, de

door Frankrijk, Nederland, en Boheme vervolgden, verlichtten met den toorts des Woords en den glans van drie confessies een donkere Christenheid. „De morgenstond is gekomen, maar het is nog nacht”.

„Daar zij licht”, weerklonk het met onweerstaanbre Godsmacht van den hemel. En in Helvetia en Germanje eerst, door heel de Christenwereld welhaast, straalde van kansels en katheders weer de onverdoofbre fakkel des Woords.

Wat steden of staten van dat licht opvingen, plag men alom in belijdenissen des geloofs saam te binden.

Die Huldreich Zwingli's en Johannes Calvijn's leer-type meest nabij kwamen, heetten Gereformeerde; die Maarten Luthers's grondgedachten weergaven, heetten Evangelische of Luthersche confessiën.

In één menschenleeftijd ontstonden de voornaamsten dier geloofsleuzen.

1. De Augsburgsche Confessie. Door Melancthon ontworpen, door Luther beaamd, door Duitschland's protesteerende vorsten en twee rijkssteden onderteekend als het uiterste, wat men om des vredes wil bieden kon, werd ze op den rijksdag van Augsburg in 1530 voorgelezen en keizer Karel V overhandigd. De Straatsburgsche belijdenis van 1530, ook wel genoemd die der vier rijkssteden — Straatsburg, Constanz, Memmingen en Lindau — stemt zakelijk met haar overeen. De Augsburgsche geloofsbelijdenis, *Confessio Augustana*, werd de banier der Luthersche kerk.

2. De korte Bazelsche geloofsbelijdenis, 1532.

3. De Boheemsche geloofsbelijdenis, 1535.

4. De Saksische, benevens de Wittenbergsche geloofsbelijdenis, 1552.

5. De eerste Zwitsersche geloofsbelijdenis, 1556.
6. De Fransche geloofsbelijdenis, 1559.
7. De Nederlandsche geloofsbelijdenis, 1561.
8. De Engelsche geloofsbelijdenis, 1562.
9. De tweede Zwitsersche geloofsbelijdenis, 1566.  
Door Bullinger vervaardigd, werd zij op aandrang van den keurvorst van de Palts door de Zwitsersche eedgenooten als tweede helvetische confessie, *Confessio helvetica*, aangenomen.
10. De Poolsche geloofsbelijdenis, 1570.
11. De Paltssische geloofsbelijdenis, of die van keurvorst Frederik den godvruchtige, na zijn dood uitgegeven, 1576.

Deze geloofsleuzen waren even noodzakelijk als nuttig. De gezuiverde kerken gaven daardoor „rekenſchap van de hoop, die in hen was”. Zij onderscheidden zich tevens van oude en nieuwe kettters als Arianen en anderen, en van vrijgeesten benevens zinne- en zedeloozen als David-Joristen en Anabaptisten of Wederdoopers. Bovenal stopten zij Roomschen tegensprekers den mond, die de aanhangers der „nye leere”, als weleer de Waldenzen, Wycliffieten en Hussieten, met vuigen laster bezwalkten.

Geput uit den ſchat des Woords, van ſchriftuurplaatſen als kantteekening verzeld, ſtrekten deze bekentenissen den tegenſtanders tot lokmiddel, den min handigen ten ſteunſel, den meer gevorderden en leeraren ten regel des geloofs, der kerk ter rondas tegen de dwaalleer.

„Houd het voorbeeld der gezonde woorden, die gij van mij gehoord hebt” (2 Tim. 1:13).

Houden wij Nederlanders het voorbeeld der Neder-

landsche geloofsbelijdenis, die wij van Guido de Bres gehoord hebben.

Van Guido de Bres alleen, of ook van anderen gehoord?

Reeds de oorspronkelijke titel der Confessie onderstelt kennelijk het auteurschap van vele personen, niet van één persoon.

Onze vraag moet dus luiden:

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis uit:

de Bres' levensgeschiedenis?

de Bres' geschriften?

de Belijdenis zelve?

de geschriften dergenen, die als medeopstellers der Confessie worden genoemd?

de verklaringen van de Bres' tijdgenooten?

en de boeken van latere schrijvers?

Ziedaar de vragen, wier antwoorden ons de geboortegeschiedenis der Confessie zooveel mogelijk doen kennen.

Vooreerst dan de vraag: Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de Bres' levensgeschiedenis?*

En dan zij hier vooral herinnerd aan de Bres' verblijf te Doornik van 1559 tot '61, juist de jaren waarin de Belijdenis vervaardigd werd. Als antwoord op het zingen der psalmen van Marot twee avonden aaneen in de straten van Doornik, zond de Landvoogdes Margaretha van Parma in October 1561 drie commissarissen naar de stad, om verdachte personen te vangen en te

verhooren. Deze commissie rapporteerde dato 2 November 1561 aan de Hertogin:

„Mevrouw! heden is bij het openen der poort van het kasteel een zeker gesloten en verzegeld pakje gevonden, dat men binnen de eerste afsluiting geworpen had; waarin een lang geschrift was, geadresseerd aan ons of bij onze afwezigheid aan die van de stad, vervaardigd uit naam van de burgers en inwoners dezer stad, bevattende hun klachten over de vervolgingen, die om het geloof van Jezus Christus (gelijk zij zeggen) tegenwoordig geschieden, . . . zeggende dat zij geen verstoorders der openbare rust noch rebellen tegen de vorsten zijn, . . . en opdat wij zouden weten de zuiverheid hunner leer, boden zij ons het hierbij ingesloten boeksken aan, bevattende hun belijdenis, die zij zeggen dat meer dan de helft dezer stad met een gemeen accoord ons aanbieden, waarmede meer dan honderd duizend mannen in den lande instemmen”.

Een „lang geschrift” en een „boeksken”, een apologie en een confessie, werden aldus der Overheid voor de voeten geworpen. Doch de naam van schrijver of schrijvers stond in opschrift noch onderschrift.

Er was natuurlijk den commissarissen alles aan gelegen, den schuldige of de schuldigen bij name te kennen, en van zijn persoon of van hun personen zich te verzekeren. Weldra werd de Bres genoemd, als oude bekende herkend, en ijverig gezocht. Reeds veertien dagen na het werpen der geschriften over den kasteelmuur, in het verhoor van een zekeren Gilles d'Espingalles, gaan de commissarissen in hun ondervragen van de Bres' auteurschap uit. Het lag trouwens voor de hand, in den prediker den schrijver te vermoeden.

Terloops zij hier opgemerkt, dat 1561 als geboortjaar der Nederlandsche geloofsbelijdenis ook door deze historie vaststaat.

Den 10<sup>den</sup> Januari 1562 werd de schuilplaats van den ketterschen leeraar te Doornik ontdekt, een klein huis met tuintje in de parochie van St. Brixie bij den stadswal dicht bij de woning van de Bres. Het was de studeerkamer buitenshuis van Guy, „minister de la parole de Dieu es pays-bas”, gelijk de brieven van een zekeren Pierre Dathey (Datheen), die zich noemt minister der Vlamingen te Frankfort, hem betitelen.

Het rapport der commissarissen van hare Hoogheid de Landvoogdes verhaalt, dat de vangeren op den middag van 10 Januari na den eten het huisje juist bereikten, toen de geheele buurt was samengestroomd om een uitslaanden brand te blusschen en reddingswerk te verrichten. Een onbekende was namelijk met behulp van een ladder in den tuin neergedaald, en had het vuur gelegd aan een groote menigte boeken en papieren, in genoemd huis verzameld.

„Tot degenen die gered zijn behooren ongeveer twee honderd exemplaren van een klein boekje, getiteld „Confession de foy des fidelles des Pais-Bas” waarvan wij vroeger een dergelijke aan Uwe Hoogheid gezonden hebben. . . .

Zijn ook gevonden verscheidene zeer verderfelijke boeken van Calvijn, Luther, Melanchton, Oecolampadius, Zwinglius, Bucerus, Bullingerus, Brentius en alle andere ketters, zoo in 't fransch als in 't latijn, met eenige boeken in 't grieksch, en eenige andere samengeraapte boeken, voor het meerendeel kettersch en verboden.

Gelijk eveneens gevonden is een groote menigte pa-

pieren en boeken, en daaronder verschillende gedenkstukken, verzamelingen van preeken, minuten, brieven, uittreksels, aantekeningen en dergelijken, zoo in het fransch als in 't latijn, waarin zijn opgenomen verschillende uitspraken der heilige schrift en eenige schrijvers, voor het meerendeel in 't grieksch en sommigen in 't hebreuwsch, *alles geschreven met denzelfden letter en karakter* (gelijk wij bij vergelijking gezien hebben) *als de missive, die ons werd gezonden en geworpen werd binnen de eerste poort van het kasteel*, hetgeen ons zekerheid geeft dat de missiven geschreven en samengesteld zijn geheel door genoemden Guy, en ons bijgevolg ontheft van de bekommernis die wij tot dusver hadden, om te weten wie ze had geschreven en samengesteld.

Wat meer is, tusschen genoemde papieren heeft men ontdekt verschillende brieven, van verschillende kanten aan genoemden Guy geschreven, en onder dezen een brief van Jan Calvijn van het jaar 1556, waardoor hij antwoordt op zekere vragen, die genoemde Guy hem had gesteld. . . .

Waardoor wij voldaan zijn over verschillende zaken, die wij wenschten te weten, namelijk dat genoemd persoon zich noemt Guy de Bresse, geboortig van Mons, gelijk wij geschreven hebben gevonden met zijn eigen hand in sommigen van zijn boeken, zoo in 't latijn en grieksch als fransch, waarvan sommigen dat woord Guy hadden uitgewischt, en in plaats daarvan hadden gezet Hieromme, om zich te meer onkenbaar te maken. . . .

Genoemde persoon is de surveilleerende en generale minister van die Calvinistische sectarissen, voornamelijk in deze stad, Rijsel, en Valenciennes, waar hij zijn ver-



gaderingen heeft die hij kerk der geloovigen noemt. . .

Daarenboven, om te voltooien hetgeen overschiet nopens het geval der boeken en papieren van genoemden Guy, zullen wij één of twee dagen ons beijveren om hen meer bijzonder te onderzoeken en te zien, wat we daaruit kunnen halen ten goede van onze zaak, en welke boeken en papieren moeten verbrand en welke anderen bewaard worden. En wij twijfelen niet, dat genoemde Guy en alle andere kettters en sectarissen een groote smart en diepen spijt hebben, dat hun geheimen en werkzaamheden aldus ontdekt zijn, zoodat een van hen het gewaagd heeft (gelijk gezegd is) om achter te blijven, ten einde op klaarlichten dag genoemd huis in brand te steken".

Dat de Landvoogdes bevel gaf den welkomen vondst te doorzoeken en te verbranden, gaat ons thans minder aan. Hoofdzaak is, dat uit het boven aangehaalde officiële rapport blijkt, dat ten jare 1562 drie regeeringscommissarissen te Doornik vrij sterk sprekende bewijsstukken vonden van de Bres' auteurschap der Confessie, en in een officiël staatsstuk, aan de Landvoogdes der Nederlanden gericht, daarvan getuigenis aflegden.

Want genoemde heeren schrijven letterlijk, dat de Confessie, die zij 2 Nov. 1561 aan de Landvoogdes toezonden, en de Confessie, die zij 10 Jan. 1562 in twee honderd exemplaren bemachtigden, één en hetzelfde boekken was. Dat zij het handschrift van den begeleidenden brief, die 2 Nov. '61 met de Confessie mee over den kasteelmuur te Doornik geworpen was, met het handschrift der 10 Jan '62 gevonden papieren vergeleken hadden, en van oordeel waren dat dezelfde

hand die beiden schreef. En dat zij bevonden hadden, dat de auteur in sommige van zijn eigen boeken eigenhandig geschreven had, dat hij zich noemt Guy de Bresse.

Nu is door hen wel niet *het handschrift* der Confessie gevonden, en vergeleken met de Bres' schrijfwijz. Zij vonden beide malen de Confessie als een boekken, niet in handschrift. Geheel en volstrekt afdoend is, wat zij verklaren, voor den absolute zekerheid vorderenden niet.

Maar dat de Bres volgens hen „het lang geschrift” of den begeleidenden brief van 2 Nov. 1561 eigenhandig schreef, en dat in zijn studeerhuis niet minder dan twee honderd gedrukte exemplaren der Confessie — voor een toenmalig verbreider dier boekskens stellig een groot, voor den auteur zelven een niet bevreemdend aantal — in beslag genomen werden, zijn twee vaststaande feiten, die bijna schijnen te eischen de Bres' vaderschap der Belijdenis.

Zijn beide levensbeschrijvers uit den laatsten tijd brengen na 1561 en '62 zijn leven heel niet meer in verband met zijn Confessie.

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de Bres' levensgeschiedenis*?

Op die vraag vonden wij als antwoord, dat een gedrukt exemplaar der Confessie benevens een lang geschrift of een begeleidend schrijven in den nacht van 1 op 2 Nov. 1561, over den kasteelmuur te Doornik geworpen, beide voorshands als producten van een onbekende onze aandacht vragen. Dat den 10<sup>den</sup> Jan. 1562 bleek, dat het begeleidend schrijven van de hand van de Bres was. Dat regeeringscommissarissen niet aarzelden, de Bres ook voor den schrijver der Confessie

te houden. En dat alles vóór, niets tegen hun onderstelling pleit.

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de Bres' geschriften*?

Naar tijdrekenkundige orde noemen wij hier het eerst „Le baston de la foy Crestienne”, een boekje dat door de Bres te Rijssel vervaardigd en in 1555 te Lyon in druk uitgegeven werd. De Nederlandsche vertaling voert den titel „Staf des geloofs”. Het staaft met keur van aanhalingen uit de kerkvaders de Gereformeerde geloofswaarheden tegenover de leer der Roomsche kerk. Die Gereformeerde geloofswaarheden werden later ordelijk gerangschikt in de Confessie. „Le baston” had voor ons doel zeer belangrijk kunnen zijn, indien het boek na de Belijdenis verschenen was. Nu het omgekeerde het geval is, heeft het voor ons onderzoek niet het minste belang.

Ten tweede noemen wij hier de Bres' hoofdwerk, „La racine, fondement des anabaptistes ov rebaptisez de nostre temps. Avec tres ample refutation des arguments principaux, par les quels ils ont accoustumé de troubler l'Eglise de nostre seigneur Jezus Christ, et seduire les simples. Le tout reduit en trois livres, par Guy de Bres”. Het boek telt in de uitgave van 1595, gedrukt bij Pierre de St. André, 15 + 903 bladzijden en verscheen het eerst in druk in 1565, tijdens de Bres' verblijf te Sédan als predikant van Henri Robert de la Marck, hertog van Bouillon. De titel der eerste Hollandsche uitgave luidt: „De Wortel, den oorspronck ende het fundament der wederdooperen, oft herdooperen van onsen tyde. Met overvloedige wederlegginghe der

sonderlicste argumenten, door dewelcke sy ghewoon zijn de Gemeynthe onses Heeren Jesu Christi te beroeren, ende de eenvuldige te verleyden. Alles in drie Boecken tsamen ghestelt ende vergadert door Guy de Bres. Anno 1565. Ende nv wt der Franchoysscher talen in onser Nederduytscher spraken eerst ouergheset, door J. D. R. Ghedruckt Anno 1570”.

Bevreemdend mag het heeten, dat in een polemisch boekwerk van zoo grooten omvang, dat vier jaar na de Geloofsbelijdenis in druk verscheen, van de door denzelfden auteur vervaardigde Confessie met geen woord wordt melding gemaakt.

Ten derde verdient onze aandacht een boekje, dat in 1564 te Antwerpen verscheen. „Historie ende geschiedenisse van de verraderlicke geuangenisse der vromer en godsaliger mannen, Cristophori Fabritii, Dienaer des Goddelicken Woordts binnen Antwerpē, ende Oliverij Bockij, Professeur der Latijnscher sprake, in de hooghe en vermaarde schole van Heydelberch, waarvan den eenen tot een siecklicke en ellendige verlossinge gecomen en den anderen wreedelijk vermoordt ende ten vyere opgeoffert is. Antwerpen 1564, November”. De Bres vertaalde het boekken, welks auteur mij onbekend is, in het Fransch, en gaf het in 1565 in druk uit. De tweede druk dezer vertaling verscheen in 1614 te Leiden bij Gabriël Perin, onder den titel: „Histoire notable de la trahison et emprisonnement de deux bons et fideles personnages en la ville d’Anuers; c’est assavoir, de Christophe Fabri ministre de la parole de Dieu en ladite ville, et d’Oliuier Bouck, Professeur en la langue Latine en la tres fameuse et tresrennomee Université d’Heydelberch desquels l’un estant grieue-

ment malade a esté deliuré de ceste miserable captiuité. Et l'autre a esté cruellement meurtri, et offert en sacrifice à Dieu par le feu. Reueue, corrigee et augmentee pour la seconde fois par son propre Autheur: et depuis traduite de Flamand en Francois, par Guy de Bres Ministre". Ook aan dezen vertaalarbeid heeft de Bres geen enkel woord over zijn Belijdenis des geloofs toegevoegd.

Ten vierde moet nog het aandeel van de Bres in de verbetering en uitbreiding van de *Histoire des Martyrs van Crespin* in behandeling komen. Toen de regeeringscommissarissen te Doornik 10 Januari 1562 de Bres' studeerwoning ontdekten, vonden zij o. a. een brief uit het jaar 1559 van Jean Crespin, den vromen en bekwamen boekdrukker te Genève, behelzende het verzoek aan zijn vriend de Bres, om voor hem in het Fransch en in het Latijn een lijst te vervaardigen van de martelaars uit de streken, waar hij had vertoefd. Want Crespin bracht de uitgave van zijn martelaarsboek in gereedheid. De Bres heeft blijkbaar aan zijn verzoek voldaan. Want vóór 10 Januari 1562 werd door commissarissen te Doornik in het huis van Jean du Mortier gevonden „een lang geschrift, vervaardigd over hetzelfde onderwerp der vervolgingen van de ware christenen”, geschreven met de hand van de Bres. Ook de stukken betreffende Jacques de Lo, den martelaar te Rijssel, die 16 Februari 1559 levend verbrand werd, werden te Doornik in beslag genomen.

Welk gedeelte van Crespin's *Histoire des Martyrs van de Bres* hand afkomstig is, moet door onderlinge vergelijking der verschillende uitgaven van het boek en uit den inhoud zelven blijken. De geschiedenis van

vele Zuid-Nederlandsche martelaars, vooral uit Doornik en omstreken, zal wel door de Bres bewerkt zijn. Want de inzage der origineele processtukken, in het rijksarchief te Brussel berustende, bewijst dat Crespin over hen zeer volledig, dus door een Zuid-Nederlander en ooggetuige, is ingelicht.

De levensbeschrijving van de Bres zelven, en het verhaal van de opstelling der Confessie door de Gereformeerden, beiden voorkomende in het martelaarsboek, dat Crespin mede met hulp van de Bres vervaardigde, maken met geen enkel woord van de Bres' auteurschap der Geloofsbelijdenis melding. We treffen hier een bescheidenheid aan, die hoogst bevreemdend moet worden genoemd.

En wjl ook 's man brieven, van uit den kerker aan zijn vrouw en moeder geschreven, van geen Confessie melding maken, komen we tot dit negatieve resultaat:

Uit de Bres' geschriften worden wij niet het minste gewaar aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis.

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de Belijdenis zelve?*

Bevat de titel ook den naam van den schrijver? Gaat aan de Confessie een met een persoons- en geslachtsnaam onderteekende Inleiding vooraf? Volgt er wellicht een evenzoo onderteekend slotwoord op de Confessie?

Natuurlijk raadplegen wij hier slechts de eerste Fransche uitgave van 1561, en den eersten Nederlandschen druk van 1562.

Zooals men weet, is onze tijdgenoot, de heer Jonkheer

Trip van Zoutland, predikant te Hattem, zoo gelukkig geweest, de oorspronkelijke Fransche uitgave van 1561 te ontdekken. Eeuwen lang kenden we haar bestaan slechts uit historieschrijvers. Réimprimé textuellement par Jules-Guillaume Fick, Genève MDCCCLV, ligt ze thans in keurige reproductie in 12mo voor ons. Het titelblad luidt:

Confession de foy, Faicte d'un commun accord par les fideles qui conuersent és pays bas, lesquels desirent viure selon la pureté de l'Evangile de nostre Seigneur Jesus Christ. I Pier. III. C. Soyez touiours appareillez à respondre à chacun qui vous demande raison de l'esperance qui est en vous. M.D.LXI.

Gelijk men ziet, worden op het titelblad schrijver, drukker en plaats van herkomst niet genoemd. De klauw der inquisitie zweefde ten jare 1561 te dreigend boven de „verboden boeken” en hun auteurs. „Les fideles qui conuersent és pays bas” was een ongrijpbare personengroep.

De eerste hollandsche druk van 1562 maakt het voor ons doel niet beter. Door de brandwoede der inquisitie hittiglijk vervolgd, was hij zoo zeldzaam geworden, dat aan zijn bestaan werd getwijfeld, ofschoon Is. le Long nog een exemplaar heeft gekend<sup>1)</sup>. Aan Dr. A. van der Linde, op historisch gebied geen onbekende, is het gelukt, een exemplaar op te sporen, dat hij te Nijmegen bij Adolf Blomhert in 1864 in 12mo. uitgaf. In de uitmuntende drukkerij van Joh. Enschedé

---

1) Kort historisch Verhaal van den eersten oorsprong der Nederlandschen Gereformeerden Kerken onder 't kruys, bl. 84, 86—88, 104 v.

en Zonen te Haarlem werd het letterlijk, naar ouden vorm en formaat, herdrukt, MDCCLXIV. De titel van het keurig boekken luidt:

„Belydenisse des gheloofs. Ghemaect met een ghemeyn accoort door de ghelouighe, die in de Nederlanden ouer al verstroyt zijn, de welcke na de suyverheyte des Heylighen Euangeliums ons Heeren Jesu Christi begheeren te leuen. I Petri iij. Sijt altijts bereydt ter verantwoordinghe eenen yegelicken die daer rekenschap begheert van der hope die in v is. Ghedruckt inden Jaar ons Heeren Jesu Christi: M.D. ende Lxij.

Een letterlijke vertaling van den franschen titel. Alleen is het fransche „les fideles qui conuersent és pays bas” uitgebreid in het nederlandsche „de ghelouighe, die in de Nederlanden *ouer al verstroyt zijn*”. Heeft de vertaling reeds een wijderen kring van lezers op 't oog dan de oorspronkelijke tekst?

Ook de hollandsche druk verzwijgt de namen van schrijver, drukker, en plaats van herkomst.

Alleen mag uit het feit, dat eerst de fransche, daarna de hollandsche druk verscheen, de onderstelling worden afgeleid, dat een Zuid-Nederlander de Confessie schreef.

Doch de oorspronkelijke fransche titel heeft een geschiedenis gehad, een geboortegeschiedenis, die licht spreidt over den titel. In den nacht van 1 op 2 Nov. 1561 heeft de Bres een brief over den muur van het kasteel te Doornik laten werpen. Reeds vernamen wij van een verzegeld pakje, waarin een lang geschrift en een daarbij ingesloten boekken zich bevonden. Het lang geschrift, de der Confessie meegegeven brief, was vervaardigd „uit naam van de burgers en inwoners dezer stad” (Doornik). En opdat de regeering de zuiver-



heid hunner leer zou mogen weten, boden zij haar hun belijdenis aan, „gemaakt met een gemeen accoord van meer dan de helft der inwoners, waarmede meer dan honderd duizend in den lande instemmen”.

Uit deze uitdrukking in den brief is ongetwijfeld de oorspronkelijke fransche titel der belijdenis overgenomen. Belijdenis des geloofs, „gemaakt met een gemeen accoord door de geloovigen, die in de Nederlanden verkeerren”.

Oorspronkelijk sloeg het gemeen accoord op „meer dan de helft der inwoners” van Doornik. Minstens de eenige ambtgenoot van de Bres te Doornik, Pérégrin de la Grange, benevens het Consistorie of de Kerkeraad, moeten over het opstel van de Bres gehoord zijn. Zij vertegenwoordigden destijds de meerderheid der inwoners van Doornik. De brief was dan ook geschreven „uit naam van de burgers en inwoners dezer stad”.

Voorts verzekert de brief ten aanzien der belijdenis: „waarmede meer dan honderd duizend in den lande instemmen”. Een betuiging, die weldra in den titel der confessie aldus luidt: „de geloovigen, die in de Nederlanden verkeerren”.

Ziedaar een tweemaal herhaalde betuiging, die iets, die veel beteekent. Men wete dat de goede gewoonte dier tijden mebracht, dat veelal een geestverwante deskundige werd uitgenoodigd van een handschrift inzage te nemen, voordat het ter perse ging. En vooral, dat naar Gereformeerde zienswijs één enkel persoon onmogelijk een kerkelijke, dat is algemeen geldende, belijdenis kon openbaar maken. Een enkele kon niet doen, wat der Kerke was.

Het is dus mogelijk, dat de Bres de instemming der honderd duizend stilzwijgend onderstelt, meer niet.

Maar veel meer waarschijnlijk is, dat hij in vroeger jaren door mondelinge samenspreking, of kort vóór de uitgave door correspondentie, van de instemming der gemeentehoofden in Zuid-Nederland zich vergewist heeft. Dan alleen had hij volle recht om te spreken gelijk hij deed.

De brief van 1 November 1561 bewijst dus ontegenzeggelijk, dat de Bres zijn Confessie vóór de openbaarmaking aan het oordeel van anderen onderworpen heeft.

In de fransche uitgave staat op de keerzijde van het titelblad een „Sonnet” van veertien regels, koning en rechters herinnerend aan de latijnsche rechtspreuk: „Hoor ook de andere partij”. Het versje is in de nederlandsche editie vrij vertaald. Doch de dichter verzwijgt zelfs zijn initialen.

Nu volgt „een Epistre au Roy”, waarboven staat: Les fideles qui sont és pays bas, qui desire viure selon la vraye reformation de l'Euangile de nostre Seigneur Jesus Christ, au Roy Philippe leur souuerain seigneur. Dit model van classieke welsprekendheid, deze zielroerende klacht der verdrukten die geen trooster hebben, dit aangrijpend beroep op den mensch in den tyran, deze prachtige en krachtige apologie der kerk onder 't kruis, verdient in haar geheel door de kinderen der Reformatie ten onzent te worden gekend.

Reeds de aanhef teekent. „Ware het ons gegund, o Sire! ons voor uwe Majesteit te stellen, ten einde ons te verdedigen betrekkelijk de misdaden waarmede men ons belast en de billijkheid onzer zaak te toonen, wij zouden dit geheime middel niet zoeken om u de zuchting van uw volk te doen hooren door een stemme-loos request of geschreven Confessie. Maar wijl onze

vijanden u de ooren hebben vervuld met zooveel valsche berichten, dat wij niet enkel belet worden voor uw aangezicht te komen, maar verjaagd worden uit uwe landen, vermoord en verbrand aan iedere plaats waar men ons vindt, verleen ons, Sire! in Godes naam voor het minst, wat geen enkel mensch aan de beesten kan weigeren, het is, ons klagelijk geroep als zeer uit de verte te hooren. Opdat wanneer uwe Majesteit, ons gehoord, ons schuldig oordeelt, de vuren worden verdubbeld in uw koninkrijk, de helsche pijnen en folteringen vermenigvuldigd. En daarentegen, wanneer onze onschuld u openbaar is, zij u ten steun en toevlucht hebbe tegen het geweld onzer vijanden”.

Zoo spreekt, nederig en stout, het geschonden recht.

Op een heenwijzing naar den lijdensweg der oud-christelijke kerk en den vreeselijken heidenschen volksroep: „Christianos ad leones, werpt de Christenen voor de leeuwen”! en op een betuiging van de grootst mogelijke onderdanigheid aan het goddelijk gezag der Overheden volgt de bekende classieke uitspraak: „Wij bieden den rug den slagen, de tongen den messen, den mond den breidelstokken (waarmee de tong wreed doorpriemd en het spreken op de folterplaats onmogelijk gemaakt werd), en het gansche lichaam het vuur”.

En lasteren de vijanden, dat het klein getal der verdrukten hen, miltziek als zij zijn, van feitelijken opstand weerhoudt, de wederlegging luidt, fier en ootmoedig: „Wij verzekeren u, Sire! dat in uwe Nederlanden meer dan honderd duizend mannen zijn, houdende en volgende den godsdienst, waarvan wij u de Belijdenis aanbieden, en evenwel is in geen van hen voorbereiding tot muiterij gezien, ja van hen is geen enkel woord, daartoe

streckende, gehoord. Hetgeen wij u zeggen van het groot getal onzer broederen, is niet, Sire! om te verwonderen of schrik aan te jagen den minste van uw officieren of dienaren; maar zoowel om de lasteringen te weerleggen van hen, die ons niet zouden weten hatelijk te maken dan door leugens, als ook om u tot medelijden te bewegen”.

Wat een ootmoedige toon in den smeekbrief dezer stoere Gereformeerden, die zelfs aan de mogelijkheid om ook den vorst zelve verwondering of schrik aan te jagen uit eerbied voor den landheer niet schijnen te denken. Let ook op de eenstemmigheid van dit zendschrijven met het „lang geschrift”, dat 2 November 1561 over den kasteelmuur te Doornik geworpen lag, en eveneens van meer dan honderd duizend belijders der nieuwe leer gewaagde.

Van wat kracht de Confessie is, en met welk doel men haar Filips II aanbood, leert duidelijk de volgende uitspraak: „Want wat betreft dat men ons vervolgt, niet alleen als tegenstanders van uwe kroon en van de openbare zaak, maar ook als vijanden van God en Zijn kerk, smeken wij u er over te oordeelen door middel van de Belijdenis des geloofs, die wij u aanbieden, bereid en gereed om haar, zoo noodig, met ons eigen bloed te onderschrijven”.

Ten slotte houden de smekelingen staande, dat zij het Christelijk geloof, in het symbolum vervat, en de geheele leer door Jesus Christus geopenbaard, toestemmen en belijden. En beslist, maar niet kwetsend, wijzen zij afgodische ceremoniën en heidensche zonden, den gruwel der toenmalige roomsche kerk, af.

Het eind van den smeekbrief is aangrijpend schoon,

de slotbede is niet krenkend, maar apostolisch verheven :

„Het komt u toe, Sire! het komt u toe kennis van deze zaken te nemen, u te stellen tegen de dwalingen, hoe vastgeworteld zij door lengte van tijd ook zijn, en de onschuld te handhaven van hen, die tot nu toe in hun recht meer verdrukt dan verhoord zijn geweest. Alzoo zegene u de Heere en behoede u, de Heere doe Zijn aangezicht over u lichten, en handhave u in allen voorspoed. Amen”.

Voor ons doel moeten wij hier zeggen : Helaas! achter dit Amen des geloofs verbergt zich de naam van den schrijver of de schrijvers van den zendbrief.

Op den smeekbrief aan den koning volgen twee bladzijden, bedrukt met vijf bijbelteksten. „Eenige plaatsen van het Nieuwe Testament, waardoor alle geloovigen vermaand worden om belijdenis van hun geloof voor de menschen te doen”. Dat hier de onderteekening ontbreekt, spreekt van zelf.

Zoo komen wij dan nu tot de Belijdenis zelve, in 37 artikelen vervat. Ze voert het opschrift: „Confession vrayement chrestienne, Contenant le salut eternal de l'ame”. Of in het oud Vlaamsch: „Vvarachtige Christelicke. Belijdenisse. Inhoudende de eewighe salicheydt der zielen”. De meeste artikelen hebben bijbelteksten tot kanteekeningen. De Confessie is niet onderteekend.

Het laatste, wat het boekje bevat, is de „Remonstrāce aux Magistrats, des Pays bas, assauoir Flādres, Braban, Hainault, Artois, Chastelenie de l'Isle, et autres regions circonoüisines”. Of, gelijk de hollandsche titel luidt: „Vermaninghe ende vertooch tot den Ouerheden, vanden Nederlanden, namelick, Vlaenderen, Brabant, Hollandt, Zeelandt, Henegouwe, Artoys, Casteleynschap

van Rysselle, ende andere omliggende Landtschappen”.

Blijkens het fransche opschrift zijn we hier nog in de dagen vóór onzen grooten opstand. Vlaanderen en Brabant zijn de hoofdgewesten. Holland wordt nog niet genoemd. De nederduitsche overzetting had natuurlijk een wijderen kring van lezers op het oog. Vandaar dat Holland en Zeeland in den titel meê opgenomen werden.

De „Vermaninghe” tot de Overheden is ongeveer even lang als de „Zendtbrief” aan den Koning, 10 bladzijden compres gedrukt en 16 bladzijden wat ruimer gedrukt. Beider doel is hetzelfde. Maar de toon verschilt. In de „Vermaninghe” is alle schroom om personen en zaken bij hun naam te noemen afgelegd. De verontwaardiging des geloofs over de verdrukking van Gods volk, en de kracht der gematigdheid die niet noodeloos grieft, dingen om den voorrang. Ook hier treft ons de onderwerping aan het goddelijk gezag der Overheid, ook in geloofszaken, mits het Woord rechter zij. En de welsprekendheid der feiten laat niet na, de harten der lezers te treffen.

„Want hoewel een buitensporig aantal menschen het Evangelie vervolgt... nochtans zijn er voornamelijk twee soorten, die op ons loopen als op eenige razende beesten, en die door alle middelen zich inspanssen, om u van uw natuurlijke zachtmoedigheid en goedheid tot hun bloedige en razende wreedheid te vervormen. De eersten hebben geen reden dan een onbedachtzamen ijver voor een zoo zoo godsdienst, welke alleen steunt op een algemeene en verouderde dwaling. De anderen vervolgen ons, niet omdat wij hen in hun devotie verstoren: want die is er ganschelijk niet in hen: maar omdat het Evangelie (naar hetwelk wij begeeren ons

te reformeeren) contrarie is aan hun goddeloosheid, gierigheid, eerzucht, hoererij, doodslagen, dronkenschap-  
pen, en andere boosheden, waarin zij zich baden en zich wentelen als beesten. Wat aangaat de eersten, wij weten, dat zij behooren tot hen, waarvan Jezus Christus spreekt, die meenen Gode een dienst te doen met ons aan den dood over te leveren, zijnde te verontschuldigen, naar het schijnt, voor het oog der menschen, maar zeker niet te ontschuldigen voor God: overmits de godsdienst, dien zij met zoo groote wreedheid handhaven, niet is gefondeerd op het woord van God, maar op hun fantasie en meening van hun voorouders”.

Deze monniken, priesters, beneficianten (geestelijken, die op grond en tegen het genot eener misstichting geestelijke diensten verrichten), scholastieken (aanhangers en beoefenaars eener middeleeuwsche schoolsche geleerdheid), en doctoren worden krachtig tot de orde of liever tot het Woord Gods geroepen. En de Overheden worden vermaand, zich niet tot uitvoerders van de censuren en de meeningen van hen te maken, die het hoogste belang bij de zaak hebben.

De volgende uitspraak herinnert aan Luther's bede om een corrigendum *uit den Bijbel* voor den rijksdag te Worms. „Alzoo behoort men, alvorens tegen onze personen te woeden, aan te toonen, hoe wij ketters zijn, dwalende in het geloof, en ons door teksten uit Bijbel of Evangelie te overtuigen, zonder als eenige reden ons tegen te zetten de vuren, de tongen uit te snijden, en de monden met haken toe te sluiten van hen, die slechts begeeren aan te toonen, dat hun leer is gefondeerd op den eenigen rotssteen, welke is Jezus Christus”.

Voorts heeten de monniken en priesters navolgers der

oude Schriftgeleerden en Farizeën, de moorders van Gods Zoon en zijn profeten. Zij verzaken zelve hun canones (leerregels), die ten voordeel der waarheid verbieden voort te brengen de gewoonte, aangezien de gewoonte zonder waarheid maar een oude en verouderde dwaling is, en Jezus Christus gezegd heeft: Ik ben de weg, de waarheid, en het leven; en niet, Ik ben de gewoonte.

„Aangaande degenen, die zonder godsdienstijver ons zoo vijandig zijn, . . . het is waar, dat zij niet allen in goddeloosheid gelijk zijn. Want sommigen, en zelfs monniken en doctoren, hebben de genade veracht, die de Heere hun bewezen had, van de zuiverheid des Evangelies te kennen . . . en zijn in een verkeerden zin overgegeven, alzoo dat zij met lossen toom tot allerlei ondeugd loopen, en wij hebben geen meerder vijanden dan die. . . De anderen zijn zoodanig niet, noch zulke gruwelijke verachters Gods, maar zijn alleen zoo ingewikkeld in de begeerlijkheden des vleesches en der wereld, alsof er geen ander toekomstig leven ware dan dit tegenwoordige, en gevoelen niets Christelijks; het is het eenvoudige volk, dat zich aan dronkenschap overgeeft, zóó schaamteloos, dat men zeer dikwijls, behalve het uitwendig voorkomen van het gelaat, nauwelijks onderscheid kan zien tusschen hen en het dier. . . En evenwel, grootmachtige Heeren! zij meenen dat deze onbeschaamdheden hun vrij staan, wanneer zij om zich van schuld te reinigen naar de Mis gaan. . .

Wij danken God, dat onze vijanden zelve gedwongen zijn om eenig getuigenis te geven aan ons goed gedrag („modestie”), deugd en lijdzaamheid, alzoo dat hun gewoon zeggen is: Hij zweert niet, hij is Lutheraan;



hij hoereert niet, hij is geen dronkaard, hij is van de nieuwe secte. En evenwel, niettegenstaande deze getuigenissen van eerbaarheid, wordt geen enkele soort van lijfstraf vergeten om ons te folteren”.

Deze tegenstelling tusschen pijnigers en gepijnigden bood gereede aanleiding, om met een verzoek om onderzoek te doen in een rechtvaardige zaak en met een heilbede voor het welzijn der Overheden de „Vermaninghe” te besluiten.

Somtijds wordt het „wij” daarin vervangen door „ik”. Kennelijk schrijft één namens velen. Maar de schrijver noemt zich zelf noch zijn lastgevers.

Als vrucht van ons onderzoek stellen wij vast: Aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis weten wij *uit de Belijdenis zelve* letterlijk niets, wat het auteurschap betreft. Alleen vermeldt het titelblad, dat de Confessie „vervaardigd is krachtens gemeene overeenstemming door de geloovigen, die in de Nederlanden verkeerden, welke begeeren te leven naar de zuiverheid des Evangelies van onzen Heere Jezus Christus”. Het fransche opschrift der remonstrantie aan de magistraten noemt als hun woonplaatsen „Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, Artois, kasteleinschap van Rysel, en andere omliggende landstrekken”. En de hollandsche titel voegt aan die plaatsnamen Holland en Zeeland toe.

Doch de brief van 1 November 1561, die de Confessie begeleidde, en geschreven was, naar wij regeeringscommissarissen hoorden verklaren, met de hand van de Bres, wijst ondubbelzinnig naar instemming heen, te Doornik en door heel België betuigd. En alle toenmalige omstandigheden worden ons raadselachtig, zoo we aan de Bres het vaderschap der Confessie ontzeggen.

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de geschriften dergenen, die als medeopstellers der Confessie worden genoemd?*

Doctor Adrianus Saravia, omstreeks 1561 predikant te Antwerpen, van 1582 tot '87 professor te Leiden, om politieke redenen voortvluchtig, tot zijn dood toe in 1612 hoogleeraar te Canterbury in Engeland, moet tijdshalve het eerst worden genoemd. Hij schreef, 50 jaar na het ontstaan der Geloofsbelijdenis, aan den predikant J. Uitenbogaart:

„Ik beken, dat ik een van de eerste opstellers dezer Geloofsbelijdenis geweest ben, gelijk ook Herman Moded. Of er nog meer in 't leven zijn, weet ik niet. Zij is eerst geschreven in het Fransch, door Christus' dienst-knecht en bloedgetuige Guy de Bres. Maar eer ze werd uitgegeven, heeft hij haar medegedeeld aan de dienaren van Gods Woord, zoo veel hij er kon vinden. En heeft het aan hen overgelaten, te verbeteren, zoo hun iets mishaaide, er aan toe of af te doen. Zoodat zij niet moet gehouden worden voor het werk van één man” 1).

Zoo schreef een Gereformeerd hoogleeraar, die aan

---

1) „Ego me illius Confessionis ex primis unum fuisse authoribus profiteor, sicut et Hermannus Modetus; nescio an plures sint superstites. Illa primo fuit conscripta Gallico sermone a Christi servo et Martyre Guidone de Bres. Sed antequam ederetur, Ministris Verbi Dei, quos potuit nancisci illam communicavit: et emendandum, si quid displiceret, addendum, detrahendum proposuit: ut unius opus censeri non debeat”. Epistolae Praesertantium ac Eruditorum virorum. Epistolae eccles. et theologicae. Epistola 181, p. 294 sq. Vgl. Uitenbogaart, Kerkelyke Historie, dl. III, blz. 7.

den avond zijns levens meermalen de gevoelens van Calvijn en Beza bestreed <sup>1)</sup>, aan een leeraar, wien als Remonstrantsch partijhoofd bij het steeds feller worden der godsdiensttwisten niets liever was dan het beknibbelen van het gezag der Confessie. Guy de Bres de auteur der Confessie. Voorts vele mede-opstellers. En voor ieder vrijheid van verbetering. „Belijdenis des geloofs, *gemaakt met een gemeen accoord*”.

De tweede mede-opsteller der Confessie, door Saravia reeds als zoodanig genoemd, is de welbekende Hermanus Moded of Strijcker, de monnik uit Zwolle, die reeds in 1544 als leeraar bij de Hervormden voorkomt. Een rotsman des geloofs, een vurige Petrus, 14 Juni 1566 nabij Oudenaarden als de eerste hagepreeker opgetreden, in doodsgevaar menigmaal, in 1572 de eerste predikant te Zierikzee, hofprediker van prins Willem van Oranje, door diens gemalin Charlotte van Bourbon Immodet genoemd, in 1580 predikant te Utrecht, later tot geheime staatsdiensten in Duitschland gebruikt. Een onverdraagzaam, bemoeizuchtig mensch, maar Christus en zijn Evangelie getrouw, en een vader der Nederlandsche Hervormde kerk.

Blijkens den brief van Saravia leefde Moded ten jare 1612 nog. En de opdracht van zijn geschrift tegen de Wederdoopers aan de Algemeene Staten leert, dat hij zich in 1603 te Middelburg bevond.

Moded schreef namelijk een boekken van 341 bladzijden in 12<sup>m<sup>o</sup></sup> onder dezen langdradigen titel:

„Uan de eerste beghinselen der Wederdoopsche Seck-

---

1) B. Glasius, Godgeleerd Nederland, 's Hertogenbosch, 1851—56, dl. III, blz. 265.

ten/ ende wat veelderley ver/scheyden tacken/ een yder met zijn aert ende drijuen /daer wt ghesproten zijn/ Item van haer ydele Uisioenen /Droomen/ Prophetien /sendinge/ leere /grooten twist/ etc. vele wt haer /eyghen boecken ghetrocken/ ende /met gront der H. Schrift/ crachtich wederleyt. /Hier is noch by gheuoeght een grondich/ t'samen sprekinge ouer de voornaemste hoofstucken haerder dwalinghe./ Door Hermanum Moded/.

Het grootste deel van dit boek, blz. 187—341, bevat „Een Dialogus of t'samenspreken van twee personen /d'eeene ghenamt Eenvoudich mensche/ clagende dat hy is inden Doolhoff deses werelts /ende d'ander/ Bericht der waerheyt/ die hem den rechte padt aanwijst. Alles tot stichtinghe des naesten/ leest met verstandt ende oordeelt”.

Pagina 270 vermeldt de volgers of geloofsgenooten van Petrus Waldus van Lyon in Frankrijk, een zeer rijk en geleerd vroom man, die de Evangelieleer met grooten ijver plantte en handhaafde, en de vader van de naar hem genoemde bijbelsche sekte der Waldenzen werd. Aangaande hen schrijft Moded:

„Int jaar 1212 zijnder te Parijs van desen volcke 24 Martelaers ghemaect, die vrijmoedighe belijdenisse ghedaen hebben, die noch tegenwoordich by ons in scharfte is, waer mede dat accordeert de belijdinge, die wy de ghereformeerde van de nederlan[den] den Coninck van Spaengien overghegheven hebben, by my onder 't Cruyce beneersticht) int Jaer 1561. ingaende in Januarij”.

Een merkwaardige uitspraak van een der hoofdpersonen in zake het ontstaan onzer Confessie, maar die niet „klaarder dan het licht” is. Wat bedoelt Moded

er mee? Ongétwijfeld spreekt hij van onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Want juist zij is, in den nacht van 1 November 1561, in een verzegeld pakje over den kasteelmuur te Doornik geworpen, en aldus „den Coninck van Spaengien overghegheven”. Van een aanbieden aan Zijne Majesteit van een andere Confessie is ons niets bekend.

Moded diende in dat jaar een gemeente „onder 't Cruyce”. Reeds in Januari van 1561 heeft hij onze Belijdenis „beneersticht”. Hij alleen? Waarom verzwijgt Moded zijn medehelpers? En wat beteekent het woord „beneersticht”?

Bij gebrek aan een oud-nederlandsch woordenboek heb ik mij tot de bijbeltaal gewend, en bevonden dat benaarstigen of zich benaarstigen, de vertaling van het grieksche *σπουδάζω*, allerwege beteekent zich spoeden, spoed maken, vervolgens ook zich beijveren, allen ijver in het werk stellen.

Moded verklaart dus aangaande onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis, dat hij sedert Januari 1561 ten haren aanzien zich met bekwamen spoed beijverd heeft. Om wat te doen? Om haar op te stellen? Om haar door de geloofsgenooten te doen aannemen? Om haar te verbreiden? Altemaal vragen, waarop de uitdrukking „beneersticht” geen antwoord geeft.

Dat neutrale woord geeft enkel te kennen, dat Moded sinds Januari 1561 vóór de Belijdenis ijverde.

Als haar schrijver? Of als medewerker, toen zij geschreven werd? Met zoovele woorden zegt Moded noch het een noch het ander. Doch als wij tweeërlei tegenover elkander stellen, vooreerst dat Moded zichzelf hier nog al sterk op den voorgrond plaatst, en dat Saravia

hem tot de eerste opstellers der Geloofsbelijdenis telt, en ten andere dat Thysius en Schoock, gelijk ons straks blijken zal, Moded onder de opstellers heel niet noemen, dan zal de waarheid wel in het midden liggen, en moet onze conclusie luiden: Dat Moded tot het samenstellen der Nederlandsche Geloofsbelijdenis heeft bijgedragen, is niet te bewijzen. Maar dat hij sinds Januari 1561 voor de Belijdenis zelve ijverde, staat op grond van zijn eigen getuigenis vast.

Saravia en Moded zijn de eenige personen, die als de Bres' medeopstellers der Belijdenis genoemd worden.

Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de verklaringen van de Bres' tijdgenooten?*

Van deze laatsten kunnen wij slechts één persoon als getuige oproepen, den beschaafden en zachtmoedigen franschen prediker Jean Taffin. Te Doornik in 1528 of '29 geboren, en te Genève door Beza theologisch gevormd, trad Taffin in 1566 als predikant bij de Fransche Hervormden te Antwerpen op, toefde van 1567 tot 1572 te Metz, was fransch predikant te Heidelberg, Haarlem en Amsterdam, en overleed in 1602.

Van Taffin bezitten wij een mondeling getuigenis, door een betrouwbaar hoorder, den Antwepschen abt van Thielt, die om des Evangelies wil zoo vele aardsche goederen verliet, waarschijnlijk hem opzettelijk ontlokt en toen schielijk overgebrieft. Want in Te Water's Tweede Eeuwgetijde, een boek dat in de Leidsche Universiteits-bibliotheek berust, vond Dr. L. A. van Langeraad (a. w., blz. 117) deze aantekening neergeschreven:

„Thomas van Thielt schreef aan den Delftschen predikant Arnoldus Cornelii uit Antwerpen, 17 Julij 1582: Ic hebbe Taffinum gesproken van de Confessie, de welcke hy seyt van Guy de Bres gestelt te sijne”.

Klinkt dit niet als een opzettelijke ondervraging, en als een wèl overdachte verklaring?

Ten slotte de vraag, die ons lang zal bezighouden: Wat weten wij aangaande het ontstaan der Nederlandsche Geloofsbelijdenis *uit de boeken van latere schrijvers*.

En dan leenen we hier allereerst het oor aan Anthonius Thysius, den gematigden hoogleeraar van Harderwijk en Leiden, die in 1640 overleed. Hij schrijft in de „Voor-reden, Aen de Nederlandsche Ghereformeerde Kercken” van zijn in 1615 uitgegeven geschrift „Leere ende Order” als volgt <sup>1)</sup>:

„Ende eerstelyck soo veel de *Confessie* ende Beken-tenisse aengaet, die, in twee Copyen [van 1563 en 1582] teghen den anderen overghestelt, voor aen staet, Is eerst int Walsch int Jaer 1562 gheschreven, ende des

1) Leere ende order der Nederlansche, soo Duytsche als Walsche, Ghereformeerder Kerchen: in twee deelen onderscheyden: Vvaer van het eerste begrijpt, Corpus doctrinae, Dat is, De Publijcke, of Opentlijcke ende alghemeyne Schriften, de suyvre Leere aengaende, van den beghinne der Reformatie, onder het Kruys ende naderhandt, van de selve Kercken, gehouden, gheleert, gelooft, ende met den Bloede bevesticht: tsamen als in een Lichaem vervat: Door Anthonius Thysius, Professor der Heyliger Schrift, in de ver-maerde Hooge-School tot Hardervvyck. 't Amsterdam, By Pieter Pietersz. Boeckvercoper, woonende op 't Water, bij den Dam, in den Gulden Kerck-Bybel, 1615. Een exemplaar behoort aan de Universiteits-bibliotheek te Utrecht.

Jaers daerna in druck wtghegheven: niet datse van de Walsche Kercken alleen gestelt sy, maer om dat dese sprake, beyde in ende buyten Nederlandt, ghemeyner ende kennelijcker is als de Nederduytsche, voornemelijk den Koninck van Spangien ende dē Nederlant-schē Overheden, wien sy toe-geschrevē is: oock is strax in 't Iaer daernae, in Nederduytsch, ende oock in Hoochduytsch te Heydelberch overgheset, ghedruct gheworden. Ende al-hoe-wel het niet ghenoechsaem aen den dach en is, wie den Schryver oft Schryvers der selver zijn geweest (waer aen oock weynich gelegen is) so isse nochtans van Gheleerde, Godtsalighe mannen gheschreven, die gheen onsekere ende alleen in de hersenen vlietende, maer een ghewisse ende dadi-ghe kennisse van Godt ende Goddelijcke saken onser salicheyt betreffende, hebben ghehad, haer bloet niet kostelyck achtende tot bevestinghe der Waerheyt in deselvighe begrepen: ende, soo wy van de oude bericht worden, van dien in Godts Woort ende alle Godtsalicheyt wel gheoeffenden trouwen Dienaer ende Martelaer Jesu Christi, *Wido de Bres*, ende syne Mede helpers in de Ghemeynten van Ryssel, Cassellerye [Chastelenie de l'Isle, Casteleynschap van Rysele, Rijsel met omliggende plaatsen], Doornick, Valencyn etc. ende *Godefridus Winghius*, wiens sonderlycke gheleertheyt in de Theologie ende gheschicktheyt in de Grieksche en andere Spraken, ghenoechsaem aen den dach is, als die ons het nieu Testament van nieus overgeset heeft, wtgesondē zijnde van de Emdische Kerck tot opbouwinghe der eerst-ghestichte Vlaemsche Ghereformeerde Ghemeynten, neffens syne mede-arbeyders in Vlaenderen, Brabant, Hollandt ende elders. Dan het sy daer mede



als het wil, is evenwel niet ghemaect noch wtgegaen dan met voorgaende *Communicatie* ende *Approbatie* (als sulck een wichtich werck vereyschte, gheschreven zijnde in ghemeynen naem der Kercken aen den Koninck van Spangien ende Overheden deser Nederlanden) ghenomen met, ende gegeven van de ghetrouwe Dienaers, die toen ter tijdt in den Nederlandtschen Kercken over-al waren: soo in-landische, als *Georgius Wibotius*, anders *Sylvanus*, *Christophorus Fabritius*, ende andere gheleerde mannen binnens landts meer, te langh om te verhalen: als wt-landische, namelijk met *Cornelio Colthunio*, eertijts Pastoor tot Alckmaer [naar wien een gracht in Alkmaar „de” Kooltuin heet], *Nicolao Caranaeo*, 't Emden, *Petro Datheno*, ende *Gasparo Heydano*, te Franckendael; *Valerando Pollano*, te Francfort; *Johanne Taffino*, ende *Petro Colonio* te Mets; *Nicolao Galasio*, *Petro Cognato*, *Petro Alexandro*, eertyts Bicht-Vader ende Hof-prediker van Vrouw Marie Coninghinne van Hungarien ende Regente deser Nederlanden, ende *Petro Deleno*, te Londen; ende waerschijnlijk oock met dien Hoochgeleerden ende God-salighen *Theologo Andrea Gerardi* van Iperē, Professor der wyt-beroomde Vniversiteyt van Marborch. Iae selfs is van dien seer geleerden; Godtsaligen ende yverighen *Johanne Crispino*, vertoont ende ghecommuniqueert met de Kercken-dienaren, ende vooral met dien wtnemenden ende dieren man Gods *Johanne Calvino*, te Geneven, alwaer se oock eerst gedruet is. Waer wt genoegsaem blyckt dat se niet van eenige gheringe ende onghoeffende persoonen, elders wt eenen duysteren hoeck is voortsgecomen, als sommighe hoochdunckende lieden stoutelijck haer derven laten verluyden”.

Tot zoover Thysius. 1)

Zijn uitval tegen „sommighe hooch-dunckende lieden” zal wel den Remonstranten gelden, die de eere der Confessie op alle mogelijke wijzen schonden. Zelfs in 't geding met hen is Thysius zoo vrijgevig van tot tweemaal toe te betuigen, dat aan het juiste getal der herzieners van de Belijdenis minder gelegen is. Geen namenstrijd. Doch zijn lang relaas handhaaft ten krachtigste het hoofdfeit, dat *velen* haar hebben goedgekeurd. „Niet het werk van één man”. Juist wat Saravia ook had verzekerd.

Het hindere dus noch deere, dat Thysius, gelijk vele anderen, het jaar van de uitgave der Confessie te laat stelt. Dat hij Valerandus Pollanus als overziener der Belijdenis noemt, hoewel deze reeds in 1557, dus 4 jaar vóór het ontstaan der Confessie, overleed. En dat Petrus Cognatus nooit te Londen geweest is, wèl Johannes Cognatus, en deze eerst na Juni 1563.

Want de eerste fout is een zeer algemeene. Eerst sinds 1855, door den letterlijken herdruk van de door Jhr. Trip van Zoudtland ontdekte oorspronkelijke uitgave van 1561, staat het geboortejaar der Confessie vast.

En de beide anderen worden verklaarbaar door de onzuiverheid der bronnen, waaruit Thysius zal hebben geput, en door het ongeloofelijk veelvuldig rondtrekken van de Bres' mededienaren, om huns levens wil • Trachtte de vreeselijke inquisitie niet èn de predikanten èn de sporen hunner aanwezigheid zooveel mogelijk te vernietigen?

Glasius 2) geeft Thysius dit eervol getuigenis :

1) A. Thysius, Corpus Doctrinae, Voorreden, blz. 8—10.

2) Glasius, a. w., dl. III, blz. 427 v.

„En van te meer gewigt is zijne wijze van beschouwen der in geschil zijnde leerstukken [de te Dordrecht in 1618—19 behandelde vijf geschilpunten met de Remonstranten] en zijn gedrag, naarmate hij meer onpartijdig was en alleen zijne eigene overtuiging volgde.... Thysius verloochende op de Dordtsche Synode geenszins zijn zachtmoedig karakter. Hoezeer tegen het Remonstrantismus ingenomen, bleef hij verre verwijderd van de strenge hardheid, die Gomarus en Bogerman aan den dag legden”.

Is een tijdens felle godsdiensttwisten onpartijdig man niet veelal onwraakbaar geschiedschrijver? En verdient professor Thysius niet ons volle vertrouwen, als hij ons na onderzoek mededeelt, dat de *Bres en zijn medehelpers*, „soo in-landische als wt-landische”, *gemeenschappelijk* hebben vervaardigd de Nederlandsche geloofsbelijdenis <sup>1)</sup>?

1) De critiek van Dr. van Langeraad op de verhalen van Thysius en Schoock is hypercritiek. Mijns erachtnis is de door mij geboden voorstelling der feiten gegrond op een waardige behandeling van ware getuigenissen. Of juist, Dr. van Langeraad zegt zelf: „Ook ligt het in den aard der zaak, dat de Bray aan enkele predikanten.... zijn werk.... ter goedkeuring overgaf” (a. w., blz. 118). En schrijft vlak daarna: „Een later geslacht heeft.... in den waan verkeerd, dat de Confessie van den beginne af Formulier van eenigheid is geweest, en als zoodanig natuurlijk niet dan na zorgvuldig en nauwkeurig onderzoek van velen is aangenomen” (blz. 119). Een ondragelijke tegenstrijdigheid. Hoe kan de goedkeuring der Confessie door velen „in den aard der zaak liggen” en tevens een „waan” zijn.

Beging de scherpzinnige criticus niet drieërlei onjuistheid? Hij legde meer den nadruk op de vergissingen in de naamlijst van Thysius en Schoock dan op de groote hoofdzaak, de raadpleging van meerdere predikanten. Hij miskende de innerlijke waarschijnlijkheid van Schoock's verhaal. En hij zag ten eenenmale

De geleerde Martinus Schoock of Schoockius († 1669), een veelweter, een woolwater, een medestander, later een tegenstander van onzen grooten Voetius, become als tweede niet-tijdgenoot van de Bres over het ontstaan van diens Confessie het woord.

Naar aanleiding van den strijd over de kapittelgoederen schreef hij een groot werk in het Latijn „Over de kerkelijke goederen”, <sup>1)</sup> waarin vele merkwaardige bijzonderheden over de Nederlandsche kerkgeschiedenis voorkomen. Wat hij daarin over het ontstaan der Confessie mededeelt, is volgens het oordeel van professor Vinke <sup>2)</sup> „een classieke plaats over dit onderwerp”, het meest ware en nauwkeurige bericht.

De hoogleeraar Schoock verhaalt als volgt <sup>3)</sup>:

---

voorbij, dat Gereformeerde kerkleer en kerkrecht de goedkeuring der Confessie door het grootst mogelijk aantal, eigenlijk de taak eener Synode, gebiedend eischten. „Wij gelooven.”

1) Martini Schoockij Ultrajectini, Liber de bonis vulgo Ecclesiasticis dictis: item de Canonicis: atque speciatim de Canonicis Ultrajectinis. Groningae 1651.

2) H. E. Vinke, Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Neerlandicae, Trajecti ad Rhenum, 1846. Praefatio, p. XIII, noot 1.

3) M. Schoockius, o. l., p. 519—522. „A quibus primitus haec universalis consensus in Orthodoxia formula per Belgium, concepta fuerit, diversimode a variis refertur. Ego ex certis documentis, pleniori opere cum bono Deo suo tempore exhibendis, ita hanc rem se habere dicidi. Jam anno 1559. Guido de Bres vir pientissimus, (quippe, uti antea patuit, veritatem Evangelicam sanguine suo obsignavit) maxime quod furibundi Anabaptistae ab Inquisitoribus eodem loco cum Orthodoxis haberentur, instituit quosdam articulos consensus Orthodoxi colligere, quos cum Hadriano Zaraviae accincto ad iter Genevense primitus exhibuisset, per eum Calvino et aliis Theologis Genevatibus sub finem illius anni ostensi fuerunt; sed cum ab Authore lingua Gallica (quod Belgis plerisque

„Door wie dit formulier van algemeene overeenstemming in de Rechtzinnigheid door Nederland voor het

ex ea parte aut vernacula esset, aut saltem familiaris) concepti essent, Zaraviae auctores fuerunt, moneret tum Authorem, tum reliquos per Belgicam ministros, potius cum patribus Gallis consentirent in Confessionem, quae in prima Synodo Parisina recenter eodem anno condita erat, die videlicet 19. May. redux paulo post in Belgium Zaravia, Authori tum viva voce, tum per literas, quas a Genevatibus deferebat, consilium Calvini, aliorumque illius Collegarum exposuit, pressitque hos articulos Bresius usque ad annum 1561. quo ex consilio Godefridi Wingii, cujus jam antea facta fuit mentio (renuente licet Zaravia, qui contendeat iterato Genevates consulendos esse) eosdem misit ad Ecclesiam Embdanam, in qua cum viveret Cornelius Cooltuyn Wingio familiaris, ipse eosdem cum paucis ex Collegis (quod non putaret, omnes privati ministri positiones, tanquam definitam formulam consensus plurium nationum, probaturos esse) expendit, probavitque; postea missi fuerunt ad varios in Belgio ministros, item ad ministros Metenses, quorum jam antea facta fuit mentio, nec non Frankendalium ad Petrum Dathenum et Casparum Heidanum, ut et Francofurtum ad Valerandum Pollanum, nec non ministros Ecclesiae Belgicae Londini, itemque eos, qui ibidem Ecclesiae Galicae praeerant, Nicolaum scil. Galasium, Petrum Cognatum, et Petrum Alexandrum quondam Confessionarium Mariae Ungariae reginae; neque enim consultum fuit visum, iterum adire Genevates, quod mallent Belgas Gallicae Confessionis, hoc ipso anno 1561. vulgatae subscribere. A plerisque in Belgio Ministros visa cum esset haec Confessio, taciteque probata, Walonico idiomate. quo primitus concepta erat ab Authore, vulgata est anno 1562. ac mox anno sequenti, sive anno 1563. in Belgicam traducta linguam per omnes Ecclesias non solum fuit disseminata, verum etiam ab hoc tempore coepit esse formula consensus. At cum complures ex Zaravia didicissent Genevatibus displicuisse hoc consilium Belgarum de edenda nova Confessione, mense Majo anno 1565 (ita et Friglandius, Kerckel. Geschied. Leyd. 1650, blz. 145; sed leg. 1566) inter sexcentas difficultates

eerst is opgesteld, wordt door verschillende personen verschillend verhaald. *Ik* heb geleerd uit gewisse bewijstukken, die ik met Gods hulp te zijner tijd in een vollediger werk zal aan 't licht brengen, dat het met deze zaak aldus gelegen is. Guido de Bres, een zeer godvruchtig man (als die, gelijk te voren gebleken is, de waarheid des Evangelies met zijn bloed verzegeld heeft) was reeds in het jaar 1559, meest omdat de razende Wederdoopers door de Inquisitoren op één lijn werden gesteld met de Rechtzinnigen, begonnen eenige artikelen der Rechtzinnige overeenstemming bijeen te brengen. Toen hij ze het eerst aan Adriaan Savaria, die gereed stond naar Genève te reizen, had laten zien, werden ze door hem aan Calvijn en de andere Godge-

---

et pericula, ex praecipuis Belgij ministris, qui tum noti erant, Antverpiae occulto Synodus, cui et ipse Philippus Marnixius interfuit, et ad quam vocatus quoque erat Zaravia, collecta fuit; relectaq; Confessione ab omnibus probata fuit, sic tamen ut exposularetur super ea consilium Genevensium; quod cum jussus esset Franciscus Junius, Theologis illis familiarior, explorare, mense Novembri (ut alias documentis allatis probabitur) — ab ijs responsum est, se articulos (in quibus pauca mutata erant) ab initio, cum exhiberentur, admisisse quidem ut orthodoxos, caeterum existimasse pro eo tempore, Ecclesias Belgicas non indignisse Confessione, quae cum jam vulgata sit, revocari non posse, probareq; se eam tamquam verbo Dei consentaneam. Huic Confessioni at hoc tempore subscripserunt non solum ministri, verum ultro quoque Lodevicus Nassovius Guilielmi Aurangiae Principis frater, Comes Culenburgicus, Comes Bergensis, et Dominus de Brederode, alijque ex proceribus, quibus aeternum devotam se esse agnoscere debet patria; atque sic scriptum initio privatum, factum est formula universalis consensus, inter Belgas non solum, sed etiam inter Gallos et Belgas simul". — In den tekst heb ik slechts dat deel van dit citaat vertaald, dat hier aan de orde is.

leerden te Genève aan 't einde van dat jaar getoond. Maar wijl ze door den auteur in de Fransche taal (omdat deze taal den Nederlanders en den meesten uit die streek óf moedertaal, óf althans zeer gemeenzaam was) opgesteld waren, gaven zij Saravia den raad, dat hij zoowel den auteur als de overige predikanten in Nederland vermanen zou, dat zij liever met de Fransche vaderen zouden overeenstemmen in de Belijdenis, die onlangs, namelijk den 19<sup>den</sup> Mei van datzelfde jaar, op de eerste Synode te Parijs ontworpen was. Saravia, korten tijd daarna in Nederland teruggekeerd, droeg aan den auteur, zoowel door de levende stem als door brieven, welke hij van die van Genève medebracht, den raad van Calvijn en diens andere ambtgenooten voor. En de Bres hield deze artikelen terug tot het jaar 1561. Op raad van Godfried van Wingen, van wien ik reeds vroeger melding gemaakt heb (hoewel tegen den zin van Saravia, welke oordeelde dat men wederom die van Genève moest raadplegen) zond hij toen dezelfde artikelen aan de Kerk te Embden. In haar leefde Cornelius Cooltuyn, van Wingen's vriend. Deze heeft ze met eenige weinigen zijner ambtgenooten (omdat hij dacht, dat niet alle bijzondere predikanten de stellingen, als een bepaald formulier van overeenstemming van meerdere [Nederlandsche] natiën, zouden goed vinden) beoordeeld en goedgekeurd. Later zijn ze gezonden aan verschillende predikanten in Nederland, insgelijks aan de predikanten van Metz, die ik reeds vroeger vermeld heb, ook naar Frankendaal aan Petrus Dathenus en Caspar van der Heiden, gelijk ook naar Frankfort aan Valerandus Pollanus, benevens aan de predikanten der Nederlandsche Kerk te Londen, alsmede aan de hoofden

der Fransche Kerk aldaar, namelijk Nicolaüs Galasius, Petrus Cognatus en Petrus Alexander, eenmaal de biechtvader van Maria, de koningin van Hongarije. Men oordeelde het niet raadzaam, ze wederom tot die van Genève te zenden, omdat zij liever wilden dat de Nederlanders de Fransche Belijdenis, die juist in dat jaar 1561 was uitgegeven, onderteekenden. Toen deze Belijdenis [van de Bres] door de meeste predikanten in Nederland gezien en door hun stilzwijgen goedgekeurd was, werd ze in de Waalsche taal, waarin ze voor het eerst door den auteur ontworpen was, uitgegeven in het jaar 1562. En weldra in het volgende jaar, of ten jare 1563 in de Nederlandsche taal overgezet, werd ze niet alleen door alle Kerken verspreid, maar begon ook sedert dien tijd een formulier van overeenstemming te zijn”.

Aldus het zeer aannemelijke verhaal van professor Schoock, op „gewisse bewijstukken” gegrond.

Guido de Bres stelt eenige geloofsartikelen op, ten bewijze dat de Gereformeerden geenszins met de oproerige Wederdoopers zijn gelijk te achten. Hij zendt ze door middel van Saravia ter beoordeeling aan de moederkerk te Genève. Ze zijn in de Fransche taal geschreven, en stemmen als copie zeer sterk met het origineel, de Fransche belijdenis gelijk Calvijn die ontwierp, overeen. Wat wonder, dat de moederkerk van die dubbele overeenstemming handig gebruik maakte, en, het nut eener specifiek Nederlandsche Geloofsbelijdenis niet inziende, om der eenheidswil de aanneming der Fransche Confessie aan Zuid-Nederland aanraadt. De Bres volgt dien raad wel niet geheel op, maar voelt zich den moed ontzinken om zijn eigen werk openbaar te maken.



Zoo gaan twee jaren voorbij. Twee jaren, waarin Rome de Gereformeerden Wederdoopers blijft noemen, en waarin telkens weer blijkt, dat een Confessie als de Fransche, die, om het ontbreken dier kettters in Frankrijk, van de Wederdoopers zwijgt, in Nederland niet wel bruikbaar is. De Bres gevoelt zich tegenover Genève door de omstandigheden in het gelijk gesteld.

Daar verschijnt de apostel van Embden, de geleerde predikant Godfried van Wingsen, in Zuid-Nederland. Zijn raad is de Bres en diens medehelpers zeer welkom. Hun gemeenschappelijke arbeid gaat naar Embden, een kleinere moedergemeente, en wordt er door Cornelis Cooltuyn en andere predikers goedgekeurd.

Zal evenwel die goedkeuring een synodale approbatie zoo veel mogelijk nabij komen, dan moet heel de Nederlandsche Gereformeerde Kerk in de ballingschap gehoord worden.

Zoo gaan dan nu afschriften der Confessie niet enkel door Nederland, maar ook naar elders. Naar de Bres' voormalige ambtgenooten te Metz, Jean Taffin en Petrus Colonius. Naar de twee beroemde predikanten van Frankfort am Main, die in 1562 hun langdurige werkzaamheid te Frankenthal zouden aanvangen en abusievelijk door Schoock reeds in '61 te Frankenthal worden geplaatst, Petrus Dathenus en Caspar van der Heyden. En naar de hoofden der Nederlandsche en der Waalsche Kerk te Londen, Petrus Delenus, door Thysius vermeld, benevens Nicolaüs Gallasius en Petrus Alexander.

Vergelijking van Thysius' met Schoock's bericht leert, dat eerstgenoemde het eerste *geschreven* exemplaar der Waalsche Confessie in 1562, het eerste *gedrukte* exemplaar in 1563 stelt, en eerst in 1564 een neder-

duitschen en een hoogduitschen druk vermeldt. Terwijl laatstgenoemde voor den eersten waalschen druk het jaar 1562 vermeldt. Beiden foutief, naar we zagen.

Thysius noemt als auteurs der Confessie, behalve de Brès, zijn medehelpers in de gemeenten van Rijsel met omliggende plaatsen, Doornik, Valenciennes enz., inzonderheid Godefridus Wingius, den door de kerk te Embden uitgezonden predikant. Daarentegen schrijft Schoock, dat de Brès reeds in 1559 eenige artikelen opstelde, het opstel door middel van Saravia naar Genève zond, het tot 1561 terughield, en het in dat jaar op raad van Godfried van Wingen naar Embden ter goedkeuring zond. Thysius zal hier wel zeer terecht onderstellen, dat de predikanten in de Brès nabuurschap *het eerst* de Confessie gezien en goedgekeurd hebben. Doch terwijl hij wat van Wingen betreft enkel diens naam vermeldt, zal Schoock wel niet uit de lucht gegrepen hebben het verhaal, dat de Confessie in kern reeds in 1559 ontstond, een vergeefsche reis naar Genève maakte, en eerst in 1561, te Embden „door meerdere natien” beoordeeld en goedgekeurd, voor goed openlijk de wereld inging. Van Wingen krijgt in zijn verhaal, als raadgever die het verborgen blijven der Belijdenis verhoedt, een beteekenisvolle plaats. En de „meerdere natiën”, waarvan Schoock spreekt, zijn niet wat wij thans buitenlanders noemen, maar stammen der ééne Nederlandsche natie, Brabanters of Vlamingen, Hollanders of Zeeuwen.

Schoock noemt geen predikanten in Nederland bij name. Maar Thysius zegt uitdrukkelijk, dat Georgius Wibotius, anders Silvanus, en Christophorus Fabritius tot de „in-landische Dienaers” behoord hebben, die de

Confessie goedkeurden. Van laatstgenoemde is dat al zeer waarschijnlijk. Want dat de Bres in 1564 en '65 het boekken van Fabritius' gevangenschap uit het fransch vertaalde, sproot wellicht uit dankbaarheid voor diens medewerken aan de Confessie voort.

Dat Sylvanus in 1561 Fabritius' ambtgenoot te Antwerpen was, is volgens Dr. van Langeraad niet uit te maken. Waarom zouden wij dan op dit punt Thysius' verhaal in twijfel trekken?

Thysius vermeldt nog als nederlandsche leeraren, doch tijdelijk te Embden vertoevende, Cornelius Colthunius of Kooltuin, eertijds pastoor te Alkmaar, en Nicolaüs Carenaeus. Tegen beider medewerking tot de goedkeuring der Confessie vond ik geen enkel bezwaar ingebracht.

Zoo komen wij tot de buitenlandsche predikanten, voor zoover zij van Nederlandschen afkomst waren of tot ons land in nauwe betrekking stonden.

Schoock vermeldt hieromtrent dezelfde personen als Thysius, wiens verhaal hij wellicht voor dit deel overnam. Maar Thysius noemt één medewerker meer, te weten Petrus Delenus te Londen.

Dr. van Langeraad oordeelt, dat „in een zending der Confessie ter goedkeuring aan eenige buitenlandsche predikanten, . . . zeer veel onwaarschijnelijks en onwaars valt op te merken”<sup>1)</sup>. Hij wijst vooraf op menige onjuistheid in de verhalen van Thysius en Schoock.

Wat nu de betrouwbaarheid onzer beide zegslieden betreft, reeds wijlen professor Kleyn sprak van „de Thysiaansche fabelen”. Doch wijlen de hoogleeraar Fruin, in zijn beoordeeling der dissertatie van Dr. van

---

1) a. w., blz. 116.

Langeraad, verdedigde de belangrijkheid en waarheid van het bericht van Schoockius betreffende den oorsprong der Confessie. In dat bericht is tweëerlei te onderscheiden. Vooreerst de bestanddeelen, aan het verhaal van Thysius ontleend, die inderdaad geen vertrouwen verdienen. En ten andere de overigen, ontleend aan anecdoten, die wij in het oorspronkelijke niet bezitten. De laatsten worden in menig opzicht van elders bevestigd.

Dit laatste staft professor Fruin met enkele voorbeelden. Volgens Schoockius gaven de theologen van Genève den raad, om in plaats van een eigen fransche Confessie, liever de parijsche met de broederen van Frankrijk gezamenlijk aan te nemen. Dit nu wordt zijdelings bewaarheid door een brief van Beza, waaruit Dr. van Langeraad de belangrijkste woorden weglief <sup>1)</sup>.

„Quant à moy. je n'y ay point voulu mettre la main, pour ce que la multitude de tant de confessions me déplayt. S'on en veult choysir entre les anziennes et celle des églises Françoises est suspecte au tiltre, je n'en sçache point de plus nette, que celle qui fust présentée à l'Empereur durant des dernières troubles”.

Door Beza en de zijnen, aldus vervolgt Fruin, werd dus de parijsche Confessie aanbevolen. Door de Nederlanders werd zij echter, wijl ze uit Frankrijk afkomstig en als zoodanig bij hun landgenooten niet gewild was, afgewezen. Beza deed daarom een duitsche aan de hand, altijd afkeerig van het vermeederen van het zijns inziens reeds te groote aantal van geloofsbelijdenissen.

Tot zoover onze beroemde historicus. Op zijn gezag mogen wij althans de niet Thysiaansche bestanddeelen

---

1) a. w., blz. 127.

van Schoockius' verhaal, dat is het bericht van het ontstaan der Confessie reeds in 1559, haar reis naar Genève, en haar uitgave in 1561 op raad van Godfried van Wingen, voor waar houden.

Doch ook de wèl Thysiaansche bestanddeelen van Schoockius' bericht verdienen mijns erachtens geloof. Op welke gronden het ongunstig oordeel der beide hoogleeraren over Thysius' betrouwbaarheid rust, is mij onbekend. Dr. van Langeraad spreekt van „menige onjuistheid” in Thysius' verhaal. We stemden dit boven grif toe. Thysius heeft zich in meer dan éenen naam dien hij noemt blijkbaar vergist. Welke geschiedschrijver over dien tijd van verwarring doet dat soms niet? Maar volgen daaruit recht en plicht, om het geheele verhaal te verwerpen?

Dr. van Langeraad heeft in zijn afwijzing van Thysius' verhaal zoowel den aard eener Confessie als het streng kerkelijk karakter van het optreden der oude Gereformeerden miskend.

Wat den aard eener Confessie betreft, dat één man haar ontwerpt, is niet ongewoon. Een groote vergadering kan niet, als ware zij één persoon, een vrij lang stuk schrijven, een stuk dat wèl gewikt en gewogen moet worden. Maar dat één man, zonder iemand te raadplegen, zijn persoonlijk ontwerp uitgeeft, en er driestweg boven laat drukken: „Belijdenis des geloofs, gemaakt met een gemeen accoord door de geloovigen, die in de Nederlanden overal verstrooid zijn”, dat is een brutale leugen, waartoe een man van eer, een dienstknecht Gods, zich niet leent. Een belijdenis is een publiek geschrift. Heeft het publiek, de kerk in haar wettige vertegenwoordigers en ambtsbekleeders,

haar vóór de uitgave niet kerkelijk goedgekeurd, dan is zij een onding, een doodgeboren kindeken.

En wat aangaat het streng kerkelijk karakter van het optreden der oude Gereformeerden, de fransche Confessie, schoon door niemand minder dan Calvijn ontworpen, werd eerst wettig geldend kerkelijk geschrift, toen de fransche kerken, in 1559 te Parijs voor het eerst in Synode vergaderd, haar als Confessie der fransche kerken aannamen en goedkeurden. Zou nu de Bres zóó verwaand zijn geweest, dat hij zich zelve boven zijn meester gezag toekende, zelfs in die mate dat hij meende, de kerkelijke aanname en goedkeuring zijner Confessie te kunnen ontberen?

Hadden Thysius en Schoockius, ja ook Saravia en Moded en het opschrift der Belijdenis zelve, het ons niet verhaald, dan mochten wij toch reeds met zekerheid onderstellen, dat aan de uitgave der Belijdenis hare kerkelijke goedkeuring was voorafgegaan. De geest dier tijden, het streng kerkelijk optreden der toenmalige Gereformeerden, de publieke aard eener Confessie, dit alles eischte kerkelijke approbatie.

Zóó de zaken, in het licht niet onzer, maar hunner tijden beziende, verkrijgen zelfs meerdere *namen* van Thysius' verhaal hooge waarschijnlijkheid van waarheid.

Want vooreerst zijn niet willekeurig gekozen predikanten, maar uitsluitend bedienaars des Woords van de Nederlandsche Hervormde kerk gehoord. Zij was goddeels een kerk in de verstrooiing. Die predikers daarom buitenlanders te achten, gaat niet aan. Zij waren en bleven Nederlanders, wier woord nog evenveel gezag had voor de kerk in het vaderland als vóór hun ballingschap. Hun terugkeer was, als het Gode

beliefde betere tijden te geven, een quaestie van tijd. Zij mochten niet slechts, zij moesten gehoord worden over een zuiver Nederlandsch belang. Ten behoude van eendracht.

En ten andere, aan een synodale, of ook maar classicale vergadering viel niet te denken. De wolvenbent, in het midden der schaapskooi moorddadig ingedrongen, had herders en kudden wijd en zijd verstrooid, van één gereten. Toch werd een Synode tot het uitvaardigen eener Confessie onverbiddelijk vereischt. Moest men nu niet van den nood een deugd maken? Waarom zou men niet, mits men het wezen behield, den vorm eener Synode, het lichamelijk bijeen zijn, prijsgeven? Zoo worden dan nu, door boden of brieven, zij die anders lid der Synode zouden geweest zijn, aangezocht om hun oordeel over de Confessie uit te spreken. Want de Bres volgde in zijn keus der adviseurs slechts de stem des volks. De meest invloedrijke predikanten waren sui juris, krachtens een recht dat niemand betwistte, de aangewezen personen om officieus, en tevens zoo officieel als maar mogelijk was, hun stem vóór of tegen uit te brengen. Winghius en Fabritius, Dathenus en Heydanus, Taffinus en Colonius waren personen, van wier medewerking het welslagen van de uitgave eener Confessie afhing. Wat wonder, dat de Bres hun, benevens zijn medehelpers in Doornik en omstreken, geheel vrijwillig zijn pennevrucht toezond.

Slotsom onzer beschouwing van twee latere geschiedschrijvers moet dus zijn, dat wij de verhalen van Thysius en Schoockius als in hoofdzaak juist aanmerken.

De gevonden resultaten van ons historisch onderzoek laten zich als volgt samenvatten.

Reeds ten jare 1559 vervaardigde Guido de Bres eenige artikelen in het Fransch over het rechtzinnig geloof. Zij moesten beletten, dat de inquisitoren de Hervormden nog langer op één lijn stelden met de Wederdoopers. Adriaan Saravia nam ze in genoemd jaar ter goedkeuring naar Genève mee. Doch het antwoord van Calvijn en de zijnen drong aan op overeenstemming met de fransche belijdenis van 1559. De Bres hield zijn ontwerp twee jaren terug. Al dien tijd bleef het hoofdmotief van zijn schrijven, de verwarring der Gereformeerden met de Wederdoopers, bestaan. In 1561 raadt van Wingen de uitgave van de Bres' belijdenis aan. De Bres verzoekt en verkrijgt de approbatie van de hoofden der kerk binnen en over de grenzen, en het drukken der 37 artikelen vangt aan. Waren er reeds gedrukte exemplaren der Confessie in omloop, toen in October 1561 het psalmgezag in de straten van Doornik de troebelen en als gevolg daarvan de regeeringscommissarissen in die stad bracht? We kunnen slechts gissen. Het boekken, dat 1 November 1561 over den muur van het kasteel aldaar geslingerd werd, was van een lang verdedigingsgeschrift aan het adres der commissarissen vergezeld. Ook uit het jaar 1561 dateeren de fransche druk onzer Belijdenis benevens de brief aan koning Filips II en het vertoog aan de magistraten. Toen was dus het geheel, gelijk wij het bezitten, reeds gedrukt. En ofschoon destijds, dank zij het odium theologicum der Spaanschen en Roomschen, de spreuk „nomina sunt odiosa” veelvuldige toepassing vond, werd toch de naam van Doornik's prediker gedurig genoemd, en nergens ook maar in 't voorbijgaan bestreden. Aan Guido de Bres verblijve de eer van het vaderschap der nederlandsche Geloofsblijdenis.

*Barneveld.*

Dr. F. J. Los.



# UIT DE ARCHAEOLOGIE DER GEREFORMEERDE KERK IN NEDERLAND.

## II.

### DE HUISELIJKE GODSDIENSTOEFENING.

(Vervolg.)

Nevens het lezen van Gods Woord en de huiselijke gebeden, vormde ook *het zingen van Psalmen en Lofzangen* in den kring des gezins een deel van den „uiterlijken statelijken godsdienst”, gelijk die in de huiselijke godsdienstoefeningen der Gereformeerden werd waargenomen. In de „Gezangen achter het Psalmboek”<sup>1)</sup> is ook een viertal, dat voorzeker meer bijzonderlijk voor huiselijk gebruik bestemd is. Deze komen nog niet voor achter de oorspronkelijke uitgave van de Psalmberijming van Petrus Dathenus, uit het jaar 1566, waarin alleen gevonden werden: de Tien Geboden, de Lofzang van Zacharias, de Lofzang van Maria, de Lofzang van Simeon, het Symbolum Apostolorum, het Gebed des Heeren en het Gebed vóór de predikatie. Door Jan Utenhove waren de Twaalf Artikelen des

---

1) Vgl. de belangrijke studie over de „Gezangen achter het Psalmboek”, van de hand van Dr. J. G. R. Acquoy, in het *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, dl. IV, 's Hage 1893, bl. 73—84.

Geloofs in 1572 aan deze zeven liederen toegevoegd, terwijl omstreeks dien zelfden tijd ook het Gebed vóór het eten, de Dankzegging nà het eten en de Avondzang zonder zangwijze er bij werden gedrukt; de Avondzang met zangwijze kan niet later dan 1639 worden gesteld. De Morgenzang en het Eigen Geschrift van David klimmen in de kerkboeken minstens op tot 1720. De volgorde, waarin deze dertien Gezangen achter de Psalmboeken voorkomen, is in de verschillende uitgaven niet altijd dezelfde. In sommige uitgaven volgen het Morgengebed en het Avondgebed op elkander, in andere daarentegen zijn het Gebed vóór het eten en de Dankzegging nà het eten er tusschen geplaatst. <sup>1)</sup>

Wat nu de afkomst van deze laatste vier „Gezangen achter de Psalmen” betreft, kan dienaangaande het volgende vermeld worden. De tegenwoordige *Morgenzang* met zijne zeven vierregelige coupletten, is door de Commissie voor de Psalmberijming in 1773 met vele aangebrachte veranderingen ontleend aan de berijming van Hendrik Ghysen, en is gedicht op de wijze van den 100<sup>sten</sup> Psalm. Vóór dien waren in de tweede helft der 17<sup>de</sup> eeuw door Psalmverbetereers reeds verschillende morgengebeden aan de hand gedaan, en was in de kerkboeken een morgengebed opgenomen, uit twee vierregelige strophen bestaande, dat op de wijze van den 9<sup>den</sup> Psalm werd gezongen. Omtrent den *Bedezang voor het eten* merkt Acquoy op: <sup>2)</sup> Reeds in het Fransche psalmboek van 1562 komt eene „Priere devant le repas” met eene eigen melodie voor, maar

---

1) Acquoy, t. a. p. bl. 73 en 76.

2) Acquoy, t. a. p. bl. 82.

Dathenus, die zich tot liederen bij de openbare godsdienstoefeningen schijnt bepaald te hebben, heeft haar in zijne berijming niet opgenomen. Doch reeds spoedig, omstreeks 1572, werd aan de door hem gekozen gezangen een „Ghebedt voor den eten, verduytscht door P. H.” toegevoegd, welks schrijver en overzetter onbekend zijn. In den „Hoonig-raat” van Hendrik Ghysen nam het een meer dichterlijken vorm aan. Slechts één regel werd hierin door de Commissie van 1773 veranderd, en zoo is het thans nog in onze kerkboeken te vinden met de oorspronkelijke melodie. Met den *Dankzang na het eten* ging het evenzoo. Omstreeks 1572 wordt deze onder de Gezangen achter de Psalmen gevonden. De dichter ervan is onbekend. De tegenwoordige redactie ervan is eveneens van Ghysen. Ook de *Avondzang* werd reeds in 1572 bij de overige gevoegd, zonder de melodie, die eerst later daarbij gedrukt werd. Het was eene vertaling van de aan Ambrosius toegeschreven en in de Middeleeuwen veelvuldig gebruikte hymne: „Christe qui lux es et dies.” De vertaling was nochtans niet rechtstreeks uit het Latijn, maar uit het Hoogduitsch van Wolfgang Meuzlin of Musculus. De Commissie van 1773 volgde de bewerking, die Ghysen er op het voetspoor van anderen van had gegeven, maar bracht daarin tevens heel wat verbeteringen aan.<sup>1)</sup> De schoone melodie, die reeds in 1535 bij den Duitschen tekst behoorde, en die, hoewel veranderd, niet slechts bij de Lutherschen en Evangelischen in Duitschland, maar ook bij de Hernhutters nog steeds in zwang is, staat in onze kerkboeken nog

1) Zie J. van Iperen, *Kerkelijke historie van het Psalmgezag der Christenen*, Amsterdam, dl. II, bl. 360—362.

evenzoo, als zij in 1686 in den „Hoonig-raat” van Ghysen werd gedrukt. 1)

Waren het begrijpelijkerwijze allereerst en allermeeft de Psalmen Davids, die bij de huiselijke godsdienst-oefeningen werden aangeheven, het is niet te verwonderen dat gelijk de „Gezangen achter de Psalmen” ook nog andere geestelijke liederen daartoe geschikt geacht werden. Het is bekend dat in de dagen vóór de Dordtsche Synode van 1618/19 met name in Overijssel en het Noorden des lands allerlei gezangen naast de Psalmen in de openbare godsdienstoefeningen in de bedehuizen in gebruik gebleven waren. Er waren gemeenten, waar men op Christelijke feestdagen en bij enkele plechtige gelegenheden nog andere liederen aanhief dan de Psalmen van Dathenus en de weinige daaraan toegevoegde gezangen 2). Zoo werden in 1586, d. i. zes jaren na de

1) Aldus Acquoy, t. a. p. bl. 83. Vgl. nog: Dr. H. H. Kuyper, *De Post-Acta*, bl. 153 vv.

2) Zie Jod. Heringa, *Kerkelijke Raadorager en Raadgever*, Utrecht 1826, dl. II, 2<sup>e</sup> stuk, bl. 348 vv. die verschillende van deze gezangen opneemt. R. Bennink Janssonius, *Geschiedenis van het kerkgezang bij de Hervormden in Nederland*, 2<sup>e</sup> druk, Amsterdam 1863, bl. 72 en het belangrijk artikel van Dr. J. G. R. Acquoy, Het oude Paaschlied „Christus is Opgestanden”, in het *Arch. v. Nederl. Kerkgesch.*, dl. I, bl. 25 vv. In de *Post-Acta* bl. 154 bespreekt Dr. H. H. Kuyper mede deze zaak, gelijk H. H. Barger, *Ons Kerkboek*, bl. 64 vv. Prof. Acquoy wijst in zijn genoemde verhandeling met name op Friesland, Groningen en Drenthe. De Kerkorde, door Drost en Gedeputeerden van Drenthe in 1683 uitgevaardigd, bepaalde in art. 83 wat er in de kerken der Landschap zoude worden gezongen, met deze bijvoeging: „Werdt oock in de vryheyt der kercken gestelt daarenboven sommige geestlicke gesangen, die in sommige kercken noch op de Feestdaegen gesongen werden, ofte te gebruikken ofte nae te laeten.” Ook bij

invoering van de Gereformeerde religie in Friesland op kosten der Staten van dat gewest Psalmen van Dathenus uitgegeven met eenige liederen van Luther en anderen erachter <sup>1)</sup>. Reeds in 1554 had de schrijver van het bekende boeksken *der Leecken Wechwijser* zijne medegeloovigen opgewekt met deze woorden: „Daerom laet ons God hoochlijck dancken dat hij ons door zijn utvercoren instrument Martinum Lutherum en ander medehelpers so veel kostelijke edele gesangen nu wederom heeft ghegeven en laet ons sien dat sij met Godvruchtigen herten na Paulus leere in Gods eere van ons gesongen werden.” <sup>2)</sup> Ook deelt Benthem in zijn ge-

---

de viering van het H. Avondmaal was zulks niet uitgesloten. Johannes Martinus, predikant te Groningen, schreef in het jaar 1649, in zijn boek *De gekruizigde Christus*, bl. 646, dat men in de kerken der stad Groningen, vóór de bediening van het Heilig Avondmaal gewoon was te zingen het oude lied: „o Lam Gods onschuldich”. Zie Heringa, t. a. p. bl. 352. Dr. L. de Geer Jr., in zijn Academisch Proefschrift: „*Ontstaan, Invoering en Ontvangst van den Evangelischen Gezangenbundel in de Nederduitsch Hervormde Kerk*,” Groningen 1902, bespreekt in zijn eerste hoofdstuk: Overzicht van het kerkgezag bij de Ned. Hervormden, tot op de invoering van den evang. gezangenbundel, meer uitvoerig het in onzen tekst behandelde. Vgl. Dr. H. Schokking, *De leertucht in de Gereformeerde kerk van Nederland tusschen 1570 en 1620*, Amsterdam 1902, in zijn XII<sup>e</sup> stelling: „Nevens andere feiten is ook de uitgave der *Hymni ofte Loff-Sangen enz.* (’s Gravenhage 1615) een bewijs, dat bij de Hervormden liederen uit den voor-reformatorischen tijd van het kerkelijk gebruik niet waren buitengesloten.”

1) Deze uitgave was getiteld: *De Psalmen Davids, geheel op Noten, mitsgaders eenige liederen Lutheri en andere*. Leeuwarden, bij Peter Hendricksoon van Campen, door kosten van de Staaten van Vrieslandt, 1586, in 8. Vgl. H. H. Barger, t. a. p. bl. 72.

2) *Een corte onderrichtinghe van alle de principale punten des*

noemd reisverhaal mede <sup>1)</sup> dat de Gereformeerden in ons vaderland aanvankelijk bij de huiselijke godsdiens- oefeningen zich van eenige liederen van Luther bedienden.

„Dat de oude liefde voor den zang door de Hervorming geenszins bij het volk onderdrukt is, blijkt duidelijk genoeg Ook hier moest de mond overvloeien van hetgeen de harten vervulde <sup>2)</sup>. Om hiervan de bewijzen te vinden, hebben wij onzen blik te vestigen op hetgeen de geschiedenis meldt ten aanzien van het godsdiens- tigt gezang bij de Hervormden vóór en vooral na de Dordsche Kerkvergadering”. <sup>3)</sup> Hoe rijk was „de geestelijke liede-

*Christen geloofs, ghe-naemt der Leecken Wechwijser*, door Joan. Anastasio Veluano, Dordrecht, uitgave 1591 bl. 256.

1) *Holländischer Kirch und Schulenstaat*, S. 311 ff.: „Ob nun wohl unsere geistliche Lieder in den Häusern derer Niederländer gehöret wurden, welche Rom verlassen hatten; so sind dennoch dieselbe niemahls (einige wenige ausgenommen) in ihre Kirche und öffentliche Versammlungen eingeführet worden . . . Ob nun wol die Reformirten Anfangs, wie schon gemeldet, bey ihrer häuslichen Andacht sich einiger Gesänge unsers Lutheri gebrauchet, wozu die Psalmen des Nievelts kamen, welche MDXL herausgegeben wurden, und nach der Melody der weltlichen Lieder, damit sie das Volck desto eher belieben mögten, eingerichtet waren; so haben dennoch mehrgedachte Psalmen des Maoti und Bezae jene überstimmet, und sind dieselben zum Gebrauch des öffentlichen Gottesdienstes erwehlet worden.”

2) „Vooral deed de volksgeest zich luide en moedig voor en openbaarde zich als de ware geest der hervorming in die vrouwen, die haar dagelijksch werk met het psalmgezag vergezelden. Terwijl zij het spinnewiel deden snorren, weergalmden hare stemmen.” H. Q. Janssen, *De Kerkhervorming te Brugge*, dl. I, Rott. 1856, bl. 161.

3) Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 88. Hij bespreekt in zijn derde hoofdstuk: Van de Synode van Dordrecht tot de invoering van de nieuwe Psalmbereijming, ook: Het geestelijk, niet kerkelijk,

renpoëzy, die geschreven werd met het doel om den geloofsgenoot bij zijne eenzame of huiselijke godsdienst-oefening te dienen of in stichtelijke gezelschappen de gesprekken en gebeden af te wisselen. Aan die behoefte hebben verscheidene mannen met meerder of minder geluk trachten te voldoen" 1).

Wij zagen vroeger reeds hoe nevens het lezen van Gods Woord en de huiselijke gebeden verschillende schrijvers ook het Psalmgezag in de woningen tot de huiselijke godsdienst-oefening rekenden 2). Fr. Ridderus wijdt daaraan in zijne *Dagelykxsche Huys-catechisatie* bijzonderlijk de aandacht 3) Hoezeer wekt hij de huisgezinnen daartoe op, zeggende: „Davids Psalmen en geestelijke Ghesangen zijn een rechte stoffe tot opbouw van de muiren van de stad Gods, daer in legghen allerley geestelijke materialen voor de muiren van het geestelijke Jerusalem. Athanasius noemde hierom de Psalmen Davids een kleynen Bybel. Het is te verwonderen dat onder Christenen sodanige Liederen gevonden worden, dewelcke geen lust vinden in de heylighe Gesangen Israels 4) De geestelijke Gesangen sijn soo hoogh

lied bij de Hervormden; achtereenvolgens: Schriftuurlijke Liedekens, Stichtelijke rijmen, Gezangen van treurenden over Sion, Gezangen uit en voor het leven des volks, Zangen van eenen beroemde onder de dichters, Stichtelijke gezangen door wegberidders van een nieuwen tijd.

1) Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 87.

2) Voetius, *Polit. Eccles.*, l. l. p. 376: 3°. „Psalmodia”.

3) Ridderus, t. a. p. in de „Opracht aen de Christelijke Huyshouders der bloeyende Gemeente van Rotterdam, bl. 14 v.v.

4) Marnix zegt in de voorrede van zijne Psalmberijming — zie *Philips van Marnix van St. Aldegonde, Godsdienstige en kerkelijke Geschriften*, uitgegeven door J. J. van Toorenenbergen, dl. I 's Hage

geacht bij de eersten Christen kercke, dat men doe ter tijdt op het veldt, in de winckels, op de ambachten gesta-digh geestelijke Ghesangen hoorde singen: 1) Hierom hebben de oude Leeraers der kercke veel geestelijke Gesangen gemaeckt, gelijk deselvige noch te vinden zijn in de Schriften van Ambrosius, Hieronymus, Prudentius, Lactantius. Niet alleen de Leeraers der kercke, maer oock selfs de Christen Keysers hebben groot werck ge-maekt van geestelijke Gesangen. Theodosius, de Jonge,

---

1871, bl. 194 v. — met het oog op degenen „die niet en kun-nen lijden, dat men de woorden Godes en zijne Lofsangen singe, vreesende dat zy mochten ontheyliget worden”, het volgende: „Indien zy sulcks uyt eenigen yver der eere Godts voordragen ende niet achtende dat den Geest Godes selve ons uytdruckelick door Pauli mont vermaent ende gebiet, dat wy sullen d'een den anderen leeren ende vermanen, met Psalmen, Lof-sangen, ende geestelicke Geliederer, singende met bevallicheynt den Heere in onse herten, willen nochtans wijser wezen, ende meynen dat men niet en behoort op straet, op weeg, in schepen, ende in andere gemeyne plaetsen, de heylige Lof-sangen te gebruycken, wij sullen se wel geerne heuren sin daerinne laten volgen so vele alst hun aengaet, ende sulcke hare besorgsaemheynt haren goeden yver toe schrijven die zij tot Godes eere zijn dragende: maer evenwel sullen wijse bidden dat zij oock deselvighe billicheynt willen gebruycken in 't oordeelen der ander menschen herten. Dewijle Godt dickwils in allerley plaetsen ende geselschappen der menschen herten tot aendachticheynt verwecket, als wy het alderminste soudens vermoeden. Want gelijk als de wint blaest, daer 't hem belieft, ende men hoort zijn gedruysch wel, maer men siet niet van waer hy komt, noch waer hy henen gaet, also ist oock met den Geest Godes, zegt de Heere Christus Jesus.”

1) Anast. Veluanus zegt, t. a. p. bl. 256, eveneens: „Davids psalmen zijn bij Basilius tijden van de kinderen op de straten gesongen, en bij Tertullianus tijden zijn sij oock gesonghen nae den eten”,



hadt de gewoonte, dat hy met sijn Vrouw, Susters en kinderen, des morgens, des middaghs, en des avondts alle dagen geestelijke Gesangen songh." Na deze opmerkingen vervolgt Ridderus: „Als ick dan alle dese redenen voor my hadde tot dit mijn oogherck, nevens de last van Paulus, om niet alleen met de Psalmen Davids, maer oock geestelycke Liedekens, Col. 3 : 16 den Heere te singen, soo hebbe ick raedtsaem gheoordeelt, dese mijne Huys-gesangen oock U. L. mede te deylen. Te meer dewijle de selvige passen op yder Oeffeninge in myn Huys-catechisatie, op dat door middel van een kort gesangh, niet alleenlijk de Huys-gesinnen gesticht mogen worden, maer oock op dat den korten inhoudt van yder oeffeninge te beter in de memorie van de kinderkes werd ingescherpt. Ghelijck dan David de gewoonte hadde, van driemaal des daeghs sijn stemme Godt te laten hooren, Psal. 55 : 18, soo is mijn wenschen, dat de Christelijke Huys-houders ook haer werck maken om met hare kinderkes driemaels daegs een kort gesangh den Heere op te singen".<sup>1)</sup> In zijne *Huys-Catechisatie* heeft onze schrijver dan ook verschillende geestelijke liederen opgenomen. Naar zijn eigen woord had hij daarbij vooral op „gemeynsaam dicht acht geslagen", immers: „het beste ghesangh is niet op de tonge, maer in het herte, Col. 3 : 16. De Geestelijke Musicijn bereydt eerst syn herte, Psal. 108 : 1 eer hy sijn snaren

---

1) H. van Berkum, *De Labadie en de Labadisten*, dl. II, Sneek, 1851, bl. 128 vv. sprekende over hun huiselijk leven, zegt hieromtrent: „bij de maaltijden der labadisten werden, behalve Psalmen, somtijds ook liederen gezongen, door de Labadie of anderen gedicht, maar deze meestal op de wijze van de Psalmen."

stelt: Als 't herte niet wel is bereydt, dan acht Godt het singen maer voor een getier, Amos 5 : 23".

Gelijk Ridderus wezen verschillende schrijvers op het ware zingen, niet alleen met de lippen, maar met het harte. Op de vraag: „Hoe moet men Godt Psalmzingen”? antwoordt Koelman: 1) „Om Gode recht Psalmen te zingen, moet men Eerst zich behoorlijk bereyden om een bequame geestelijke gestalte te hebben tot het zingen, zuchtende te dien eynde om den Geest, en zoekende een rechten indruk van Gods Majestejt te hebben. Ten anderen, onder het zingen, moet men zeer eerbiedigh, aandachtigh en geestelijk zijn, gelijk in het bidden, stellende zich den Heere voor oogen, voor welken men een Liedt zingt, men moet met het hert lieflijk den Heere zingen, met geestelijk vermaak en liefde en met opmerking, schikkende het hert na 't geen men zingt, en offerende het gezang op, gelijk 't gebedt in en door Jesus Christus, opdat het aangenaam zij. Ten derden, nadat men Psalmen gezongen heeft, moet men, gelijk na 't gebedt, te rugge zien, hoe men zich gedragen in Godt te prijzen, beklagende en belijdende de gebreken in het zelve, en trachtende de goede gestalte, die men daar in had, te behouden.”

Bij groot verzuim in dit opzicht, ons uit het droevig getuigenis van vele schrijvers dienaangaande gebleken, kan niet ontkend worden dat in tal van huisgezinnen de hier beschreven huiselijke godsdienstoefening in eere was. „Waarlijk vele gezinnen waren toen „queeckhoven voor den hemel.” Wij meldden het reeds vroeger, hoe de huisvader priester in zijn woning, zijn woning

---

1) Koelman, t. a. p. bl. 396 vv.

een tempel Gods was. Als Daniël boog men driemaal daags de knieën, als David overpeinsde men de wet dag en nacht. Ging men des morgens, des avonds en na den noen langs de straten, dan hoorde men 't psalmgezang in de woningen der vromen." 1) Werden de gemeenschappelijke maaltijden met gebed aangevangen en besloten, 2) „in vele gezinnen las men voor men zich verwijderde nog een kapittel uit de Heilige Schrift en eenige bladzijden uit „*Ridderi Huysoefeninghen*”, „*Lydiï Bruyloftsbancquet*”, ook wel uit den „*Lusthof des ghemoeds*”, de „*Reys van Bethel*”, of uit 't een of ander stichtelijk werkje van Drelincourt, Moulyn, Udemans, Borstius en zong men een Psalm van Datheen of wel uit het een of ander geestelijk liedboek". 3) Voorzeker ook voor die dagen gold de uitspraak: „Een huiskerk kan het Gezin alleen dan zijn, zoo het hoofd des Gezins den Christus als zijn Heere en Koning belijdt, en den dienst van Christus in zijn Gezin handhaaft", 4) maar in menige woning toonde men dan ook het woord van Fruytier van harte te beamen: „Elk vader moet in zyn huisgezin zyn als een Koning, Propheet en Priester, om te regeren, te leeren en te bidden. God, de Vader der Geesten, moet in de zorg voor Zijn kinderen worden nagevolgt. Elke moeder moet arbeiden, dat ook Christus eene gestalte in haar kinderen kryge, zy moet een levendige spiegel van nedrigheit,

---

1) *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der zeventiende eeuw*, door Dr. G. D. J. Schotel, Haarlem 1868, bl. 118.

2) Zie de beschrijving daarvan door Schotel, t. a. p. bl. 325, 348, 355.

3) Schotel, t. a. p. bl. 352.

4) Dr. A. Kuyper, *De Heraut*, N° 1197.

zagmoedigheid en alle Christelyke deugden zyn, voor alle haar huisgenoten, en vooral voor haar kinderen".<sup>1)</sup>

„Uit zulke gezinnen", zegt een geschiedschrijver terecht, „kwamen de groote mannen dier eeuw voort".<sup>2)</sup>

*(Slot volgt.)*

's Gravenhage. E. J. W. POSTHUMUS MEIJES.

---

1) *Salomons Raad aan de Jeugt*, aangedrongen door Jacobus Fruytier, Rotterdam 1725, bl. 101.

2) G. J. Vos Az. t. a. p. bl. 132.

## BOEKBEOORDEELING.

---

Mr. J. SCHOKKING, *Schetsen uit de geschiedenis van Kerk en Staat in de Nederlanden gedurende de 16<sup>e</sup> en 17<sup>e</sup> eeuw.* Utrecht, Erven J. Bijleveld, 1902. Prijs f 0.80.

Het verblijdt ons, dat Mr. Schokking zijne uitnemende schetsen uit de geschiedenis van Kerk en Staat, die achtereenvolgens in dit tijdschrift zijn verschenen, heeft doen overdrukken en ze alzoo in ruimeren kring verkrijgbaar heeft gesteld. Zij mogen zeker wel onder de belangrijkste bijdragen van *Troffel en Zwaard* gerekend worden en zijn eene afzonderlijke uitgave overwaard. Voor diegenen, die ze nog niet mochten kennen, schrijven wij hier de titels van de drie hoofdstukken af, waarin deze studie is verdeeld: I. Versterking en verdwijning van de bisschoppelijke hiërarchie tijdens de Hervorming. II. Algemeene verhouding van Overheid en Kerk na de Hervorming. Strijd om de zelfstandigheid der Kerk tegenover machtsaanmatiging der Overheid. III. Verhouding van de Overheid tot degenen, die niet van de gereformeerde belijdenis waren, inzonderheid de roomschen. Het schisma der roomschen in het laatst van de 17<sup>de</sup> en het begin der 18<sup>de</sup> eeuw.

Deze schetsen berusten op zeer nauwgezette en ijverige bronnenstudie. Overal worden de bronnen door den schrijver aangewezen, zoodat ook degenen, die verder van dit onderwerp studie willen maken, in dit boekje een goeden wegwijzer vinden voor bronnenopgave en literatuur.

De studie is van zuiver historischen aard. Conclusies worden nog zelden en dan alleen ter loops getrokken. Het is juist iets, dat we in onzen tijd allereerst

noodig hebben. Zal het moeilijke probleem van de verhouding van Kerk en Staat (resp. Overheid) op bevredigende wijze worden opgelost voor hen, die niet op revolutionair standpunt staan, dan zal eerst eene nauwkeurige, historische studie van die verhouding van de hervorming af aan behooren vooraf te gaan.

Staat men op revolutionair standpunt, dan is de zaak natuurlijk eenvoudig. De Kerk is dan geen „univocum” („gansch eenig verschijnsel”) in de wereld der verschijnselen, waarmede de overheid te rekenen heeft, de Kerk is dan geen „instelling van Christus” in den zin van een „goddelijke instelling”, maar de Kerk is dan een gewone *vereeniging* gelijk elke andere vereeniging. Staat men op het standpunt van de pluriformiteit (veelvormigheid) der Kerk (het standpunt-Kuyper), waarbij men meer dan ééne „ware Kerk” in een bepaald land kan erkennen, een standpunt, dat o. i. eene vermenging is van Gereformeerde en revolutionaire beginselen (zooals dit vooral door Schleiermacher en Vinet is uitgewerkt), dan wordt de kwestie ook heel wat vereenvoudigd. Doch men staat dan *zonder principieel verweer tegen het separatisme* (het beginsel der scheurkerken). Het verlaten van eene bepaalde historische kerk is dan altijd veel gemakkelijker, want het is dan altijd een kwestie van *meer of minder*, van *meerdere* of *mindere zuiverheid* in de uitwendige verschijning der Kerk. Doch het ideaal van *de eenheid der Kerk* is dan prijsgegeven en de smart over „de breuke van Sion” wordt niet gevoeld of althans door de gewetenstillende pluriformiteitstheorie onderdrukt.

Mr. Schokking heeft nu voor de historische studie een eersten stoot gegeven. Wij hopen en verwachten, dat ook van den kant der gescheidene broeders (de synodale deputaten in zake het bezwaar over art. 36) historisch materiaal zal worden aangedragen. Zóó zal dan mede in het licht der historie, dat hier toch zoo

noodig is, de kwestie van de verhouding van Kerk en Staat (Overheid) straks kunnen worden gezien en zóó mag men dan verwachten, dat de conclusies ook wat bijzonderheden betreft duidelijker dan tot hiertoe zullen kunnen worden getrokken. Wellicht dat juist door deze historische studiën beide partijen, die hier in het orthodoxe kamp tegenover elkander staan, elkander meer zullen naderen. Zeker zullen zij elkander beter kunnen verstaan en de begeerte naar „de eenheid der Kerk” en de daarmede zoo nauw samenhangende „eenheid der natie” zal er althans niet door verflauwen.

Wij hopen, dat ook het groote publiek nu door deze schetsen zich aan te schaffen, belangstelling zal toonen in deze studiën. Het boekje van Mr. Schokking leest gemakkelijk en aangenaam. Moge een ruim debiet zijne moeite beloonen en hem opwekken om straks een „vervolg” op deze schetsen het licht te doen zien, dat ons overleidt naar den tegenwoordigen tijd en waarin dus wellicht tevens reeds de conclusiën worden meegedeeld, waartoe de schrijver zelf gekomen is voor de tegenwoordige verhouding van Kerk en Staat. De laatste woorden dezer studie: „De 18<sup>de</sup> eeuw is de eeuw van overgang, wat heerschende denkbeelden betreft, waaraan ook de opvatting van den Staat en van de Kerk niet onttrokken bleef en waardoor de omkeer werd voorbereid, die in het einde der 18<sup>de</sup> eeuw ook op dit gebied wordt waargenomen”, — deze woorden doen ons onwillekeurig zulk een „vervolg” nog verwachten.

R.

P. J. KROMSIGT.

J. D. J. IDENBURG, *De leer der Heilige Schrift in aansluiting aan de belijdenisschriften der Ned. Herv. Kerk*, Utrecht, Kemink en Zoon. Prijs f 0.20.

Het is een uitnemend boekje, dat voor ons ligt, een hulpmiddel voor het catechetisch onderricht, waarnaar

we reeds lang hadden uitgezien. In tal van korte lesjes van 1 blz. of iets langer, wordt hier de geloofsleer in beslist Gereformeerden geest ontwikkeld, telkens met verwijzingen naar teksten en naar onze belijdenisschriften, de *Dordsche leerregels* niet buitengesloten. Dit laatste achten wij een uitnemende gedachte. Zóó leeren onze catechisanten weer onze belijdenisschriften opslaan, zij raken daarin thuis, en meteen komt het er zoo bij hen in, dat zij niet leeren de leer van Ds. A. of B. maar de leer onzer Ned. Herv. (Ger.) *Kerk*. Bij elk der lesjes zijn ook vragen gevoegd, waardoor hij, die leert, zichzelf controleeren kan.

Het geheel is helder en duidelijk gesteld, m. i. wel eens wat al te beknopt, zoodat de zinnen als zoovele stellingen naast elkander staan. Mij dunkt, bij gebruik zal wel blijken, dat hier en daar eenige uitbreiding noodig is. In de les „over het geloof” zagen we gaarne opgenomen de ook voor de praktijk zoo belangrijke onderscheiding tusschen geloof als *vermogen* en geloof als *daad*. Nu wordt niet genoeg duidelijk, wanneer de eigenlijke vereeniging met Christus het eerst plaats grijpt.

Intusschen geloof ik, dat dit boekje *naast* een vraagboekje moet worden gebruikt, bijv. naast het Kort Begrip. Het leeren van vragen geeft vooral aan minder ontwikkelden die noodige *vastheid* in het kiezen van bepaalde formules, waaraan zich vastheid van voorstelling verbindt. In dit opzicht ben ik een overtuigd voorstander van vraagboekjes, en ik meen zelfs, dat elke andere methode onwillekeurig iets zwevends zal brengen in de voorstelling van den catechisant. Er zijn onderscheidingen, definities enz., waarbij alles op nauwkeurigheid aankomt en die er *muurvast* in moeten. Jaren later ziet men daar nog de vruchten van. Bovendien moeten de teksten als bewijsplaatsen nauwkeurig *geleerd* worden. Men geve dus den catechisanten vóór alle dingen een goed geraamte voor hunne denkvoor-



stellingen en omkleede dit dan voor de hoogere klassen met een boekje als dit, dat m. i. voortreffelijk aan de behoefte, die ieder daaraan wel gevoelen moet, voldoet.

Het zij mij vergund hierbij tevens een wensch uit te spreken, nl. deze, dat Ds. Idenburg ons op dezelfde wijze in breederen vorm nog eens een goed handboek levert, eveneens met verwijzing naar de belijdenisschriften, voor godsdienstonderwijzers, normaalleerlingen enz. op de wijze zooals die van van Toorenenbergen en van Melle. Wat zou er door zulk een korte, Gereformeerde geloofsleer veel nut gesticht kunnen worden onder onze Christelijke onderwijzers, godsdienstonderwijzers, scholen, jongelingsverenigingen enz.

R.

P. J. KROMSIGT.

P. BIESTERVELD, *Het echt-menschelijke*, Rotterdam, D. A. Damen, (uitgegeven in de „Bibliotheek voor Hoofd en Hart”).

De uitgever heeft ons een dienst gedaan door dit schoone en van diepe, doch welverwerkte studie getuigende boek in zijn bibliotheek op te nemen. Hier wordt een Christelijk-wijsgeerige wereldbeschouwing gesteld tegenover de moderne, d. i. de heidensche wereldbeschouwing onzer dagen. Tot ons leedwezen kunnen wij er niet dieper op ingaan en moeten wij het bij een krachtige aanbeveling laten. Vooral de breede opvatting van de Christelijke gedachte in dit boek lokte ons zeer aan. Moge de opsomming der hoofdstukken menigeen tot lezing aandrijven: „Het zoeken van het heidendom, Het antwoord der nieuwe wijsbegeerte, De oplossing door het Christendom geboden. De beteekenis van de Christelijke belijdenis voor het geheele menschelijke leven.” Mogen meer dergelijke werken in deze bibliotheek volgen. Ze zijn een eere voor de Christelijke beschaving.

R.

P. J. KROMSIGT.

## DE LABADIE EN DE LABADISTEN.

---

*(Vervolg.)*

De wedergeboren mensch heeft het geloof, waardoor hij gerechtvaardigd en zijn hart gereinigd wordt, ontvangen, hetwelk aan hem door de Genade en den Geest van Jezus, krachtens de uitverkiezing, geschonken is, en door hetwelk hij Gode behagen kan. Met dat geloof zijn de toegang tot God en de hoop op het eeuwige leven verbonden. Door hetzelfde leert hij de waarheden der Goddelijke verborgenheden zoowel van het Woord als van de beloften kennen, stemt ze toe, vertrouwt er op, wordt lid van de ware kerk, leeft uit het geloof, en heeft deel aan de Sacramenten en derzelve werkingen.

Zijn hoop richt zich op den Hemel, waar zijn schat is, en maakt hem los van de wereldsche eer, goederen en wellusten, en doet hem van de goederen niet meer gebruiken, dan hij tot vervulling van de aardsche nooddrift behoeft.

Het geloof is door de liefde werkende. De liefde, die betrekking heeft op God en den naaste, is de vervulling der Wet, en kan zoo sterk zijn, dat men er krank van wordt, buiten zijn zinnen geraakt, ja, dat men zoo in bezwijming kan vallen, dat men soms het leven verliest. De liefde omvat in nadruk de christenen, omdat zij het beeld Gods hebben. Zij hebben Jezus lief, omdat Hij hen eerst lief gehad heeft, en zijn ver-

plicht alles voor Jezus te verzaken en te verlaten, gelijk Hij zelf hen daarin is voorgegaan.

De deugden, door Jezus betracht, moeten door de zijnen betracht worden, zoals godzaligheid, getrouwheid, voorzichtigheid, gerechtigheid en andere, vooral matigheid in spreken, kleeden en eten. Jezus heeft den wil van Zijn Vader gedaan, daarom moeten de zijnen dien wil ook doen en daarin moeten zij getrouw zijn. Om getrouw te zijn, moeten zij inwendig naar de stem van God luisteren, die gehoorzamen, zoodat zij Zijne inblazingen gevoelen en die opvolgen, hetwelk bestaat in het volgen van Zijne wet, in het bewaren van Zijn Woord, in het betrachten van Zijne geboden, en in 't bijzonder, dat zij daarin hunne roeping zien, en zich door geen eigenbaat laten afleiden, zoodat zij zich in alles door den Geest van God laten leiden. Daaruit ontstaat de vrijheid des geestes, welke niet libertijnsch is, maar zich onderwerpt aan God in kinderlijke vreeze. God te dienen, is heerschen, en zich aan Hem te onderwerpen, is vrij te zijn. Daartoe zijn zij geroepen, gerechtvaardigd, geheiligd, ja, uitverkoren, om het beeld van God gelijkvormig te worden, vermits Jezus het beeld van God is. Vele zijn de tekortkomingen, wat de vervulling van die roeping betreft. De beste werken en gebeden zijn onvolmaakt. Het gevoel van zwakheid echter mag niet ontaarden in traagheid. Integendeel moet het leiden tot het gebed, zeggende: „*Ziet hier ben ik.*” „*Uwe kracht worde in zwakheid volbracht.*”

De vruchten des geloofs zijn vruchten der verkiezing, de kenteekenen van het geloof, steunen de hoop, onderhouden de liefde, en voeden het goddelijke leven. Kennis, geloof en leven zijn onvolmaakt. De werken

zijn besmet en niet verdienstelijk. God is het begin, de voortgang en het einde van al het goede. Alles, wat wij zijn, hebben en kunnen, is van God.

Boven alles is noodig *het gebed zonder ophouden*, ten einde ernstig te trachten goede vruchten te dragen. Om die voort te brengen, moet de verheffing van den geest tot God geschieden *in den naam van Jezus*, d. i. in Zijn Geest en in Zijne Genade, wat het begin is der goede werken; verder in vereeniging met Hem en met Zijn verborgen, heilig en uitverkoren lichaam, beziel door Zijn' Geest en door Zijne leiding, door de invloeiing van Hem als het Hoofd der Genade en der leiding, en eindelijk, het te doen in Zijn' voornemen, hetwelk is de vervulling van den wil van God, Zijn' Vader, en waarvan de Eer van God het einde is, en dat alles in de bestelling van het geloof, de liefde, en de deugden van Jezus Christus.

Voor de beoefening van het geestelijk leven kan het *openbaar leven* zeer nadeelig zijn. Om het bijzonder leven uit te drukken zijn *roeping* en *Genade* noodig. De roeping Gods is, om daarin te zijn met Zijn Geest, ten einde daarin niet te zondigen. De Genade Gods is, om zich wel te gedragen in zijn staat, ten einde de vrede en de vriendschap van God te kunnen genieten. Is het de wil van God, dat men het openbaar leven kiese, dan moet men daarin Zijn wil volgen. Door de Genade moet de betrekking vervuld worden, en in de waarneming er van moet men getrouw zijn. Zelfbehagen mag nimmer het doel zijn van de vervulling van zijn beroep. Daardoor worden de goede werken in- en uitwendig bedorven en daartoe leiden de toejuiching der wereld en het vermaak, dat men daarin stelt. Met een

godvruchtig bestaan moet het beroep worden waargenomen. Is het schadelijk, dat men het beroep vervult, omdat het zoo wereldsch is, dat het inwendig leven daardoor nadeel wordt toegebracht, dan is het beter het beroep niet waar te nemen, en veeleer te ontvlieden.

Vele zijn de strikken der verleidingen, die de wereld spant. Men zou *uit de wereld moeten gaan*, om ze te ontgaan. Zeldzaam ziet men een, die niet van deze wereld is. Die een waar getrokkene is, is dat uit oorzaak van zijn Doop. Van ouds werden zij *geheiligden* en *afgezonderden* genoemd, afgebeeld door Jezus, die van de plaats, waar Hij gedoopt was, naar de woestijn ging.

Nabij God te leven helpen groote stilte en stilzwijgendheid, overdenken en tot zich zelve inkeeren. God is een Geest en Zijne stem is zoo geestelijk, dat stilte en geestelijkheid vereischt worden om Hem te hooren. Het vertrokken leven verkiest en beoefent het bovenal. Daarmede kunnen zulke goddelijke verlichting van het verstand, zulke inwendige en hemelsche bewegingen, zulke aanrakingen van het hart gepaard gaan, dat die dikwijls uitspringen tot in het lichaam, wat echter der wereld vreemd is. Afgezonderd te leven in en uitwendig is van groot gewicht, waartoe noodig zijn eene groote roeping en eene groote Genade. Daardoor is men verre van de verdorvenheid der wereld en van hare zonde. Dat leven vloeit voort uit den Doop en uit de christelijke belijdenis.

Allen nu, die uitverkoren zijn, zijn verplicht zich af te zonderen van de wereld en van den geest dezer eeuw, naar het Woord van den Heer, „*dat Hij ons getrokken en uitverkoren heeft uit de wereld*”.

De ware Godsdienst is zich van de wereld onbesmet te bewaren.

De H. Geest, aan den christen medegedeeld in den Doop en in het H. Avondmaal, openbaart zich heiligend in den christen, zoodat hij daardoor wordt losgemaakt van de wereld en van zichzelf, en wasdom in alle deugd ontvangt. Dat nu, wat de H. Geest werkt, moet iets zijn, dat men er mee voor God kan komen, door zich te schamen over hetgeen men denkt en doet, en zonder er mee te willen zeggen, of staande te houden, dat er iets verdienstelijks tot rechtvaardiging voor God in is, of dat er niets onvolmaakts in ons is, — maar wel dit, dat God de oorsprong en de H. Geest het ware beginsel is van hetgeen men denkt of doet. Dat nu verzekert, dat men van God, en dat men een kind van God is. Zelfs wanneer er eenige misslag en eenige misdaad insloep in hetgeen in een ziel door den H. Geest wordt gewerkt, is het te gelooven, dat God zoo goed is, dat Hij die aan de ziel niet zou toerekenen, aanziende haar goed geloof en haar goeden wil, om niets anders dan den Zijnen te doen en dat Hij haar kwaad in goed veranderen zou en veel liever hare dwaling en onwetendheid genezen, dan haar geloof en vertrouwen bedroeven of toelaten zou, dat het nog lager vallen zou. De H. Geest moet gevolgd worden, en niet de rede, want die is geen meesteres van het geloof maar derzelve dienaar en gaat achter het geloof.

God beproeft het geloof. De beproeving moet dienen tot reiniging van het hart en tot wasdom voor het geduld en de deugden. God doet goed, als Hij armoede en smart toezendt. Het is om gelijkvormig te worden in den geest aan Jezus, en moet dienen om den ouden mensch te doden.

Wanneer God de ziel van het licht berooft of geene klaarheid geeft over zijn verborgenheden, over zijn schriften en over zijn wegen, zoo heeft zij slechts daarin Hem te aanbidden, en moet zij het voor recht achten, en zich in den geest met de ziel van Jezus vereenigen, Die dat ook in zijn lijden ondervonden heeft, zelfs dan, als geestelijke dorheid en verlatenheid haar aangrijpt. In zulk een staat is het goed zichzelf te vernederen, zich te onderwerpen, en zich Gode gelijkvormig te maken. Zich daarvan te bevrijden, zou eene poging der eigenliefde zijn, en getuigenis geven, dat de geest onlijdzaam is. In de beproeving is het nuttig door arbeid en bezigheid, en door dikwijls ootmoedig te bidden, hetzij kort of lang, zich af te trekken van hetgeen de satan zegt, en niet te redetwisten, opdat de ziel gereinigd worde en zich stelle in de hand van God.

Om de verzoeken te overwinnen moet men zich er niet door laten verschrikken, zich zoo spoedig mogelijk van de voorwerpen en van de booze gedachten afwenden, zich bezighouden met handwerk, heilige oefening, ten einde zich door dezelve te bepalen en af te trekken. Daarenboven moet men zich in vereeniging stellen met geestelijke personen, bidden en zich verootmoedigen, den bijstand van God vragen, die van Hem verwachten, zich overgeven en zich geheel aan den goddelijken wil gelijkvormig maken. Wordt de zekerheid der uitverkiezing en der zaligheid, het vertrouwen op de vergeving der zonden, en de hoop des eeuwigen levens aangevallen door verzoeken, dan moet men zich voorstellen, dat men het waardig is als zondaar, die de hoogste verdoemenis verdiend heeft, daarbij zien op het lijden van Jezus tot

in den dood des kruises, en tevens gebruik maken van de woorden en de beloften der H. Schrift, zóó, dat, wanneer wij zelfs verworpen en rechtvaardig van God verlaten worden zonder hoop op de eeuwige zaligheid, wij nogthans niet nalaten God te aanbidden en lief te hebben.

Dit nu is waarlijk onze ziel in Zijne handen verliezen en die aan Hem geheel overgeven, zoodat men zich geheel op Zijne goedheid verlaat en daarop vertrouwt. Zóó doende zal men door deze wegen geoefend en geschikt gemaakt worden om de ziel te kruisigen, en zal zij des te meer Jezus gelijk worden, Die het voorbeeld der heiligmaking is.

De ziel moet altijd zijn in een staat der offerande en van het *martelaarschap* om zich tot eene offerande voor God te stellen, en daarom aan zichzelf te sterven. Dit geschiedt als men zich als met een verloren lichaam en hart voor den Heer werpt. De schoot van God is alsdan de zee, waarin de ziel zich moet verdrinken, om gewillig en bekwaam te zijn, alles te lijden en te doen, en in alles één te worden met den wil van God.

Het voorname punt, waarop het aankomt, is het gebed, d. i. dat de Geest van God voor den geestelijken mensch noodig is om zich tot God op te heffen, ten einde eene zamenhandeling met God, eene hemelsche overdenking, eene spraakhouding, en een goed gebed voort te brengen.

Twee oefeningen van den geest omtrent God, welke de andere in zich bevatten, zijn: het *gebed* en de *spraakhouding*. Het eerste is eene smeeking, een verzoek; het tweede eene onderhandeling van den geest met God, eene verkeering met God, eene hemelsche en goddelijke overdenking, eene beschouwing van Zijn Wezen, van Zijne Personen, van Zijne eigenschappen,



van Zijne waarheid en van Zijne verborgenheid. Het gebed onderstelt *nood* en *behoefden*. De bidder belijdt die voor God met ootmoedig vertrouwen. God weet wat hij wil. De gebeden behoeven niet lang te zijn. Zij kunnen ook wel lang zijn; dit hangt af van de toestand in welke men verkeert. De Evangelische gebeden zijn meer kort maar krachtig. Het gebed moet vooral de geestelijke behoeften bevatten, meer althans dan de de tijdelijke. Nooit moet er meer van God gevraagd worden, dan wat Gode behaagt te geven. Hier is het ook „*Uw wil geschiede*”.

*De spraakhouding is de opklimming van den geest tot God, zoo zeggen eenigen; de tegenwoordigheid bij en het staan voor God, zeggen anderen.* Doch het is een gezicht van God door het geloof, of een gezicht van Zijne verborgenheden in Hem en door Zijn licht. Het is eene geestelijke zamenhandeling met den Heer en van den Heer, als bijv. de verkeerung van Mozes op den berg tijdens de wetgeving; Elias in de spelonk; Jezus op den berg Thabor en in de woestijn.

Meer nog. Het is de opheffing in den hemel, en de opneming van den Apostel Paulus in den derden Hemel. Het is een zalig middel, om zich te vereenigen met God; het is een verborgene vergoding. Hoe meer men achterwaarts gaat, hoe meer God nadert. Om door den Geest opgeheven te worden, moet men zich verbergen en zich voor Hem vernederen. De verrukking viel op Paulus, als hij neêrgeslagen was. De Geest heft den geest van den mensch op in de lucht bij het scherpe zijner ziel, gelijk als bij een haarlok. Met de spraakhouding moet een leven van stilzwijgen en de rust van het hart vereenigd gaan, bijv. Abraham, was in de

afzondering; Isaäk was op het veld; Jacob in den nacht. Men moet vooral bij zichzelf bepaald zijn, en niet buiten God; daarbij moet men letten op het hart, als ook op hetgeen daar voorbijgaat, ten einde de bewegingen van den Geest van God op te merken en Hem te doen stilhouden in het voorbijgaan.

De spraakhouding is *als de ladder van Jacob*, op welker boveinde God staat. Heft de Geest van God den geest van den mensch niet op, dan moet de mensch zich naar zijne krachten opheffen en alzoo pogen tot God te gaan. Alsdan moet men zich bedienen van een woord van God, of van eene heilige gedachte wat Zijn Wezen, Zijne eigenschappen betreft, of eene zucht, of een uitgestoten gebed. „Hierdoor wordt (zegt de Labadie letterlijk) de ziel opgewekt, die in zich den Geest van God wekt, en haar eigen hart en dat van God wakker maakt, en gelijk een vogel door de vleugelen des geloofs en der liefde tot in den Hemel zwiert.”

Indien God de ziel niet aanraakt in de spraakhouding, en haar niet voorkomt door buitengewone Genade, om ze op te heffen, dan gebeurt het wel, dat bij de aanwending van de zoo even genoemde middelen het geschiedt, en dat alsdan de ziel slechts God moet omhelzen in zijn ontmoeting en Dien vasthouden om wèl te bidden. Die vereeniging is hare spraakhouding, waardoor zij met God vereenigd is door gezicht en door liefde, en waarbij zij zich met geene andere dingen moet inlaten, opdat zij Hem houde en geniete en aanneme, wat Hij geeft, en gevoele, wat Hij geeft te gevoelen, denke, wat Hij geeft te gedenken, en liefhebbe gelijk Hij doet liefhebben. De ziel rust dan in God, beschouwt Hem, en is gelijk een kind, slapende

op Zijn schoot, dat slapende zuigt. De ziel heeft alsdan meer haar Voorwerp (God) dan haren gedachte aan te kleven, zich aan hetzelfde (God) over te geven, om Hem in zich te laten werken. De ziel aanbidt, maar aanbidt zelve niet; *bidt*, zonder te zeggen „*ik bid*”, *looft*, zonder te zeggen „*ik loof*”. Zij denkt, spreekt en heeft lief, zonder te zeggen „ik denk, ik spreek, ik heb lief”. Om God te beschouwen en te aanbidden in geest en in waarheid, moet men zoo hoog mogelijk van God denken, en Zijne volmaaktheden zoo verheven mogelijk beschouwen, ja men kan niet hoog genoeg denken, omdat Hij verheven is boven alles en veel meer van Hem is, dan dat men van Hem denken kan. Dit nu doende, zal, wat men aanraakt, gevoelt, aanbidt en bemint, het best kunnen uitgedrukt worden, dat men zich met God vereenigt, dat men Hem gevoelt, aanbidt, liefheeft, omhelst en houdt. Het is alsof men in een afgrond verzinkt, en zich zelve verliest, zoo sterk en liefelijk is het genot, dat men smaakt. Men ziet God daarin, men geniet Hem, en men gevoelt zich in dien staat hoogst gelukkig, zoo zelfs, dat men juicht en opspringt van vreugde, als David, *die zegt*, „*dat zijn vleesch als ook zijn geest is opgesprongen in den levendigen God.*”

De gevolgen of liever de vruchten, die men daaruit ontvangt, moeten de hoofdzaak zijn, omdat ze der ziel profijtelijk zijn, want het zou een geest van hoogmoed en van zelfbehagen openbaren, als men in de goddelijke spraakhouding alleen lette op derzelfer schoonheden. Het is dan ook daaruit op te merken, dat de vruchten door de ziel genoten worden, wanneer de goddelijke lichten komen zonder groote poging van den

menschelijken geest, de vrede en de smaak Gods medebrengen, de ziel verootmoedigen en met aanbidding en onderwerping bezielen, alsmede met de kennis van de grootheden Gods verrijken, en daarenboven eigene nietigheid doen gevoelen. Behalve dit, moet het geloof worden gesterkt, en moeten de goddelijke lichten steunen op de H. Schrift, om het verstand te verlichten en een goeden invloed te hebben op het hart, hetzelfde te reinigen en hetzelfde los te maken van de dingen dezer wereld en van zich zelve door zelfverloochening en dooding. God vereenigt zich nooit met de ziel, of Hij doet zich aan haar gevoelen, zoodat er geen grooter genot te smaken is, dan dat van God. „*Smaakt en ziet dat de Heere God goed is.*” Dat genot kan soms zoo groot zijn, dat de ziel er dronken van wordt.

De wil van God moet geschieden. Dat eischt de liefde Gods, bestaande in het dooden van den eigen wil en in het volgen van Zijn welbehagen. Men moet geen wil hebben. Alles moet hetzelfde zijn, gezondheid of ziekte, leven of dood, voor- en tegenspoed, enz. God alleen is ons Alles. In deze wereld verkeeren wij, en God wil, dat wij die doorgaan. De menschen in deze wereld zijn zoo verkeerd dat men ze eer moet vlieden, dan zoeken. Vermits de Hemel ons Vaderland is, zoo moeten wij leven, met het oog daarop gericht. Die de wereld niet begeert te verlaten, toont, dat hij haar aankleeft; maar, die de wil van God doet, is bereid te blijven en te gaan, als God het wil. Eene zuivere ziel vertrekt uit het leven en vliegt als een vogel die opvaart, wanneer zijn kooi geopend is, omhoog, en komt dáár, waar Jezus is, dus in den Hemel, om te heerschen en gelukzalig te zijn. Die dat ge-

looft, sterft zich zelve, om alleen God lief te hebben en Hem te leven. Zulk een ziel zingt gezangen, springt op en is vervuld met een vurig en heilig verlangen naar het genot der hemelsche gelukzaligheid. Een geloovige overgave aan God, een vurige liefde tot Hem, doen den mensch zich verliezen in Hem. Zoodra is de ziel niet ontbloot, of God grijpt haar, om haar te bekleeden en haar te verbergen in Zich en in Zijn schoot.

Wij moeten op Hem vertrouwen. Niet op Hem te vertrouwen kan uit verschillende oorzaken ontstaan, als: vrees, verschrikking, inbeeldingen en bedenkingen, eigen inzichten en voordeelen, wat toch te kennen geeft, dat wij aan Zijn' Geest en aan Zijne Genade paal en perk willen stellen, omdat wij meenen te veel verplicht te zijn Hem te volgen en Zijn' wil te doen. Daardoor vorderen wij niet. Wij moeten ons aan Hem overgeven, zullen wij grooter worden in het goddelijke leven, en wij moeten ons daartoe werpen in zijn schoot. Het voornemen Gods moeten wij in alles volgen, al is het ook tot onze uiterlijke schade. De wil van God moet den onfeilbaren regel zijn, die ons in alle dingen leidt. De raad en de wil moeten geeerbiedigd worden in alles. Voorverordineering of verwerping. hetzij geheele volken aan hun eigene bewegingen over te laten of deze te verstooten en gene te roepen, in dit alles moet het welbehagen van God aangebeden worden. Al wat de Genade werkt in de kinderen Gods is dienende, om hen naar het beeld van God gelijkvormig te maken. Jezus is het middel, dat ons tot God moet brengen, en waardoor God tot ons komt. Zonder Jezus Christus kunnen wij God niet bereiken. Hij is de Heilige en Rechtvaardige, het volmaakte Voorbeeld van alle nieuwe

menschen. Naar Hem moeten wij ons vormen en herstellen, totdat wij in Hem en in God veranderd worden naar Hun beeld. Daartoe heeft Jezus Christus onze natuur aangenomen, d. w. z. de menselijke natuur, om die den zijnen aan te doen, teneinde zij heilig zouden leven en hemelsch zouden zijn. Jezus toch was een mensch uit den Hemel. Op aarde heeft Hij geleefd, is Hij gestorven en opgestaan. De zijnen moeten ook met Hem sterven, opstaan en leven als goddelijke menschen, opdat zij *met God den Vader één* zijn. Daarom bidt Jezus in den Hemel. In den Hemel zullen wij Hem zien, gelijk Hij is, en aan Hem gelijk zijn. Door Jezus Christus, Die God is en woont in de harten der zijnen door het geloof, en door den H. Geest, Die de liefde Gods in het hart uitstort, en door de Goddelijke kracht der Genade, komt het beeld van God in ons, en zonder twijfel zullen wij het einde ervan bereiken. Dat beeld van God wordt gevormd naar Zijn Wezen en Zijne deugden, voor zoover die deugden kunnen medegeedeeld worden aan de zijnen. Het Goddelijke althans dringt in de ziel, doorweekt ze, en maakt ze gelijk aan een natgemaakte spons. God heeft de ziel bezet en vervult haar. Zij is het eigendom van God. Het is een voortreffelijke staat, wanneer men die hoogte is beklommen, *dat men niet dan den mensch in schijn bezit, en het wezen bijna Goddelijk is.* Het is een wonderlijke staat, wanneer alsdan de grond van den mensch goddelijk, en de Geest, die den mensch bezielt en ondersteunt, God is. De ziel in den staat der geestelijke eenheid met God moet de dingen zoeken die boven zijn. De christen is met Hem gezet in den hemel en daar moet ook zijn hart zijn. Daarom moet

er eene goddelijke vereeniging en eenheid zijn, waardoor het beeld en de gelijkenis van God in den christen ontstaat. Gelijk een zegelring in het was wordt gedrukt, zoo drukt God in de ziel van den Christen Zijne gestalte in. Hij reinigt en heiligt, i. e. w drukt Zijne deugden, voor zoover zij mededeelzaam zijn, in de ziel uit, zoodat zij het beeld van God draagt. Dat nu is het, wat de genade der verlossing en het volgen van Jezus Christus uitwerkt. *Daarom* is God mensch geworden, om de mensch God te maken, evenwel zoo, dat de christen-mensch niet door de vereeniging met Jezus Christus geroepen is om *christen te zijn*, maar een *goddelijk mensch door vereeniging met God*, om in den Hemel met Hem *volkomen één* te zijn, opdat God *alsdan alles in allen zij*. *Weest volmaakt gelijk uw Vader in den Hemel volmaakt is*, moet het oogmerk zijn van den christen, hetwelk hij in het oog moet hebben, en waarnaar hij moet jagen.

De bronnen, tot hiertoe door mij gebruikt, zijn:

Yvon. Oprecht verhaal van het leven, gedrag en gevoelen van Jean de Labedie, oorspr. fransch, in 1754 in het Hollandsch vertaald.

Anna Maria van Schuurman, Eucleria, seu melioris partis electio (uitkiezing van het beste deel). Van dit werk verscheen het eerste deel te Altona 1673, het tweede deel te Amsterdam 1685. Beide deelen waren in het Latijn geschreven.

De Hollandsche vertaling van het eerste deel kwam uit te Amsterdam 1684.

J. Koelman. Historisch verhaal nopens de scheuring der Labadisten 1683.

J. L. Mosheim. Oude en hedendaagsche Kerkel. Gesch. 9<sup>de</sup> dl., blad. 358 vv.

Foeke Sjoerds. Kort verhoog van den Staat en de Geschiedenissen der Kerk, enz. Leeuward. 1771, blz. 511 vv.

J. F. Martinet. Historie der wereld 5<sup>de</sup> dl bladz. 64 vv.

A. Ypey. Algem. Kerkel. Gesch. der Christenen 25<sup>ste</sup> dl. bladz. 337 vv.

A. Ypey. Beknopte letterk. der System Godgel. 3<sup>de</sup> dl. bladz. 75 vv. en naschrift

F. Adolf Lampe. Synopsis historiae sacrae et ecclesiasticae. Utj. bladz. 460 en 461.

B. Glasius. Geschiedenis der Christel. Kerk enz. jaar 1648—1700. bladz. 120 vv.

M. Goebel. Labedie en de Labedisten in den Herzog Real. Enc. VIII<sup>ste</sup> dl. 357 vv. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig 1881.

Dr. Heinrich Heppe. Geschichte des Pietismus und der Mystiek in de Reform. Kirche namentlich der Niederlande. Leiden, E. J. Brill. 1879 bladz. 241—374.

H. van Berkum. De Labedie en de Labedisten. 2 dln. 1851. De bron, door mij gebruikt, ter mededeeling van de leer is:

Jean de Labedie. Verzameling van eenige gewichtige grondregels der Christelijke leer. 2 dln. Dit werk, oorspronkelijk Fransch, is door hem geschreven toen hij Predikant was bij de Waalsche Gemeente te Middelburg 1666, en in het Hollandsch overgebracht door Petrus Heringa, Pred. te Oostgraftdijk. In het jaar 1670 verscheen eene uitgave er van in het Fransch, „*Revue corrigée et augmentée par lui meme.*” Deze uitgave heb ik vergeleken met die van 1666. In 1685 verscheen in Amsterdam de 2e druk ervan.



De bron, bovengenoemd, is onmisbaar tot rechte kennis van de leer der Labedisten. Het is echter nog noodig de bronnen der Labedisten, voorzover het noodig is, te raadplegen, ten einde de geschilpunten in betrekking der Gereformeerde leer te aan te geven.

Daarna zal ik het oordeel van eenige schrijvers over de Labedisten, wat die geschilpunten betreft, aangeven. Daaruit zal blijken, in welk opzicht ik van hen verschil. De bronnen die door mij gebruikt worden, zal ik voegen aan het einde van het stuk.

*Giessendam.*

K. E. VAN GRIETHUYSEN.

*(Wordt vervolgd).*

---

PHILIPS VAN MARNIX,  
HEER VAN ST. ALDEGONDE.

---

Hier zien wij Marnix nog, dien Brussel bracht in 't leven,  
Den schandren Edelman, die 't Papendom deed beven,  
Den tolk der Bijbeltaal, op maat en zonder maat,  
Den predikant voor 't Hof, den Raadsman van den Staat.

In dat kernachtig en veelzeggend epigram bezingt Gerard Brandt in zijn „Historie der Reformatie” den lof van den man, wiens naam zoo innig is samengeveven met den worstelstrijd onzer vaderen tegen het machtige Spanje (1568—1648).

Wanneer wij ons in dat roemrijk verleden verdiepen, dan ontmoeten wij schier ieder oogeblik de machtige persoonlijkheid van Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde.

Naar waarheid is dan ook opgemerkt geworden „Belangstelling in de geschiedenis van Nederland gedurende de zestiende eeuw brengt van zelve mee belangstelling in Philips van Marnix, Heer van St. Algonde”.

Veilig mag deze man gerekend worden te behooren tot de „Mannen van beteekenis”, die altijd waard zal blijven steeds meer en meer gekend te worden in zijn leven en werkzaamheid.

Marnix is immers één dier mannen, dien vriend noch vijand koud kan voorbijgaan, één dier machtige figuren, met wie men rekening moet houden, omdat zij zich nu eenmaal niet laten wegcijferen.

Niemand zal dan ook kunnen ontkennen, dat deze man, zoo terecht eens genoemd „de standvastige getuige van het bezielend beginsel onzer worsteling tegen Spanje” een nadere kennismaking ten volle verdienen zal.

Wij wenschen Marnix aan een nadere beschouwing te onderwerpen in zijn drievoudige werkzaamheid als staatsman, als godgeleerde en als letterkundige, al kan onze verhandeling uit den aard der zaak op volledigheid geen aanspraak maken.

Doch voordat wij Marnix nagaan in die drieledige werkzaamheid, moet een korte schets van zijn veelbewogen en aan afwisseling zoo rijk leven voorafgaan, mede tot recht verstand zijner geschriften.

En gewis. het leven van dezen man, wiens „Repos-ailleurs” zoo treffend de ervaring van zijn leven uitdrukt, is waard gekend te worden.

De woorden van den Psalmist des Ouden Verbonds, dat moeite en verdriet het uitnemendste van des menschen levensjaren uitmaakt, kunnen zoo naar waarheid toegepast worden op het leven van Marnix van St. Aldegonde.

Marnix aanschouwde het levenslicht te Brussel in 1538. Zijn wieg stond dus in Zuid-Nederland, terwijl het graf van hem gedolven werd in Noord-Nederland, waar hij in 1598 te Leiden inging in de ruste, die daar overblijft voor het volk Gods

Zoowel van vaders- als van moederszijde was hij de telg van een adelijk Savooisch geslacht, dat Margaretha van Parma naar de Nederlanden gevolgd was en reeds aan land en volk belangrijke diensten bewezen had.

In den vollen zin des woords was Marnix een edelman, die diep de beteekenis gevoelde van het „Noblesse oblige”.

Want in tegenstelling met hen, die in den adellijken titel een vrijbrief meenden te bezitten om te leven naar het goeddunken des harten en de verplichtingen aan het dragen van den adellijken titel verbonden, als met voeten te treden, sprak Marnix het openlijk uit, dat zieleadel ook voor den edelman het hoogste was, waarnaar hij streven moest.

Hij toonde zich ten allen tijde een voorstander van het „Adel in rang en hart.” Van zijn jeugd is zeer weinig bekend. Alleenlijk weten wij, dat een uitmuntende opleiding hem ten deel viel.

Naar de gewoonte dier tijden voltooide hij zijn wetenschappelijke opleiding door reizen buitenslands en verblijf aan buitenlandsche hoogeschole. Zoo vinden wij hem o. a. te Genève onder de leerlingen van Calvijn en Beza, om van hen godgeleerd onderricht te ontvangen.

Daar, in Genève, werd de godgeleerde gevormd en toegerust om later een zoo schitterende lans te breken voor het fel bestreden Protestantisme en zich als godgeleerde een eerzuil te stichten met zijn doorwrocht werk „De Biënkorf der H. Roomsche Kerk”.

Met dat werk heeft Marnix aan de Roomsche Kerk veel schade toegebracht, hetgeen ten duidelijkste bleek uit den haat der geestelijken tegen den schrijver en zijn werk.

Na Genève schijnt hij nog enkele andere hoogeschole bezocht te hebben, zoodat hij met een schat van kennis verrijkt, den vaderlandschen bodem betrad, waarschijnlijk in 1561. Op die reizen buitenslands was hij vergezeld geweest van zijn broeder Thoulouze, die evenwel weldra in 1567 den heldendood voor het vaderland stierf in den slag bij Austruweel.

In 1565 huwde Marnix met Philipotte de Bailleuil, die niet lang zijn levensgezellin is geweest. Zijn tweede echtgenoot, die hem 1586 door den dood ontviel, was Catharina van Eeckeren, weduwe van Jan van Stralen.

Voor de derde en laatste maal verbond Marnix zich in den echt met Josina Lannoy, weduwe van Adrien de Bailleul, welke hem overleefde.

Ongestoord huiselijk geluk bleek dus voor Marnix niet weggelegd te zijn. De smart des levens bleef hem niet bespaard. Gelukkig dat hij met David geleerd had zich te sterken in den Heere zijn God, zoodat hij te midden van alle droefheid en vervolging toch met opgerichte hoofde zijn weg vervolgen kon.

Teruggekeerd in zijn vaderland bleek weldra, dat een rustig leven de bestemming van Marnix niet was. De nood der tijden dwong hem zijn rustig verblijf te verlaten en zich te mengen in den strijd der partijen. En geen wonder ook. Een man van zijn aanleg en bekwaamheid, als leerling van Calvijn gedrenkt met den geest der Hervorming, kon zich moeilijk onzijdig houden in dien strijd met Spanje, wiens koning gezegd had liever te willen regeeren over een verwoest land dan over een land met kettters.

Evenals de Heere in de dagen, waarin Israël benauwd en geplaagd werd door machtige vijanden, richters deed opstaan om in Zijn kracht 't volk te verlossen uit des vijands onderdrukking, zoo verwekte Hij in Zijn voorzienigheid en wijs bestuur Marnix en Oranje om het bedrukte volk bij te staan in den strijd tegen Spanje, waarin het evenzeer ging om staatkundige vrijheid als om de vrijheid des gewetens en God te dienen naar Zijn Woord. Vandaar dat wij Marnix spoedig een zeer

werkzaam aandeel zien nemen aan den strijd zijner dagen.

Ja, geheel zijn leven was aan het heil des volks gewijd met zeldzame onbaatzuchtigheid en edele zelfverloochening.

In onbezweken trouw heeft hij zijn vaderland gediend, hoewel zijne diensten niet altijd gewaardeerd werden en menigmaal smaad zijn deel was.

Toch heeft hij nimmer opgehouden in weerwil van vele teleurstellingen het goede te zoeken voor land en volk.

De eerste daad, waardoor Marnix openlijk toonde de zijde der Hervorming te kiezen, was de mede-onderteekening van 't smeekschrift der Edelen, dat in 1566 door het Verbond der Edelen aan de hndvoogdes Margaretha van Parma te Brussel werd aangeboden.

Bedoeld smeekschrift drong aan op matiging der plakaten, die tegen de Hervorming waren uitgevaardigd reeds door Karel V en daarna door zijn zoon en opvolger Philips II.

Margaretha beloofde aan de edelen bij den koning te zullen aandringen op eenige matiging of moderatie der plakaten, die door het volk niet ten onrechte bestempeld werd met den naam van moorderatie.

Door dat smeekschrift mede te onderteekenen koos Marnix openlijk partij voor het onderdrukte volk, en toonde daarmee geen bloot toeschouwer van den strijd zijner dagen te zullen blijven.

Ook schijnt Marnix de opsteller geweest te zijn van den „Smeekbrief van de geloovigen in de Nederlanden” en van een „Verslag der Kerken van Christus”, aangeboden aan Keizer Maximiliaan II op den Rijksdag te Augsburg in 1566. Doch niet alleen met de pen ook

met het zwaard trachtte Marnix het vaderland en de zaak der Hervorming te dienen.

Toen de stad Valenciennes door de Spanjaarden belegerd werd en in het nauw gebracht, beproefde Marnix met zijn broeder Thoulouze en eenige anderen de stad te ontzetten. De onderneming mislukte evenwel en bij Austruweel werd hun legermacht verslagen in 1567, bij welke gelegenheid Thoulouze sneuvelde. Marnix nam daarop de wijk naar Breda. Zoodra echter de hertog van Alva in het land kwam, ging Marnix, met vele anderen, in ballingschap en week uit naar Duitschland.

Bij een vonnis van den bloedraad werd in 1568 het vonnis der verbanning over hem uitgesproken. Zijne goederen werden verbeurd verklaard, zoodat hij met de zijnen in kommervolle omstandigheden verkeerde. Van 1567—1572 duurde de ballingschap van Marnix.

Zwaar was het offer dat Marnix braocht. Doch hij werd er ten volle bereid toe gevonden, gedachtig aan het woord van den Leeraar der gerechtigheid: „Zoo iemand achter Mij wil komen, die verloochene zichzelf, neme Zijn kruis op en volge Mij”.

Schoon bracht hij in bcoefening „En die zijn kruis niet op zich neemt, en Mij niet navolgt, is Mijns niet waardig.”

Het ging hem evenals Mozes, van wien wij lezen: „achtende de versmaadheid van Christus meerderen rijkdom te zijn dan de schatten in Egypte; want hij zag op de vergelding des loons.”

De plaats, waarheen Marnix zich begaf, was Embden, de stad, die hare poorten zoo gastvrij opende voor de vervolgden om des geloofs wille, en zodoende een veilig toevluchtsoord was voor vele vluchtelingen.

Embden was in die dagen een tweede spelonk van Adullam, waarheen zoo menigeen de wijk nam, wien het zwaard der Inquisitie boven het hoofd hing. Ook Marnix, die terecht weinig of geen vertrouwen stelde in den hertog van Alva, week bij diens nadering het land uit, en vestigde zich metterwoon in Embden.

In dat opzicht bleek Marnix een beter inzicht te hebben in den staat van zaken dan de graven Egmond en Hoorn, die hun blijven tenslotte met den dood moesten bekoopen.

Het verblijf te Embden was voor Marnix wel een tijd van ballingschap, maar geenszins een tijd van werkeloosheid. Ook in den vreemde bleef hij op vele wijze werkzaam voor de zaak der Hervorming.

Met raad en daad stond hij de verdrukte broeders ter zijde, niet enkel in de Nederlanden, maar ook in andere landen,

De vluchtelingengemeente te Londen, waar twisten waren uitgebroken, vond in Marnix een vriendelijken raadsman, die bovenal het oog gevestigd hield op de eenheid der geloovigen.

Het vaderland heeft hij in den vreemde gediend door in dien tijd te dichten het Wilhelmus, dat zonder gevaar van ernstige tegenspraak aan Marnix toegekend mag worden. Dat kostelijk gedicht, dat Marnix zijn volk op de lippen leide, kan zoo naar waarheid genoemd worden „het wiegelied onzer herboren vrijheid.” Later heeft men dat Wilhelmus wel eens verlaagd door het te bestempelen met den naam van de Marseillaise van het Nederlandsche volk. Verlaagd, zeggen wij. Want immers geen revolutie blinkt ons tegen uit dat zielvolle gedicht, maar gelijk het eens zoo uitnemend uitgedrukt



is geworden: vrijheidsliefde, vaderlandsche Oranjezucht en onbewegelijk Godsbetrouwen zijn als een liefelijke drieklank in dat volkslied onafscheidelijk samenverbonden.

Dat Wilhelmus bedoelde allereerst een lied der vertroosting te wezen na den ongelukkigen slag bij Jemmingen. En het is in den vollen zin des woords een volkslied geworden.

Het convent van Wesel, dat in 1568 gehouden werd, woonde Marnix bij, en tot het bijeenkomen der Synode van Emden in 1571 had Marnix veel bijgedragen, hetgeen wij later meer uitvoerig hopen aan te toonen.

Het verblijf in Emden verwisselde Marnix vervolgens met een verblijf te Heidelberg, waar hij in dienst trad van den keurvorst van de Paltz, die hem benoemde tot lid van den opperkerkeraad.

Met volharding en trouw diende Marnix aldaar de belangen van Kerk en Staat, die in hem nimmer gescheiden werden.

Een open oog en een warm hart bezittende voor de belangen der verstrooide gemeenten, was het zijn vurig streven een kerkelijke eenheid in 't leven te roepen door kerkorde en belijdenis. De Synode van Emden, die in 1571 gehouden werd, was de schoone en rijke vrucht van zijn volhardende en ernstige bemoeiingen.

Was hij dus kerkelijk veelvuldig werkzaam tijdens zijn ballingschap, geenszins verloor hij de belangen van den Staat uit het oog.

Want aan 't hof van den keurvorst van de Paltz wist Oranje Marnix van St. Aldegonde aan zich te verbinden. En daarmede begon de politieke loopbaan van Marnix, die een zoo droevig einde voor hem nam met de overgave van Antwerpen aan Parma in 1585.

Al wie erkent, dat in de lotgevallen van volken en personen God's bestier is op te merken, dankt in stilte den Heere voor Zijn wonderbare leidingen, ook ten opzichte van Oranje en Marnix. Want immers Hij, Die alle dingen bestuurt met onfeilbare wijsheid, bracht ook Oranje en Marnix samen, mannen, die ongetwijfeld verwanten naar de ziel genoemd mogen worden. Zijn aanbiddelijk werk was het, dat Oranje den edelen en bekwamen Marnix aan zijn dienst wist te verbinden, niet beseffende tot welk een rijken zegen God dezen vriendschapband zou doen strekken.

Want de dienaar werd weldra raadsman en de raadsman een vriend, die als een tweede Jonathan een verbond van vriendschap sloot met Oranje, dat door den dood alleen verbroken kon worden.

In alle staatkundige omstandigheden en moeilijkheden stond Marnix Oranje trouw ter zijde. Beide hadden tezamen maar één doel, dat hun steeds voor oogen stond, n.l. de bewaring en de handhaving der staatkundige en godsdienstige vrijheden en rechten. Al werd dat doel eerst volkomen bereikt met den vrede van Munster in 1648, dus na den dood zoowel van Oranje als van Marnix, toch hebben zij veel vruchten van hun gezamenlijken arbeid mogen aanschouwen.

Al verschilden Oranje en Marnix menigmaal in de keuze der middelen om tot het begeerde doel te geraken, het doel zelf bleef de liefde van hun hart behouden tot den einde toe.

Wat Mornay du Plessis was voor Hendrik IV, Oxenstierna voor Gustaaf Adolf, dat was Marnix voor Oranje.

Een eerste vrucht zijner staatkundige werkzaamheid was, dat hij door zijn welsprekend en warm betoog op

de Statenvergadering te Dordrecht in 1572 gunstige toezeggingen voor Oranje wist te bewerken, vooral in finantiëel opzicht.

Gewis, de schrandere staatsman wist wel wat hij deed, toen hij in die vergadering voor Oranje pleitte, hem eerende als een gave Gods, als een instrument in zijne hand tot bevrijding des volks.

Doch ook het zwaard wist hij te hanteeren en streed met moed en beleid aan de spits zijner troepen tegen de Spanjaarden.

Bij de verdediging der schans te Maaslandsluis in 1575 viel hij evenwel in de handen der vijanden, die hem gevangen zetten op 't kasteel Vredenburg te Utrecht. Daar heeft Marnix een oogenblik van moedeloosheid gehad, waarin hij geneigd was van den strijd af te zien en vrede te sluiten met Spanje. Laat ons hem daarover niet hard vallen.

De krachtigste naturen kennen hun tijden van moedeloosheid en zwakheid. In 't leven van den profet Elia komt een oogenblik voor, waarin hij kloekmoedig, sterk in zijn God, voor Achab treedt, zeggende: „Zoo waarachtig als de Heere, de God Israëls leeft, voor wiens aangezicht ik sta, indien deze jaren dauw of regen zijn zal, tenzij dan naar mijn woord”.

Sterk was toen zijn geloof, onwrikbaar stond hij pal, wetende dat de Heere met hem was. Later wordt het zoo donker voor zijns zielsoog, dat de bange klacht de zijne was: „Het is genoeg, neem nu, Heere, mijne ziel, want ik ben niet beter dan mijne vaderen.”

De krachtige Elia, zoo sterk en fier als een eik, werd een riet, dat van den wind ginds en weder bewogen wordt.

Aldus ging het ook met Marnix van St. Aldegonde. De gevangenschap en de bedreiging met den dood werkten bij Marnix uit, dat hij zich liet overhalen aan Oranje vredesvoorstellen met Spanje voor te leggen.

Gelukkig bleef Oranje standvastig en weigerde in te gaan op die vredesvoorstellen. Na een gevangenschap van ruim tien maanden werd Marnix in vrijheid gesteld, omdat de Hollanders Bossou hadden gevangen genomen.

Terstond zien wij Marnix weer deel nemen aan de staatsaangelegenheden.

In 1575 leidde hij de vredesonderhandelingen, die echter met geen gunstigen uitslag bekroond werden.

De nood der tijden dwong om uit te zien naar buitenlandsche hulp. Men wendde het oog naar Engeland en wenschte aan Elisabeth de souvereiniteit over de Nederlanden op te dragen. Marnix stond aan het hoofd van 't gezantschap dat met dat doel naar Engeland vertrok. De onderhandelingen leidden echter tot geen gunstig resultaat.

De Pacificatie van Gent, waarbij het bloedig edict overal buiten werking gesteld en in Holland en Zeeland de gereformeerde religie erkend werd, was grootendeels het werk van Marnix. Met recht mocht hij zijn naam terneder schrijven als de eerste onderteeenaar.

Moelijkheden te Gent wist Marnix met behulp van Oranje eindelijk tot een goed einde te brengen door een godsdienstvrede, die in zich sloot de uitoefening der beide religies.

De Unie van Atrecht, 6 Januari 1579 en de Unie van Utrecht, 23 Januari 1579 waren opgesteld in den geest van dien godsdienstvrede, die te Gent tot stand kwam.

Intusschen werd de toestand des lands steeds moeilijker: Alexander Farnese, hertog van Parma, vorderde steeds meer met zijn krijgsverrichtingen, zoodat Oranje nu den blik heenwendde naar Frankrijk, den mededinger en tegenstander van Spanje.

De jongste zoon van Katharina de Medici Hertog Frans van Alençon-Anjou werd aangezocht om de souvereiniteit te aanvaarden over de provincies, die in 1581 Filips II afgezworen hadden. De verwachting door Oranje en Marnix in Anjou gesteld, werd echter deerlijk teleurgesteld. Het heeft hen echter geleerd om van het schepsel meer en meer af te zien, en hun vertrouwen te stellen op Hem, met wien Oranje een vast verbond had gemaakt, zeggende: „Ik heb met den Heer der Heeren een vast verbond gemaakt. Door smartelijke ervaringen moesten beide mannen hun vertrouwen op menschen laten varen om de redding van het bedrukte vaderland alleen van Boven te verwachten.

Waarlijk tevergeefs verwacht men het van de heuvelen en de menigte der bergen; waarlijk in den Heere onzen God is Israëls heil”. Dat woord van Israëls ziener leerden ook zij beamen.

Anjou deed onverwacht een aanslag op Antwerpen in 1583, welke evenwel mislukte. Dat deed Ansjou als onbetrouwbaar uitkomen, en noodzaakte hem de Nederlanden te verlaten. Oranje en Marnix werden met de bitterste verwijten overloden, dat zij betrokken zouden geweest zijn in die geheime plannen van Anjou. Marnix verloor zijn plaats in den Raad van Staten, en gekrenkt en gegriefd trok hij zich terug op zijn landgoed te Souburg op Walcheren.

Ongegrond waren echter al die verwijten, die Marnix

en Oranje voor de voeten geworpen werden. Hoogstens kan men de opmerking maken, dat zij met hunne verwachting in Anjou te ver waren gegaan. Maar wie heeft niet noodig steeds herinnerd te worden aan het woord van den Psalmist: „vertrouwt niet op prinsen, op des menschen kind, bij hetwelk geen heil is”?

Niet lang echter werd aan Marnix de rust op zijn kasteel te Souburg gegund. Het vaderland had opnieuw zijn diensten noodig.

Door bemiddeling en op aandringen van Oranje, liet Marnix zich overhalen de post van „eerste burgemeester” van Antwerpen te aanvaarden, welke stad zeer ernstig door Parma bedreigd werd.

De overgave der stad, waartoe Marnix ten slotte zich genoodzaakt zag in 1585, berokkende hem veel leed, smaad en verguizing.

Na die gebeurtenis, waarmede de politieke loopbaan van Marnix een zoo droevig einde nam, trok hij zich van 't staatstoooneel in stille afzondering terug, achtervolgd door booze bedenkingen, welke evenwel onrechtvaardig waren.

In de jaren 1590 en 1591 heeft hij de jonge republiek nog eenige goede diensten bewezen, door eene reis te ondernemen naar de hoven van Engeland en Frankrijk, om bekend te maken de geheime plannen van Filips van Spanje, welke Marnix uit onderschepte brieven had weten uit te vorschen.

In 1596 verliet hij zijn heerlijkheid te Souburg en ging te Leiden wonen, daar de Algemeene Staten hem benoemd hadden tot Bijbelvertaler.

Langzamerhand herstelde zich het geschokte vertrouwen in Marnix. Zijne verdiensten werden opnieuw erkend.

Niet lang echter heeft hij zich aan dat werk, dat al de liefde van zijn hart bezat en waartoe hij als godgeleerde zoo uitnemend geschikt was, mogen wijden.

Reeds in 1598 kwam de Engel des doods tot hem, nam hem de pen uit de handen, en de vermoeide strijder ging in tot de ruste, die hij steeds elders verwacht had, blijkens zijn lijfspreuk: „Repos ailleurs.”

Waarlijk, deze man had niet vergeefs geleefd. Gearbeid heeft hij, gewoekerd met de hem zoo rijkelijk geschonken talenten, tot den laatsten ademtocht toe. Wij vernemen uit zijn vruchtbaar leven wat het geloof vermag, niet om Marnix te verheffen, en zodoende het schepsel te eeren boven den Schepper, die te prijzen is in eeuwigheid.

Maar de overdenking van zijn leven moet leiden tot verheerlijking van dien God, uit Wien al onze bekwaamheid is, en Wiens kracht alleen in onze zwakheid volbracht wordt.

*Arnemuiden.*

H. L. A. FEYKES.

## HET GELOOF. 1)

---

Mijne Hoorders! „De rechtvaardige zal *uit geloof* leven”, dat was, zooals ge weet, het woord, dat eens licht bracht in de donkere, worstelende ziel van Luther, waardoor God hem stelde in de ruimte. En telkens en telkens weer worden we in de H. Schrift op de centrale, alles beheerschende beteekenis van het geloof gewezen voor het leven van den Christen. Daarom kwam het mij niet ongeschikt voor om thans tot u te spreken over *het geloof*.

En toch doe ik dit met zekeren schroom. Het geloof toch is zulk een kostelijke gave Gods, in het hart des menschen gewerkt door den H. Geest. Hoe zullen wij nu deze gave Gods gaan ontleden met onze menschelijke gedachten en daarvan in onze menschelijke bewoordingen eene beschrijving trachten te geven? Zullen wij niet juist, hoe dieper wij er over nadenken, des te meer stuiten op diepten en geheimenissen, die voor ons ondoorgrondelijk zijn? En heeft de Heere Jezus niet gezegd: „De wind blaast, waarheen hij wil, en gij hoort zijn geluid, maar gij weet niet, van waar hij komt en waar hij henegaat, alzóó (d. w. z.

---

1) Lezing, gehouden te Rotterdam gedurende den winter 1902/1903.



even geheimzinnig) is een iegelijk, die uit den Geest geboren is" (Joh. 3 : 8.)

Evenwel mogen wij niet nalaten ook over dat hooge, dat heerlijke, dat geloof heet, in onze menschenlijke taal meer in bijzonderheden te spreken. De H. Schrift zelf gaat ons daarin voor. En we weten ook, hoe juist eene beschrijving ook in onderdeelen vaak dient tot verheldering, tot bevestiging, tot versterking, ja, menigmaal tot wekking van het geloof. Moge onze beschrijving, hoe gebrekkig ook, dan maar niet gaan buiten de H. Schrift, buiten het Woord onzes Gods. Moge Gods Geest u en mij besturen en bewerken bij het hooren en spreken. En moge bovenal, wanneer onze Koning Jezus Zijne rijen monstert, maar in ons dat ware, zaligmakende geloof gevonden worden, zoodat Hij het ook ons toeroept: „Mijn zoon, wees welgemoed, uwe zonden zijn u vergeven”.

Wat vooral de rechte beschrijving van het ware, zaligmakende geloof zoo moeilijk maakt, is dit, dat men eenerzijds het *wezen* van dit geloof vast moet houden, terwijl men toch anderzijds niet mag afschrikken de zwakken en de kleinen in het geloof. Daarom beginnen wij ook liever niet met eene bepaling, eene definitie van het geloof voorop te stellen. Daar zijn velerlei gestalten in het geloof en het valt moeilijk die in ééne bepaling samen te vatten (althans bij het begin) zonder onduidelijk te zijn. Om nu de moeilijkheid, waarop we wezen, eenigszins te ontgaan, spreken we eerst over het geloof als *vermogen* en daarna over het geloof als *daad*, en wel over beide in verband met de rechtvaardigmaking.

In de eerste plaats spreken wij dus over het geloof

als vermogen. De onderscheiding tusschen geloof als *vermogen* en geloof als *daad* werd al spoedig gemaakt in de theologie. En terecht. Immers, evenals b.v. het *spraakvermogen* als het ware de grondslag vormt voor het *spreken* als daad, zóó vormt ook het *geloofsvermogen* de grondslag voor het *gelooven* als daad. Het geloof toch, het ware geloof n.l. (waarvan wij nu voortdurend zullen spreken, zonder dit expresselijk er bij te voegen), is niet maar een voorbijgaande daad, maar het is een blijvend iets in de ziel, want er is geen afval der heiligen. Nu is het echter duidelijk, dat het geloof niet altijd werkt, maar soms geheel sluimert, wanneer de geloovige b.v. in een zware zonde valt, zooals David en Petrus. En daarom moet men wel aannemen een geloofsvermogen als een bovennatuurlijke, door den H. Geest ingestorte *hebbelijkheid* der ziel, waaruit het geloof als daad oprijst. Terecht zegt Comrie tegenover degenen, die op Cartesiaansche wijze de hebbelijkheid des geloofs loochenen: „Ik zou wel eens van hen willen weten, hoe een geloovige, wanneer de daad des geloofs afwezig is, dan toch een *geloovige* en met Christus door het geloof *vereenigd* blijft, en hoe een gerechtvaardigde in Christus gerechtvaardigd blijft, zoo menigmaal hij iets anders doet dan Christus tot rechtvaardigheid aannemen?”<sup>1)</sup>

Het *geloofsvermogen* of de *hebbelijkheid des geloofs* is dus de wortel, waaruit alle daden des geloofs voortkomen, evenals b.v. de erfzonde de wortel is, waaruit alle dadelijke zonden voortkomen. Ja, wij kunnen deze vergelijking nog verder doortrekken. Evenals de erfzonde in ons een gevolg is van de *toerekening* van

1) A. Comrie, *Brief over de rechtvaardigmaking des zondaars*, Utrecht 1889, bl. 184.

Adam's zonde *aan* ons, <sup>1)</sup> zóó is ook dat geloofsvermogen *in* ons een gevolg van de *toerekening* van Christus' gerechtigheid *aan* ons door God.

Wanneer God zegt van een bepaalden zondaar: „Ik spreek u vrij om Christus wille”, dan is dit ook waarheid op dat eigen oogenblik, d. w. z. dan wordt aan dien zondaar Christus geschonken met al zijne verdiensten en die zondaar wordt aan Christus verbonden door een *geestelijken band* en die band is *het geloof*. Op het eigen oogenblik waarop God deze vrijspraak doet in Zijne goddelijke vierschaar, ontstaat ook in dien zondaar het eerste *leven*. Dat leven is de *wedergeboorte* en in die wedergeboorte ligt ook dat wondere vermogen, het *geloofsvermogen*, dat dan ook aanstonds werken gaat, hetzij zwakker, hetzij krachtiger, <sup>2)</sup> indien die zondaar namelijk tot de jaren des onderscheids gekomen is, want een „geloof zonder de werken”, dat wil ook zeggen: zonder werkingen van binnen, „is dood” (Jac. 2 : 20, 26). En indien die zondaar nog een zeer jong kind is, zal het geloofsvermogen zich openbaren, zoodra dat kind met eenige bewustheid het evangelie van Christus leert kennen.

Die vrijspraak Gods gaat dus *logisch* aan het geloof vooraf, hoewel naar den tijd gerekend beiden samen vallen, omdat wat God zegt aanstonds werkelijkheid

---

1) Vg. hierover ons artikel over „De zonde” in jaargang 1901 van dit tijdschrift.

2) Dit tegenover de voorstelling, gegeven door Dr. Kuyper in *Voor een distel een mirt* en elders, alsof zulk een zaad der wedergeboorte jaren lang absoluut sluimerende zou kunnen zijn. Vg. hierover ook de belangrijke uiteenzetting in H. Huisman, *Eenige grondwaarheden*, Appingedam, W. van der Ploeg, 1900.

wordt. „Hij spreekt en het is er, Hij gebiedt en het staat er”. Logisch is dan echter het spreken Gods eerst en niet omgekeerd eerst het leven in de ziel, het geloofsvermogen, en daarna de vrijspraak Gods. Zooals de Schrift ons immer ook leert in dat woord: „Ik zeide tot u *in uwen bloede* [d. w. z. terwijl gij daar nog als een „doode in uwe misdaden en zonden” neerlaagt]: leef” (Ezech. 16 : 6). Door die vrijspraak Gods wordt immers de *vloek* opgeheven en zoodra de vloek opgeheven is van een bepaalden zondaar, wijkt de *dood* en komt het *leven*.

Wij leeren dus geen rechtvaardigmaking van eeuwigheid, omdat dan alle uitverkorenen als zijnde vrijgesprokenen reeds als wedergeborenen ter wereld zouden moeten komen, waarvoor geen grond is in de H. Schrift en hetgeen door de ervaring luide wordt tegengesproken. Doch wij leeren wel, dat er een vrijspraak en dus eene rechtvaardigmaking is, die logisch aan het geloof vóór-afgaat en wat den tijd betreft met de schenking van het *geloofsvermogen* samenvalt. Dit is wat de Gereformeerde godgeleerden noemden de *dadelijke rechtvaardigmaking* of *rechtvaardigmaking in de vier-schaar Gods*, waarbij God een bepaalden zondaar de gerechtigheid van Christus schenkt en toerekent en hem vrijspreekt van schuld.

Wij voegen hier echter aanstonds aan toe, dat het woord „rechtvaardigmaking” in dezen zin in de H. Schrift niet voorkomt. De *zaak* komt wel voor b.v. in het aangehaalde tekstwoord: „*Ik zeide tot u in uwen bloede: leef*”, en God kan van wege Zijne gerechtigheid dit alleen zeggen op *grond* van de *toegerekende gerechtigheid* van Christus, maar de uitdrukking „recht-

vaardigmaking" wordt daarvoor niet gebruikt. Dit maant ons dus aan tot omzichtigheid in het gebruik van dien term. Duidelijke omschrijving is hier dus noodig. Overigens herinneren wij, dat een bepaalde term wel in de geloofsleer mag gebruikt worden, al komt hij niet in de H. Schrift voor. Zoo is het toch ook b.v. met de woorden: „voorzienigheid", „drieëenheid", „voldoening" enz.

In de H. Schrift komt de uitdrukking rechtvaardigmaking steeds voor *in verband met* en wel *nà* het geloof. De Schrift spreekt van „gerechtvaardigd worden *uit* of *door* het geloof", b.v. in die uitspraak: „Wij dan, gerechtvaardigd zijnde *uit* het geloof, hebben vrede bij God door onzen Heere Jezus Christus" (vg. Rom. 5 : 1) en: „Wij besluiten dan, dat de mensch *door* het geloof gerechtvaardigd wordt zonder de werken der wet" (Rom. 3 : 28) De Schrift plaatst de rechtvaardigmaking duidelijk *nà* de roeping, de *inwendige* roeping n.l. door den H. Geest, in dat bekende woord: „die Hij tevoren verordineerd heeft, deze heeft Hij ook geroepen, en die Hij *geroepen* heeft, deze heeft Hij ook *gerechtvaardigd*" (Rom. 8 : 30).

Daar is dus óók een rechtvaardigmaking, een vrijspraak Gods, die op het geloof *volgt*. Deze rechtvaardigmaking werd, zoodra men de zaak, ook al om dwalingen af te snijden, nauwkeuriger begon te onderscheiden <sup>1)</sup>, door

1) Voor de hervormers zijn beide nog één, vandaar later veel verwarring b.v. in den strijd met van Thuyne in 't begin der 18<sup>e</sup> eeuw. Belangrijk zou het zijn om de splitsing der twee begrippen met de gewichtige gevolgen daarvan ook voor het geestelijke leven der gemeente historisch na te gaan. De splitsing had hare licht- en hare schaduwzijde.

onze godgeleerden genoemd de *lijdelijke rechtvaardigmaking*, (aldus genoemd, omdat dit ziet niet zoozeer op de *daad* der vrijspraak Gods, als wel op de *kennis*, die de mensch daarvan in zijn hart *ontvangt*) of de *rechtvaardigmaking in de vierschaar der conscientie*. In *wezen* zijn beide rechtvaardigmakingen één. De vrijspraak Gods is maar één. Doch als dit eeuwige Gods komt in den tijd openbaart het zich in verschillende momenten. De stemme Gods is één, maar daar is een oogenblik, waarop die stemme Gods *leven* doet ontstaan daarbinnen in het hart des zondaars en hem alzoo het *geloofsvermogen* instort, en daar is een ander oogenblik, waarin die stemme Gods doorklinkt in des zondaars *bewustzijn* en dat geschiedt alleen na de *daad des geloofs*, waardoor de zondaar zich als zondaar enkel en alleen aan Christus en Zijne verdienste toevertrouwt en zich daarop verlaat, zoodat hij dan met Paulus zeggen mag: „Wij dan gerechtvaardigd zijnde *uit het geloof* hebben vrede bij God door onzen Heere Jezus Christus”.

Nu ligt tusschen dit eerste en dit tweede oogenblik soms een zeer korte, soms ook een zeer lange tijd in. In het eerste oogenblik is de mensch *volstrekt lijdelijk*, volstrekt passief, daar dit is het oogenblik der *wedergeboorte*, het oogenblik van de schepping van nieuw leven in zijn hart en dus van de instorting van het geloofsvermogen. In het tweede oogenblik is de mensch ook wel lijdelijk, doch dan zijn er verschillende *daden des geloofs* voorafgegaan, waarbij het lijdelijke en het dadelijke ineengestremeld liggen. De mensch is bij deze daden des geloofs niet passief, maar *receptief*. Hij *ontvangt* Christus en zijne weldaden, die hem in het Woord zijn voorgesteld, gelijk een dorstige het water

ontvangt en *in zich opneemt* en zich er *tegelijktijd door verkwikt weet* <sup>1)</sup>

Op dit laatste leggen wij nadruk, want de daad des geloofs brengt ook, hetzij dan in meerdere of in mindere mate, haar eigen zekerheid met zich. Daarom zegt ook Sohnius, een Gereformeerd godgeleerde uit den reformatietijd: „Het geloof [hij bedoelt hier: het dadelijke geloof] verkeert nooit geheel in onkunde omtrent zichzelf” <sup>2)</sup>. En in dienzelfden geest schrijft ook Dr. Bavinck in zijn „*De zekerheid des geloofs*” (bl. 70): „Het echte, ware weten sluit allen twijfel aangaande zichzelf uit. Het komt tot die zekerheid aangaande zichzelf, niet door redeneering, door zelfbespiegeling, door eene logische conclusie, maar het licht, dat de kennis over het gekende object doet opgaan, valt onmiddelijk op haarzelve terug en verdrijft alle duisternis. Zoo is het ook met het geloof. Het geloof, dat waarlijk dien naam verdient, *brenkt zijn eigen zekerheid mede*. . . En evenals het weten, komt het geloof tot die zekerheid aangaande zichzelf niet door logische redeneering, door steeds zichzelf te bespieden en na te denken over zijne eigene natuur; de „Kritik der reinen Vernunft” is zelden aan de bevestiging onzer zekerheid bevorderlijk. Maar onmiddelijk en rechtstreeks vloeit de zekerheid uit het geloof zelve ons toe; de zekerheid is een wezenlijke eigenschap des geloofs, zij is er onafscheidelijk van en behoort tot zijne natuur”.

1) Hij ontvangt het dus als een (door de wedergeboorte) levend-gemaakte, terwijl een doode het langs zich weg zou laten vloeien zonder er de minste verkwikking van te genieten.

2) „Fides nunquam se ipsam ignorat”. Vg. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, III, bl. 527.

Terecht echter laat Dr. Bavinck hier ter nadere bepaling aanstonds op volgen: „Wel is in de christenen, ook zelfs in de allerheiligsten, nog menigmaal *met het geloof de twijfel gemengd*”. En zoo getuigt ook Junius, om uit den reformatietijd met zijn krachtig geloofs-bewustzijn nu ook eens naast Sohnius een ander te stellen, die blijkbaar sterk gevoelde, wat later ook door het piëtisme zoozeer werd ervaren: „dit is de natuur van ons geloof, dat het altijd met een zekere twijfeling te strijden heeft”, en daarbij noemt hij dan het voorbeeld van David in zoo menigen Psalm <sup>1)</sup>. Doch tevens wijst Dr. Bavinck er dan terecht op, dat het geloof *in zijne krachtige actie zelf* de zekerheid met zich brengt, als hij laat volgen: „Maar die twijfel heeft toch uit den aard der zaak niet in den nieuwen, maar in den ouden mensch zijn oorsprong. Als het voorwerp des geloofs onder het licht des Geestes zich plaatst voor het oog der ziel, dan wordt door datzelfde licht van zelf ook het geloof bestraald en boven allen twijfel verheven.”

Onze vaderen plachten dit door een eenvoudig maar duidelijk beeld op te helderen. Evenals in de melk, zoo zeiden zij, de room begrepen is en deze vanzelf bovendrijft, wanneer er geene beroeringen plaats hebben,

1) Fr. Junius, *Op. theol. sel.* ed. Dr. A. Kuyper, p. 208. „Hanc fidem nos habere scimus I ex testimonio Spiritus S. Rom. 8 : 15, 16 : 26, Gal. 4 : 6, 2 Tim. 1 : 12, 1 Joh. 5 : 10, II ex lucta fidei cum dubitatione: ea namque est fidei nostrae natura, ut semper cum dubitatione aliqua certat. Exemplum habemus in Davide, quem non semper pacato fuisse animo, innumerae ipsius Profetae quaerimoniae satis ostendunt, Ps. 27 : 14, 31 : 23, 42 : 6, 43 : 5, 77 : 10, 116 : 7.



zóó is het ook met het *geloof* en de *geloofszekerheid*. Indien er heftige beroeringen en aanvechtingen zijn, dan schijnt de geloofszekerheid geheel weg, maar zoodra er weer meer kalmte komt in de ziel, dan verschijnt ook de geloofszekerheid weer. Intusschen kan dit alleen geschieden ten gevolge van een *vernieuwde actie des geloofs*, opgewekt door het Woord onder den invloed des H. Geestes, waarbij de mensch zich als een arm, hulpeloos zondaar alleen op Christus en Zijne verdiensten verlaat. Calvijn drukte dit op zijne wijze aldus uit: „Alleen *in Christus* worden wij ons van onze verkiezing bewust.” „Christus is de deur, wie buiten Hem om tot zekerheid wil komen, zal in een doolhof hoe langer hoe meer verdwalen.”

Het komt mij voor, dat Comrie, hoeveel goede wenken hij ook gaf, over het geheel te veel op het *passieve* ook bij deze daad des geloofs den nadruk heeft gelegd, in plaats van op het *receptieve*. Passief is *bloot-lijdelijk*, receptief is *lijdelijk en dadelijk tegelijk*. Ik geloof niet, dat Comrie hier de oorspronkelijke hervormers op zijne hand heeft 1).

---

1) Comrie laat soms onder piëtistischen invloed m. i. de kracht van het levende Woord Gods, inzonderheid waar het valt in „toebereide aarde”, te weinig tot zijn recht komen. Hij stelt daardoor de zaak te mechanisch en te weinig organisch voor en geeft daardoor aanleiding, dat de wedergeborene, de hongerende en dorstende naar de gerechtigheid, gaat wachten op een bijzonder gevoel of teeken of woord *naast* Gods Woord om daardoor rijmoeidigheid te ontvangen om te mogen gelooven in Christus. Comrie scheidt dan te veel Woord en Geest, datgene dat God vereenigd heeft in den gewonen loop der dingen (vg. *Dordsche leerregels*, III en IV, 17). Beter is m. i. de voorstelling o. a. van Brakel en Appelius (*Leer der Hervormde Kerk*) en de oudere godgeleerden. Vg. hierover ook Bavinck a. w. 526.

Beter en meer de reformatorische lijn voortzettende schijnt mij toe à Marck en à Brakel op dit punt, die beiden, omdat zij het receptieve, en dus ook het dadelijke element in het geloof meer tot zijn recht lieten komen, op den *plicht om te gelooven* <sup>1)</sup> ook zeer strengen en ernstigen nadruk leggen.

1) Op dit punt heerscht veel misverstand. Men meent vaak, dat de verkiezing en bijzondere voldoening (alleen *voor de uitverko-  
renen*) eigenlijk de *algemeene roeping*, die tot alle hoorders des evangelies behoort uit te gaan en blijkens de gansche H. Schrift inderdaad tot allen uitgaat, buitensluit. Men meent dan, dat de algemeene roeping eigenlijk ook de algemeene verzoening (dat Christus voor *allen* gestorven zou zijn) onderstelt. Dit is echter onjuist en allerminst Gereformeerde leer. Appellius lost deze moeilijkheid op, wanneer hij zegt (*De Hervormde Leer*, 1769, bl. 248, § 230): „De uitwendige roeping verricht God door de uitwendige verkondiging van het evangelie . . . In die uitwendige roeping lokt Hij den zondaar om dien voorgestelden weg der zaligheid te kennen, te gelooven, te kiezen en te bewandelen. God verklaart hier niet *wat Hij zelf doen wil*, maar *wat de zondaar doen moet*. De zondaar heeft niet alleen volkomene vrijheid om tot Christus te komen, maar *is er ook toe verplicht*. Dit wordt in de uitwendige roeping ernstig en welmeenend aangedrongen. . . . Zij verklaart aan niemand, dat Christus *voor hem gestorven is*, of dat Christus *gewillig is en het voornemen heeft om hem in 't bijzonder zalig te maken*. Dat wordt eerst aan hen die *gelooven* doo: de belofte van 't Evangelie betuigd. Zij belooft aan niemand de zaligheid, dan onder *voorwaarde* van geloof, hetwelk gene verklaring is van Gods voornemen, wat Hij *doen wil*, maar alleen van den *samenhang* tusschen geloof en zaligheid, en van onzen *plicht om door den weg des geloofs de zaligheid te zoeken*.”

Evenzoo zegt à Brakel (*Redelijke godsdienst*, I, Hfdst XXXII, § 3); „De vorm, 't ware wezen des geloofs, bestaat niet in het vertrouwen, dat Christus mijn Zaligmaker is. Want . . . God heeft wel allen, die het Woord hooren, geboden te gelooven, maar *niet allen geboden te gelooven, dat Christus zijn Zaligmaker is*,

Zooals wij reeds zeiden : in het eerste moment is de mensch volstrekt-passief, volstrekt-lijdelijk, omdat hij

daartoe is niet één tekst in den Bijbel te vinden, zoodat het enkel inbeeldingen zijn te gelooven, dat iedereen gelooven moet dat Christus zijn Zaligmaker is; hij zou leugen gelooven en zou met zulk eene inbeelding ter helle varen. Gelooven, dat Christus mijn Zaligmaker is, is *verzekering*, welke een *vrucht des geloofs is*, die meerder of minder kan zijn, ja geheel weg zijn, terwijl toch het *ware geloof* blijft en terwijl hij zelf een *waar geloovige* blijft." Het *geloof*, waartoe elk zondaar wordt geroepen en dus verplicht, is volgens à Brakel het „zich toevertrouwen aan Jezus”, waaraan dan straks bij meerdere oefening de *verzekering* wordt verbonden, „dat Jezus mijn Zaligmaker is”. Hij zegt (§ 26): „Uit deze alle blijkt dan klaar, dat *de eigenlijke daad des geloofs* niet bestaat in het toestemmen van de evangelische waarheden en beloften, maar in het *vertrouwen op Jezus, in zich Hem toe te vertrouwen*”. En verder (§ 33): „Hij vertrouwt zijn lichaam, zijne ziel, zijne zaligheid aan Christus toe; hij laat het op Hem aankomen, hij laat zich dragen van Christus, hij leunt, hij steunt op Hem, en of hij nog geen vrede, geene verzekering heeft, en of hij geslingerd wordt door vrees en bestrijdingen zich opdoen, evenwel zet hij zich op Hem, hij verlaat zich op Hem, hij is bezig met de daad van vertrouwen, het *zich aan Hem toe te vertrouwen*, te oefenen. Ziet dit Jes. 28 : 16, Jes. 10 : 20, Jes. 48 : 2, Jes. 50 : 10, Ps. 2 : 12. Hieruit volgt de *verzekering*, het *vertrouwen*, dat Christus zijn Zaligmaker is; al oefenende het geloof, al biddende, al worstelende, maakt hij de sluitreden op, schouwende dan op de daden des geloofs, waarvan de ziel bewust wordt, dan op de volheid van Jezus, dan op de beloften en hare zekerheid; dus besluit hij: Jezus is mijne en ik ben Zijne, Hoogl. 2 : 16. Waarop de Heilige Geest somtijds zeer krachtig het zegel zet, Eph. 4 : 30. Hieruit volgt stilte, vrede, blijdschap, vergenoeging, waarvan wij terstond in de vruchten des geloofs zullen spreken. Doch deze vruchten van verzekering, vrede enz. vindt de ziel niet altijd, die worden dikwijls belet, dan door zwakheid des geloofs, dan door bestrijdingen”.

zichzelve het geloof niet geven kan. Het geloof is in volstrekten zin „*een gave Gods*”, zooals de apostel zegt. Dat is ook het eigenlijke oogenblik der wedergeboorte, de roeping van de ziel ten *leven*. Doch zoodra er leven gewekt is, komt ook de *actie*, de *handeling*. En tot die handeling moet de ziel worden geprikkeld *door het Woord*, door het bevel: „Geloof in den Heere Jezus Christus en gij zult zalig worden.” En dat bevel moet in al zijn beslistheid ook uitgaan tot de onwedergeborenen <sup>1)</sup>, tot degenen, die het geloofsvermogen nog niet bezitten, en omdat wij de wedergeborenen van de onwedergeborenen niet kunnen onderscheiden, en ook vooral omdat God wel degelijk volgens Vr. 9 van onzen *Catechismus* van den mensch mag eischen, wat hij niet doen *kan*, aangezien hij oorspronkelijk vóór den val wel gelooven en op God betrouwen *kon*, maar door zijne moedwillige ongehoorzaamheid zichzelf en al zijne nakomelingen van die goede gave heeft beroofd.

Ook onze *Catechismus* wijst terecht zoowel op het *lijdelijke* als op het *dadelijke*, beter nog het *receptieve* van het geloof, wanneer hij zegt: „Worden alle menschen wederom door Christus zalig? Neen zij, maar alleen degenen, die Hem door een oprecht geloof *worden*

---

Vg. ook over de hier bedoelde kwestie *Dordsche Leerregels*, III en IV, § 8 vv. Ook de strijd tusschen Amesius en Maccovius, of God soms aan den mensch gebood „eene onwaarheid voor waar te houden”, door den laatstgenoemde ten onrechte bevestigend beantwoord, hangt hiermede samen. Zie Dr. A. Kuyper Jr., *Johannes Maccovius*, Academisch proefschrift.

1) Hierbij de wedergeboorte van de uitverkorenen te *veronderstellen* is gansch onnoodig, ja, beslist tegen de H. Schrift, zooals bijv. uit Ez. 37 duidelijk blijkt. Vg. hierover ook Huisman, a. w. bl. 13 vv.

*ingelijfd* (zie hier het louter lijdelijke element, dat het eerste oogenblik vertegenwoordigt) èn al zijne weldaden *aannemen* (zie hier het dadelijke of receptieve element, dat op het eerste moet volgen uit den aard van het leven zelf, dat immers niet zonder werking kan zijn, want ook in dit opzicht geldt: „het geloof zonder de werken is dood”).

A Marck drukt dit alles op zijne gewone, fijn onderscheidende wijze aldus uit in zijn „*Merg der Christelijke godgeleerdheid*” (1705, bl. 640): „Wij aarzelen niet de vertrouwende toepassing des geloofs te noemen een gevolg van de rechtvaardigmakende *daad* des geloofs, zeer verschillend in volkomenheid, geenszins altijd tegenwoordig in den geloovige, door tusschenkomende aanvechtingen des Satans, beschuldigingen der wet, verleidingen des vleesches, *voortvloeiende* uit de *dadelijke rechtvaardigmaking*; waarbij men evenwel voegen moet, dat deze toepassing is een *daad des geloofs in zijn meerdere volkomenheid*, bij manier van *plicht* dengenen betamende, die Christus terecht aannemen, en de *lijdelijke rechtvaardigmaking voorafgaande en werkende*”.

Daar kan dus, hierop moet wel gelet worden, tusschen de *dadelijke rechtvaardigmaking* (*justificatio activa*) of rechtvaardigmaking in de vierschaar Gods en de *lijdelijke rechtvaardigmaking* (*justificatio passiva*)<sup>1)</sup>

1) Toen men het eerst de *justificatio* aldus begon te onderscheiden, verstonden niet alle theologen onder deze termen hetzelfde, hetgeen ligt tot verwarring aanleiding geeft. Zie hierover bv. Heppe, *Dogmatik der reformirten Kirche*. Er heerschte blijkbaar geruimen tijd onzekerheid op dit punt. Het hangt samen m. i. met den overgang van de Gereformeerde Kerk uit de objec-

of rechtvaardigmaking in de vierschaar des gewetens geruimen tijd inliggen. De stemme Gods in den *hemel*: „gij zijt gerechtvaardigd”, wanneer God Zijne uitverkorenen aanziet in ontferming en hen kent (Ex. 2 : 25), wordt niet aanstonds in het *geweten* van den begenadigden zondaar duidelijk vernomen. Wel heeft die stemme Gods aanstonds het *leven* ten gevolge in die zondaarsziel, maar die stem klinkt nog niet aanstonds met volle helderheid door tot het *bewustzijn* van dien begenadigde. Dat tijdsverloop is afhankelijk allereerst van het welbehagen Gods, maar dan ook, menschelijk gesproken, van allerlei belemmeringen in het hart van den zondaar of in de omstandigheden om hem heen.

Als bij een *kind* de dadelijke rechtvaardigmaking reeds plaats grijpt in zijn prilste jeugd en het dientengevolge reeds vroeg wordt wedergeboren, dan kan uit den aard der zaak het dadelijke geloof zich niet eerder vertoonen dan wanneer dat kind tot de jaren des onderscheids begint te komen. Zóó was het b.v. bij een Obadja, die zeggen kon: „Ik nu dien den Heere van mijne jeugd aan”.

Doch ook wanneer bij iemand pas *op volwassen leeftijd* de dadelijke rechtvaardigmaking en dus ook de wedergeboorte plaats grijpt, dan kan er nog zeer veel verschil zijn in het tijdsverloop tusschen die dadelijke rechtvaardigmaking in de vierschaar Gods en de

---

tieve in de subjectieve periode (analoog is de overgang van de oude Kerk uit het christologische [Athanasius] in het anthropologische [Augustinus] tijdvak). Dr. Kuiper tracht ons weer terug te leiden tot het objectieve, winst doende met hetgeen de subjectieve periode leerde. Hierin bestaat ongetwijfeld zijn verdienste. Doch wij kunnen zijne stellingen m. i. niet zonder kritiek overnemen.

lijdelijke rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie. Bij den moordenaar aan het kruis bv. duurde dat tijdsverloop maar zeer kort. Toen God in ontferming op hem neerzag en hem rechtvaardigde in Zijne vierschaar, kwam de moordenaar tot *inkeer* en reeds zeer kort daarna, toen Jezus op zijne bede tot hem gezegd had: „Heden zult gij met Mij in het Paradijs zijn”, en toen hij dit *geloofde*, werd hij gerechtvaardigd in de vierschaar zijner consciëntie door het geloof. Iets langer duurde die tijd bij Paulus, van wien we lezen, dat hij na de verschijning des Heeren op den weg naar Damascus, die hem tot verandering bracht, drie dagen lang noch at, noch dronk en maar aldoor biddende was tot den Heere. Toen had dus de rechtvaardigmaking in de vierschaar Gods reeds plaats gehad en het gevolg daarvan was *leven* in Paulus' ziel, waardoor hij *waarlijk* kon bidden. Doch pas na die drie dagen, toen Ananias hem het evangelie had verkondigd en hij dit *geloofde*, kwam hij tot ruimte en werd alzoo gerechtvaardigd in zijne consciëntie, zoodat hij toen kon juichen: „wij dan gerechtvaardigd zijnde *uit het geloof, hebben vrede* bij God door onzen Heere Jezus Christus”. Zeer lang duurde dat tijdsverloop intusschen bij een Jacob, van wien we mogen gelooven, dat hij bij Bethel, toen God hem verscheen en zeide: „Ik zal met u zijn”, het eerste *leven* in zijne ziel ontving, hetgeen ook wel blijkt uit zijn leven daarna, vergeleken bij vroeger. Doch er was in de 20 jaren bij Laban nog veelszins een hinken op twee gedachten bij Jacob. Tot een doorbrekende, besliste bekeering en volkomen geloofsovergave aan de genade Gods met algeheele wegwerping van zichzelf

in dat: „Ik ben geringer dan al deze weldadigheid en dan al deze trouw, die Gij aan uwen knecht gedaan hebt”, — daartoe kwam het pas bij Pniël, waar hij na die allerdiepste worsteling met den Heere een zegen verkreeg en werd *gerechtvaardigd in zijne consciëntie* en dan ook als teeken. daarvan den nieuwen naam *Israël* ontving. Als voorbeeld van zulk een langen tijd van zoeken en van bekommernis, waarin het *leven* reeds aanwezig is, zonder hetwelk er geen waarachtig zoeken kan zijn (vg. ook *Dordsche Leerregels*, III en IV, Verw. d. dw. § 4), maar de bewustheid der rechtvaardiging *in het geweten* door het geloof in Jezus nog wordt gemist, kan men ook noemen de Moorsche kamerling.

Tusschen die beide rechtvaardigmakingen, of liever die beide momenten der rechtvaardigmaking, de dadelijke en de lijdelijke rechtvaardigmaking, liggen nu de verschillende *daden des geloofs*, waarin het bij de wedergeboorte ingeplante *geloofsvermogen* tot uiting komt.

Deze daden des geloofs nu worden opgewekt onder de werking des H. Geestes, die echter zooals onze Dordsche leerregels terecht zeggen van het Woord niet op afgetrokken wijze gescheiden mag gedacht worden (*Leerregels*, III en IV, § 17), *door het Woord Gods*. Daarom zegt de apostel dan ook: „Het *geloof* (daarmede bedoelende het *dadelijke geloof*) is uit het gehoor, het gehoor door het Woord Gods” (Rom. 10 : 17). Het Woord Gods brengt onder normale omstandigheden het geloofsvermogen in beweging. Evenals een kind, dat gehoor bezit, acht geeft, zoodra het een eenigszins krachtig geluid ontwaart, zóó geeft ook hij, die met



het geloofsvermogen is begaafd, op geestelijke wijze acht op het Woord Gods en neemt de waarheid Gods in meerdere of in mindere mate in zich op. Soms is dit geloofsvermogen reeds van te voren (in de prilste jeugd) in de ziel gewerkt, doch zeer dikwijls ook wordt dat geloofsvermogen pas geschonken onder de prediking <sup>1)</sup>, opdat de mensch achter zijne natuurlijke onmacht zich te minder zou verschuilen en al vast maar zou beginnen met eerst te luisteren naar de prediking. Immers, dat eerste ontstaan van het geloofsvermogen is evenals alle ontstaan van leven zeer geheimzinnig. Het is er meestal, eerdad de bewuste persoon zelf er nog kennis van heeft <sup>2)</sup>. Wie zal zeggen, *waar* de fijnste wortelvezel van een boom zich in de donkere aarde verliest? Wie zal den *oorsprong des levens* naspeuren? Zóó is het ook op het gebied van het *wedergeboren leven* door den H. Geest. Het is en blijft eene zeer geheimzinnige zaak. Terecht zeggen onze *Dordsche leerregels* (III en IV, § 13) en dat mogen we bij al

1) Dr. Kuyper op voorgang van Voetius (*Disput. selectae, De statu electorum ante conversionem*) en anderen, meent, dat de wedergeboorte alleen bij uitzondering op lateren leeftijd plaats heeft. De piëtisten en methodisten meenen juist het omgekeerde. De waarheid zal hier, dunkt mij, wel in het midden liggen. Ook geloof ik, dat, daar de Heere met harmonie pleegt te werken, de wedergeboorten in de prille jeugd meerdere zullen zijn in een tijdvak, waarin de Kerk in krachtigen bloei verkeert. Doch het argument in *Voor een Distel een mirt* en elders voorkomende, dat het bevel: „bekeert u” tot onwedergeborenen en onmachtigen geen zin zou hebben, moet m. i. als onschriftuurlijk met kracht worden bestreden. Vg. hierover bv. den strijd van Appellius tegen Jansonius (*De Hervormde leer* 1769).

2) Vg. ook bv. Aeg. Francken, *Kern der Christ. leer.*, XXIII, vr. 16.

onze beschouwingen, die alleen de zaak, voorzoover Gods Woord licht geeft, trachten te benaderen, nooit vergeten: „De wijze van deze werking kunnen de geloovigen in dit leven niet volkomenlijk begrijpen.” Treffend heeft ook de Heere Jezus zelf dit aldus uitgedrukt: „De wind blaast, waarheen hij wil, en gij hoort zijn geluid, maar gij weet niet, vanwaar hij komt en waar hij henen gaat, *alzóó* (d. w. z. even geheimzinnig) is een iegelijk, die uit den Geest geboren is” (Joh. 3 : 8).

Menigmaal, vooral wanneer iemand op volwassen leeftijd wordt wedergeboren, hebben ook tal van *voorbereidende schikkingen* plaats, die aan de eigenlijke wedergeboorte, de inplanting van het geloofsvermogen, voorafgaan op de wijze, zooals dat in het visioen van Ezechiël (Ez. 37) is aangeduid, waar we lezen, dat elk been kwam tot zijn been, dat er spieren en een huid overheen werd getrokken, doch met de uitdrukkelijke bijvoeging, *dat er nog geen geest in was* (vs. 8). Wij wijzen hierop, opdat men niet al te spoedig een zekere bekommring en verslagenheid aanzie voor een vrucht van wedergeboorte. Men kan soms eene bekommring in menschen bespeuren, die toch feitelijk nog alle *waarachtig geestelijk* karakter mist, zooals bv. bij Jacob, toen hij vóór de verschijning Gods te Bethel wel begeerig was naar den zegen der eerstgeboorte, doch op een gansch *wereldsche* wijze <sup>1)</sup>.

1) Hoe ver zulk een zieletoestand gaan kan, waarbij men als het ware komt *tot aan de wedergeboorte toe*, zonder dat er toch van werkelijke *wedergeboorte* sprake kan zijn, blijkt uit Hebr. 6 : 4—6, hetgeen ons dus tot ernstige waarschuwing en zelfbeproeving beschreven is.

Doch hierover spreken wij thans niet. We wijzen er alleen op om aan te duiden, dat de werkingen Gods ook in dit opzicht naar Zijn vrijmachtig welbehagen verschillend zijn. Bij den een geschiedt de werking om zoo te spreken meer *van buiten naar binnen* (zooals in Ez. 37, zooals bij Jacob vóór Bethel), om *daarna van binnen uit* alles nieuw te maken, bij den ander geschiedt de werking meer aanstonds *van binnen naar buiten* (zooals bij den Moorschen kamerling en bij degenen, die wedergeboren zijn in hunne jeugd). Doch wij spreken nu over *de daden des geloofs*, dus over datgene, dat alleen uit de *wedergeboorte*, uit het *geloofsvermogen*, voortkomen kan.

Dit geloofsvermogen dan, zeiden we, wordt in werking gezet door het Woord Gods. Als de bazuin des Woords maar geen onzeker geluid geeft, dan wordt openbaar, wat Jezus zeide: „Mijne schapen hooren Mijne stem.” De wedergeboorte toch komt tot stand of wordt ook, indien zij reeds was in het kinderhart, tot verdere ontwikkeling gebracht door het Woord Gods, gelijk Petrus zegt (1 Petr. 1 : 23): „Gij zijt wedergeboren door het levende en eeuwige blijvende *Woord Gods*” en zooals we ook lezen bij Jacobus: „Naar Zijnen wil heeft Hij ons gebaard *door het Woord der waarheid*” (Jac 1 : 18).

Zoo wordt dan ook het geloofsvermogen, dat in de wedergeboorte gegeven is, in werking gezet door het Woord Gods, en wel door dat Woord in Zijne beide hoofddeelen, *wet* en *evangelie*<sup>1)</sup>. Eerst zal de daad des

1) In deze beide hoofddeelen werd vooral in den hervormingstijd heel het Woord Gods terecht saamgevat. Zie b.v. Ursinus' Schatboek en Calvijn's Institutie,

geloofs, waarmede het Woord Gods als waarachtig wordt aanvaard, allicht nog zeer gering zijn en ongevormd. In dezen eersten staat brengt het geloof dan ook nog geen troost aan. Integendeel, daar is veeleer verlegenheid der ziel, een onbeschrijflijk gevoel van armoede, een inzicht in hare ellende gelijk nimmer te voren, een vreezen van den toorn Gods, die in de *wet* over den zondaar wordt bedreigd. En al oefent dit geloof nog geen *zaligmakende, vertroostende kracht*, het is toch wel *zaligmakend van aard*. Het is geen schijn-geloof, het is ook niet een bloote voorbereiding, want *ware geestelijke kennis*, ook van de *wet*, is alleen dáár, waar wedergeboorte is (1 Cor. 2 : 14) het is het *ware geloof in zijn eerste ontluiking*. Ja, daar is meestal in den *oprecht-bekommerde* (Matth. 5 : 6. Vg. *Dordsche Leerr.*, III en IV, Verw. d. dw § 4), ook reeds een zeker geheimzinnig besef daarvan, dat God een *bijzonder* werk met hem begonnen heeft, al kan en mag hem dit nooit genoeg zijn. In dit opzicht geldt reeds van dezen eersten trap des geloofs, wat Sohnius zegt: „Het geloof verkeert nooit geheel in onkunde omtrent zichzelf.”

Uit den aard der zaak is dit geloof het eerst bezig met de *wet*, die alleen den mensch kan ontdekken aan zichzelf en zoo in hem den honger en dorst naar *gerechtigheid* doet ontstaan, en derhalve naar *Jesus* zelfen, die hem reeds uit het evangelie bekend is. Deze honger en dorst naar de *ware gerechtigheid* is de noodzakelijke keerzijde van de droefenis over de zonde in den *oprecht-bekommerde* en duidt tevens het verschil aan met den *onoprecht-bekommerde* als bv. Kain of Judas. Bij de *vrees voor de wet* is toch tegelijk

*liefde tot de wet.* De wet is hem wel ten doode (Rom. 7 : 11, 2 Cor. 3 : 7), maar toch heeft hij haar lief (Rom. 7 : 22). Dat kan niet anders en zoo doet de liefde tot de gerechtigheid hem ook in oprechtheid zijn eigen doemvonnis onderschrijven en tevens, waar Gods evangelie dien uitweg hem opent, hongeren en dorsten naar Jezus Christus, in Wien de ware gerechtigheid is.

Doch nu kan de wet alleen niet waarlijk levend maken. De levendmaking geschiedt door *het gansche Woord Gods*, d. i. door wet en evangelie in verband met elkander, waarbij intusschen aan het evangelie de voornaamste plaats toekomt, waarom het dan ook vaak alleen als zoodanig in de H. Schrift wordt genoemd. Zonder de wet kan intusschen het evangelie niet worden verstaan en aangenomen, want „door de wet is *de kennis der zonde* (Rom. 3 : 20)”. Nu kan de wet niet verder brengen dan tot een *gevoel van gemis* en hoogstens tot een *begeerte naar iets anders*, doch meestal is dit laatste reeds door het evangelie gewekt, dat immers tegelijk met de wet Gods wordt verkondigd.

Doch de wet als zoodanig kan nooit brengen tot *leven in vollen, heerlijken zin*, d. i. tot leven, dat innerlijk *vertroost* en dat *zich openbaart naar buiten*. De wet, die ten leven was voor den mensch in den staat der rechtheid, is nu door de zonde ten doode geworden (Rom. 7 : 13 en 8 : 3, 2 Cor. 3 : 6<sup>b</sup>). De wet werpt neer. Het is de „*bediening des doods*” of „*de bediening der verdoemenis*”, zooals de apostel haar noemt (2 Cor. 3 : 7 en 9). En in dien zin schrijft hij dan ook: „Indien er eene *wet* gegeven ware, die machtig was *levend* te maken, zoo zou waar-

lijk de rechtvaardigheid uit de wet zijn" (Gal 3 : 21).

Dit wil echter niet zeggen; dat in den bekommerde, die door de wet verslagen is over zijne zonden, nog geenerlei leven zou zijn, neen, want een waarachtig treuren kan alleen vrucht zijn van een wederbarend werk des Geestes in het hart (Matth. 5 : 4). Maar het wil dit zeggen, dat de ziel dan nog geen leven geniet in den vollen, eigenlijken zin des woords, omdat zij wordt neergedrukt en niet *opgeheven*, niet *vertroost* en omdat alzoo ook het leven niet *naar buiten openbaar* kan worden. Dit *eigenlijke* van het leven, dat het leven pas tot *leven* maakt, dat de ziel opbeurt, vertroost en in de vrijheid der kinderen Gods doet wandelen, — dit leven wordt alleen het deel van de ziel, die gelooft in het *evangelie*, d. i. die door de kracht des H. Geestes *op grond van Gods belofte voor den gansch verlorene in zichzelf* (1 Tim. 1 : 15) aan den Heere Jezus als haren Zaligmaker zich overgeeft en Hem met al Zijne weldaden aanneemt.

Daarom zeiden we ook, dat het evangelie de *voornaamste* plaats bekleedt bij de levendmaking des zondaars, zooals uit tal van Schriftwoorden duidelijk blijkt, bv. uit dat bekende: „Het evangelie is een kracht Gods tot zaligheid een iegenlijk die gelooft". (Rom. 1 : 16; vgl. ook *Dordtsche Leerregels* III en IV, § 5 en 6).

Pas waar het evangelie wordt aanvaard, komt dus het geloof tot zijne eigenlijke (altijd hier op aarde betrekkelijke) *volkomenheid*, tot zijne *normale gestalte*. Het aannemen van het evangelie is dus de daad des geloofs in zijne eigenlijke volkomenheid. Al wat voorafging was slechts het *beginnend geloof*, hier komt

het geloof tot *zijn eigenlijk einddoel* 1). Daarom volgt ook op dit geloof aanstonds *de lijdelijke rechtvaardigmaking* of rechtvaardigmaking in de vierschaar des gewetens, waarbij de ziel tot ruimte komt, waarbij men rust op de aangenomen belofte Gods en, hetzij dan met meerdere of mindere klaarheid, de stemme Gods in zijn binnenste verneemt: „Uwe zonden zijn u vergeven”.

1) Treffend zegt Calvijn in het schoone hoofdstuk III van boek III zijner *Institutie*, waarin hij handelt over de verhouding van bekeering en geloof, van wet en evangelie (§ 15): „Waarlijk, de godzaligen gevoelen, hoedanige straffen de beschaamdheid, de schande, het zuchten, het mishagen aan zichzelf en de andere gewaarwordingen zijn, die uit de ernstige overweging der zonden geboren worden. Laat ons echter gedenken, dat wij de maat hebben te houden, opdat de droefheid ons niet verzwelge; omdat de ontstelde gewetens nergens meer toe geneigd zijn dan tot wanhoop. En door dezen vond dompelt de satan al degenen, die hij door de vrees voor God nedergeveld ziet, meer en meer in dien diepen kolk der droefheid, opdat zij nimmer zouden opstaan. De vrees kan wel niet te groot zijn, die in ootmoed eindigt en niet wijkt van de hoop op vergeving. Nochtans moet, volgens het bevel des Apostels (Hebr. 12: 3) altijd worden verhoed, dat de zondaar, terwijl hij zich tot mishagen aanzet, door al te grootte vrees overstelpt, bezwijkte; want zoo wordt God *ontvoloden*, die ons in den weg van boetvaardigheid *tot zich roept*. Hiervan wordt ook eene nuttige vermaning gelezen bij Bernardus: De droefheid wegens de zonden is noodzakelijk, zoo zij maar niet altijd duurt. Mijn raad is dat gij bij wijlen den voet afwendt van de kwellende en benauwende herinnering uwer wegen, en hentreedt tot het vlakke veld van de blijde herdenking van de weldaden Gods. Laat ons honig mengen onder den alsem, opdat ons de heilzame bitterheid gezondheid moge aanbrengeu, als zij gedronken zal worden, getemperd met de ingemengde zoetheid; en als gij van uzelfen gevoelt in nederigheid, zoo gevoelt ook van den Heere in goedheid.”

Dit is de *verzegeling* door den Geest, waarvan de apostel spreekt in Epheze 1 : 13: „in welken gij ook, nadat gij geloofd hebt, zijt *vergezeld* geworden met den H. Geest der belofte”, dien H. Geest, die de getuigenis Gods aangaande onze rechtvaardigmaking uit den hemel overbrengt in ons hart door middel van het Woord en die het herhaalt telkens weer, wanneer wij, met berouw over onze dagelijksche zonden, tot Christus en Zijn alverzoenend bloed zijn gevlucht. Dit is hetzelfde, waarvan Paulus elders zegt: „Gods Geest getuigt met onzen geest, dat wij kinderen Gods zijn” (Rom. 8 : 16) en „Gij hebt ontvangen den Geest der aanneming tot kinderen, door welken wij roepen: „Abba, Vader” (Rom. 8 : 15).

Doch al is dit nu het geloof in zijne volkomenheid, daarom zijn wij toch gehouden het geloof, ook in zijne nog ongevormde en onvolkomene gestalte, als *waar geloof* te erkennen.

Zoals bekend is, is er vroeger in onze Kerk strijd gevoerd over de vraag, of hongeren en dorsten naar Christus reeds als geloof mocht worden beschouwd. Sommigen ontkenden dit, anderen bevestigden het. De eersten wezen op den Catechismus (Vr. 21), die als element van het geloof noemt „een zeker vertrouwen, dat mij al mijne zonden vergeven zijn”. Zij waakten ervoor, dat men de *geloofs zekerheid* niet uit het begrip van het geloof zou wegnemen. De laatsten wezen echter op de ervaring, die doet zien, dat ook ware Christenen ook in de oefening des geloofs toch meermalen bedoeld vertrouwen missen door aanvechtingen des Satans als anderszins. Zij waren er dus op bedacht om ook voor de bekommerden en voor geloovigen, die tijdelijk de



bewustheid der geloofszekeerheid misten, den naam van „geloovigen” te vindiceeren <sup>1)</sup>.

Mij dunkt, dat beide partijen een gewichtig element van waarheid vertegenwoordigen, maar dat het niet onmogelijk is beiden te verzoenen. Indien men maar goed onderscheidt, gelijk wij straks trachtten aan te geven, tusschen de dadelijke rechtvaardigmaking in de in de vierschaar Gods bij de wedergeboorte of inplanting van het geloofsvermogen en de lijdelijke rechtvaardigmaking in de vierschaar der consciëntie, dan zullen m. i. vele moeilijkheden in de bepaling van het geloof vervallen. *Elke uiting van het geloofsvermogen*, hetzij dan zich *voornamelijk* richtende op de *wet* of op het *evangelie* (want geheel gescheiden komen deze twee nooit voor, daar zij behooren tot *het ééne Woord Gods*, dat den zondaar wordt voorgesteld), moet dan *geloof* genoemd worden. Doch uit den aard der zaak kan men dan onderscheiden tusschen het geloof in zijne *meer* of zijne *minder volkomene gestalte*, of ook om eene voor de praktijk wel bruikbare (hoewel misschien minder nauwkeurige) spreekwijze over te nemen: tusschen het *wezen* en het *welwezen* des geloofs. Deze laatste onderscheiding is het eerst gemaakt door Gomarus en door velen overgenomen, o.a. door à Brakel, die daarover zeer behartigenswaardige dingen heeft geschreven.

Ook Comrie tracht beide partijen te verzoenen, als hij zegt in zijn uitnemend *ABC des geloofs* (bl. 116): „wij merken

---

1) Dat deze strijd van groot praktisch belang is, springt in het oog vooral ten opzichte van het gebruik van het H. Avondmaal, „hetwelk Christus alleen voor Zijne geloovigen verordend heeft”, naar luid van het *Formulier*.

op, dat alles wat wij over het hongeren en dorsten gezegd hebben, niet zoozeer de *allerwezenlijkste* daad des geloofs te kennen geeft, welke bestaat in een *dadelijk aannemen* van Jezus en overgeven van zichzelf aan Hem, dat is meerendeels een *reikhalzen* daarnaar. Ondertusschen gelooven wij, *dat er geloof in is*. Want wij hebben voor ons zulke goede gedachten van een verdorven natuur niet, dat wij zouden denken, dat die zulke kruiden zou voortbrengen als deze aanhoudende en uit den zieleground voortkomende, krachtige en rustelooze begeerte naar Jezus". Evenzoo zegt ook Dr. H. G. Kleyn in zijn *Het leven van Christus in den geloovige* (bl. 85): „Dat neemt niet weg, dat ook de zoogenaamde *bekommerde* een *geloovige* is, naardien hij alle verwachting van eigen kracht heeft laten varen, en geenszins het vertrouwen op het verbond der genade maar wel den troost des geloofs bij hem ontbreekt. Evenwel staat het te bezien of niet teveel aan deze bekommerdheid wordt toegegeven en of men er niet al te lijdelijk onder blijft. Dan geeft men toch voedsel aan het kleingeloof, dat van nature in den mensch woont en zooveel kwaad berokkent. Maar gelijk deze ommekeer geruimen geruimen tijd duren kan, zonder tot een staan in de ruimte te komen, zoo gebeurt het ook wel dat de verandering in zeer korten tijd tot beslissing komt. Hoe het zijn moge, *van het oogenblik af, dat zich de eerste sporen daarvan vertoonden, moet men in bijbelschen zin van geloof spreken*".

Ten slotte halen we hier nog de woorden aan van iemand, wien het blijkbaar evenzeer te doen is om de *geloofs zekerheid* (in reformatorischen zin) te handhaven als om den *bekommerde* tegemoet te komen, nl. van

Dr. Kohlbrugge, die bij de woorden van den *Catechismus*, „dat niet alleen anderen, maar ook mij vergeving der zonden geschonken is”, dit aanteekeut: „Dat neem ik, arme zondaar, met hartelijk vertrouwen op *Gods belofte* aan; een anderen grond heb ik niet en wil ik ook niet hebben, deze grond alleen houdt in eeuwigheid stand. . . . God zelf is het, die uit loutere barmhartigheid door Zijnen H. Geest op grond van Zijn Woord en Zijne belofte, waarin Hij den in zichzelf verlorene Christus belooft en voorhoudt, terwijl Hij mij getrokken heeft en trekt met almachtige liefde en onwederstandelijke genade en vaderlijke goedheid; God, zeg ik, is het, die mij het „*mijn*” leert uitspreken, zoodat ik, *ofschoon sidderend en bevend*, met zielevreugde, Christus en Zijne heilsverdiensten in mij *opneem*, ontvang en aan mij toegeëigend vind, en Hem belijdende Hem mijzelven toeëigen”<sup>1)</sup>.

Juist omdat het geloof in zoo velerlei gestalten zich vertoont, is het zoo moeilijk ééne samenvattende bepaling er van te geven. Men zegt zoo licht te veel of te weinig en alleen wanneer men, zooals Kohlbrugge doet, te kennen geeft, dat alleen „*sidderend en bevend*”, d. i. *door zieleworstelingen heen*, de *ware gestalte des geloofs* wordt bereikt en vastgehouden, dan vat men zoowel het een als het ander samen<sup>2)</sup>. Terecht laat Dr. Kohlbrugge dan daarop nog iets verder volgen

1) F. W. Cuno, *Der heidelberger Catechismus erklärt*, S. 76, Prag, J. Otto, 1897.

2) In overeenstemming hiermede is dan ook de terecht ruime avondmaalspraktijk bij de volgelingen van Kohlbrugge (evenals bij de hervormers) in tegenstelling met de meer piëtistisch-gezinden.

om te kennen te geven, dat de zaak daarmede voor de geloovigen niet is afgeloopen: „De overal bezige werkzaamheid des zaligmakenden geloofs is *Christus in het geloof aannemen*, steeds weer opnieuw aannemen en in herhaalde verlegenheid steeds weer opnieuw omvatten.”

Om nu een en ander praktisch duidelijk te onderscheiden, komt het ook mij het best voor om te onderscheiden tusschen het *wezen* en het *welwezen* des geloofs. Wat de *Catechismus* beschrijft in Antw. 21 is dan het welwezen des geloofs, nl. het zekere [vaste] *vertrouwen*, dat Christus mijn Zaligmaker is en dat mij mijne zonden vergeven zijn. Het wezen des geloofs bestaat dan in het *honger en dorsten naar Hem* en het *aanvankelijk toevlucht nemen tot Hem* op grond van het evangelie <sup>1)</sup>, waarbij die vertrouwende toepassing, hoewel reeds eenigszins in die daad gegeven, toch nog in haar volheid wordt gemist en alleen na worsteling des gebeds en geloofssoefening verkregen kan worden. Doch wij voegen er dan aanstonds bij met de woorden van à Marck, strak reeds aangehaald, dat „deze toepassing is een daad des geloofs in zijn meerdere volkomenheid, *bij manier van plicht* dengenen betamende, die Christus terecht aannemen.”

Immers in *Gods Woord* ligt genoegzamen grond voor deze vertrouwende toepassing voor den bekommerde. Hij mag niet *naast Gods Woord* nog een *bijzondere*

---

1) Het onderscheid tusschen *toevluchtnemend geloof* en *verzekerd geloof* is het eerst gemaakt door Gomarus en daarna door velen overgenomen. Vg. Bavinck, Gereformeerde Dogmatiek, III, bl. 456 en 523.

*openbaring* verlangen voor zich persoonlijk. Wel wordt niet de naam persoonlijk genoemd, doch de zondaars worden geroepen bij hun *zondaarsnaam*, gelijk geschreyen staat: „Dit is een getrouw woord en alle aanneming waardig, dat Christus Jezus in de wereld gekomen is om de zondaren zalig te maken” (1 Tim. 1 : 15). En dit behoort voor den bekommerde genoeg te zijn. Daarom moet hij God bidden om krachtiger geloof en ook *zijn ongelooft* met schaamte en droefheid voor den Heere belijden. Hij moet zichzelf gedurig voor oogen houden: „Die God niet gelooft, heeft Hem tot een leugenaar gemaakt” (1 Joh. 5 : 10). Natuurlijk kan alleen de H. Geest ten slotte den doorslag geven en ons de waarachtigheid van Gods Woord zóó op de ziel binden, dat wij tot deze krachtiger geloofsuiting komen, doch dit is op elken trap des geloofs zoo. Daarachter mag dus niemand zich verschuilen en zich houden, alsof Gods belofte in het evangelie als zoodanig niet volkomen genoegzaam ware voor den zondaar, die zich als een verlorene in zichzelf heeft leeren kennen.

En nu, M. H., veel en velerlei is daar aan onze gedachten voorbijgegaan, waar wij zoo spraken over de natuur des geloofs. Wij hebben het zoo gevoeld, dat wij over zooveel slechts stamelen kunnen. „Wij kennen ten deele en wij profeteeren ten deele”. Moge de zaak zelf echter maar door u en mij worden gekend bij ervaring. Dat is het, waarop het ten slotte aankomt. Het geloof is en blijft een *mysterie*, in zijn begin, in zijn voortgang en zijn voleinding, want „het geloof is een *gave Gods*” in volstrekten zin. Moge ook onze poging om iets van deze mysteriën te zeggen, dan maar daartoe gestrekt hebben om ons onszelfen te doen

kennen in onze armoede, ook in de armoede zoo menigmaal van ons ongelooft, maar ook om God te verheerlijken in den rijkdom Zijner ontferming in Christus Jezus juist voor arme zondaren en in Zijn levend en eeuwigblijvend Woord der genade en der verzoening en der vertroosting, Zijn *evangelie*, dat „een kracht Gods is tot zaligheid een iegelijk, die geloof”.

Rotterdam.

P. J. KROMSIGT.

## BOEKBEOORDEELING.

---

*Van Strijden en Overwinnen*, door RALPH CONNOR. Voor Nederland bewerkt door W. VAN NES (vertaler van de Novellistische Werken van Jan Maclaren) Rotterdam, J. M. Bredée.

Een boek uit den vreemde billijk te beoordeelen, is zeer moeielijk. Nu eens vergeten wij de spreuk: „'s lands wijs, 's lands eer". Dan weer hebben wij een dwaze voorliefde voor al het uitheemsche, ook voor het minder goede. Laat ons maat houden in het prijzen en misprijzen.

Het bovenstaande boek is bovendien amerikaansch. Het verplaatst ons in Canada. En in Amerika is alles groot, ook deugd en ondeugd. De Enakieten wonen in dat land.

De schrijver is een man. „De stijl is de man". Hij heeft een kloeke, mannelijke zegswijs. En helder als glas. Het komt mij voor, dat de vertaling een uiterst moeielijk, en gelukkig geslaagd werk moet heeten. Slechts enkele engelsche uitdrukkingen, als half-back (blz. 2) en buckskin broncho (4), bleven onvertaald. Moet „tegenstrijdige dwaalleer" (103) niet „antinomiatische dwaalleer" wezen?

Ook om den inhoud mag het een prettig lezend boek heeten. Ik doorlas het met klimmende belangstelling. Onwillekeurig krijgt men personen en zaken lief.

Het komt mij voor, dat de predikant Craig de hoofdpersoon is. De heer van Nes noemt hem een strijdbaar held. Wat ijvert deze leeraar vóór Christus en het zielenheil, en tegen den drank! Hij is de verpersoonlijking van het woord uit den Hebreënbrieff:

„Het Woord Gods moet het eind zijn van alle tegen-  
spreking.” Hij vertrouwt op het Woord, en gelooft  
aan Christus' zondaarsliefde, onvoorwaardelijk. Een  
zeldzaam verschijnsel tegenwoordig, zelfs onder recht-  
zinnigen. Het Gereformeerde formeele hoofdbeginsel,  
„Niets dan naar het Woord”.

„Volhouden”! zei Craig . . . : „Het is een moeilijke  
strijd, een lange strijd, een eervolle strijd”! en toen,  
het hoofd verheffende, „maar elke man, die vierkant  
op Hem vertrouwt, en Hem aanneemt als Heer en  
Meester, komt uit dien strijd als overwinnaar”! (128).

Deze strijd is de geheelonthouders-strijd. De titel  
van het boek, Van strijden en overwinning, en de titel  
van Hoofdstuk III, Waterloo, Onze strijd, Zijn over-  
winning, kenmerken geest en strekking van heel het  
werk. Een krachtige propaganda voor de geheelont-  
houding, in den vorm van een boeiend verhaal.

Als men dit boek zoo leest, vraagt men zich onwil-  
lekeurig soms af: Doen de hollandsche predikanten niet  
te weinig aan het opruimen van de steenen der ergernis,  
vooral van den steen drankzucht? Maar ook: Zien  
amerikaansche predikers niet te veel in de drankzucht  
den eenigen steen des aanstoets, de eenige zonde? Ook  
hier is de deugd het juiste midden tusschen twee  
uitersten.

De tweede hoofdpersoon is Mevrouw Mavor, een be-  
koorlijke weduwe met heerlijk stemgeluid, de trouwe  
bondgenootte van dominee Craig, die ten laatste met hem  
huwt. Haar lied bedwingt de drankzucht in mijnwer-  
kers en houthouwers. Ik wil natuurlijk op haar lof en  
roem niets afdingen, en nog minder gaarne de vrouwen  
mij tot vijandinnen maken. Maar zij wordt zóó geest-  
driftig, bijna als een hemelsche verschijning, beschreven,  
dat ik zou willen vragen: Zijn er zulke vrouwen?

Zelve is Mevrouw Mavor „Wagner aanbeddend” (66).  
„Het was geen wonder, dat de mijnwerkers Mevrouw



Mavor aanbaden" (73). Wat een zinnelooze, afgodische overdrijving, een zonde tegen het eerste gebod.

Aangrijpend door zijn eenvoud is het gebed van den mijnwerker op blz. 121. Vooral dat slot: „O Jezus Christus"! en zijn oude, ijzere gelaat begon te trillen en twee dikke tranen kwamen langzaam over zijne wangen rollen — „Wij zijn een armzalige troep, ik ben de slechtste van den troep, en wij zijn bezig den weg te zoeken. Wijs ons, hoe wij terug kunnen keeren. Amen."

Zulke „eenvoudigheden" en spannende passages komen er meer in het boek voor.

Het slot bevredigde mij minder. 't Is wat nevelachtig. Waarom moet Mevrouw Mavor twee jaar in Engeland vertoeven, en waarom zoo veel geheimzinnigs in haar huwelijk met dominee Craig?

En — mag ik dit wel verzwijgen? — de godsdienst van dit boek is bijbelsch getint, en is alles behalve bijbelsch. Hier en daar een bijbeltekst. Altoos een onvoorwaardelijk voor waar houden van bijbelwoorden. Een bijbelsche tint. Maar op de alles beheerschende vraag: Wat moet ik doen om zalig te worden? geeft het boek geen bijbelsch, maar een modern, roomsch, heidensch antwoord. Van wedergeboorte uit den H. Geest, van geloof in Christus uit genade geschonken, van Gods kracht in ons volbracht, las ik nergens. Daarentegen van strijd tegen de zonde, juist wat de oude Heidenen elkander ook aanprezen, is dit boek vervuld. Alles behalve bijbelsch. Van een doode komen enkel doode werken voort.

Wat hier dan ook geloof heet, is geenszins het ware Christelijke geloof, al wordt er ook de naam onzes Heeren aan verbonden. De lezer oordeele. Op blz. 255 spreekt de heer Graeme het geloof van dit boek uit.

„Toen vertelde hij hun de geschiedenis van den ouden Nelson, van de dagen af, dat de oude man aan de

kust geweest was, tot het einde toe. Hij vertelde het goed. De zware strijd en het overwinnend leven en de zelfopoffering en de gevoelige beschrijving van den dood werkten op deze mannen, die den strijd liefhadden en zelfopoffering wisten te waardeeren.

„Daarom geloof ik in Jezus Christus en daarom noem ik het een misdaad 'Zijn Naam te misbruiken.'”

Hier staat dus met zoo vele woorden, dat het zien van eens anders strijd tegen de drankzonde het geloof werkt, en grond des geloofs is. „Daarom geloof ik.”

Hooren we nu dezen „geloovige” 2 bladzijden verder.

„Graeme aarzelde en zei toen:

„Ik heb eigenlijk geen geloofsbelijdenis, vrienden, en ik weet werkelijk niet, hoeveel ik geloof. Maar” — en hij stond nu op — „ik weet, dat goed, goed is en kwaad is kwaad en goed en kwaad is niet hetzelfde. En ik weet, dat een mensch dwaas is, wanneer hij het kwade aanhangt en verstandig, wanneer hij het goede liefheeft en” — de stem werd zacht — „ik geloof, dat God ieder helpt, die wenscht te breken met het kwade. Ik heb elke dwaasheid geproefd” — en zijn hand bewoog zich heen en weer over glazen en fleschen — „en al wat er bij behoort, en ik heb er mee afgedaan””.

Welke brave Heiden zou deze geloofsbelijdenis niet beamen? Ieders consciëntie weet deze dingen.

De Christelijke geloofsbelijdenis luidt geheel anders Wij weten, en niet: Ik weet werkelijk niet, hoeveel ik geloof. „Wij weten, dat de Zoon van God gekomen is, en heeft ons het verstand gegeven — let op dit „gegeven” — dat wij den Waarachtige kennen” (1 Joh. 5: 2a). Vandaar: „Ik geloof in God den Vader, en in Jezus Christus, en in den H. Geest”. Hallelujah! Ik geloof, krachtens eigen zalige zielservaring, de vergeving der zonden. Die zondenvergeving is de kern onzes geloofs. Niet onze zondenstrijd.

Van mijn betrekkelijken lof voor dit boek trek ik niets in, maar toch moet mijn eindoordeel luiden: Tot mijn diepe smart is dit Christelijk boek in zijn godsdienstigen grondslag misleidend. Het verzwijgt het wonder der wedergeboorte, en in 't algemeen de bovennatuurlijke, onbegrijpelijke, zaligmakende werkingen van Gods Geest in het gemoed des zondaars, zonder welke niemand den goeden strijd des geloofs strijdt. Het noemt het geloof, nog wel het geloof in Jezus Christus, maar bedoelt dan niet wat ieder Christen met dat woord bedoelt, het zekere vertrouwen dat hem uit genade om Christus' wil de zonden van God vergeven zijn, maar bedoelt met de uitdrukking „geloof” een ernstigen strijd tegen één bepaalde zonde, een aanvankelijke zelfoverwinning, en een zekere vage, voor geen nadere aanduiding vatbare, betrekking tot Christus. „Ik heb eigenlijk geen geloofsbelijdenis, vrienden, en ik weet werkelijk niet, hoeveel ik geloof”. Zulk een „geloof” bezaten de deugdzaame Heidenen oudtijds ook. Alleen het godsdienstig tintje was anders.

Omdat nu eenvoudige lezers deze principiële wijziging van het begrip „geloof” niet aanstonds doorzien, en immers zondenstrijd ieders lof inoogst, acht ik de strekking van dit goed bedoelde boek misleidend. Onbekeerde lieden, die ernstig aan zelfverbetering doen, worden in den waan gebracht en gesterkt, dat zij geloof bezitten. Een zielverdervende dwaling.

Dominee Craig, zeide ik zoo even, buigt onvoorwaardelijk voor het Woord van God. Dat is zijne eere. Maar dat deze leeraar het Woord wel bezigt om de zonde te bestrijden, maar niet om tot geloof te bewegen, geloof in den bijbelschen zin, is mij toch niet ontgaan. Zijn Schrift is een hoogst eenzijdige Schrift. Een geheelonthouders bijbel.

In dit boek komt het Woord van God dan ook niet voor als het middel ter bekeering — allerlei natuurlijke

middelen verrichten diensten — noch als het instrument, waardoor God tot het geloof beweegt. De ervaring maakt wijs. Daarentegen leert de Schrift: „Het geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het Woord Gods” (Rom. 10 : 17).

Op een los blaadje papier, in mijn exemplaar voorkomende, liet de vertaler aangaande dit boek drukken: „Het is de godsdienst van Jan Maclaren.” Er kon bijgevoegd zijn: „maar niet de godsdienst der H. Schrift.”

In het Voorbericht verklaart de heer van Nes vrij scherp: „Voor hen, die den Verloren Zoon veroordeelen, die Maclaren niet durven aanbevelen ter lezing, is het boek *niet* geschreven. Dit is voor hen die milder denken een reden te meer om zich in de uitgave te verheugen.”

Wij moeten niet „milder” denken dan God in Zijn Woord. Een boek is publiek eigendom, bekend en gelezen door alle menschen. Het doet mij oprecht leed, dat ik Maclaren niet durf aanbevelen ter lezing.

*Barneveld.*

DR. F. J. LOS.

J. H. LANDWEHR, *L. G. C. Ledeboer, in zijn leven en arbeid geschetst*, Leiden, D. Donner.

Door allerlei omstandigheden is evenals enkele andere ook dit ons ter aankondiging gezonden boek tot ons leedwezen nog steeds onbesproken gebleven in ons tijdschrift. Men wijte dit niet aan den inhoud, maar enkel aan die omstandigheden. Want het is inderdaad een goed stuk werk, dat hier voor ons ligt, en wie dit boek leest, bemerkt aanstonds, dat er veel werk van deze biographie is gemaakt. Al de geschriften van L., die de schrijver ongetwijfeld meermalen niet zonder moeite kon machtig worden, heeft hij verzameld. Bovendien heeft hij gebruik gemaakt van tal van berichten van personen, die Ledeboer hebben gekend en min of

meer intiemen omgang met hem hadden. Verder zijn kerkelijke bescheiden, die licht konden verschaffen, ijverig geraadpleegd. Zodoende hebben wij ten slotte gekregen eene omvangrijke, degelijke biographie van Ledeboer, die met de bijlagen 198 blz beslaat.

Hiermede is eene belangrijke leemte in onze kerk-historische literatuur aangevuld. Totnogtoe bestond er geen dergelijke wetenschappelijke biographie van Ledeboer. Het boek, dat voor ons ligt, leert ons den vromen en in allerlei opzicht merkwaardigen Ledeboer grondig kennen en geeft ons tevens een belangrijke bijdrage voor de histoire contemporaine van de Kerk van Christus in Nederland. Deze biographie, die zich aangenaam laat lezen, is leerzaam uit meer dan een oogpunt en is daarom vooral aan predikanten zeer ter lezing en bestudeering aan te bevelen. Het voornaamste uit Ledeboer's geschriften wordt gememoreerd, de pakkendste gedeelten geciteerd, zoodat we tevens een duidelijk beeld krijgen van geheel zijne geestesrichting, hetgeen van beteekenis is voor allen, die ons Gereformeerde volk ook van onze dagen nader begeeren te leeren kennen.

Na eene „Inleiding”, beschrijft Ds. Landwehr in verschillende hoofdstukken: „jeugd en opvoeding, het verblijf aan de Academie, de predikant van Benthuisen, zijn strijd met de Besturen, Ledeboer en de Afgescheidenen, Ledeboer en Budding, Ledeboer en Van der Linden, Ledeboer en de Ledeboerianen, Ledeboer's geschriften (proza), Ledeboer's geschriften (poëzie), Ledeboer's levensavond en dood”. Daarop volgen de bijlagen, bevattende vooral kerkelijke stukken (bl. 177—198).

Noode missen wij in deze biographie een eenigszins uitvoerigen totaalindruk van Ledeboer's persoon. De elementen daarvoor liggen wel in dit werk verspreid, maar zij werden niet tot een geheel samengevoegd. De laatste twee bladzijden toch kunnen daarvoor niet gelden.

Ook maken de verspreide opmerkingen van L.'s persoon op ons een eenigszins onvasten indruk. Het is alsof de schrijver zelf niet geheel in het reine is met den persoon van L. en ook zijne vrienden te veel wil ontzien. En toch zou het wijzen op L.'s gebreken zijne vrienden ongetwijfeld minder hinderen, indien die gebreken tevens in verband met geheel zijne persoonlijkheid werden verklaard.

Ledeboer was in de eerste plaats een man van goed, niet van verstand. Treffend zegt hij van zichzelf: „ik ben geen systematisch mensch, slecht genoeg voor een predikant, al mijne kennis moet ik onmiddellijk verkrijgen, of het is anders niets voor mijne ziel” (bl. 148). Daardoor treedt het „inwendige Woord”, bekend uit de geschiedenis der Wederdoopers, bij hem meermalen te sterk op den voorgrond en houdt hij het verband met het „uitwendige Woord” niet altijd vast. Aan Van der Linde antwoordde hij op diens vraag, of hij hem tot bedienaar des Woords wilde ordenen, dat hij „daar niets voor had”. Toen van der L. vroeg, of hij, indien dit zoo bleef, zou weigeren hem te ordenen, antwoordde L.: „dan zou ik handelen volgens *plicht*”, waarmede hij schijnt bedoeld te hebben, dat hij het dan zou laten afhangen van het besluit der kerkelijke vergadering, waaruit dus blijkt, dat L. zijn subjectief standpunt niet per se zou willen doorvoeren, maar, zich richtende naar het „uitwendige Woord”, het kerkelijke standpunt zou laten gelden.

Het *kerkelijke* worstelde in Ledeboer met het *subjectivistische*. Dat vinden we overal bij L. En daaruit moet m. i. veel verklaard worden, ook zijne verhouding tot de Ned. Herv. Kerk en tot de afscheiding. Het komt mij voor, dat de teekening en vooral de verklaring van L.'s kerkelijk standpunt in deze biographie is mislukt. Merkwaardig blijft altijd het „*Woord aan mijne gemeente*”, dat L. in 1841, eenigen tijd na zijne

ontzetting als leeraar der Hervormde Kerk, heeft uitgegeven en waarin hij schrijft: „Betreurenswaardig is de toestand der gemeente. Mijs is de grootste schuld! Wat ik er van zien mag, ten mijnen opzichte wil ik het eerste openbaren of aan den dag leggen. En dat is: „vleeschelijk begonnen, vleeschelijk voortgezet, en de Heere verhoede dat het niet worde: vleeschelijk geëindigd. Vleeschelijk begonnen, op menschen gesteund. God uit het oog en hart verloren. Menschelijk gewerkt. Alles buiten het Woord, zonder voorafgaand onderzoek, beproeving, vasten en bidden; zonder God en zonder Zijn zegen. Het is tevergeefs op bouwen ons toegelegd, als de Heere zelf het huis niet bouwt”.

Ds. Landwehr legt zich geheel neer (bl. 70) bij de verklaring van Dr. Kuyper in *de Heraut* van 1886, die deze en dergelijke uitlatingen bij Ledeboer, die nogal eens voorkomen, hieruit verklaart „dat iemand zich volkomen helder van wat onze ouden noemen zijn „zaaksgerechtigheid” bewust kan blijven, ook al kwijnt men weg onder de ongerechtigheid van zijn persoon in die zaak”. Deze onderscheiding is in dit verband meer spitsvondig dan juist. Ook de would-be-triompantelijke wijze, waarop Dr. Kuyper met deze „oude” onderscheiding Ds. Wildeboer, die de woorden van L. in den kerkelijken strijd had aangehaald, tegentreedt, kan dit feit voor den nuchteren en bedaarden lezer geenszins verbergen Immers, „ouderlingen aangesteld”, „besluiten genomen”, dit gold juist de „zaaksgerechtigheid”, dit gold ganschelijk niet de *wijze*, waarop dit alles door Ledeboer *persoonlijk* geschied was.

Wil men in de woorden eene volstreckte veroordeeling lezen van *al* wat L. vroeger gedaan had tegenover de Ned. Herv. Kerk, dan gaat men ongetwijfeld te ver en blijft het volstrekt onverklaarbaar, dat L. toch met de stichting van Ledeboeriaansche gemeenten voortging. Doch wel is eene heel wat ingewikkelder psychologische

verklaring noodig dan die, welke Dr. Kuyper gaf in de snelheid van het polemisch debat met Ds. Wildeboer. Dat Ds. Landwehr dit bij rustiger historisch onderzoek niet inzag, pleit niet voor zijn psychologisch inzicht in deze zaak. En dat komt naar mijne bescheiden meening weer daaruit voort, dat Ds. Landwehr niet genoeg voelt van den geweldigen strijd, die er voortdurend in L. valt waar te nemen tusschen zijn gevoel voor de *historische continuïteit der Kerk* en zijn door gemoedsindrukken vaak heen en weer geslingerd subjectivisme, dat terecht reageerde tegen den vervallen toestand der Kerk. L. wist zijne gedragslijn niet goed te bepalen, door de praktijk zag hij zich genoopt tot inconsequenties, waarover hij zich herhaaldelijk in zijn geweten beschuldigd gevoelde, maar nooit heeft hij de abnormale werkelijkheid aanvaard en er een passend systeem voor gemaakt. Hij bleef zijne kerkjes als „noodhulpen” beschouwen, vandaar zijn verschil met van der Linde over het „kerken bouwen”, hetgeen hij blijkbaar niet wilde, (bl. 109, blijkbaar heeft Ds. Landwehr merkwaardigerwijze het principe, dat daarachter school, niet begrepen, toch wordt het door vergelijking met den brief van van der Linde op bl. 112 en 113 duidelijk genoeg). Nooit heeft hij zich kunnen vinden vinden in het systeem van „*de vrije kerk in den vrijen staat*”, maar steeds heeft hij het oude Gereformeerde ideaal vastgehouden op dit punt. Vandaar dat onder zijne volgelingen nog de meeste besliste voorstanders te vinden zijn van art. 36 onzer *Geloofsbelijdenis*. Vandaar dat hij zelf reageerde tegen het beginsel van de „vrije scholen” en was voor de Gereformeerde staatsschool onder kerkelijk toezicht (bl. 107 en 128).

We hebben dus in L. een beslist Gereformeerd karakter van het echte oude type, die het oude Gereformeerde ideaal van vóór de revolutie hoog hield, hier en daar sterk doorkruist door een subjectivisme, dat een gevolg



was van zijn al te weinig onder de discipline van zijn verstand staande gemoedsleven. Dit laatste maakte dat hij niet genoeg gevoel had voor *kerkelijke orde*. Daardoor is de tucht en orde in de Ledeboeriaansche gemeenten gering. Uit dit gemis aan *kerkelijk* leven vloeit voort, dat er geen rechte *vrijheid* is, dat men komt onder de heerschappij van *personen*, zoowel van *leeraren* over gemeenten als van gemeenten over leeraren en dat men strijdt over nietigheden als oude Psalmberijming <sup>1)</sup>, dragen van mutsen door vrouwen, het hebben van „teveel wit voor de borst” bij de mannen enz. Uit dat subjectivisme komt het ook voort, dat L. vaak tot zonderlingheden (ver gedreven originaliteiten) verviel, die dikwijls onschuldig doch ook meermalen kwetsend en afstootend waren. Terecht zegt Ds. L. op het einde van zijne m. i. uitnemend geslaagde parallel van Ledeboer en Budding: „Ledeboer en Budding zijn twee eigenaardige figuren geweest, singulier in alles, maar zijn daarom ook de geestelijke vaders geworden van singuliere gemeenten, waarin zich helaas meer dan een bevindt, die van meening is dat *buitengewoon* en *godzalgig* woorden zijn van ongeveer dezelfde betekenis.”

Sympathiek is vooral dit in L., dat hij niettegenstaande zijne originaliteit en bijzondere persoonlijke geestelijke gaven toch niet *zelf* trachtte te heerschen, maar als van zelf terugtrad bij de majesteit van het Woord, dat hij bracht. „Het komt ons voor”, schrijft

---

1) L. stelt eerst de berijming, welke men in zijne gemeenten wilde gebruiken, vrij, later niet meer (bl. 105). M. i. moet hierbij rekening gehouden worden met invloed van Van der Groe (die meer dan eens door Ds. L. onder de lievelingsaenschrijvers van L. met Smijtegeld wordt genoemd) die immers in een zijner leerredenen de voorspelling had uitgesproken, dat met de toekomstige reformatie der kerk ook de *oude psalmberijming* van Datheen weer binnen hare muren zou weerklinken.

De L. en deze karakteristiek schijnt ook ons juist naar wat we soms vernamen, dat B. meermalen *geheerscht* heeft en niet *gediend*, geheerscht namelijk niet door het Woord, maar door *persoonlijken* invloed en dat deed Ledeboer *nooit*. Ook deze had veel ontzag, maar hij heerschte nooit. Al zijn invloed had Ledeboer te danken aan zijn heiligen ernst en zijn streng rigorisme."

De positie van Ledeboer maakt een dergelijken indruk op ons als die van Koelman, doch de laatste heeft strenger gewaakt dan de eerste tegen alle stappen, die tot afscheiding van de Kerk zouden kunnen leiden.

Leerzaam blijft het leven van Ledeboer in menigerlei opzicht voor Hervormden (Gereformeerden) en „Gereformeerden” (vg bl. 90) samen en wij blijven daarom Dr. L. dankbaar voor zijne uitnemende, met zooveel zorg bewerkte biographie, waarin de *feiten* zoo volledig en objectief worden weergegeven, al verschillen wij in de *verklaring* van sommige feiten van den geachten schrijver. Mogen nu in onze dagen Ledeboer's volgelingen maar steeds meer behartigen wat L. tot verscheidene catechisanten, blijkens verschillende getuigenissen, zeide: „de groote kerk is onze „kerk”, als de waarheid daar weer verkondigd wordt, moet gij daarheen” (bl. 71). Dit getuigenis, waarvan wij de juistheid niet betwijfelen, past geheel in L.'s geheelen gedachtengang. Immers, bij het begin der moeilijkheden zeide hij reeds van de Ned. Herv. Kerk: „Het [dit huis] is het onze en God zal het ons weergeven op Zijnen tijd en de vijanden verdrijven” (bl. 66).

Waarlijk, Ledeboer is een kloek strijder geweest voor het oude, Gereformeerde ideaal. Al moge hij meermalen inconsequent zijn geweest, hij hield toch onder alles vast aan het ideaal van *de eenheid der Kerk*, de *eenheid* ook van de uitwendige openbaring van *het lichaam van Christus*. „*De echte moeder*”, zoo riep hij uit in 1843 en hij karakteriseerde daarmede feitelijk zijn ge-

heele kerkelijke positie, „wilde het kind niet hebben gedeeld” (bl. 88) <sup>1</sup>).

R.

P. J. KROMSIGT.

*Vereenigd*, door ENKA. Rotterdam, D. A. Daamen 1901 <sup>2</sup>).

Het doel eener boekbeoordeeling mag niet zijn, een schrijver honing om den mond te smeren, het publiek te misleiden, en een geschrift ruim debiet te verzekeren. De taak des beoordeelaars is, den auteur door afbrekende en opbouwende critiek te sterken, den lezer licht en schaduw te toonen, en een boekwerk onpartijdig te toetsen aan eigen eerlijk aangehangen beginselen. Ook de criticus worde getrouw bevonden.

Ik acht het mijn plicht, Enka's voorliggenden arbeid veelzins te misprijzen Niet des heeren Daamen arbeid. Want het boek ziet er aantrekkelijk uit. Maar wel wat Enka leverde.

Zij schrijft een frisschen, vrij gespierden en duidelijken stijl. Maar wat mij gedurig hinderde, was het gedurig aaneenkoppelen van 2, 3, 4, van 5 of 6 woorden. „Licht leven, pijn-gedachten, heide-eenzaamheid” (blz. 32 en 33), maar vooral „weduw-rouw-zwart” (103), „troost-gelooven” (65), zijn „veel zeggen met weinige woorden” (93), „met haar oog van liefde-door-jaren lang kennen” (90). Misschien moet ik mij met een ongekuischten smaak behelpen 't Kan dus aan mij liggen. Maar ik vind zoo iets hoogst onfraai. En „blank-witte menschenkracht” (122) kan ik mij niet voorstellen. Heeft kracht kleuren?

1) Hoe treffend herinnert dit woord ons aan eene brochure van Prof. Gunning vóór enkele jaren.

2) Wegens de vele boeken, die wij ter recensie hadden ontvangen en waarvan sommige van wetenschappelijken aard moesten voorgaan, bleef dit boek tot ons leedwezen al te lang onge-recenseerd liggen.

R.E.D.

Spreekt een Engelschman soms van in de put zitten, een Duitscher van heen en weer bewegen? Indien neen, laat ons dan het engelsche down (122, aldaar misdrukt als down) en het duitsche schwanken hin und her (151) niet in een leesboek in den mond nemen of leggen.

Het gedurig gebruik van 't woord „mooi” vind ik niet mooi. „Terwijl je stil binnenkomt, met die liefde ineens boven in je” (87), maakt een grappigen indruk. Zit de liefde zoo hoog in 't lijf? Zijn de bladen 130 en 131 zeer begrijpelijk? Zijn „zoemde” (201) en „ruzieden” (202) zuiver hollandsche woorden?

Ernstiger bezwaren dan tegen den vorm heb ik tegen den inhoud van „Vereenigd”.

„Het Allerhoogste” (64) bestaat niet. Christenen belijden *den* Allerhoogste. God is een Persoon, geen ding.

„Ook van de liefde, die menschenzielen vereent, geldt het: „Gij hoort hare stem en gij ziet hare macht, maar gij weet niet van waar zij komt, noch waar zij henen-gaat”. (85). Het moet profanatie, ontwijding van het heilige, worden geacht, van wat door Christus (Joh. 3) van den H. Geest en Zijn werk gezegd wordt, een toespeling te maken op de menschenliefde.

„Hij spreekt als machthebbende en niet als de schrift-geleerden” (93). 't Is op zijn minst bespotting van Christus, Zijn almachtig woord in een schepsel weer te vinden.

„Haar afgod” (173). Houdt Margo, die als Christin voorkomt, er een afgod op na? Zóó denken Heidinnen over haar verloofden. Heid. Catech., Zondag 34.

„Er was binnen in Margo iets verschrompeld, verdord. Niet haar verstand-geloof, maar haar persoonlijk geloof, dat was sinds dien tijd niet meer, haar overtuiging, dat ze een kind van God, een verlost door Jezus Christus was, die was weggevoerd met haar liefde voor Paul” (178). Arme, of liever zwakke liefde Gods, die tegen schepselliefde het afleggen moet Hoe zwak is

ook het geloof. Zij, Margo, had „zich daarna ook te nauwer aan den Heer verbonden” (165). Dus Margo, een volbloed geloovige, wordt een afvallige, en ze was „er tevreden mee” (178). In dat opzicht is zij geheel eenig in haar soort. Er viel nog nooit een ware geloovige af. Het vijfde Hoofdstuk der Dordsche Leerregelen voert den bijbelschen titel: Van de volharding der heiligen.

„o God, was dat Arnold” (185). Ook onze „helden” mogen niet vloeken.

„De dames van Reeven waren Protestantsch, trouw Protestant...., maar juffrouw Anna, sinds ze thuis was en iederen middag het (Roomsche) klokje hoorde, vouwde dan vaak even de handen saam en bad” (189). Wat men maar „trouw Protestant in den mooien, den ruimen zin van 't woord” noemen wil.

Jezus „mensch-jaren” (205). Is Jezus dan nu geen mensch meer? De bedoeling zal wel zijn „de jaren van Jezus' omwandeling op aarde.”

„Omdat daar de groote liefde was, waarnaast God en menschen klein werden” (209). Al weer profanatie. Als de schrijfster haar niet wil, waarom zegt ze dan niet, dat de verdwaasde Anna er zoo over dacht. Nu, zoo zonder protest, schijnt de auteur zelve te beweren, dat God klein en vrouwenliefde groot is. Dat protest was op Christelijk standpunt hier onmisbaar, want velen denken waarlijk, dat God klein is en dat zij groot zijn.

„Zij hadden haar gansche leven van godsdienst gehoord. Maar altijd zoo hoog en zoo ver. Uit haar bitter leed had de tijd de dorens weggenomen, maar nimmer had Vrede haar zielen vervuld, omdat zij niet volbrachten den goeden en volmaakten wil Gods, die wel eerst gelooven, maar daarna levensovergave vraagt. Zij hadden geloofd en aanbeden, maar toen zij haar eeuwig leven in Jezus Christus' licht zagen, toen had-

den 'zij gedaan, wat de meeste Christenen doen: ze waren haar jaren op aarde in halfdonker doorgestaan" (214). Wie waren in geestelijk opzicht die dames van Reeven dus? Menschen, die levenslang 't fijne van den godsdienst niet geweten en genoten hadden. De godsdienst was „altijd zoo hoog en zoo ver". Als ik zoo iets van beschaafden lees, dan bekruipt mij altijd het somber vermoeden, dat het de Protestantsche leer „De rechtvaardige zal uit het geloof leven" is, die „hoog en ver" moet heeten, terwijl straks de Roomsche leer „Doe dat en gij zult leven", maar dan „trouw Protestant in den mooien, den ruimen zin van 't woord" vernoemd, als o zoo begrijpelijk, ja a/s de ware zal worden begroet. Ik vrees, dat blz. 220 mijn vermoeden rechtvaardigt. „Nimmer had Vrede haar zielen vervuld . . . Zij hadden geloofd en aangebeden." Wat een onvruchtbaar geloof, zelfs terwijl het in zijn hoogste uiting, de aanbidding, het loven Gods, zich openbaart. Al weder, zulk een geloof bestaat niet. „Het is onmogelijk, dat wie Christus door een waarachtig geloof ingeplant is, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid" (Heid. Catech., Zondag 24). Geloof zonder vrede is ondenkbaar. „Wij dan, gerechtvaardigd zijnde uit het geloof, hebben vrede bij God, door onzen Heere Jezus Christus" (Rom. 5:1). Ook verbindt Paulus den vrede niet aan het volbrengen van den goeden en volmaakten wil Gods, maar aan het geloof; niet aan levensovergabe, maar aan onzen Heere Jezus Christus. Uit hoofde van de doode rechtzinnigheid onzer dagen moet Enka ons niet tot de goede werken allereerst, maar tot het geloof terug roepen. „Maakt den boom goed, en zijne vrucht is goed" (Matth 12:33). Hoe de dames van R. haar eeuwig leven — haar gemeenschapsleven met God in Christus (Joh. 17:3) — in Jezus Christus' licht konden zien, en toen haar jaren in halfdonker konden doorgaan, is mij een raadsel.

„Ik ben het licht der wereld; die Mij volgt, zal in de duisternis niet wandelen, maar zal het licht des levens hebben” (Joh. 8 : 12).

„Zij, aan Gods hand, werden steeds dieper ingewijd in wat der menschen levens mysterie is: alleen in zelf-overgave ligt 't heil, dat ieder zoekt; alleen wie niet meer naar zichzelf vraagt, maar den wil van anderen, van God en menschen doet, die vindt den eeuwigen vrede” (220). Ziedaar vruchten die in de lucht hangen. De wortelen, Christus en het geloof in Hem, ontbreken. Puur Roomsch. Beslist modern. De Schrift spreekt niet van liefde, door en van zichzelf werkende; maar van geloof, door de liefde werkende (Gal 5 : 6). Niet van goede werken, die uit den mensch, uit zijn zelfovergave als van zelve voortkomen; maar van vruchten der gerechtigheid, die door Jezus Christus zijn tot heerlijkheid en prijs van God (Fil. 1 : 11). Het opstel „Stille levens” moet Modernen wel bevestigen in den waan, dat men met ieder geloof wel kan zalig worden, dat het in den godsdienst op 't leven, niet op 't geloof aankomt, en dat de Meester zich slag op slag vergiste, met zijn eentoonig: Uw *geloof* heeft u behouden”.

Nog een enkel woord over 't geheel

Het boek heet Vereenigd, niet naar het langste, maar naar het eerste der vier stukjes. Een andere naam was misschien beter.

Vereenigd” en „Gescheiden” zijn pendanten. In beiden treedt de liefde tusschen een Christen en een niet-Christen op den voorgrond. In Vereenigd wordt de niet-Christen ten laatste Christen, maar dan sterft de Christin, vóór de huwelijkssluiting. In Gescheiden breekt het engagement voor goed af, de niet-Christin wordt steeds meer roode socialiste. Beide opstellen zijn sterk pessimistisch. Beider strekking is, het huwelijk van een Christen met een ongeloofige te ontraden. Uitmend. Beslist bijbelsch. „Alleenlijk in den Heere” (1 Cor. 7 : 39)

zegt Paulus van de vrijheid om te trouwen. Maar ik vraag mij af: Zouden wij Christenen den donkeren blik op personen en zaken niet aan de kinderen der duisternis overlaten? En had het tweede verhaal niet liever een schildering en dus aanprijzing moeten zijn van het huwelijksgeluk van twee Christenen?

„Driemaal” is even pessimistisch. Het bevat een levensschets eener vrouw, die door 't verlies van haar eerste liefde, haar eenig kind, en haar huwelijksgeluk zich steeds meer ongelukkig gevoelt. Ze is eerst verliefd. Verliefdheid is echter heel iets anders dan liefde. Margo is zelfs nooit „gevraagd” door haar „verliefdheids-voorwerp”. Waarom haar toch voorgesteld als levenslang gebroken van hart door teleurgestelde „liefde”? Is dat wel naar het leven geteekend?

„Stille levens is weer pessimistisch. Twee oude dames, de haar ontvallen liefde harer jeugd betreurende, en ten laatste troost vindende in werken der barmhartigheid. Dit verhaal is het best geslaagd.

Ik kan het niet verhelpen, maar ik vond de verhalen onbeduidend, en de personen opgeschroefd. Ik zou ze gedurig willen toevoegen: „Mensch! bedaar toch wat. En laat ons nuchter zijn”. Mijn belangstelling werd gewekt noch geboeid.

'k Houd veel van zout door de spijs, van Christendom met het leven gemengd. Maar in de levens van „Vereenigd” had ik liever het Christendom gemist, dan het op deze wijze te zien aangebracht. Nu denkt de lezer onverdacht Christendom te krijgen, en ontvangt een stel elkander tegensprekende dwalingen.

„Vereenigd” kan ik onmogelijk tot de Christelijke lectuur rekenen. Zeer tot mijn spijt.

*Barneveld.*

F. J. Los.



## BLADVULLING.

### WARE VRIJHEID.

Ick sie, dat in de vrygewaende Nederlanden  
Die vry sijn inderdaet seer weynich sijn voorhanden :

Den eenen is een slaef van den gemeenen man  
Den ander van het gelt, de derde van de kan,  
En menich, die wel geern een vryheer heten soude,  
Gesloten leyt te hoof met ketenen van goude.

O Nederlant! 't en is den rechten vrydom niet,  
Dat ghy ontlaset zijt van 't Casteljaens gebiet,  
En ondertusschen draeght het sware jock der sonden ; —  
Dient God, so sijdy vry, al waerdy oock gebonden.

---

### ZONDE-SCHULD.

't En sijn de Joden niet, Heer Jesu! die u cruysten,  
Noch die verradelijck u togen voor 't gericht,  
Noch die versmadelijck u spogen in 't gesicht,  
Noch die u knevelden en stieten u vol puysten ;  
't En sijn de crijchsluy niet die, met hun felle vuysten,  
Den rietstock hebben of den hamer opgelicht,  
Of het vervloecte hout op Golgotha gesticht,  
Of over uwen rock tsaem dobbelden en tuyschten ; —  
*Ick* ben 't, o Heer! ick ben 't, die u dit heb gedaen,  
Ick ben de sware boom, die u had overlaên,  
Ick ben de taeye strengh daermeê ghy waert gebonden,  
De nagel en de speer, de geesel die u sloegh,  
De bloetbedropen croon, die uwe schedel droegh ; —  
Want dit is al geschiet, helaes! om mijne sonden! —

DS. JAC. REVIUS. († 1658).

## BELIJDENDE KERK OF REGLEMENTAIR GENOOTSCHAP.

---

### I.

De Algem. Synode der Ned. Herv. Kerk is in hare zittingen van 1902 op de voorstellen tot reorganisatie der Herv. Kerk niet ingegaan. 1) De meerderheid der Synode achtte dit blijkbaar niet noodig en schijnt den toestand van onze Kerk nog van dien aard te vinden, dat zij zelfs het benoemen van eene Commissie voor grondig onderzoek in deze zaak, overbodig heeft geacht. Uit de Handelingen der Synode over 1902 blijkt, dat er wel stemmen in de Synode zijn opgegaan voor een reorganisatie, althans vóór het benoemen van bedoelde Commissie, maar de meerderheid meende, dat men in geen geval deze voorstellen moest steunen. Men achtte den aandrang uit de Kerk niet zoo heel groot en wees ook op het verschil tusschen beide voorstellen. Vrees voor de dingen, die dàn zouden komen, schijnt bij de Synode, zoowel als bij de Commissie van rapport in deze zaak, zoozeer op den voorgrond te hebben gestaan,

---

1) Twee voorstellen waren o. a. ter Synodale tafel gebracht, n.l. één namens de verg. v. ambtsdragers, in het voorjaar v. 1902 te Utrecht gehouden, en één namens de Class. Verg. v. Amsterdam.

dat de nood der Kerk en de eisch der H. Schrift geheel op den achtergrond geraakten.

Ik wensch die argumenten thans niet te beoordeelen. In de „Stemmen voor Waarheid en Vrede” heeft echter Dr. Bronsveld er zijn blijdschap over uitgesproken, dat de Synode aldus heeft gehandeld en zóó ver gaat deze zelfs in zijn veroordeeling van deze voorstellen tot reorganisatie, dat de voorstellers er van, althans van het eerstgenoemde, door hem betiteld worden als „onruststokers en verbreiders van onwaarachtige voorstellen”, terwijl hij bovendien meent, dat de Ned. Herv. Kerk niet onder de heerschappij van Christus, maar onder die van menschen en onder Farizeïsme zou zijn gebracht, zoo men dien weg van de voorstellen opging. <sup>1)</sup>

Zoo bemerkt men derhalve, dat het oordeel omtrent den toestand der Herv. Kerk, onder haar eigen Leeraars zeer uiteenlopend is. Wat de een acht het behoud der Kerk te zijn, acht de ander haar ondergang; wat de een als hoogst noodzakelijk beschouwt, dat is in de oogen van den ander niets anders, dan een onnoodige onruststokerij.

Maar daarom is het zeker niet overbodig, om in dit tijdschrift nog eens op deze zaak der reorganisatie terug te komen, om te doen zien, hoe inderdaad het streven naar zulk een reorganisatie niet als een soort *liefhebberij* van sommigen mag worden beschouwd en nog veel minder mag betiteld worden met den naam van „opzettelijke beroering”.

Dit laatste klemt m. i. te meer, waar één dier voorstellers niemand minder is dan de oud-Hoogleeraar

---

1) „Stemmen voor Waarheid en Vrede”, afl. September 1902.

J. H. Gunning, om van andere achtenswaardige mannen nu maar niet te spreken. 1)

Tevens moege, naar ik hoop, door dit opstel dan openbaar worden, dat het ook voor de Algem. Synode *niet* de eerste vraag is, of de aandrang van de zijde der Kerk *al* of *niet* sterk is, maar of zulk een reorganisatie gewenscht, ja *noodig* is. 't Spreekt toch wel van zelf, dat de voorstanders van een reorganisatie in de blijdschap van Dr. Bronsveld niet kunnen deelen. Welnu, het blijkt m. i. hoe langer hoe meer, dat het in deze zaak om deze tegenstelling gaat, of de Ned. Herv. Kerk een belijdende Kerk, dan wel een reglementair Genootschap zal wezen. Vandaar dat ik die tegenstelling boven dit opstel plaatste 2). Ik wensch dan ook de aandacht der ambtsdragers en leden der Herv. Kerk op deze tegenstelling te vestigen.

Het gaat bij de vraag naar reorganisatie ook niet hierom, of de Synode ook de geestelijke belangen der Kerk behartigt, gelijk Dr. B. in genoemd tijdschrift wil aantoonen, en wat niemand ontkent, maar hierom of de Ned. Herv. Kerk haar plaats in het volksleven zal behouden; of die Kerk niet al haar invloed zal inboeten door haar onderlinge verdeeldheid in partijen; en met name gaat het hierom, of de Herv. Kerk zich als *Kerk van Christus* zal kunnen blijven handhaven tegenover die Kerken in ons land, die haar dit recht

---

1) Prof. Gunning had o. a. in zijn brochure: „De Heerschappij van Jezus Christus in de Ned. Herv. Kerk”, zoo ernstig en waardig de noodzakelijkheid eener reorganisatie in 't licht gesteld.

2) In zijn oorspronkelijken vorm werd dit referaat onder dien titel gehouden te Rotterdam in Febr. 1902 voor de kerkelijke kiesvereniging „Calvijn”.

betwisten. Zal de Herv. Kerk, als Kerk, werkelijk haar plaats blijven behouden, dan dient zij als belijdende Kerk zich te laten gelden, doch er bestaat alle kans, dat zij meer en meer gedefformeerd wordt tot een bloot reglementair genootschap.

Om echter een goed begrip te hebben van wat eene Kerk *moet* zijn, dienen wij de zaak een weinig dieper op te halen. In de 12 art. des Geloofs, de zoogen. „Apostolische Belijdenis”, belijden wij: „Ik geloof in eene heilige, algemeene Christelijke Kerk”.

Het behoeft zeker nauwelijks gezegd te worden, dat wij daaronder niet een bepaalde zichtbare Kerk verstaan, maar daarbij denken aan alle ware „Christ-geloovigen” aan alle plaatsen der aarde. Zij, die Christus door een oprecht geloof zijn ingeplant, maken te zamen *de* Algem. Christelijke Kerk uit, waar ter wereld zij zich dan ook bevinden. Wij verstaan dus onder de heilige, algemeene Christelijke Kerk de gansche schare van uitverkorenen, welke Christus door Zijn Woord en Geest zich tot eene gemeente vergadert uit alle geslacht en natie en taal en volk dezer aarde. 1)

Wij noemen deze Kerk of Gemeente van geloovigen ook wel de onzichtbare Kerk, omdat God de Heere alléén de leden onfeilbaar kent en omdat ook het geestelijk leven een inwendig verborgen leven is. 2) Van deze Kerk of Gemeente is Christus zelf het verheerlijkte Hoofd 3) en alle leden dezer Gemeente zijn dan ook leden van Christus. 4). Alle leden zijn door den gees-

1) H. Catechismus, Zond. 21.

2) 2 Tim. 2 : 19 ; Coloss. 3 : 3.

3) Efes. 5 : 23.

4) 1 Cor. 12 : 27.

telijken, onzichtbaren band des geloofs met Christus verbonden, terwijl zij ook onderling met elkander door geestelijke banden zijn verbonden. De Apostel zegt er van: „Één Heer, één geloof, één Doop.” 1) Maar juist om deze gemeenschapsband met Christus en onderling wordt deze Gemeente of Kerk ook genoemd: „het lichaam van Christus.” 2)

Wel gebruikt de Apostel Paulus ook het beeld van een gebouw en spreekt hij van een geestelijken tempel, die opwast in den Heere, 3) waarvan de geloovigen dan ook de levende steenen zijn, maar toch de uitdrukking: „het lichaam van Christus”, doet ons het duidelijkst zien, welk een innige, teedere verhouding er is tusschen Christus en zijne Kerk en hoe Christus ook alléén het besturende en regeerende Hoofd der Kerk is. Van deze heilige, algemeene Christelijke Kerk, het lichaam van Christus, belijden wij voorts, dat zij er geweest is van het begin der wereld af aan en er ook zijn zal ten einde toe, dewijl Christus niet zonder onderdanen kan zijn. 4)

Evenwel in deze aardsche bedeeling treedt de Kerk des Heeren ook in een zichtbaren vorm op. Wij spreken met het oog hierop van de zichtbare Kerk of de *openbaring* van het lichaam van Christus. Nu onderscheidemen echter wèl, want op dit punt heerscht er veelal verwarring. Sprekende van zichtbare en onzichtbare Kerk, denke men niet aan twee onderscheidene Kerken, die naast elkander in de wereld zijn, onderscheiden van

1) Efez. 4 : 5.

2) Efez. 4 : 2.

3) Efez. 2 : 21.

4) Nederl. Gel. art. 27.

elkander. Neen! daarmede worden alléén *twee vormen* van dezelfde Gemeenschap bedoeld. <sup>1)</sup>

De onzichtbare Kerk of het „lichaam van Christus” bestaat hier op aarde dus in den *vorm* van een zichtbare gemeenschap, waaronder verstaan moet worden de *zichtbare openbaring* in de wereld van de schare der geloovigen, als ééne gemeenschap. Nu is het wel mogelijk, dat in deze *zichtbare* gemeenschap zich bevinden, die niet waarlijk tot Christus’ lichaam behooren. De Nedl. Gel. spreekt van Hypocriten, die naar het lichaam *bij* de Kerk zijn, zich daar bij voegen, maar die in waarheid er niet toe behooren. <sup>2)</sup> Naarmate de Kerk in haar openbaring zuiverder optreedt, zullen zich zulke, er niet waarlijk bij behoorenden, minder bij de Kerk voegen, <sup>3)</sup> doch naarmate ze meer en meer verbastert, van de zuivere waarheid afwijkt, Christus’ instellingen minder zuiver houdt en de tucht slapper is, zullen ook meerderen onbeschoornd zich bij haar voegen.

Dat tot deze *zichtbare vorm* ook de gedoopte kinderen behooren gerekend te worden, is duidelijk, want zij zijn het zaad der gemeente en ontvangen krachtens het verbond der genade ook het teeken en zegel van dat verbond in hun Doop, dewijl zij als mede erfgenamen der belofte in Christus geheiligd zijn, en daarom als lidmaten van Christus behooren gedoopt te wezen. <sup>4)</sup>

---

1) Zie op dit punt: W. à Brakel: „Redelijke Godsdienst” Dl. I, hoofdst. 24 en 25; ook Dr. Kleyn: „Alg. Kerk en Plaatsl. Gem.” blz. 12.

2) Ned. Gel. art. 27. Zie hierover ook à Brakel t. a. p.

3) Hand. 5: 13.

4) Formulier voor den Kinderdoop.

Wij kunnen met het oog op een en ander, dan ook reeds onder de Oude-bedeeling spreken van een zichtbaren vorm, waarin de Kerk des Heeren in de wereld optreedt en zich openbaart ook al was toen nog alles in wording en voorbereiding. Om zoo te zeggen, was de Kerk toen nog in windselen gehuld, om eerst onder de Nieuwe-bedeeling meer luisterrijk te voorschijn te treden. Immers, het volk Israël was, als het zaad Abrahams, krachtens het verbond der genade, van de heidenen afgezonderd voor den dienst van God.

Israël had dan ook zijn tabernakel- en tempeldienst met Besnijdenis en Pascha. Ja, heel Israëls ceremonieele schaduwdienst, doet het ons zien, hoe wij reeds onder het Oude-verbond eene zichtbare openbaring hebben van Gods Kerk op aarde. <sup>1)</sup>

Maar volgens de belofte des verbonds zouden alle volken der aarde in Abrahams zaad gezegend worden. <sup>2)</sup> Welnu, het Pinksterfeest doet ons zien, hoe inderdaad! overeenkomstig Gods belofte ook de heidenen in Abrahams zaad worden gezegend.

In de volheid des tijds, de komst van Christus in het vleesch; in de volheid des tijds ook de vervanging van het Oude-verbond door het Nieuwe. De schaduwen verdwijnen; wat in wording, in voorbereiding, in hope is wordt werkelijkheid, wordt wezen. Nu Christus, de ware Hoogepriester, alle dingen, die er bij God te doen waren, heeft volbracht, kan ook de belofte in vervulling treden: „Ik zal uitstorten van Mijnen Geest op alle vleesch; <sup>3)</sup> nu kan Mozes bede: „Och! of al het volk

1) Nedl. Gel. art. 27.

2) Gen. 22 : 18.

3) Joël 2 : 28.



des Heeren profeten waren" 1) verwezenlijkt worden.

Op het Pinksterfeest en daarna zien wij derhalve ook, hoe de Christelijke Kerk der Nieuwe bedeeing niet alléén uit Joden, maar bovenal uit Heidenen bestaat. De profetie wordt vervuld: „Als zijne ziel zich tot een schuldoffer zal gesteld hebben, zoo zal Hij zaad zien en het welbehagen des Heeren zal door zijne hand gelukkiglijk voortgaan". 2)

Doch de Kerk des N. Verbonds treedt ook weer in een zichtbaren vorm, als zichtbare Kerk in de wereld op. Zij treedt op als instituut, gebonden aan Christus' instellingen, met haar Sacramenten, de H. Doop en het H. Avondmaal, die de Besnijdenis en het Pascha des O. Verbonds hebben vervangen.

Letten wij nu op de eerste Christelijke gemeente, welke ons als ideaal voorbeeld aangewezen staat 3) van van wat Christus' Kerk op aarde moet zijn en wat die Kerk ook eens wezen zal, dan zien wij, dat onder die eerste Christenen een band der eenheid, der gemeenschap was, zooals Christus het Hoofd der gemeente het heeft gewild, gelijk hij dit in het Hoogepriesterlijk gebed aldus uitspreekt: opdat zij allen één zijn; gelijkerwijs Gij, Vader! in mij, en ik in U, dat ook zij in ons één zijn; opdat de wereld geloove, dat Gij mij gezonden hebt". 4) Bij die eerste Christelijke gemeente, zien wij echter ook, dat de grens van de *onzichtbare* en de *zichtbare* Kerk nagenoeg één is.

---

1) Num. 11 : 29.

2) Jes. 53 : 10.

3) Hand. 2 : 42.

4) Joh. 17 : 21.

Omvat de zichtbare Kerk steeds de onzichtbare; bevinden de ware leden van Christus' lichaam zich in de uitwendige openbaring van dat lichaam, van de *eerste* gemeente lezen wij: „En van de anderen durfde niemand zich bij hen voegen”. Dat wij daarbij toch ook hebben te doen met den uitwendigen vorm, waarin deze Gemeente of Kerk van Christus optreedt in de wereld, blijkt wel hieruit, dat ook de eerste gemeente berustte op Christus' instellingen. Wij lezen toch: „En zij waren volhardende in de leer der Apostelen, en in de gemeenschap, en in de breking des broods, en in de gebeden.”

Naarmate de Christelijke Kerk zich uitbreidde, en het aantal gemeenten toenam, ontstonden er ook dwalingen en afwijkingen van de leer der Apostelen. Dit had noodwendig ten gevolge, dat ook de onderlinge gemeenschap werd verbroken, dat de gemeenschappelijke Avondmaalsviering werd verstoord en dat het gemeenschappelijk gebed werd verhinderd.

De kerkgeschiedenis leert ons, dat hier een onafscheidelijk verband der dingen is en dat de dwalingen en ketterijen altijd scheuring en tweedracht hebben gebaard.

Bleef des ondanks de Kerk tijdens de vervolgingen in de eerste eeuwen, na veel bange, inwendige strijd en uitwerping der dwalingen, vrijwel zuiver, later werd dit geheel anders.

Toen Constantijn de Grootte, de Keizer van het Romeinsche Rijk, <sup>1)</sup> zelf tot de Christelijke Kerk overging, nam het bederf toe. Heidensche en Joodsche elementen drongen nu gretig in de grenzen der Kerk

---

1) 323—337 n. Chr.

binnen, zonder dat de Kerk zelf deze toetredenden als nieuwe kinderen door Woord en Geest had geteeld. Wij kunnen aangaande deze dingen hier niet verder uitweiden; daar dit ons te ver van 't spoor zou leiden, maar zoozeer verbasterde de Kerk in den loop der eeuwen, dat in de 16<sup>de</sup> eeuw niet alléén eene hervorming der Kerk dringend *noodig* was, maar ook werkelijk *kwam*, onder de leidingen Gods.

Deze Kerkhervorming bracht echter ook scheuring meê, wel niet alsof dat in de Hervorming *zelf* lag *opgesloten*, maar door dat een groot deel der Christelijke Kerk den zegen, dien deze beweging meêbracht, niet heeft willen aanvaarden. Zoo ontstonden dan ook tijdens de Kerkhervorming, ondanks deze gezegende opwekking, verschillende particuliere Kerken of zichtbare vormen, waarin het lichaam van Christus optrad in de wereld.

Deze particuliere Kerken zijn echter als verschillende openbaringen van Christus' lichaam te beschouwen, *voor zooverre zij* de kenmerken der ware Kerk vertoonen. <sup>1)</sup>

De vraag zou hier kunnen worden gedaan of die gedeeldheid der Christelijke Kerk niet is af te keuren, niet in strijd is met de H. Schrift en den wil van Christus, het Hoofd der Kerk. M. i. moet hierop bevestigend worden geantwoord, want wij gelooven, dat de Christelijke Kerk over de gansche aarde één behoorde te zijn d. w. z. wèl verdeeld in zusterkerken, met het oog op de verschillende landen en talen, maar die toch één in belijdenis waren.

---

1) Zie hierover o. a. Calvijn „Institutie” Boek IV, Cap. I § 9; alsook; Pictet „De Chr. Godgeleerth. Dl. II, 14<sup>o</sup> Boek.

Toen in de 16<sup>de</sup> eeuw de gezegende Hervorming kwam, had ook de *geheele* Christelijke Kerk tot de beginselen der Apostolische Kerk moeten terug keeren. Ware dat geschied, dan had ook de Kerk, als openbaring van Christus' lichaam één kunnen blijven, ofschoon dan ook in verschillende landen in eenigszins gewijzigden vorm optredende. De zonde waaruit dwalingen en scheuringen voortkomen, is dan ook de algemeene oorzaak van de gedeeldheid der Kerk. <sup>1)</sup>

Deze scheuringen, deze gedeeldheid, zijn er bij Gods toelating, ofschoon Paulus reeds ernstig de gedeeldheid in de gemeente van Corinthe bestrafte. <sup>2)</sup>

Tengevolge van de zonde en opdat waarheid en leugen zouden openbaar worden <sup>3)</sup> is er in deze zondige aardsche bedeeing niet die éénheid, die er wèl naar 's Heeren bevel moet wezen en die er eens ook zijn zal. <sup>4)</sup>

Wij hebben dus wèl te onderscheiden. Belijden wij te gelooven, dat er ééne, algemeene Christelijke Kerk is, welke is het „lichaam van Christus” en waartoe alle ware geloovigen behooren, wij houden ook de particuliere kerken voor *openbaringen* van het lichaam, voor zoverre zij de kenmerken der ware Kerk nog blijven vertoonen. En om den uitwendigen, zichtbaren vorm, waarin Christus' Kerk aldus optreedt *in* de wereld, wordt dat de *zichtbare* Kerk genoemd.

Maar alzoó zijn deze dan ook aan Christus' instellin-

---

1) Gravemeyer: „Leesboek over de Gereformeerde Geloofsleer”, 19<sup>e</sup> Stuk § 12.

2) 1 Cor. 1 : 10 v.v.

3) Gravemeyer t. a. p., die hier verwijst naar Calvijns verklaring omtrent die scheuringen te Corinthe,

4) Joh. 10 : 16.

gen gebonden, ja daarop rustende. Zoo was het in de eerste Christelijke gemeenten; zoo bedoelde het ook de Kerkhervorming en zoo kwam het ook, dank zij die Hervorming in Nederland tot een terugkeer tot het eerste Apostolische Christendom. Zoo ontstond dan ook in ons land onder de leidingen Gods de Ned. Herv. of Geref. Kerk, d. i. de van dwalingen gezuiverde Kerk. Met Gods hulp kwam in ons land alzoo ook de Kerk tot reformatie en waar hier 's lands historie in hoofdzaak met die van de Kerk saâmvalt, zoo kan men zeggen, dat *door* en *ten gevolge* van de Hervorming Nederland een zelfstandig en onafhankelijk Rijk is geworden en de Nederlandsche natie een protestantsche natie. 1) In Duitschland, in Engeland en andere landen ging het weer anders, terwijl een groot deel der Christelijke Kerk in haar desolaten toestand bleef. De Roomsche Kerk, die er aanspraak op maakt de Algem. Christelijke Kerk, de Katholieke Kerk te zijn, aanvaarde des Heeren werk niet, maar stond het werk des Geestes tegen en eindigde met allen te vervolgen en uit te werpen als kettters, die God overeenkomstig zijn Woord wenschten te dienen en aan dat Woord ook het hoogste gezag wilden toekennen in de Kerk des Heeren.

In Nederland is alzoo de Ned. Herv. of Gereformeerde Kerk te houden voor de openbaring van het lichaam van Christus. Zij is de *zichtbare vorm* waarin de heilige, algemeene Christelijke Kerk in dit land tot openbaring is gekomen, dank zij de reformatie der 16<sup>e</sup> eeuw.

---

1) Zie ook: Groen van Prinsterer „Gesch. v. h. Vaderland”, Tweede gedeelte, Algem. Aanmerkingen.

In verband met de leidingen Gods in de geschiedenis van land en Kerk, hebben wij derhalve de Ned. Herv. Kerk als zoodanig te beschouwen. Met het oog op veel en velerlei, dat op kerkelijk gebied woelt en werkt, is het nu de groote vraag, of de Herv. Kerk een belijdende Kerk zal blijven of in een reglementair Genootschap zal worden omgezet, m. a. w. of de Ned. Herv. Kerk in haar zichtbaren vorm de kenmerken van de ware Kerk zal blijven dragen of deze zoozeer zal verloochenen, dat zij niet meer kan geteld worden onder die particuliere Kerken, die voor openbaringen van Christus lichaam zijn te houden.

Als de Herv. Kerk echter zal kunnen genoemd worden *de* openbaring van het lichaam van Christus in Nederland, dan komt ook de vraag aan de orde of de Kerk, als deel van het groote geheel, een goeden grondslag heeft en zich houdt aan Christus' instellingen. Uit beide toch moet blijken, of eene Kerk nog als een ware Kerk kan worden aangemerkt.

Het *wezen* eener Kerk moet met haar *welwezen* niet worden verward, ofschoon dit maar al te vaak geschiedt. Tot dat *wezen* behoort de Belijdenis der Kerk, alsook de instellingen, welke Christus aan zijn Kerk, die zijn lichaam is, heeft gegeven. Terecht merkt ook Groen van Prinsterer op: „Eene Kerk moet beoordeeld worden volgens haar leer; niet naar het gedrag der belijders, dan in zoover dit met de leer overeenstemt”.<sup>1)</sup>

De Belijdenis, als gemeenschappelijke uitdrukking des

---

1) Groen v. Prinsterer: „Geschiedenis van het Vaderland”, blz. 52, § 82.

geloofs eener particuliere Kerk moet met Gods Woord overeenkomen. Daarbij komt, dat Gods Woord recht gepredikt moet worden en de Sacramenten naar Christus' instelling bediend moeten worden, terwijl ook de Kerk, de ambten door Christus ingesteld, in eere behoort te houden. 1) Dat daarenboven de Kerk ook geregeld de tucht moet uitoefenen, ligt mede in den aard der zaak, ofschoon somtijds allerlei dwalingen tijdelijk zoozeer de Kerk kunnen overstroomden, dat in zulke tijden de geregelde uitoefening der tucht groote schade zou kunnen uitrichten. De meeste Gereformeerde schrijvers zijn het er dan ook over eens, dat een tijdelijke verslapping der tucht wegens menigvuldige dwalingen, de Kerk nog niet stempelen tot een valsche Kerk, zoodat men daarom de Kerk ook nog niet mag verlaten. 2)

Wat nu den grondslag der Ned. Herv. Kerk betreft, waaraan zij als openbaring van Christus' lichaam is te onderkennen, zoo behoeven wij daarna niet ver te zoeken. De „Formulieren van eenigheid”, n.l. de Nedl. Geloofsbelijdenis, de H. Catechismus en de Leerregels van Dordt tegen de Remonstranten, maken nog steeds dien grondslag uit. Voor het laatst op de Synode van Dordrecht in 1618/19 als kerkelijke belijdenisschriften aangenomen, worden de drie genoemde geschriften geacht de gemeenschappelijke uitdrukking des geloofs te bevatten. Aan deze belijdenisschriften is dan ook de

1) „Kort begrip d. Chr. Religie” vr. en antw. 41.

2) Calvijn: „Institutie”, Boek IV, Cap. I en II. Voetius: „Godtgeleerde Vragen en Antwoorden Wegens de schoeydingen en afwijkingen van de Kercken”, Amst. 1669. Brakel: „Redel. Godsdienst”, Dl. I, Cap. 24, e. m. a.

Ned. Herv. Kerk nog te kennen. En hoeveel abnormaals er in de Herv. Kerk ook moge gevonden worden, deze grondslag of Belijdenis bleef tot nog toe onveranderd en werd nog nimmer kerkelijk afgeschaft. Men doet het in onze dagen wel dikwijls voorkomen, alsof men de Belijdenis der Herv. Kerk ergens anders moet zoeken bijv. in de belijdenisvragen of in de proponents-formule, maar dat is eenvoudig een fictie. Het wezen der Herv. Kerk vindt men tot hiertoe in bedoelde belijdenisschriften. Ook doet men het niet zelden voorkomen, alsof er werkelijk leervrijheid in de Herv. Kerk bestaat en in de praktijk handelen velen, alsof het zoo ware, maar ook dat is geheel bezijden de waarheid en in de theorie is de Herv. Kerk nog wel degelijk een belijdende Kerk. De historie onzer Herv. Kerk bevestigt dit. <sup>1)</sup>

Ten opzichte van haren grondslag, haar wezen, mag dus geconstateerd worden, dat de Ned. Herv. Kerk nog is te beschouwen als een planting Gods in deze landen. Krachtens de leidingen Gods; krachtens haar wording en geschiedenis, alsmede krachtens haar Belijdenis moet zij alzoo beschouwd worden. Zij kan dus nog gelden als openbaring van het lichaam van Christus in Nederland.

Toch neemt dit niet weg, dat die Kerk in 1816 in een nieuw kleed is gestoken, wat haar uitwendigen vorm betreft, ook al bleef haar grondslag onveranderd. Na de woelingen der Fransche revolutie was de toestand der Herv. Kerk allertreurigst en vandaar, dat Koning Willem I aan de Kerk een geheel nieuwe organisatie

---

<sup>1)</sup> In de „Geref. Kerk”, Jaargang 1901/02, is dit in eenige artikelen: „Geen Kerk zonder Belijdenis” nader aangetoond.



of Bestuursinrichting gaf. 1) Met de invoering hiervan verdwenen de breede kerkelijke vergaderingen en werden vervangen door vaste opklimmende Besturen. Deze Bestuursinrichting, waarbij de Kerk zich, na het protest van de classis Amsterdam en enkele gemeenten, heeft neergelegd, bestaat tot op heden. Evenwel ook door de oplegging van deze organisatie bleef het belijdend karakter der Herv. Kerk in theorie onaangetast. 2) Nog ten huidigen dage vindt men dan ook in het Algem. Regl. der Ned. Herv. Kerk, art. 11, de bepaling, dat allen, die in eenige Bestuursinrichting zitting nemen, geroepen zijn „de leer der Kerk te handhaven”. 3)

De Kerk van Christus is echter in haar uitwendigen vorm, waar ze als instituut in de wereld optreedt, ook aan Christus' instellingen gebonden, welke zijn met name: de verkondiging des Woords en de bediening der H. Sacramenten en waartoe men ook heeft te rekenen: de vervulling der ambten, door Christus ingesteld en de uitoefening der tucht. Is de Kerk in het algemeen hieraan gebonden, dit geldt ook van de plaatselijke Kerk in eenig land. Zal zulk een Kerk waarlijk gehouden kunnen worden voor de openbaring van Christus' lichaam, dan moet zij de kenmerken eener ware Kerk

---

1) Omtrent de *invoering* dezer Bestuursinrichting, raadplege men de bestaande handboeken voor het Nedl. Herv. Kerkrecht en voor de Gesch. der Vadl. Kerk. Wat het *wezen* en *karakter* dezer organisatie betreft o. a. Dr. Hoedemaker: „De congressbeweging beoordeeld”, blz. 26 v.v.; Dr. Kleyn: „Algem. Kerk en Plaatsl. Gem.”, blz. 131 § 35.

2) Zie ook mijn referaat: „Het belijdend karakter der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd”.

3) Ik kom hier later nog op terug.

vertoonen in haar grondslag en aan haar vasthouden aan de instellingen van haar Hoofd en Heer. Die instellingen toch zijn de organen, waardoor het geestelijk leven van het Hoofd toevloeit in de leden door de werking des H. Geestes, welke zich van die organen bedient.

Welnu, hoe staat het hiermeê in de Ned. Herv. Kerk? Hoe met de Bediening des Woords in de eerste plaats?

De Kerk zelf legt hier, evenmin als de Besturen, in *theorie* iets in den weg. Op iederen kansel in de Ned. Herv. Kerk, prijkt nog altijd, voor zoover ons bekend is, Gods Heilig Woord. En geen enkele Leeraar wordt in de verkondiging van dat Woord ook maar eenigszins belemmerd, d. w. z. de Kerk *belet* of *verhindert* de zuivere verkondiging des Woords in theorie niet en geen enkele Leeraar wordt direct, om die zuivere prediking belemmerd. In de dagen van de Hervorming was dit geheel anders. <sup>1)</sup>

En hoe staat het met de bediening der Heilige Sacramenten? De reglementen onzer Kerk schrijven dienaangaande op meer dan eene plaats voor, dat de bediening daarvan zoo plechtig mogelijk moet geschieden, terwijl ook de Kerk van de veronderstelling uitgaat, dat de H. Doop en het H. Avondmaal naar Christus' instelling wordt bediend. <sup>2)</sup> Ook in dit op-

---

1) Alles wat wij hier en verder aangaande Christus' instellingen aanwijzen, neemt daarom niet weg, dat er in de *praktijk* van ons kerkelijk leven ontzachelijke misstanden zijn, waarop wij dan ook later terugkomen.

2) Men zie o. a. „Regl. voor de Kerkeraden”, art. 14. Dat de meerderheid der Synode enkele jaren geleden het gebruik der bekende Doopsformule in de reglementen niet heeft willen voor-

zicht is er in de Herv. Kerk in theorie geene belemmering voor eenig Leeraar. Geheel anders is het, dan in de dagen der Hervorming.

En nu in de derde plaats de ambten, door Christus ingesteld? Handhaaft de Herv. Kerk ze? Zeker! want het ambt van Herder en Leeraar, dat van Ouderlingen en Diakenen is in onze Kerk in theorie nog in eere niet alléén, maar juist die genoemde ambten worden, als de wettige, van Christus wege ingestelde, ambten erkend en gehandhaafd. De bevestigings-formulieren voor deze ambten in de Kerk in gebruik, en de bepaalde reglementen, op deze ambten betrekking hebbende, doen ons zien, dat ook in dit opzicht de Kerk haar karakter als Kerk van Christus niet loochent.

Maar de uitoefening der tucht dan? De tucht! dat schibboleth van allen, die de Kerk meenden te moeten verlaten. Met die tucht is het dan toch zeker vreeselijk gesteld? Immers *daarom* meenden zoo velen de Kerk te *moeten* verlaten, er *niet* in *te mogen* blijven. Ook al was de belijdenis ongerept; ook al wordt Gods Woord nog in tal van gemeenten recht verkondigd; ook al worden de Sacramenten nog naar Christus' instelling bediend, ja ook al blijft de Kerk in theorie de prediking en de bediening der Sacramenten en de ambten handhaven, dan is het nalaten van de tuchtuitoefening zulk een grove zonde, dat men niet langer met zoo'n Kerk mag te doen hebben, meenen velen. Zelfs mag

---

schrijven, ligt dan ook wel eenigszins in den aard der zaak, omdat de Chr. Kerk geen andere Doop kent, dan die bediend wordt in den Drieëenigen Naam Gods. Was het voor de praktijk wellicht zeer wenschelijk geweest het wèl te doen, toeh gaat theoretisch onze Kerk ook hier niet tegen Christus' instellingen in.

men daarom het lichaam van Christus verscheuren en naast de bestaande Kerk andere oprichten, zegt men. Dus moet het met die tucht dan wel vreeselijk gesteld zijn in de Ned. Herv. Kerk. Zien wij ook hier, hoe de Ned. Herv. Kerk zich in deze uitlaat. Een geheel hoofdstuk is in de kerkelijke reglementen aan kerkelijk opzicht en tucht gewijd. Leden, die belijdenis des geloofs doen, moeten beloven zich aan de kerkelijke tucht te zullen onderwerpen.

Predikanten, Ouderlingen en Diakenen eveneens, als zij althans met de bekende formulieren bevestigd worden. „Maar dat ziet op de levenswandel en niet op de *leertucht*”, zegt men. 't Mag zoo zijn, maar er blijkt dan toch uit, dat ook de Herv. Kerk de tucht niet tegenstaat. Wij lezen ook: „Aan de tucht des Kerkeraads zijn onderworpen alle lidmaten zijner gemeente, Godsdienstonderwijzers en onderwijzeressen mede daaronder begrepen”.<sup>1)</sup> En wat de *leertucht* betreft, zoo lezen wij toch ook, dat de kerkvisitatie zich uitstrekt o. a. tot de *belijdenis*, de ambtsvervulling en de levenswandel van de Kerkeraadsleden.<sup>2)</sup> En bij de persoonlijke kerkvisitatie moeten de visitatoren o. a. ook een onderzoek instellen bij den kerkeraad naar de *belijdenis* hunner medeleden. Uit dit weinige blijkt ten minste, dat de Herv. Kerk ook inzake de tucht zich niet onverschillig betoont. Omtrent de Ambtsdragers is zij ook ten opzichte van de belijdenis niet onverschillig. Dat er in dit opzicht in de praktijk niets of niet veel gedaan wordt, omdat het, zooals men zegt, „toch niets geeft”, is een

---

1) „Regl. voor opzicht en tucht”, art. 1.

2) „Regl. op de kerkvisitatie”, art. 2.

andere zaak, maar neemt niet weg, dat er voorschriften omtrent de tucht zijn. Zoo maar klakkeloos te zeggen, gelijk men dikwijls zegt: „er is in de Herv. Kerk geen tucht” of nog sterker: „de tucht mag in de Herv. Kerk niet worden uitgeoefend”, getuigt voor 't minst van groote oppervlakkigheid. <sup>1)</sup>

Ondanks de vele gebreken en ellenden in de Herv. Kerk, welke wij volstrekt niet willen bemantelen, blijven wij toch van de Ned. Herv. Kerk belijden, dat zij *de* openbaring van het lichaam van Christus is in Nederland; in theorie nog steeds een *belijdende* Kerk; in theorie ook Christus' *instellingen* in eere houdende en derhalve geen *schijnkerk*, noch *valsche Kerk* <sup>2)</sup>. De organisatie van 1816 en de vele ellenden der praktijk hebben haar van haar belijdend karakter tot nog toe niet kunnen berooven. Zij heeft daarom ook nog immer de schoone en gewichtvolle roeping, om een „pilaar en vastigheid der waarheid” te zijn.

Evenwel dit laatste is nu juist zoo moeilijk. Theorie en praktijk liggen vaak zoo ver van elkander en dit

---

1) Men vergeet daarbij, dat er ook tucht des Woords is en let er heel niet op, dat er omtrent het niet uitoefenen der *leertucht* geheel andere bezwaren zijn, dan men gewoonlijk aanvoert, n.l. dat er, dank zij de tegenwoordige organisatie, geen beroep op Gods Woord is.

2) Men heeft dit laatste wel vaak beweerd en elkander nagesproken, maar vooreerst is dat maar een persoonlijk oordeel, doch bovendien is men nog in gebreke gebleven, om te *bewijzen*, dat de kenmerken van de valsche Kerk, in art. 29 Nedl. Gel. genoemd, op de Ned. Herv. Kerk van toepassing zijn en dat zij dus ten eenenmale de kenmerken der ware Kerk, eveneens daar genoemd, mist.

geldt in onzen tijd wel met name op het terrein der Ned. Herv. Kerk.

De in theorie *belijdende Kerk* dreigt in de praktijk te ontaarden en steeds meer over te gaan in een *reglementair genootschap*, in eene vergadering van „elk wat wils”. En in plaats van een „pilaar en vastigheid der waarheid” te zijn, dreigt deze Kerk te worden een bolwerk voor allerlei ongeloofts-theorieën; een genootschap, dat allerlei stroomingen en partijën in haar schoot moet *dragen, dulden en voeden*, maar juist daardoor zelf *met ondergang wordt bedreigd*. De Kerk moest een zeer voorname plaats in het volksleven innemen en invloed uitoefenen op de verschillende rangen en standen. De Kerk moest haar gezegende invloed kunnen laten gelden bij de brandende kwesties van den dag, opdat haar invloed aan Staat en Maatschappij ten goede mocht komen en helaas! alles wat er gist en kookt in de maatschappij, dat gist en kookt ook in de schoot der Kerk een alzo blijft zij zonder invloed, ja, wordt meer en meer uit het volksleven terug gedrongen. Wie vraagt nog naar de Kerk en hare belangen en welke kracht ten goede gaat er nog van de Kerk uit op het volksleven? <sup>1)</sup>

Maar de Kerk draagt hiervan in hoofdzaak zelf de schuld. Zij heeft geweigerd te zijn, wat zij moest wezen:

---

1) Niet alsof er niets goeds geschiedde, maar dat is er ondanks de gebrekkige vorm, waarin de Kerk optreedt. Hoeveel meer invloed zou de Kerk hebben kunnen uitoefenen, ook met het oog op de jammerlijke stakingsbeweging, indien zij niet de geminachte, de zwakke, de bouwvallige vertoonde te zijn, maar een *belijdende Kerk*; of liever hoeveel had dan de Kerk, door haar invloed op alle rangen en standen, kunnen voorkomen.

„een pilaar en vastigheid der waarheid”; een belijdende Kerk. Daarentegen schijnt zij liever een reglementair genootschap te willen zijn, om naarmate zij dit meer wordt, ook daarmee evenredig meer invloed als Kerk te verliezen.

Wij willen er op wijzen in de tweede plaats wat hiervan de oorzaak is en hoe dit dreigend gevaar o. i. nog zou kunnen worden afgewend.

## II.

In het voorafgaande hebben wij reeds gewezen op de Organisatie of Bestuursinrichting van 1816.

Voor het *uitwendige* heeft de Herv. Kerk daardoor een belangrijke verandering ondergaan. De Herv. Kerk is toen wel niet in een genootschap veranderd, want haar *grondslag* bleef, maar toch heeft deze uitwendige verandering verreikende gevolgen gehad. De Herv. Kerk vertoont, om het met een beeld uit te drukken, de gedaante van David in Sauls wapenrusting. Zij heeft de roeping, om een „pilaar en vastigheid der waarheid” te zijn; de roeping om tegen den geest des tijds, tegen het ongeloof onzer dagen, de waarheid te *handhaven*, te *verdedigen* en te *verbreiden*.

Daartoe moet de Kerk dan ook, dit spreekt van zelf, hare belijdenis kunnen handhaven tegenover bestrijders en afwijkers van die belijdenis. Zij moet ook haar eigen belijdenis kunnen *wijzigen*, *aanvullen* en *uitbreiden*, zoo dit noodig mocht blijken. En dit laatste kan noodig zijn, als tengevolge van de theologische ontwikkeling en het voortgezette onderzoek, werkelijk uit Gods Woord kan worden aangetoond, dat de belijdenis op sommige punten verouderd, onvolledig en niet

duidelijk genoeg is. Nooit toch mag een protestantsche Kerk haar belijdenis boven Gods Woord stellen, alsof bij die belijdenis het hoogste gezag ware en alsof die belijdenis een *onfeilbaar* stuk ware. Door *feilbare* menschen opgesteld, moeten ook de belijdenisschriften aan Gods Woord getoetst worden, dewijl dat Woord het hoogste en het alles beslissende gezag moet hebben, ook voor de Kerk. <sup>1)</sup>

Het zou een roomsch denkbeeld zijn, om de belijdenis boven het Woord te stellen en de *gewetens* der menschen aan eene belijdenis *te binden*. Is echter op grond der H. Schrift niet werkelijk aangetoond, dat de belijdenisschriften onvolledig of onjuist zijn, dan mag de Kerk veronderstellen, dat zij geheel conform Gods Woord zijn. *Tot zóó lang* mag de Kerk ook van haar Leeraars en leden eischen, dat zij zich aan die belijdenis houden. 't Is dan ook niet aan *de Kerk*, om het bewijs te leveren, dat haar belijdenisschriften, die éénmaal kerkelijk zijn aangenomen en goedgekeurd, met de H. Schrift in overeenstemming zijn, maar het is de plicht van allen, die *afwijken* of *bezwaren hebben* tegen de belijdenis der Kerk, om aan te toonen, dat zij met hun opvattingen meer conform met Gods Woord zijn, dan de belijdenis. Wordt dit niet gedaan, dan ligt er niets ongerijmds in, dat de Kerk van allen, die tot haar behooren, vraagt instemming met wat de belijdenisschriften op grond der H. Schrift bevatten. Daarmee legt de Kerk volstrekt geen beslag op de *ge-*

---

1) Zoo spreekt ook zelfs de Nedl. Gel. art. 7. Onze vaderen wilden dan ook om de drie jaren een Nationale Synode houden, gelijk reeds in 1578 op de Synode te Dordrecht werd bepaald.



*wetens* der menschen, maar zij handhaaft eenvoudig haar *recht*, om alle willekeur tegen te staan; zij handhaaft haar *recht*, als protestantsche Kerk, om eene belijdenis *te hebben en te handhaven*. Zij handhaaft haar *recht* op deze wijze dus ook, om zelf te bepalen, wie tot haar kunnen gerekend worden en wie feitelijk niet tot haar kunnen behooren. <sup>1)</sup>

Maar indien dan eens werkelijk sommige leeraars of leden der Kerk, bezwaren hebben tegen eenig punt in de belijdenis en zich in hun conscientie gebonden achten, om met een beroep op Gods Woord te stellen tegenover eenige uitdrukking of opvatting der belijdenis, hoe dan? Moet de Kerk dan dezulken onverbiddelijk afsnijden en uitwerpen, zonder onderzoek te doen of die personen soms ook gelijk hebben? Integendeel! want dat zou juist op den lijn der Roomsche Kerk liggen. Dat is inderdaad! de fout, de zonde van de Roomsche Kerk geweest in de 16<sup>e</sup> eeuw. De Roomsche Kerk sneed, als kettters, onverbiddelijk af allen, die zich stelden tegenover het Pauselijk gezag, de besluiten der concilies en de bepalingen der Kerk. Zij

---

1) Wij spreken hier van de Kerk, zooals zij zich in haar zichtbaren vorm heeft geopenbaard. Ten opzichte van de onzichtbare Kerk, d. i. het lichaam van Christus, afgedacht van haar uitwendigen vorm, is het natuurlijk aan ieders geweten overgelaten, om te oordeelen of hij al of niet een „levend lidmaat” van Christus’ Kerk is. De Kerk, als *openbaring* van Christus’ lichaam gedacht, oordeelt niet over *de harten*, maar doet wel onderzoek of iemand met haar belijdenis instemt ja, dan neen. ’t Zou een grove verzaking van haar roeping zijn, indien een belijdende Kerk zich onverschillig betoonde omtrent het standpunt, dat haar leeraars en leden ten opzichte van haar eigen belijdenis innamen.

heeft zelfs ten vure gedoemd allen, die zich in hun geweten aan *Gods Woord* gebonden achtten, ook tegenover het gezag der Kerk. En dat deed Rome, *zonder zich zelf door het Woord te willen laten voorlichten*. Alzoo stelde Rome dan ook steeds het gezag der Kerk *boven* dat der H. Schrift, d. i. *menschelijk* gezag *boven* het *goddelijk* gezag. In plaats van een „pilaar en vastigheid der waarheid” te zijn, is de Roomsche Kerk geworden: een vervolgstert van allen, die den Heere wenschten te dienen, overeenkomstig de uitspraken van Zijn Woord.

Doch dit zou ook in de Ned. Herv. Kerk het gevolg geworden zijn, indien de Besturen hadden gedaan, wat hun in art. 11 v. h. Alg. Regl. is voorgeschreven. Dat artikel eischt „handhaving der leer”. Allen, die van de leer der Herv. Kerk afwijken, zouden derhalve zonder vorm van proces, onverbiddelijk gecensureerd moeten worden. „Maar toch niet, voordat de zaak onderzocht is en de beschuldigten zich hebben verantwoord?” Zoo behoorde het te zijn, maar dan zou er dus een *kerkelijk* onderzoek moeten ingesteld worden bij eenige afwijking van de belijdenis. De mogelijkheid bestaat toch, dat hij die afwijkt en eenig bezwaar tegen de belijdenis heeft, uit Gods Woord kan aantoonen, dat hij gelijk heeft. In dit laatste geval zou niet *hij* moeten afgesneden of gecensureerd moeten worden, maar dan zou de Kerk haar belijdenis moeten wijzigen of uitbreiden. Zeker! maar dan *moeten* er ook kerkelijke vergaderingen zijn, die 1° *kunnen* onderzoeken, of de afwijker *gelijk* heeft, dan wèl of deze *dwaalt*, volgens de H. Schrift en 2° *moeten* diezelfde vergaderingen ook de belijdenis kunnen wijzigen of handhaven, al naar

gelang dat noodig is. Het spreekt toch wel van zelf, dat men in zulke zaken geheel den *kerkelijken* weg moet bewandelen. <sup>1)</sup>

In de Ned. Herv. Kerk ontbreekt het echter juist aan die kerkelijke vergaderingen, welke in deze zouden moeten oordeelen over zulke geschillen, om die langs kerkelijken weg ook te beslechten. Zulke breede kerkelijke vergaderingen bestonden vroeger wel, maar ze zijn door de Besturen van 1816 vervangen. Onze Kerk heeft thans vaste, opklimmende Besturen, die zich met leergeschillen niet inlaten, maar alléén geroepen zijn, om de Kerk administratief te besturen en de „leer” zonder meer te handhaven. Er zijn in onze Kerk thans geen kerkelijke vergaderingen, die zulke kwesties kunnen onderzoeken, bespreken en naar Gods Woord kunnen uitmaken. <sup>2)</sup>

Welnu, dat is iets ongehoords in een protestantsche Kerk; iets ongehoords in eene Gereformeerde d. i. van dwalingen, zooveel mogelijk, gezuiverde Kerk. Art. 11 v. h. Alg. Regl. is dan ook eene dwaasheid, waar het van de Besturen eischt „handhaving der leer”, terwijl *de Kerk zelf*, in zake harer leer, zich *niet kan uit-*

1) Dat een particuliere opvatting in de Kerk maar niet mag worden gepropageerd, zoo ze in strijd is met de belijdenis, aler de *Kerk* een uitspraak heeft gedaan, spreekt wel van zelf, omdat dan de een, zoowel als de ander, zijn persoonlijk gevoelen in de Kerk zou kunnen indragen. Toeh geschiedt dit sedert jaren in de „Geref. Kerken” ten opzichte van art. 36.

2) Dat hier de groote fout ligt, waarom de tucht in de Herv. Kerk zoo weinig tot haar recht kan komen zien velen voorbij. Daarom moet men, in plaats van de Kerk te verlaten, pogingen in 't werk stellen, om tot reorganisatie te komen, opdat de Kerk ook weer, als Kerk belijde en zich in zake haar belijdenis uitspreke.

spreken, ja *geen mond* heeft om te belijden. Heel die Bestuursinrichting met dat art. 11 past dan ook niet bij de Ned. Herv. Kerk. Bij een Roomsche Kerk zou ze beter passen, want deze vraagt niet zoozeer gehoorzaamheid aan het Woord, maar wèl aan de Kerk. Bij de Engelsche Episcopale Kerk òf bij de Luthersche Kerk met haar Superintendenten zou ze wellicht nog kunnen bestaan, maar voor de Ned. Herv. Kerk zijn deze vaste Besturen met hun autocratisch gezag werkelijk als de wapenrusting Sauls voor David. Wij zeggen dit niet met het oog op de personen, die in die Besturen zitting hebben, maar met het oog op heel dit Synodale systeem.

Om nu aan de moeilijkheid van het voorgeschreven „handhaven der leer” te ontkomen, heeft men in allerlei ondergeschikte reglementen en formules voorgeschreven, dat Leeraars en Leden der Kerk „den geest en de hoofdzaak” der leer moeten toegedaan zijn, ja ook de „beginselen” der Belijdenis van de Herv. Kerk moeten beâmen.

Maar daarmee hebben de Besturen, die deze bepalingen maakten, zich op een verboden terrein begeven, dewijl zij in zake de belijdenis dergelijke toegevendheid niet mochten betoonen. Zij waren geroepen om de Kerk te besturen. Om wijzigingen aangaande de belijdenis te maken, dat kwam alléén aan de Kerk als geheel toe. Doch in de tweede plaats hebben de Besturen door genoemde bepalingen de deur opengezet voor de grootst mogelijke willekeur. Elk moet nu in de Ned. Herv. Kerk voor zich zelf beoordeelen, wat hij voor geest en hoofdzaak houdt; elk moet persoonlijk, individueel uitmaken, wat zijns erachtens de beginselen der belijdenis

zijn. De Besturen moesten dezen weg wel inslaan, opdat zij niet voor leergeschillen kwamen te staan, waarin zij toch geen beslissing konden nemen, omdat de meerdere kerkelijke vergaderingen ontbreken. <sup>1)</sup>

Trouwens niet de Besturen, maar de Kerk zelf moet kunnen oordeelen en onderzoeken en zich eindelijk kunnen uitspreken in zake haar belijdenis, in zake leergeschillen. Doch dewijl de Herv. Kerk de organen mist, waardoor zij dit zou moeten doen, zoo moesten de Besturen wel zorgen, dat het niet tot zulke conflicten kwam. M. a. w. er moest aan elke persoonlijke meening en opvatting ruimte worden gegeven, opdat men niet in botsing kwam.

Wij hebben dus nu in de Herv. Kerk dit zonderlinge verschijnsel: In *theorie* is de Kerk een belijdende Kerk, krachtens haar wettig aangenomen belijdenis, maar in de *praktijk* kan de Kerk niet belijden, want haar ontbreekt den mond, om zich uit te spreken en zij laat het in de praktijk aan ieders geweten over om te bepalen, wat geest en hoofdzaak der leer is.

In *theorie* schrijft art. 11 v. h. Alg. Regl. de „handhaving der leer” voor aan allen, die in eenig Bestuur zitting hebben en in de *praktijk* kan er geen sprake van zijn, om dit te doen, dewijl een kerkelijk onderzoek met beroep op Gods Woord uitgesloten is. In *theorie* steunt de Kerk als instituut ook op Christus instellingen. Zij staat in *theorie* de verkondiging des

---

1) Er was voor de Besturen geen andere uitweg. Wilden ze niet elke afwijker van de leer der Kerk zonder omwegen buiten de Kerk zetten, dan moesten ze wel op deze wijze een uitweg zoeken.

Woords voor, maar in de *praktijk* maakt ieder Leeraar van die verkondiging weer wat hij wil. In *theorie* wordt de bediening der Sacramenten naar de instelling van Christus gehandhaafd, maar in de *praktijk* kan men individuëel allerlei afwijkingen hierin maken, zonder lastig gevallen te worden.

In *theorie* worden de ambten door Christus ingesteld in eere gehouden en bezet, maar in de *praktijk* kunnen de ambtsdragers niet doen, wat hun roeping is, dewijl hun macht in de Class. Verg. terstond wordt afgekort. In *theorie* wordt de tuchttoefening voorgeschreven en tot de bevoegdheid der Kerk gerekend, maar in de *praktijk* bepaalt die tucht zich weer alléén tot den uitwendigen levenswandel, dewijl in zake de belijdenis niet de Kerk, maar ieder individuëel rechter en beoordeelaar is.

En zoo komen wij dan ook tot de conclusie dat in dezen weg de belijdende Kerk ten slotte opgelost wordt in een reglementair genootschap. Dat er strijd was tusschen *theorie* en *praktijk* heeft men begrepen; dat de *praktijk* werkelijk strijdt met het theoretisch belijgend karakter der Kerk heeft men gevoeld en daarom heeft men meer dan eens pogingen aangewend, om de woorden „handhaving der leer” uit art. 11 te schrappen, of heeft men het willen doen voorkomen, dat feitelijk de belijdenisschriften niet meer van kracht zijn.

En ter anderer zijde heeft men heil gezocht in de omzetting der Besturen in rechtzinnigen geest, opdat deze dan toch eens art. 11 in *toepassing* mochten brengen. Tegen de eerste pogingen heeft de Kerk zich steeds verzet door in *theorie* haar belijgend karakter te handhaven. En wat de tweede poging betreft zij is

thans gelukt, maar ook de rechtzinnigen kunnen art. 11 niet in toepassing brengen, tenzij op averrechtsche, puur Roomsche wijze, door af te snijden, zonder hooger beroep op Gods Woord toe te laten.

Wat is derhalve het geval? Wat de Ned. Herv. Kerk *in theorie wil zijn*, n.l. „een pilaar en vastigheid der waarheid”, dat *kan zij*, in de huidige omstandigheden, *in de praktijk niet wezen*, ja wat erger is, dat wordt haar steeds meer belemmerd door de Bestuursinrichting der Kerk: De vaste opklimmende besturen staan aan de Kerk in den weg, om zich in de praktijk als belijdende kerk te openbaren en te laten gelden. <sup>1)</sup> Het leven der Kerk, alszoodanig wordt dus gaandeweg meer bedreigd.

Let wel! — wij willen daarmee niet zeggen, dat er geen geestelijk leven meer in de Herv. Kerk is. Integendeel wij mogen ons over veel verblijden, dat ook ondanks afscheiding en doleantie, ondanks zooveel ellende der kerkelijke praktijk, nog door de zorg onzes Gods in de Herv. Kerk wordt gezien.

Door tal van eminente, ijverige Dienaren des Woords wordt er zeer veel en zeer ijverig gearbeid. Velen verteren, vooral in de groote stadsgemeenten, hun gaven en krachten, ja hun leven ten bate der Kerk, in hun veelzijdigen arbeid. Bovendien hebben tal van vereenigingen veel bijgedragen tot de ontwikkeling van het geestelijke leven.

Rekent men 30 à 40 jaren terug, dan moet met

---

1) Natuurlijk niet opzettelijk, maar krachtens de positie, waarin de Synodale organisatie de Besturen plaatst.

dank aan God worden erkend, dat er ook zeer veel ten goede in de Herv. Kerk is veranderd. 1)

En toch . . . ondanks dat alles en nog zooveel meer, dat zou kunnen genoemd worden, vervloeit het geestelijke leven in allerlei onkerkelijke stroomingen. Het ontbreekt n.l. aan de gezonde kerkelijke bedding, waarin dat leven geleid moest worden, om heel de Kerk en heel het volk ten goede te kunnen komen.

Ja, niettegenstaande vele verblijdende verschijnselen, bestaat er vrees, dat de belijdende Kerk meer en meer vervormd wordt in een reglementair genootschap, in een bloote vereeniging van „elk wat wils”.

Indien bijv. eens art. 11 v. h. alg. regl. zóó werd gewijzigd, dat de woorden „de handhaving der leer” werden geschrapt of indien op andere wijze door regle-

---

1) Dr. Bronsveld heeft hierop ook gewezen, in de „Stemmen voor Waarheid en Vrede”, Sept. afl. 1902, en o. a. ook aangetoond, hoe de Synode ook de geestelijke belangen van eenige honderden Nederlandsche arbeiders in Duitschland behartigde. Welnu, niemand ontkent dat of maakt de Synode er een verwijt van, dat zij zulks doet. Weet men echter wel, dat er bijv. in de prov. Groningen, dank zij het modernisme, *duizenden* arbeiders zijn, wier geestelijke belangen totaal verwaarloosd zijn en dat er in zeer groote dorpsgemeenten onder hoog en laag talloos velen zijn, die nooit meer eenige kerk of catechisatie bezoeken? Weet men wel, dat hier *duizenden* arbeiders zijn, die geen ander Evangelie meer hooren, dan dat der Socialisten? Ondanks de zorg der Synode voor de geestelijke belangen der arbeiders in Duitschland, blijven zulke toestanden m. i. een bittere aanklacht, ik zeg niet tegen de Synode, maar toch tegen de Herv. Kerk, als zoodanig en tegen heel de Bestuurinrichting, die mede oorzaak is, dat alles zoo geworden is, en dat er niets tegen te doen is door de Kerk zelf.



mentsbepalingen aan alle mogelijke richtingen wettelijk eene plaats in de Herv. Kerk wordt toegekend, dan is het met de Kerk als *Kerk* gedaan. In zoo'n geval toch zou het belijdend karakter der Kerk te loor gaan.

Daarvoor te waken is dan ook de roeping van allen, die waarlijk het goede voor de Herv. Kerk zoeken; die om haar belijdend karakter *niet willen* en *niet mogen* prijs geven, en die deernis hebben met Sions gruis. Ziet! indien de Kerk ook in de praktijk niet als belijdende Kerk kan optreden, dan is de Kerk niet bij machte zich staande te houden; niet bij machte, *leiding* te geven aan het geestelijke leven, dat nog in haar wordt gevonden; niet bij machte om *invloed* uit te oefenen tegenover den geest des tijds.

Als de Kerk, de kranke Moeder, niet herstelt, maar door allerlei invloeden in haar zwakke, gebondene positie blijft, dan kan zij hare kinderen niet overeenkomstig haar roeping voeden en opleiden, doch ook niet onder de tucht houden.

Welnu! zoo is ongeveer de toestand van de Herv. Kerk. Zij is als een zwakke, gebondene Moeder, die in de praktijk *niet kan* doen, wat zij wel in theorie wil en wat zij met het oog op de woelingen des tijds ook zoo noodig moest doen, n.l. *zich laten gelden op elk terrein des levens*.

„Maar als het dan in de praktijk zóó staat, hebben dan de Broeders, die in 1834 en '86 de Kerk een scheidsbrief gaven, geen gelijk gehad? Was het dan maar niet beter, dat alle Gereformeerden heengingen en naar het oude model een nieuw gebouw optrokken?”

O. i. volstrekt niet. Verre zij het van ons de erve der Vaderen te verlaten!

Hoezeer men ook heeft geleden en gestreden, hoezeer men ook een bewonderenswaardigen ijver aan den dag heeft gelegd bij beide scheidingsen, ja hoeveel opofferingen men zich ook heeft getroost, toch kunnen wij dat heengaan nooit goedkeuren en nog veel minder navolgen. Met alle respect voor veler goede bedoeling, met alle achting voor veler toewijding, met alle waardeering voor de vele gebrachte offers, blijven wij die Broeders toeroepen: „Gij hadt de kranke Kerk niet moeten verlaten. Gij hebt het *welwezen* der Kerk met haar *wezen* verward; haar *Bestuursinrichting* met haar *grondslag* en *instellingen*. Gij hebt door haar bouwvalligen staat hiertoe verleid, naast het oude gebouw een nieuw gebouwtje opgetrokken, maar gij hebt niet genoeg acht gegeven op den goeden, stevigen grondslag van het oude gebouw, waarop dit ook met uwe hulp onder Gods zegen, had kunnen gerestaureerd worden.”

En bovendien is *dit* ook het droevig gevolg van de scheiding, dat broeders van éézelfde huis gescheiden leven; dat er een heillooze concurrentie is ontstaan tusschen de oude theoretisch belijdende Kerk en de nieuwe, door menschen opgerichte, kerken. Ja, dit is wel de droevigste vrucht van de scheiding, dat het aantal plaatselijke kerken in één zelfde land is vermeerderd; dat die onderscheidene kerken er nu aanspraak op maken openbaringen van het lichaam van Christus te zijn en dat derhalve het goede, dat de Heere nog in Herv. Kerk schenkt moet miskend worden, door hen, die heengingen, dewijl deze geheel individueel, de Herv. Kerk als een opgeschrevene ten doode, als een valsche of schijnkerk hebben prijsgegeven. Te erkennen, dat die Kerk nog leven vertoont, ja ook de kenmerken der

ware kerk nog vertoont, is dus reeds eene veroordeeling van eigen heengaan. Dus moet men zoo veel mogelijk Gods werk in de Herv. Kerk loochenen of verkleinen, daar anders eigen ontrouw aan het licht komt, terwijl men zich zelf toch een brevet van getrouwheid heeft uitgereikt.

Maar bovendien kan er ook van het handhaven van de tucht niet veel terecht komen, als men zoo gemakkelijk van de ééne Kerk tot de andere kan overgaan. Heel het systeem van vrije kerken naast elkander in één land, heel dat voor velen zoo aanlokkelijke denkbeeld van de pluriformiteit der Kerken, moeten wij verwerpen, als in strijd met de H. Schrift en de belijdenis onzer Kerk.

In Nederland is nu eenmaal door de leidingen Gods de Gods, de Ned. Herv. Kerk ontstaan en die Kerk is nog te houden voor *de* openbaring van het lichaam van Christus. „Deze kerk verbindt de geslachten van eeuwen her met het tegenwoordige en het toekomstige”, heeft iemand terecht gezegd. Juist dat is dan ook een groot voorrecht voor onze Kerk.

Doch juist daarom is het nu ook zoo noodig met het oog op o, zooveel! dat anders moet zijn, dat het tot reorganisatie komt.

Niet de Kerk *deformeer*en in een reglementair genootschap, maar *reforme*eren, opdat zij ook in de praktijk meer moge optreden als belijdende Kerk, dat zij de leuze van allen, die de Ned. Herv. Kerk waarlijk liefhebben.

De Kerk moet weer haar meerdere vergaderingen terug hebben.

In een zekeren zin zijn bijv. de Kerkeraden nog vrij wel wat zij ook vroeger waren. Zij hebben het toezicht

over de gemeenten en hebben ook de roeping over alle leden tucht uit te oefenen. En toch indien deze ambtsdragers in zake de belijdenis van eenig Leeraar of lidmaat hun ambtsroeping willen vervullen, komen zij met het Class. Bestuur in conflict. Die Kerkeraden vormen toch ook weer de onderste sport in de opklimmende besturenreeks en alzoo zijn zij weer ondergeschikt aan de Class. Besturen. Let wel! — niet aan de geheele Classis, maar aan een vast Bestuur, dat er altijd voor zorgen moet, dat leergeschillen nooit aan de orde komen. Maar alzoo is hier in de Ned. Herv. Kerk een zonderlinge gaping; er missen schalmen in de keten. De Kerkeraden moesten als ambtsdragers onder de beheermacht van een geheele Classis staan. Een zaak, die in de Kerkeraad aan de orde kwam en daar niet afgedaan kon worden, moest daarna in een breede Class. vergadering, bestaande uit ambtsdragers, behandeld worden. Als in de tegenwoordigen toestand, éénmaal 's jaars, de Class. vergaderingen gehouden worden, waar de ambtsdragers uit de geheele Classis saâmkomen, predikanten en ouderlingen uit iedere gemeente der Classis, dan is het al dadelijk een van de eerste werkzaamheden, dat deze ambtsdragers hun ambtelijke roeping verloochenen, door een vast Bestuur te kiezen en dat Bestuur de macht in handen te geven, die op hun schouders rustte. Zij verklaren zich zelf dus voor onmondigen en dragen aan weinige mannen op, wat tot de roeping der geheele Classis behoort. Want immers al die ambtsdragers uit de verschillende gemeenten ter vergadering afgevaardigd, zijn geroepen, om de gezamentlijke gemeenten te besturen en te regeeren. Wie geeft aan die Opzieners, die hun ambt van Christus

wege ontvingen, het recht om dit ambt aan enkele personen over te dragen? En wie geeft het recht aan die enkele personen, om dat ambt over te nemen van die gezamentlijke ambtsdragers? Dat Class. Bestuur moge tot de ingevoerde Bestuursinrichting behooren, ambtsdragers van Christus wege kunnen zij in hun Bestuurskwaliteit niet genoemd worden. 1) Eïgendunkelijk droegen de andere ambtsdragers hun die macht op; eigendunkelijk ook hebben zij die macht overgenomen. Het gevolg hiervan is dan ook weder, dat zulke Class. Besturen, zonder eenige verantwoording aan hun Classis, vrij onbeperkt heerschappij voeren. Aan hun Classis zijn zij althans geen verantwoording schuldig, ook al staan zij onder het Prov. Kerkbestuur. Dit is wel zóó sterk, dat op de Class. Vergadering in Juni wel een kort verslag wordt gegeven van wat het Bestuur in het afgelopen jaar deed, maar daarop mag geen critiek uitgeoefend worden. De Class. Verg. heeft het eenvoudig aan te hooren en inderdaad als onmondigen hebben de leden zich er bij neer te leggen. Maar zoo komt het ook dat de verschillende gemeenten van éézelfde Classis vrij los naast elkander staan. Wat weet de eene gemeente van de zaken van een andere gemeente in de Classis af? Het Class. Bestuur behandelt in besloten vergadering de zaken. Voor de Classis in haar geheel blijft alles officiëel geheel verborgen, wat er in deze of geene gemeente van haar ressort voorvalt. De Juni-vergadering moge eenig licht brengen, edoch! dan heeft ook de Classis als zoodanig geen stem in 't kapittel.

1) Onder de in het N. Testament genoemde ambten komt het Bestuursambt in dezen zin niet voor. Zie 1 Cor. 12 : 28 en Efez. 4 : 11.

Maar ieder gevoelt, dat er op deze wijze heel geen band der gemeenschap is tusschen de zustergemeenten in één zelfde Classis. Hoe geheel anders zou dit zijn, indien bijv. meermalen in het jaar de geheele Classis in hare vertegenwoordigers bijeen kwam, opdat dan door allen beraadslaagd werd over de zaken, de afzonderlijke gemeenten der Classis betreffende, en ook door de geheele Classis besluiten werden genomen, ook al werd de uitvoering van een en ander aan het moderamen of aan bepaalde Commissies der zake kundig opgedragen. Op deze wijze zou er althans een meêleven van de eene gemeente met de andere zijn. Ook zouden zoo de ambtsdragers meer op de hoogte komen met de kerkelijke zaken. Nu zijn in dit opzicht alléén *zij* de bevoorrechten, die in eenig Bestuur zitting hebben, althans wat de Ouderlingen aangaat. <sup>1)</sup>

Nog erger is het ten opzichte van de Prov. Kerkbesturen. Hier hebben wij een overdracht van de ambtsroeping van een geheele Classis aan een paar personen, die de Classis in het Kerkbestuur vertegenwoordigen. Zonder lastbrief, zonder verantwoordelijk aan de Classes zitten in zoo'n Kerkbestuur maar weinige personen die een geheele provincie in kerkelijke zaken besturen en

---

1) Misschien is men geneigd hiertegen in te brengen, dat in Classes met een groote stad tot middelpunt, toch wel altijd de predikanten uit die plaats een overwegenden invloed op den gang van zaken zullen houden. Zoo moet dan ook vroeger bijv. in de Classis Amsterdam, feitelijk Amsterdam zoowat alles bedisseld hebben. Dit neemt m. i. echter niet weg, dat men een *goed* beginsel, dat misschien *verkeerd* werd toegepast of nog toegepast kan worden, nooit mag prijs geven. Men trachte dan ook tot een *goede* toepassing te komen.

regeeren. Zij vergaderen weder in besloten kring en geen ander lid der Classes heeft er ook toegang. De afvaardiging naar een Kerkbestuur is dan ook geheel een zaak van persoonlijk vertrouwen. En van wat het Kerkbestuur verricht komen de Classes der provincie dan ook weinig of niets te weten. Zoo bestaat er dan ook „geen persoonlijk verband, geen levende communicatie, tusschen de eene Classis en de andere, tusschen de eene Provincie en de andere”.

Zou het niet veel gewenschter zijn, zoo men Provinciale Synoden had, waarin veel meer ambtsdragers uit de onderscheidene Classes zitting hadden, dan nu het geval is met een Prov. Kerkbestuur? Wat dan in de breede Class.-Verg. niet behandeld of afgedaan kon worden, dat moest voor de Prov. Synode gebracht worden.

Zoo zou zeer zeker ook Provinciaal het kerkelijk leven meer tot zijn recht komen en meer ontwikkeld worden.

En dan zouden wij ook weer terug moeten hebben de driejaarlijksche Synoden, waarop de geheele Kerk in eene breede vergadering werd vertegenwoordigd. Wat op een Prov. Synode niet kon afgehandeld worden, dat moest op de driejaarlijksche Nationale Synode gebracht worden. Nu draagt onze Synode wel dien verheven naam, maar heel de Kerk wordt er lang niet voldoende vertegenwoordigd. Er zijn maar weinige personen die hier beslissend optreden. Soms hangt het lot van heel de Kerk aan één persoon, die invloed heeft en in kerkelijke zaken geroutineerd is geworden. Ook leeft de Kerk niet met de Synode meê, terwijl wederkeerig de Synode alléén datgene ter kennis van de Kerk brengt, wat zij in hare gedrukte handelingen belijft uit te geven.

Indien dus de Kerk haar breede kerkelijke vergaderingen van voorheen terugkreeg, zou het kerkelijke leven zich veel meer ontwikkelen, gelijk dat ook elders en met name in Schotland het geval is. <sup>1)</sup>

Maar niet alléén daarom moeten wij trachten tot een reorganisatie der Kerk te komen, maar vooral hierom, dewijl bij een belijdende Kerk, deze bedoelde vergaderingen *behooren*, zal de Kerk werkelijk in de *praktijk* ook belijdend optreden.

Thans is de belijdenis een petrefact, een versteend iets, hetwelk men als een relikwie moet vereeren en dat de Besturen moeten handhaven. Evenwel die belijdenis moet *leven* in de Kerk. Ook moet de Kerk haar belijdenis kunnen herzien, kunnen aanvullen en uitbreiden, in aanmerking nemende de theologische ontwikkeling, de verschijnselen des tijds, de opgekomen dwalingen enz.

In één woord de Kerk moet *blijven* belijden; moet in de *praktijk* belijdend optreden. Nu heeft de Kerk geen mond om te belijden, geene vergaderingen om belijdeniskwesties te behandelen, geene organen waardoor zij kan openbaren, hoe zij over dit of dat punt in zake harer belijdenis denkt.

In *theorie* blijft, zooals het nu is, alles stationair, ongerept, maar in de *praktijk* van het kerkelijke leven *vervloeit* alles en heerscht er persoonlijke *willekeur*.

Zoo is dan ook de tegenwoordige episcopale-collegiale Bestuursinrichting in strijd met het wezen der belijdende Kerk. <sup>2)</sup> Bij de belijdende Kerk past en behoort de

1) Dr. Kromsigt wees hier op in zijn artikel: „De kerkelijke organisatie en de praktijk”, „Troffel en Zwaard”, 1901, afl. 1.

2) Zie ook: Dr. Hoedemaker „Machtsvertoon of Wettig Gezag?” Dezelfde: „De Congressbeweging beoordeeld.”



presbyteriale kerkvorm. Eerst met zoo'n kerkvorm kan het kerkelijk leven zich ontwikkelen; kan het geestelijk leven in een gezonde kerkelijke bedding geleid worden en kan de Kerk ook in de praktijk als belijvende Kerk optreden.

Derhalve is het zoo hoog noodig, dat het tot zulk eene reorganisatie komt, waarbij de Kerk die meerdere vergaderingen terug erlangt en zij alzoo bewaard wordt, om in een reglementair genootschap omgezet te worden. Hoe komen wij daar toe? Menigeen zegt: „zoo ver komt het nooit”. 1) Ons antwoord is evenwel: men heeft het tot nog toe weinig beproefd, want men verwachtte tot hertoe alles van de omzetting der Besturen in orthodoxen geest. Daarbij zien velen nog niet, dat er juist voor de Kerk zooveel kwaads voortvloeit uit het Synodale systeem, ondanks eminente mannen, die in de Besturen zitting hebben. Evenwel, men begint meer en meer voor eene reorganisatie te gevoelen, adres aan de poging, thans uitgaande van Amsterdam en de eensdeels welwillende beoordeeling daarvan in de „Nedl. Kerkbode”. 2)

---

1) Merkwaardig is het, hoe in het weekblaadje „Pniël” een predikant der Herv. Kerk toestemt, dat het zeer wenschelijk zou zijn, indien het met de Herv. Kerk nog eens kon komen tot datgene, wat Prof. Gunning in zijn brochure „Verlagen wij ons zelve niet” teekende, terwijl dezelfde beoordeelaar er dadelijk moedeloos aan toevoegt, dat dit toch onbereikbaar is. Zoo verlamt men zich zelf reeds bij voorbaat, terwijl men erkent: „zoo moest het wel zijn.” Maar wat is dat voor een houding van een Bedienaar des Woords, die aan de kracht der waarheid geloof en aan de zegespraal der beginselen, die op Gods Woord gegrond zijn?

2) Gedoeld wordt op het vroeger genoemde adres aan de Synode en de beoordeeling hiervan in genoemd blad.

Deze zaak geschiedt echter ook niet zoo maar in eens. Wat reeds een 80 jaar heeft bestaan, *wordt* niet in eens en *kan* ook niet in eens op zij worden gezet. Van Confess. zijde is vooral bij monde en bij geschrifte op zoo'n reorganisatie aangedrongen en het ligt vooral op den weg dezer vereeniging, om op het ingeslagen pad met bezadigheid voort te gaan.

De „Confessioneele Vereeniging”, ook de afzonderlijke afdeelingen moeten o. i. trachten de voordeelen van zoo'n reorganisatie in 't licht te stellen. Zij kunnen dit ook doen door geschriften, welke hierover handelen, te verspreiden; door voorstellen, als er verleden jaar bij de Synode gedaan zijn, te steunen en door sympathie met reorganisatie plannen te betuigen.

„Maar hoe zal zulks ooit buiten de tegenwoordige Besturen tot stand komen”, vraagt wellicht iemand. Wij moeten o. i. niet buiten de Besturen om werken, maar deze reorganisatie moet door de bestaande organisatie tot stand komen en wel op aandrang van de Kerk zelf.

Noodig is het dus om niet de personen, die in de Besturen zitting hebben aan te vallen, maar om op de kwalen van het Synodale systeem te wijzen. Een groot bezwaar is echter, dat velen dan uit de Kerk zouden raken. Laat dat ons *doel* niet zijn. Al stemmen wij van harte in met Prof. Gunning's brochure „Onze zonde”, <sup>1)</sup> zoo kunnen wij op dit oogenblik niet eischen, dat alle Leeraars en leden, die in de Kerk zijn, de Belijdenis der Kerk beamen. Wel komen wij voor het *recht* dier Belijdenis op, maar wij erkennen,

---

1) „Onze zonde”, door Prof. Gunning.

dat omstandigheden juist de bestaande willekeur hebben mogelijk gemaakt, ja in de hand gewerkt. M. a. w. velen, die zich in een belijdende Kerk niet op hun plaats zouden bevinden, zijn op *reglementair* standpunt toch wettig Leeraar of lid der Herv. Kerk. Daarom nog eens, het moet ons *doel* niet zijn dezulken af te snijden. Neen! *doel* zij en blijve het, om de Kerk als geheel te redden; om de belijdende Kerk te bewaren voor omzetting in een reglementair genootschap. Mocht dat dan ten gevolge hebben, dat een groep of partij, het in de belijdende Kerk niet meer kon uithouden, het zij zoo. <sup>1)</sup> Nimmer toch mag het belang der geheele Kerk aan dat van een enkele partij worden opgeofferd. Maar bovendien, moeten zoo mogelijk, langs kerkelijken weg, de afgedwaalden teruggebracht worden. Ook de tucht oefening moet ten doel hebben om te behouden. Bij eene reorganisatie moet o. i. ook zelfs rekening gehouden worden met de belangen van hen, die zich eigenlijk in een belijdende kerk toch niet kunnen vinden, n.l. voorzooverre dit kan, zonder schade voor de Kerk. <sup>2)</sup> Liever kome het tot een uiteengaan, dan dat men met geweld, door allerlei reglements-bepalingen, twee heterogene stroomingen in één kerkverband wil vereenigen en wil dwingen met elkander in kerkelijke gemeenschap te leven.

Dit laatste is toch eene onmogelijkheid en moet op den ondergang der Kerk uitloopen. — En of dan met

---

1) Met smart zouden wij dezulken zien heengaan, doch hun eigen kerkelijke positie zouden zij misschien er door verbeteren.

2) Vooral ook hun finantieele belangen zouden behartigd moeten worden, opdat zij zich zelfstandig zouden kunnen organiseren.

zulk een reorganisatie alles in orde zou zijn? Wie die zulks beweerde en zou durven beweren? Wij weten, ja belijden, dat alléén de H. Geest leven wekt. En dat ons arbeiden, ons planten en natmaken, ons prediken en profeteeren niet baat, zoo God de Heere door Zijnen Geest niet den wasdom schenkt.

Maar de H. Geest bedient zich van Woord en Sacrament, terwijl juist dáár Christus zijne Kerk vergadert, waar men Gods Woord recht predikt en de Sacramenten bedient naar Christus' instelling. Welnu, de bediening van Woord en Sacrament is aan de Kerk, de openbaring van Christus' lichaam, toevertrouwd. Zoo is het dus lang geen onverschillige zaak, *hoe* die Kerk hare roeping vervult. Zal de Kerk invloed hebben, invloed uitoefenen, haar invloed vermeerderen, ja een voedende, koesterende en opvoedende Moeder zijn; ook een „pilaar en vastigheid der waarheid” te midden van ons volksleven, dan *moet* zij bij machte zijn het geestelijke leven in een gezonde, kerkelijke bedding te leiden, opdat het heel de Kerk en heel het volk ten goede kome. <sup>1)</sup>

En als wij dus voorstanders van Kerkreorganisatie zijn, dan gaat het juist om dat geestelijke leven en niet om den uitwendigen vorm. Dat geestelijke leven, dat God ook nog bij voortdoring wekt en versterkt in de Herv. Kerk, vervloeit thans in verschillende beekjes, het wordt geleid in verschillende kerkelijke en onkerkelijke beddingen. Maar juist dat verdeelt ons volk in

---

1) Hoe jammer bijv. dat de Kerk, met het oog op de troebelen van den laatsten tijd, niet meer invloed heeft op de verschillende standen der maatschappij; op werkgevers en werknemers.

partijen en groepen; dat splitst het lichaam des Heeren in verschillende stukken; dat kweekt een onzaligen partijstrijd tusschen broeders van één zelfde huis en . . . het komt in vele opzichten de vijanden en de bestrijders der waarheid ten goede. Wordt echter het geestelijke leven in een gezonde, kerkelijke bedding geleid, zoodat ook alle ware belijders van Christus zich in ééne Kerk, als de openbaring van het lichaam van Christus, kunnen vereenigen, dan zal dit onder Gods Zegen, onder den invloed des H. Geestes, heel de Kerk en heel het volk van Nederland ten goede komen.

De Heere geve, dat het er toe kome, door een gewenschte reorganisatie, dat de Ned. Herv. Kerk, die planting des Heeren in Nederland, weer worde, een *in de praktijk belijdende Kerk*; een „pilaar en vastigheid” der waarheid, tot eer en verheerlijking van den Naam des Heeren!

*Workum.*

JAC. ERINGA.

## VARIA UIT MIJNE AANTEEKENINGEN.

---

De Fransche geest en Fransche zeden staan bij de Gereformeerden nu juist niet hoog aangeschreven. Geen wonder, want de revolutie in staat en kerk en maatschappij, die ook ons vaderland doormaakte, en aan wier ontzettende gevolgen, wij nog in zoo menig opzicht onderworpen zijn, is zoo al niet geheel, dan toch voor het grootste deel aan Franschen invloed te danken. En nog vormen Fransche mode en Fransche zeden in menig opzicht eene bedreiging van ons volksleven.

Onder den indruk van het vele verderfelijke, dat onder ons geïmporteerd werd, zijn mannen, in wier ziel de stroom van het onvervalschte nationale leven ruischte, er op uit geweest, ons met een zekere antipathie en argwaan te vervullen tegen al dat Fransche, dat zoo gretig navolging vindt. Men behoeft slechts Da Costa op te slaan om van het bestaan dier antipathie overtuigd te worden. Zijne dichterlijke ziel spande hare kracht saam om den bliksem van zijn vloek te slingeren naar het moderne Babylon, dat nog verderf zaait over de kinderen van ons volk. De fiolen van zijnen profetischen toorn heeft hij uitgegoten over de godverzaking, die van daaruit nog steeds haar gif druppelt in de wateren ook van ons volksleven. En bij allen, die onder ons nog voelen voor de belijdenis, van de vaderen ons overgeleverd, vindt zijn woord instemming. Voor geen

klein deel is het verval der natie te wijten aan dien invloed. Het is zeker niet toevallig, dat het klimmen van dien invloed gepaard gaat met verachtering op elk ander gebied. En ten laatste was het hoogtepunt dier geestelijke suprematie tevens de ondergang van geheel ons nationale bestaan. Fransche invloed bracht de heerlijkheid van ons volksleven ten grave.

Maar dit is zeker merkwaardig, aan den invloed van datzelfde Frankrijk hebben wij ook tevens te danken gehad, hetgeen onze natie tot grootheid heeft gebracht. Onder de inspiratie der Calvinistische religie is de republiek groot geworden op elk gebied. Politiek was zij machtiger dan ooit. Haar kunstleven bloeide ongekend. Maatschappelijk schitterde zij door haren rijkdom. En onder dat alles was de Gereformeerde kerk haar glorie. Dat het reformatorisch streven der vaderen onder Calvinistische heerschappij kwam, is voor geen klein deel gevolg van den machtigen invloed, door de Fransche kerken geoefend op de Zuidelijke Nederlanden, wier godsdienstige beweging op hare beurt van groot gewicht was voor de Noordelijke gewesten.

Hoe zelfbewust de vaderen tot in kleine onderdeelen dien invloed ondergingen, daarvan kan het volgende getuigenis afleggen, dat ons tegelijkertijd een blik geeft op de formatie van ons gereformeerd kerkrecht betreffende de electie van ouderlingen en diakenen en den toestand van wording, waarin de gemeente nog verkeerde.

Wij worden in deze aantekening verplaatst in de Delftsche kerk in het jaar onzes Heeren 1573; dus kort nadat de reformatie in die stad tot publieke eere was gekomen.

„Is besloten, 1) dat men Sondach naestcomende, welck is den 15 Novembris de broeders der Ghemeynte bij een roepen sal voor de Consistorie, om haer voor te houden van de verkiesinghe der Ouderlinghen ende Diaconen te doen. Ten eerste sal men verclaeren hoe dat de Dienaers die dus langhe bij provisie ghedient hebben wel over langh begheert hebben van hunnen last ontslaghen te sijn, ende andere in haere plaetse ghecoren te worden, maer dat men tot noch toe tot hunne verkiesinghe om ettelicker oorsaecken wille heeft connen comen. 2)

Ten anderen sal men cortelicken verclaeren wat het Officie des Ouderlinghs ende Diakenschaps in heeft.

Ten derden sal men voorhouden wat forme van electie dat men houden sal. Dat naemelicken de broeders der consistorie 16 personen benaemen sullen wt welcken de broeders der Ghemeynte t'halfdeel, te weten 4 Ouderlinghen ende 4 Diaconen verkiesen, die naemen derselven oordentlick op een briefken teyckenen, haer eighen naem onder aen setten (op dat men te beeter reeckenschap van de stemmen gheven mach) ende de Consistorie t'sanderdaechs dat is den 16 Novembris overgheven sullen. Al waer de broeders der Consistorie de stemmen ghetrouwelick vergaeren, ende der Ghemeynte voorlesen sullen. Oock dewijle t'ghetal der Ouderlinghen ende Diaconen, die nu vercoren worden, klein is, soo sal men de broederen voorhouden, als dat men noch een verkiesinghe van 2 ofte drie doen sal, nae dat men 't Nachtmal des Heeren noch eens ghe-

1) *Archief Ned. Herv. Gem. te Delft*, Afd. I, L<sup>a</sup> B, No. 1. *Handelingen van den Kerckeraad 1573—1581.*

2) Bedoeld is: *niet en heeft connen comen.*



houden ende wat meer verschots van broederen door Godts ghenaden hebben sal. Hierbij verstaende dat de Dienaers die nu vercoren sullen worden, een iaer langh dienen sullen.

Ten laetsten soo protesteeren de broeders der Consistorie dat, hoewel men nu dese forme van verkiesinghe ghebruijckt dat een ieghelijk onder der Ghemeijnte sijne stemme gheeft, t'welck nu, omdatter niet veele broeders en sijn bequaemlick geschien mach, nochtans wij de vrijheijt behouden, als: de Ghemeijnte door de ghenade Godts seer ghewassen sal wesen, dit ghebruijck onder wegghen te laeten, ende eenē andere forme te ghebruijcken, *die in den kercken van Vranckrijck* ende elders ghebruijckelijck is, Als dat de Consistorie seekere mannen wt het midden der Ghemeijnte kiēst, die haer de bequaemste duncken te wesen tot Ouderlinghen ende Diaconen, ende die der Ghemeijnte voorstelt op dat se met approbatie derselve Ghemeijnte aenghenomen worden, soo daer gheen oppositie en valt in 14 daghen tijds."

De gemeente nam toe in aantal en kracht, zoodat het Consistorie de „forme van electie”, die hier in het uitzicht werd gesteld, ook invoerde. Die invoering had echter niet plaats onder algemeene toejuiching. Veeleer wordt de indruk gewekt, dat een sterke fractie onder de gemeenteleden zich tegen deze inbreuk op de vrijheid der verkiezing verzette, en alles behalve content was met de simpele approbatie van de keuze door den kerkeraad gedaan. Dat blijkt bijzonderlijk uit hetgeen ons de handelingen van dien zelfden kerkeraad mee-deelen op den 15<sup>en</sup> Juli van het jaar 1579, waar getuigenis gegeven wordt van de ontevredenheid niet

alleen onder gemeenteliden, maar zelfs onder leden van den kerkeraad, die de wettigheid hunner eigene verkiezing betwijfelden. Wij lezen aldaar: „Alsoo Gherrit Jansz inde . . . . . aengesproken zijnde dat hij in zijn Ampt dit tweede iaer behoort te volherden ende continueeren, aenghenomen heeft Tselfde te doen, doch op die conditie dat hij het doe niet als Diacon, maer als een knecht die sulck een werck wt liefde op hem neemt, te verstaen ghevende dat hij de forme van de verkiesinghe der Diaconen in deser kerke aenghenomen niet voor goedt houdt, overmidts deselvighe van den gantschen volcke int generael niet ghedaen wordt, willende alsoo voorstaen de *popularem electionem*, Soo is goet ghevonden dat men hem nu stilswijghende int Ampt sal laten voortgaen, ende ter gheleghentheit hem de dwalinghe daer inne hij steeckt, soecken te benemen, voornamelick hem voor te houden, dat hij sulcke sijne opinie niet voort onder anderen verspreijde.”<sup>1)</sup>

Waarschijnlijk stond deze broeder in zijne meening niet alleen en heeft de ontevredenheid over de wijze van verkiezing zich nog anders geopenbaard. En dat wel op tweeërlei wijze.

Een groot deel der gemeente bleef eenvoudig weg bij de verkiezing. Zoo vinden wij op dienzelfden 15<sup>en</sup> Juli 1579 vermeld, dat er geklaagd werd over de opkomst en daarom de dienaren des Woords de gemeente zullen vermanen: „Is goet ghevonden, alsoo daer een sonderlinghe slappicheijt nu menichmael in den lidmaten der Ghemeijnte bevonden is int inbrenghen harer voijsen ende billetten over de dienaers der kerck, Dat niet alleen de Dienaers des

---

1) t. a. p. fol. 121.

Woordts de Ghemeijnte int generael ernstlick vermanen sullen tot hare officie in desen deele, maer dat men oock de broeders int bijzonder daervan sal aenspreken, op dat se haer bij de Nominatie laten vinden, ende oock niet faeliëeren hare voijsen in te brenghen." 1)

Een tweede wijze van oppositie lag in het vormen van complotten. Want het Consistorie vond goed „om alle complotten ende andere inconvenienten te vermijden ende voor te comen, dat men de broeders vermanen sal met eerste, dat elck sijn eijghen billet inbrenghen, oock mede een ijegelijk sijn eijghen billet met sijn naem onderschrijven ofte doen onderschrijven."

In aansluiting bij het bovenstaande is het niet on-aardig te zien,

HOE MĒN HANDELDE MET IEMAND, DIE NA VERKOREN TE ZIJN TOT EENE KERKELIJKE BEDIENING, BEDANKTE?

Den 14<sup>en</sup> Juli 1576 werd te Delft tot diaken verkoren Mattheus Govertsz, „die gheweyghert heeft het ampt aen te nemen." Ondanks zijne weigering las men hem toch van den preekstoel voor, in de hoop, dat hij zich nog zou bedenken, terwijl de gemeente vermaand werd, dat zij voor hem zou bidden. „Maer na vele ende menigherleij vermanen ende straffen van verscheijden broederen en heeft hij nochtans niet willen lujsteren, maer is onwillich ghebleven, voorwendende dat zijn conscientie beswaert was om sulcken Dienst aen te nemen, ende nochtans gheene wichtige oorsaecken van zijne bezwaernisse seggende."

---

1) t. a. p. fol. 120.

Een nieuwe stemming was dus vrij wel afgesneden, doordat het Consistorie tot het uiterste was voortgegaan. Den 25<sup>en</sup> Juli daarop volgend werd dus besloten, dat in de plaats van Mattheus Govertsz een van de afgaande diakenen zijn plaats zou blijven innemen, totdat een nieuwe verkiezing kon plaats hebben. Den 28<sup>en</sup> Juli, „nadat Mattheus Govertsz even onwillich ghebleven” was, had uit de vier aftredenden de keuze plaats. „Pieter Heindrixz cruijenier” werd met 13 stemmen aangewezen en besloten, dat „al waer het bij aldien dat Mattheus Govertsz hem binnen den tijdt van een iaer mocht bedenken om het ampt aen te veerden, soo en sal men hem doch niet aennemen. Maer de Diaken voorsz. sal het iaer wtdienen. Ende sal hem gheoorlooft wesen 3 iaeren daeraen stille te sitten”.

Den volgenden dag kwamen de broeders, die waarschijnlijk voor het eerst stonden voor zulk een pertinente weigering, tot de conclusie, dat het beter was, „om diergheleijcke inconvenienten ende verstooringsen der Ghemeijnte voort aen te schuwen, dat men voortaan de ghenomineerde personen tot den Dienste eerst bewillighen aen spreken ende na haer consent ende bewillinghe vernemen sal, eer men haer namen der Ghemeijnte voordraecht.” 1)

Dat was dan ook verstandig. Later ging men nog verder en stelde zelfs boete op de weigering van het ambt.

#### DAT DE KERKEN ZICH VAN HARE VRIJHEID BEWUST WAREN.

De kerken waren zich, toen de reformatie pas publiek recht verkregen had, van hare vrijheid tegenover de

1) t. a. p. fol. 40, 41.

staatsmacht wèl bewust. En de wereldlijke macht besefte, dat hare roeping was de gemeente niet te hinderen in de volbrenging harer taak. Zij liet der gemeente dus over, hare organisatie naar eigen inzicht te regelen. Het volgende bewijst, dat die gezonde opvatting in den aanvang heerschte. In October 1573 had er in den Delftschen kerkeraad het volgende plaats: „Is besloten onder de broeders dat men met den eersten een verkiesinghe van Ouderlingen en Diaconen houden sal. Oock hebben goet gevonden dat Arnholdus <sup>1)</sup> ende Huich Jacobszen den burghemeesteren dit beslyt der broederen aendienien sullen, *niet om de vrijheyte ende 't recht der kercken der Overicheyte te onderwerpen, maer alleen tot waerschouwinge ende vermaeninghe* dat se haer aen dese verkiesinghe als aen een nieu ende onghesien dingh niet eenichsins en stooten ende oock andere naespreeckers den mondt stoppen ”

Hieruit blijkt 10. dat er voor dezen aan den Magistraat zelfs van de benoemingen geen kennis werd gegeven, 20. dat de kennisgeving geschiedt om met de overheid goede correspondentie te houden.

Laat ons nu zien, hoe de overheid dezen stap der kerk opneemt. Dit wordt ons meegedeeld in het antwoord van H.H. Burgemeesteren, dat 9 November 1573 in den kerkeraad werd voorgedragen in dezer maniere: „Alsoo de Dienaers der ghereformeerde kercke in deser stede mijn heeren den burghemeesteren aengedient hebben, dat het van nooden is uyt der Ghe-meynte vercoren te worden Ouderlinghen ende Diaconen tot toesicht der manieren ende uytdelinghe der

1) Deze Arnholdus is de bekende Arnoldus Cornelii.

aelmissen volghende d'insettinghe der Apostelen ende t'ghebruyck der oude Christelicke kercke, Soo ist dat burghermeesters by advijs van Schepenen in conformite vande voorgeschreven Apostolische insettinghe toeghe-laeten ende gheconsenteert hebben, dat de Ghemeynte vande Ghereformeerde religie sal meughen verkiesen ende stellen Ouderlinghen ende Diaconen ten fine als boven, mits dat dieselve Ouderlinghen ende Diaconen niet en sullen treden noch heur onderwinden in eenighe politicque saecken, maer laeten die wereltlicke handt in haer gheheel, haer alleyn moeyende met het kerkelicke regiment. Twelck die Dienaers der Ghemeynte voorschreven beloven voortaan te doen, ghelijck als sij oock tot noch toe anders niet ghedaen en hebben." 1)

Voor kerk en staat beide is het te betreuren, dat zij zich aan deze gezonde regelen niet steeds zijn blijven houden.

#### EEN MERKWAARDIGE HUISDOOP.

Varia staat er boven deze aantekeningen. Daaraan ontleen ik dan ook het recht om nu van ouderlingen en diakenen af te stappen en mijne lezers te bepalen bij een merkwaardig voorbeeld van een huisdoop, waaruit blijkt dat voor de vaders de kerkorde inferieur was aan de prudentie der plaatselijke kerk, indien de omstandigheden zulks vorderden.

Het was den 17<sup>en</sup> Juli 1651, toen de Delftsche kerkeraad werd saamgeroepen voor een bijzonder geval. De acta 2) zeggen dienaangaande het volgende: „Is

1) t. a. p. A<sup>o</sup> 1573.

2) *Archief Ned. Herv. Gem. te Delft*, Afd. I, L<sup>a</sup> B, No. 1. fol. 97 a.

mede in de Vergadering bekend gemaakt, hoe dat sekere Indiaensche vrouwe, geboren van de Cust van Coromandel en overgekomen als minne van een kind van d'Heer Commandeur Arnoldus Heussen, alhier in 't Vaderland gevallen was in een seer gevaerlyke siekte, en nae 't oordeel der medicijmeesters genoegsaem dodelijk en derhalven seer ernstig hadde laten versoecken dat sij voor haer dood, het sacrament des doopsels tot een segel van de vergiffenisse haerder sonden, mocht ontvangen. Waerop de predikanten Tegularius en Dooreslaer doe ter tijdt alleen in der stadt sijnde, hadden goedgevonden de Ouderlingen in der stadt present sijnde te doen vergaderen, en nevens haer de voorsz. Indiaensche voor haer siekbedde te bezoeken, van dewelcke sij ontvangen hebben soo Christelijke en wel onderwesen belijdenisse en met een gemerkt sodanig een vierige lust en begeerte tot dit sacrament, dat sij ende de bijwesende ouderlingen hadden geoordeelt, dat sulck een extraordinair geval onder het ordinair gebruik van onse kercken Ordening niet en konde begrepen worden, en bijzonderlijk dat een heidensche buiten 't verbont geboren anders moet aangemerkt werden als kinderen der Christenen, die van moeders lichaem volgens het verbont Gods heilig sijn: ende dat dienvolgens de versegelinge van Gods genaden bond in dese presente nood, daer de gelegenheit niet toeliet om hetselve in een openbaringe Vergadering' te doen, op het siekbedde aen dese dochter Abrahams niet en behoorde geweigert te worden. Nae welcke resolutie volgens het formulier der bejaerde personen en nae vuirige aenroepinge van den name Gods, de doop aen de voorsz. vrouwe bedient en sij met haren name Katha-

rine genoemd is. Alsoo geschiet op den XI Julij lestleden."

Zoo was dus deze Indiaansche gedoopt ten huize haars meesters in de veronderstelling, dat zij van haar krankbed niet weder zou worden opgericht. Maar deze veronderstelling werd niet tot waarheid. Een maand later was zij geheel hersteld. En nu hield de kerkeraad niet op haar te vermanen, dat zij gedoopt zijnde ook tot het Heilig Avondmaal des Heeren komen zou. Die vermaningen hadden het gewenschte gevolg, zoodat er ten slotte nog van haar kon vermeld worden: „En heeft sij daer op met ons gecommuniceert op den 3 Septemb. 1651.”

EENE AANVULLING DER DELFTSCHE PREDIKANTENLIJST,  
WAARUIT TEVENS HET VROEGTIJDIG VERVAL  
DER GEMEENTE OPENBAAR WORDT.

Als eerste predikant, die de Delftsche gemeente onder het kruis gediend heeft, wordt op de officiële lijst der Delftsche predikanten, die in de Consistoriekamer der Nieuwe kerk is opgehangen, genoemd de bekende Johannes Gerobulus. Toch is deze waarschijnlijk niet de eerste. Althans de Acta van den kerkeraad, op den 25 April 1575, vermelden nog een ander dienaar des Woords onder het kruis. Zij deelen het volgende mede: „Is besloten, dat Arnholdus, Heindrick ende Willem Jacobsz een Sondach toecomende tot de kerckmeesters gaen sullen, ende haer aengheven als dat het niet voecht dat de weduwe van *Arien Lambrechtsz, weleer Dienaer des Woords onder het Cruis in deser Stede* wt der armen buijdel ghevoet wordt, alleens of het wt gratie haer ghegheven wordt ende niet wt



schuldte ende plicht van weghen haers afghestorvenen mans." 1)

Behalve het feit, dat hier dus *Arien Lambrechtsz* genoemd wordt als dienaar des Woords onder het kruis in de stad Delft, blijkt er ook nog uit, dat reeds zoo kort na de reformatie in de gemeente des Heeren openbaar wordt, hoe gemakkelijk zij hen vergeet, die haar uitnemende diensten bewezen hebben. Ook in dit opzicht blijkt dus de waarheid van Salomo's woord: Daar is niets nieuws onder de zon.

Voor ditmaal zal ik het hierbij laten, om bij een volgende gelegenheid bouwstoffen te geven ten bate van hem, die zich aan een studie over Jacob Verschoor en zijn secte wil wijden.

Dr. H. VISSCHER.

---

1) t. a. p. fol. 20.

## DE LABADIE EN DE LABADISTEN.

(*Vervolg.*)

---

De Labadistische herders waren bij hunne geestverwanten zeer hoog in aanzien, en dat niet het minst bij Mejuffr. A. M. van Schurman. Zij noemt ze uitnemende getuigen der Waarheid, getrouwe herders, wier leer en prediking geheel overeenkomstig de H. Schrift is, en wier leerstukken, uitgedrukt in „*Veritas sui Vindex*,” of „*solemnis fidei declaratio*,” rechtzinnig zijn. Ten aanzien van dat boek zegt zij, „dat zij haar gemoed, hare genegenheid en hare pen niet heeft kunnen inhouden, om van dat licht openlijk te getuigen, vermits het hare geheele toestemming heeft.”

De herders zijn een voorbeeld in goede werken, zoodat niet één der menschen met zulke gaven en christelijke deugden is toegerust, als zij, en die tevens den geest en de manier der eerste Kerk, of der eerste Christenen zoo juist naar den aard en naar het leven uitdrukte. Zij dankt de goedertierenheid en de getrouwheid van Jezus Christus, dat Hij haar verwaardigd heeft met Zijn navolgers en met hen, die Hem vast aankleven, te tellen en met dezelve heeft willen bevestigen. Dat getuigenis van de liefde van Jezus tot Hen, acht zij

zoo groot, en zoo bijzonder, dat zij zich onmachtig bevindt hetzelfde met genoegzame dankbaarheid te erkennen. Vooral was zij ingenomen met de leer en de prediking van de Labadie. Daarvan kreeg zij voor het eerst kennis door middel van haar broeder Jan Godschalk, die uit zucht naar wetenschap Duitschland en Zwitserland bezocht. Te Bazel zijnde, om daar in de godgeleerdheid te studeeren, hoorde hij met grooten lof spreken over de Labadie en diens prediking, waarvan het gevolg was, dat hij naar Genève ging, waar de Labadie werkzaam was. Daar had hij met groot genoegen de prediking van de Labadie gehoord. Nadat hij daarvan kennis gegeven had aan zijne zuster, ontstond daaruit eene briefwisseling tusschen haar en de Labadie. Intusschen werd de Labadie beroepen naar de Waalsche Gemeente te Middelburg, welke beroeping door hem werd opgevolgd. Tot die aanneming was hij van vele zijden aangemoedigd, en niet het minst door Mejuffr. A. M. van Schurman, alsmede door Voetius en vele andere predikanten te Utrecht.

Op zijne reis van Genève naar Middelburg heeft de Labadie te Utrecht tien dagen vertoefd. Daar kwam hij met zijn ambtgenooten en heeft daar meer dan eens gepredikt onder een grooten toeloop van degenen, die hem hoorden. Met groot genot heeft zij hem gehoord, zoodat zij verklaart, dat de prediking van zuivere waarheid overvloeide, en als een krachtige en natuurlijke vloeijing van eenige hemelsche olie op de harten der toehoorders nederdaalde.

Toen de Labadie te Middelburg werkzaam was, alsmede zijn ambtgenooten Yvon en du Lignon, door haar genoemd leiders en leeraars, van God geleerd en geleid,

ging zij ook naar die stad en bleef daar twee maanden, doch keerde toen naar Utrecht terug, door omstandigheden daartoe gedrongen, om van daar in den zomer van het volgend jaar terug te keeren. Zij verhaalt, dat zij de Labadie over de nederdaling van den H. Geest on'er de teekenen van vuur en wind hoorde prediken en dat die prediking zoo geestelijk, zoo krachtig en zoo goddelijk van de goddelijke Personen en Hunne werkingen handelde, dat bijna allen, die daarbij tegenwoordig waren, Derzelve levendige tegenwoordigheid en kracht in hunne harten gewaar werden, als ware het eene levendige verhandeling van de woorden van Christus. (Hooglied 5 : 2, Rom. 14 : 17.)

Niet alleen op de Labadie, maar ook op zijne ambtgenooten past zij dit versje van een Engelsch geleerde toe:

Deze leeraar is naar wensch, en wordt van mij geëerd,  
Die meer 'tgeleerde doet, als 'tgeen te doen is, leert.

Uit het een en ander is duidelijk af te leiden, dat ook mejuffr. A. M. van Schurman overging tot deze opkomende Kerk. Zij zelf getuigt, openlijk te moeten betuigen aan hare vrienden, wat haar genoopt heeft, (en dit door een bijzonder en wijdloopiger geschrift, door haar tot dien einde gemaakt), om over te gaan tot de Labadistische Kerk. De hoofdzaak, welke haar drong, was, dat het Christendom van zijn' eersten oorsprong afgevallen was. Zij zegt, dat God de Almachtige haar niet alleen in dat gevoelen heeft bewaard, maar ook de liefde tot dit Zijn heilig werk, in het oprichten en herstellen van Zijne Kerk, naar het voorbeeld der eerste Kerk te Jeruzalem, die zonder tegenspreken de beste is

geweest, dagelijks meer en meer in haar bevestigde.

Geen hoop op een toekomstig herstel was er door dien weg, dien de kerkelijken van die eeuw meeren-deels betraden, en van welke de meesten zelve een herstel op het noodigst behoefden, te verwachten; en daarom zocht zij, en heeft met een verheugd gemoed gereformeerde herders gevonden, die tot herstelling van de wanstaltige christenen goddelijk waren toegerust, noemende de Labadie, een bijzonder geoeffenden dienst-knecht van God. Zoo besloot zij dan, daartoe mede opgewekt door het gezelschap van vele geloóvigen, tot de Labadistische Kerk over te gaan. <sup>1)</sup>

Dat de Labadie, die ongetwijfeld eene groote gave van spreken, en eene bijzondere vurigheid van geest bezat, spoedig een aanhang kreeg, nadat hij uit zijne bediening was ontzet, is duidelijk gebleken, èn te Middelburg, en ook daarna, ofschoon die aanhang nooit zeer groot geweest is. Het getal van zijne volgelingen was niet geëvenredigd aan den ophef, welken men in die dagen van zijn optreden maakte. Dat hij echter een man van geestdrift was, is zeker. Garissales, professor en prediker te Montauban, voor wien hij belijdenis had afgelegd bij zijn' overgang tot de Gereformeerde Kerk, zegt van hem, dat hij niet geloofde, dat sedert Calvijn en de eerste reformatoren zulk een man tot de ge-

---

1) Vgl. *Euctria*, I dl. bladz. 2—9, 223—230, 255, 233, 234.

*Publyk en so'enneel getuigenis* van A. M. Schuurman, achter de „Verklaring des geloofs” door Jean de Labadie, Pierre Yvon en Pierre du Lignon. II dl. of „Veritas sui Vindex” bladz. 182—186. Herford 1672.

Chaufepié. *Nouveau dictionnaire historique et antique* I. I.

meenschap zijner Kerk was toegetreden als de Labadie, en noemt hem „innerlich voll Geist und Leben, und ein Beherrscher der Geister.” 1)

In zijne „Grondregels” heeft de Labadie zijne leer uiteengezet, doch niet zoo, dat het overbodig zou zijn, de geschriften van zijne geestverwanten te raadplegen, en hiermeê heb ik het oog op de geschriften van Yvon en du Lignon. Dit is zeker, dat in die dagen aan het bovengenoemd werk van de Labadie een hoog gewicht gehecht werd. Dit blijkt uit hetgeen ik aan het werk van J. Koelman, getiteld: „Labadisten dwalingen grondig ontdekt en wederlegd”, ontleend heb. Daarin zegt hij, dat het lezen van het Woord van God privaat en dagelijks bij hen (Labadisten) gerekend werd als joodsch en letterlijk, dat men het niet aanbeval, ja het aan sommigen ontried en verbood. Tot bewijs haalt hij aan, dat eene vrouw, die van de Labadisten afgegaan, doch weleer hoog bij hen in aanzien was, aan de Labadie vroeg, of ze niet liever den Bijbel mocht lezen, dan zijne boeken, dat hij daarover zeer vertoornd werd. Dat een jongeling, die krank te bed lag, doch later ook van hen is weg gegaan, den Bijbel onder een deken verborg, omdat hij dien niet durfde vertoonen, en wien men daarom de „Grondregels” in de plaats van den Bijbel liet lezen.

Het is hem zelve gebeurd, dat hem van de Labadie gevraagd werd, of hij de „Grondregels” gelezen had, en toen hij daarop ontkennend antwoordde, nam de Labadie het hem zeer kwalijk, en bestrafte hem. 2)

---

1) M. Goebel. Real. Ency. für prot. theol. Kirche, Herzog, Plitt en Hauck 8<sup>te</sup> band. blad. 357.

2) blad. 397, 398.

Yvon <sup>1)</sup> beklagt zich, dat de Labadisten gelasterd worden uit oorzaak, dat zij hen, die het eerst tot hen komen, verhinderen de H. Schrift te lezen. Hierop antwoordt Brakel hem: „Yvon weet wel, dat hij het lezen van de H. Schrift aan sommigen onder hen verbiedt en sommigen het afraadt. <sup>2)</sup>

Dat ik dit vooraf laat gaan, heeft geen ander doel, dan om te doen zien, dat het labadistisch verschijnsel op kerkelijk gebied door sommigen als iets bijzonders werd aangemerkt, en dat dit bijzondere door hen werd erkend en hoog geroemd.

Om nu dit bijzondere, hetwelk de labadistische leer van de bestaande kerkleer onderscheidt, te ontwikkelen, moet ik vóór alle dingen het oog vestigen op de *leer der verbonden*. Dit doe ik vooral daarom, omdat Mejuffr. A. M. van Schurman zegt: „De leer der verbonden is de *grondslag van de ware kennis der kerk, ja van den geheelen godsdienst.*” <sup>3)</sup>

*De verbonden.* De Labadisten hebben 8 verbonden; nl. 4 *particuliere* en 4 *algemeene* verbonden.

De 4 *particuliere* zijn: het verbond met *Noach*; dat met *Abraham*; dat met *Levi*; en dat met *David*.

De 4 *algemeene* of *generale* zijn: het verbond met *Adam*; het *algemeen verbond der Genade*, doorgaande alle huishoudingen des O. V.; het *verbond met Israël*,

1) Yvon. Generale aanmerkingen over het boek van Koelman, achter de leer van de Doop, bladz. 122.

2) Yvon, aanmerkingen over de brieven van Brakel, achter de leer van de Doop, bladz. 227.

3) Eucl. dl 1, bladz. 166.

òf het *Israëlietisch Oude Verbond*; het *N. Verbond* òf *Testament*. 1)

Het verbond, door God met Adam opgericht, is het verbond der werken. Het eischt geloof, liefde en gehoorzaamheid, en kenmerkt zich door den geest der vrijheid. Het verbond der Genade, op eene goddelijke wijze geopenbaard en ingesteld, is opgericht in het paradijs, nadat de eerste mensch Adam ongehoorzaam aan God geworden is, en het gebod van God overtreden heeft, tengevolge waarvan de eerste mensch zondig en rampzalig geworden is, en in en met hem de gansche menschheid. God nu heeft in en door Jezus Christus het verbond der Genade opgericht, en allen, die in dat verbond worden opgenomen, en dat zijn alleen de uitverkorenen, worden behouden, gezaligd, gered. Zoo was het met Noach, met Abraham, met allen òf zij vóór òf met hen geleefd hebben, òf na hen zullen leven, met *allen* die uitverkoren zijn.

Ofschoon de Wet op Sinaï gegeven is, zoo is zij in het Israëlietisch verbond niets meer dan eene vertooning, met een grof penseel beschreven, zoodat het verbond met Israël, inderdaad en wezenlijk van het verbond der genade onderscheiden is, omdat het grootste deel van het volk tot het verbond der Genade *niet* behoorde, en zoo had derhalve de wet geene betrekking op de uit-

---

1) YVON „over de verbonden”, òf „essentia religionis Christianae patefacta”, bladz. 23 v.v. èn J. KOELMAN „Hist. verhaal der Labadisten II druk 1770 door Hillebrandus Janssonius Pred. te Veendam, bladz. 195.

YVON. W. Brakels „Onbillijke en verkeerde handeling geopenbaard”, bladz. 95, èn W. BRAKELS „Trouwhertige Waarschouwing” bladz. 112.



verkorenen, vermits zij door den Geest van Christus geleid en geregeerd werden. Daarenboven was het volk van Israël verkoren om het beste gedeelte der kerk in zich te besluiten, en om dezelve in het geheel te *verbeelden*, onder hetwelk God een bijzondere vorm van zegening en koninkrijk opgericht had. Vele onderdanen van dit koninkrijk behoorden waarlijk God toe door Jezus Christus. Maar zoo was het niet met de anderen en het grootste gedeelte der Israëlieten, die het gros en als het ware het lichaam van dit volk uitmaakten. Dat waren werldsche, vleeschelijke en aardsche menschen. Zoo bevatte het verbond, d. i. de wet op Sinaï gegeven, voor de uitverkorenen *niets geestelijks*. Alles was *uitwendig, ceremoniëel en voorbeeldig*. Het was een vleeschelijk verbond, en bestond slechts uit vleeschelijke geboden en beloften, zoodat het niet de minste betrekking op den geest had. Dat God met Israel het had opgericht, vond alleen zijn oorzaak in de rechtvaardigheid van God, en in Zijn haat tegen de zonde. De *ceremoniëele* wet deelde ook *niets geestelijks* mede.

De *besnijdenis* van God aan Abraham bevolen, had betrekking op gansch Israël, en besloot in zich tijdelijke beloften. Het *Pascha* was ook al uiterlijk, betrof ook voor het uiterlijke het gansche volk, doch bevatte in zich geen geestelijken zegen.

Besnijdenis en Pascha waren wel sacramenten, maar dat waren zij alleen voor de uitverkorenen. Voor *hen* waren zij teekenen van de Genade van God.

Ik zal enkele en wel de voornaamste citaten uit Yvons' boek „over de verbonden”, aanhalen.

„Het verbond met Israel”, het O. V. is *inderdaad*

en *wezenlijk* van het verbond der Genade onderscheiden, vermits het *grootste* deel *niet* behoorde tot het verbond der Genade, hetwelk Christus verwerven zou. Men moet blinder zijn dan de mollen, als men het wezenlijk onderscheid, dat er bestaat tusschen die twee verbonden, niet ziet. Het O. V. is inderdaad afgeschafft. De *ceremoniëele* wet is slechts schaduw, meer niet, wel het verbond der Genade afbeeldende, maar niets hoegenaamd mededeelend. Alles is slechts uiterlijk, typisch. Het *Sinaitisch* verbond is wel geschikt om zonden te ontdekken en te bestraffen, maar niet om God als een verzoend Vader voor te stellen, wel als Rechter. Daarom is het O. V. krachteloos en onnut ten opzichte van het verbond der Genade. Het was *niet in staat* de gunst en de gemeenschap met God teweeg te brengen, omdat het niet de minste Genade mededeelde noch mededeelen kon aan de bondgenooten, aan de uitverkorenen. Daartoe was verordend het verbond der Genade, dat door alle de huishoudingen van het O. V. gaat.

De conclusie, waartoe Yvon noodzakelijk moest komen, was dan ook, gelijk hij zelf zegt, dat het N. V. van het O. V. *reëel* en ook *essentiëel* onderscheiden is. Aldus drukt hij zich uit met deze woorden: „Tertio clarum est, illud (scilicet N. T.) a Veteri realiter et essentialiter esse distinctum.”<sup>1)</sup>

De *hoofddwaling* van Yvon in het stuk der verbonden is deze, dat hij het verbond der Genade door de verschillende huishoudingen van het O. V. laat gaan,

1) Yvon. a. w. bladz. 125, 129, v.v., 148, 170, en Yvon „De weg ten Hemel” of „tractaat van het gebed”, uit het fransch vertaald. 1683, bladz. 249.

doch zóó, dat zij met het verbond der Genade niet in aanraking komen en *beide* niet in de *minste* verhouding tot elkaar staan. *Daarom* is het ook, dat alle uiterlijke verbonden *niets* van het verbond der Genade bezitten, noch mededeelen kunnen aan de bondgenooten.

Wat Yvon leert, leert de H. Schrift niet. Immers wijzen :

1<sup>o</sup>. De verbonden, volgens de H. Schrift, op het verbond der Genade, en wel zóó, dat het N. V. van het O. V. *noch wezenlijk, noch zakelijk* onderscheiden is.

2<sup>o</sup>. Het verbond der Genade gaat door de verschillende huishoudingen heen en heeft betrekking op de verbonden zelve, zoodat het wezen der verbonden niet in het uiterlijke blijft hangen, maar met het verbond der Genade in het nauwste verband staat

3<sup>o</sup>. De verbonden onder de huishouding des O. V. zijn wel *onderscheiden* in wijze van ontstaan, openbaring en bediening, maar *niet verschillend* en *afgescheiden* van het verbond der Genade.

4<sup>o</sup>. De verbonden zijn gegrond in het verbond der Genade, en verschillen alleen in de *bepaling* van de wijze van bedeeling en van de *voorwerpen* van het Verbond

5<sup>o</sup>. De nadruk moet niet gelegd worden, gelijk Yvon doet, op de schaduw alleen, maar ook overgebracht worden op het verbond der Genade, opdat alzoo verhinderd worde, dat de verbonden {niet enkel schaduwen zijn, maar tevens ook aan het verbond der Genade hare beteekenis ontleenen. (Vgl. vr. en antw. 19 v. d. Catechismus èn art. 25 van de belijdenis des geloofs).

Duidelijk blijkt uit hetgeen Yvon leert omtrent de verbonden, nl. dat de verbonden niet in de minste betrekking tot het verbond der Genade staan, dat hij voorkomen wil, dat de niet bondgenooten ook maar den minsten schijn zouden hebben, dat zij in het verbond der Genade deelen, of daartoe behooren. Zoo is het ook wat betreft de besnijdenis en het Pascha. Het zijn slechts teekenen; ofschoon zij toch voor de leden van het verbond der Genade meer dan teekenen zijn, aangezien zij, hoewel onder het N. V. afgeschaft, wijzen op de wedergeborenen als van de niet wedergeborenen typisch onderscheiden. Om nu niet te breedvoerig te worden laat ik het hierbij, verzoekende den lezer, zoo noodig, de navolgende verzen na te gaan:

Ex. 34 : 7; 33 : 19; Lev. 26 : 12; Hand. 10 : 43; Coloss. 2 : 17; Rom 4 : 11; 1 Cor. 5 : 7*b*; Hebr. 4 : 8, 9; 1 Petr. 1 : 10—12, 19 en 20; 1 Petr. 2 : 9, 10; Matth. 5 : 17, 18; Gal. 3 : 8, 9 enz.

H. Heppe zegt: „Nun stellt aber Yvon neben den Gnadenbund der unmittelbare nach dem Sündenfall aufgerichtet ward, oder in denselben hinein das Foedus Israeliticum, oder das Alte Testament, das nicht jenem gar keinem inneren Zusammenhang hatte. Den Gnadenbund hatte Gott nur mit den Erwählten, das Alte Testament dagegen für alle Angehörige des Volkes Israel angerichtet. Aber Heil konnte des Alte Testament nicht spenden. Die Frommen in Israel sind nicht durch ihre Werken sondern durch ihren Glauben an den Messias gerecht, und salig geworden”<sup>1)</sup>

---

1) M. a. w., bladz. 353, 354.

Met de leer der verbonden staat hun kerkbegrip in een zeer nauw verband.

*De Kerk.* Zij verstaan onder „Kerk” hunne Kerkstichting zelve, niet slechts *naast*; maar ook *afgescheiden* van, ja, tegenover de Gereformeerde Kerk staande. Reeds vóór de grondlegging der wereld lag die kerkstichting in het goddelijk denkbeeld opgesloten. Het ontstaan van *die* Kerk vond haren oorsprong in het besluit van God van eeuwigheid, hetwelk God in den tijd zou uitwerken en heeft uitgewerkt. Zie, dat is de oorsprong en de oorzaak van de historische verschijning der Kerk. Men leze slechts de „Eucleria” van Mejuffr. A. M. van Schurman. Daarin laat zij zich woordelijk aldus uit: „De Evangelische Kerk heeft echter al voor de grondlegging in het goddelijk denkbeeld door het besluit van God van alle eeuwigheid als een voorwerp van Zijne goedwilligheid bestaan, en is in den tijd door uitverkorenen samengesteld. Zij verkrijgt en geniet inderdaad de beloften van God, Die zelve deze heilige en heilzame scheuring uitgewerkt heeft volgens Zijn besluit en voornemen.”<sup>1)</sup> Dat God die Kerk heeft doen ontstaan, vindt zijn oorzaak in de verdorvenheid van de bestaande Kerk. Op die Kerk hebben zij hun aanval gericht. Zij is zoo bedorven in zeden, dat een waar Christen daarin niet blijven kan. Daarenboven heeft zij de leeraars, die haar trachtten te herstellen, uitgeworpen. Daaruit kan en moet ontstaan, dat God dat Sodom, dat Babel, die Synagoge des Satans (namen waarmede de Kerk genoemd werd door hen), Zijn oordeel moest doen ondervinden. Aldus drukt

---

1) Eucl. dl I, bladz. 151, 152, 162, 163, 317—319.

Mejuffr. A. M. van Schurman zich uit: „De Kerk is ten uiterste bedorven in zeden, een Sodom, een Babel, daar men uit moet gaan, eene synagoge des Satans. De boden heeft zij uitgejaagd. Babel wilde niet genezen zijn. Wat kan er anders verwacht worden, dan eene uitgieting van de fiool van den toorn van God, en de laatste perioden van Zijne slagen en oordeelen.”<sup>1)</sup> Van zulk eene Kerk te scheiden is een plicht voor elken oprechten Christen, ja, hij moet het doen. Dat zegt ook de belijdenis der Kerken van Nederland (Art. 28 en 29). Wij scheiden, zeggen zij, niet van de gereformeerde Kerken, maar wij betuigen, dat wij ons scheiden van de wereld, van alle diegenen, die niet van de Kerk zijn, en die zich door ware christen-kenteekens zoodanig aan de Kerk en aan de geloovigen niet dadelijk betoonen. Indien dan de vergaderingen, die den naam van gereformeerden dragen, geen Kerken, maar *de wereld* zijn, zoo bekennen wij, dat wij met haar niet meer vereenigd, als met de wereld zelf zijn, uit welker gezelschap en gemeenschap Jezus, onze Heere en Koning, door Zijne almachtige hand ons heeft verlost.

Indien de lidmaten, die de Gereformeerde Kerk samenstellen, niet *van de Kerk* zijn, zoo is het geen wonder, dat wij met de ware gereformeerden goed vinden, ons van haar af te scheiden. Dat is niet alleen *geoorloofd*, maar *geboden* en diensvolgens *noodzakelijk*, wanneer wij naar de welgemelde belijdenis willen hooren. Zij willen wel met hen gemeenschap houden, die ware leden der Kerk zijn, maar dan moet het christelijk leven vrij zijn van de zonden en de verkeerde gewoon-

---

1) Eucl. dl I, bladz. 327, 329.

ten der onwedergeborenen, en versierd zijn met de deugden, die de H. Geest in alle heiligen voortbrengt, wat hun een bewijs en kenteeken van een waar christendom is, zoodat, indien iemand, en uiterlijk en innerlijk gemeenschap met hen wil hebben, door hen hem gaarne gegeven wordt, wanneer hij maar toont, dat hij zijn leven naar den regel van Jezus Christus, door de kracht en werking van Zijn Geest aanstelt. 1) Zij ontkennen wel niet, dat er niet eenige christenen zijn in de bestaande kerken, doch de grootste menigte bestaat uit wereldlingen, zoodat zij den naam van Kerk, noch voor God, noch voor de menschen kunnen dragen. „Even zoo goed, zegt du Lignon, zou men een hoop zand, waarin eenige korreltjes graan zijn, een hoop koorn mogen noemen. Zoo doende kan men Babel even zoo goed voor eene ware Kerk houden, omdat er eenigen van het volk van God onder zijn.” 2) De ware leden der Kerk, hetzij de *zichtbare* of de *onzichtbare*, zijn de ware geloovigen en maken de heilige vergadering uit. Zij zijn de schapen van Jezus Christus, die Zijne stem hooren, Hem volgen, en van Hem het eeuwige leven ontvangen, om in eeuwigheid niet te sterven, verwachtende al hunne zaligheid in Jezus Christus, en zijn daartoe gewasschen door Zijn bloed en door den H. Geest geheiligd en verzegeld. Daartoe zijn zij uit-

---

1) Vgl. Deel II „Verklaring des geloofs” der Evangelische en Gereformeerde Kerk door Jean de Labadie, Pierre Yvon, en Pierre du Lignon. Herfort 1672, bladz. 22, 23, 10, 13.

„Veritas sui Vindex” enz., bladz. 117, 118. De fransche uitgave, die meer uitgebreid is, heet „Declaration chretienne”.

2) Catechismus, bladz. 473, 474.

verkoren. Volmaakt zijn ze niet, want in de heiligen worden zwakheden gevonden. <sup>1)</sup>

Om tot hun kerk toegelaten te worden, moet *de beproeving* voorafgaan. Deze moet vooral plaats hebben bij hen, die *groeve zondaren* zijn, die betuigen eene vurige begeerte te hebben, om de wereld en hetgeen van de wereld is te verlaten, en zich van ganscher harte tot God te willen bekeeren. Hunne boetvaardigheid moet *eenigen tijd* onderzocht en uit vruchten gekend worden, of zij waarachtig en oprecht is, tenzij dezelve door eene bijzondere Genade zich zeer spoedig en krachtig laat blijken, gelijk weleer is geschied, en nog geschieden kan. Nadat de wereld in de Kerk is ingekomen is dit noodzakelijk, en het blijft noodzakelijk, zoodat i. e. w. de goddelijke noodzakelijkheid daartoe dringt. Daarom moeten de belijdenis en de boetvaardigheid dergenen, die verlangen om tot lid der christelijke kerk aangenomen te worden, onderzocht worden, en dus is het niet genoeg om hen daarvoor te erkennen.

Volgens hun gevoelens zijn er drie soorten buiten de Kerk:

1<sup>o</sup>. *bloote toehoorders des Woords.*

2<sup>o</sup>. *groeve zondaren*, die betuigen de wereld te willen verlaten om tot God te komen, en voor een tijd in boetvaardigheid moeten gehouden worden, en daardoor betoonen, dat hunne roeping en bekeering waarachtig en oprecht is.

3<sup>o</sup>. *onwetenden, groeven en ongeoeffenden* in het geloof en in de christelijke godzaligheid, die, eenige

1) Vgl. „De Tabernakel Gods ontdekt of gesteld”, door Jean de Labadie, Pierre Yvon, Pierre du Lignon. Herfort 1672, bladz. 17, 25, 30, 38, 50.



genegenheid hebbende om zich tot het christendom te begeben, slechts in den rang der catechisanten moeten gesteld worden. 1)

De navolgende drie soorten kunnen in den omtrek van eene ware Kerk insluipen, en zich onder de ware leden vermengen:

1<sup>o</sup>. die slechts een tijdgeloof bezitten, het Woord derhalve met vreugde ontvangen, van den H. Geest verlicht zijn, de goede gave Gods en de krachten der toekomstige eeuw gesmaakt hebben, en zoo aan de leiders en de leden der Kerk reden geven om voor geloovigen geacht te worden.

Intusschen moet men ze er niet voor houden, wanneer zij hunne ontrouw en gebrek aan standvastigheid in het christelijke leven openbaren.

2<sup>o</sup>. die hypocriten en geveinsden zijn, en een schijn van geloof en leven hebben en vertoonen en waardoor de Kerk voor een tijd bedrogen wordt.

Wij gelooven, zeggen zij, dat de Kerk zich wel moet wachten hen voor schapen van Jezus Christus te erkennen, dewijl zij de onnoozelheid en zuiverheid der schapen kunnen bederven, en ze alleszins schaden".

3<sup>o</sup>. die in de Kerk insluipen en vroeger of later veranderen van wandel en leven, ergernis geven en de gestrengheid der kerkelijke tucht moeten ondervinden, door ze uit te sluiten (1 Kor. V), zoolang ze geen ware boetvaardigheid en krachtige verbetering openbaren. 2)

---

1) Vgl. Verkl. v. d. zuiverheid des Geloofs en der leer enz. 1 dl bladz. 65, 66 en „Veritas sui Vindex,” bladz. 72 v.v.

2) Vgl. Verkl. v. d. zuiverheid des geloofs enz., bladz. 63—69.

De zichtbare Kerk is tevens de onzichtbare Kerk. Van het begin der wereld begon de Kerk zichtbaar te worden. Ofschoon ten tijde van den zondvloed bijna onzichtbaar, is zij toch met Noach weder zichtbaar geworden. De zondvloed, waarin Noach en zijn huisgezin gespaard bleven, is een voorbeeld der Kerk van Jezus Christus. Cham behoorde er toe, die wel een waar geloovige scheen, maar daarna een geveinsde, en eindelijk een goddelooze en onheilige bevonden werd. Daarna is de Kerk bijna onzichtbaar, maar wordt daarna zichtbaar in het volk Israëls, namelijk in de godvruchtigen.

Het volk Israëls beeldt af de Kerk van Jezus Christus. Israël, wat het gros van zijn lichaam aangaat, is maar het voorbeeld en de schaduw van de vergadering van wedergeborenen, niettegenstaande dat onderscheidenen van hare bijzondere leden ware leden der kerk zijn. Als uitwendig volk was het Gods volk, voor zoover het *uiterlijk* Gode toegewijd is. Zij waren een *voorbeeld* van dat geloovig volk van God, waarvan zij te dien einde den naam dragen. Voor verreweg het grootste deel bestaat het uit wereldlingen. Vooral ten tijde van den Verlosser, Jezus Christus, is de Kerk zichtbaar. De synagoge, die het lichaam der wereld en van den duivel is, en voor de heilige en Goddelijke Vergadering en Kerk van God wil doorgaan, wordt gansch het tegendeel gesteld van de Kerk van Jezus Christus, Die zich van Zijne zijde openlijk tegen de synagoge verklaart, en ze verlaat om er zich nooit weer mee te vereenigen.

De kerk van Jeruzalem is het patroon, het voorbeeld voor alle andere kerken, waarin God en Jezus Christus

heerschen, en waarvan de leden zich ganschelijk aan God toewijden, zeer begeerig om enkel Zijn Eer en Heerlijkheid te behartigen. Als zoodanig is zij als een kaars op den kandelaar duidelijk zichtbaar.

Is nu die ware zichtbare kerk, tevens een lichaam van Christus, de *wereld* daarentegen is een lichaam der verworpenen, welke aan de ééne zijde van God niet zijn verkoren tot voorwerpen Zijner liefde, Genade en Heerlijkheid, maar die ook aan de andere zijde tot toorn zijn verordineerd. Alle onwedergeborene menschen, allen, die tot God en Jezus Christus niet bekeerd zijn, allen, die geen leden der Kerk zijn, welke Zijn waarachtig lichaam is, zijn leden der wereld. De wereld wordt van den duivel overheerscht, en alle wereldlingen zijn *kinderen van den duivel*, zijnde het lichaam van den satan. <sup>1)</sup>

De vereischten om een ware Kerk te zijn, die een *zichtbaar* lichaam van Jezus Christus is, zijn dat zij:

1<sup>o</sup>. samengesteld is uit leden van Jezus Christus, door Zijn Geest geleid, en geheel en al en alleen van Hem afhangende als hun opperste Hoofd. Zoo dit niet plaats heeft, dan kan zij Zijn waar lichaam niet uitmaken. Indien het gros van een vergadering en het *meerendeel* der leden, zelfs het grootste getal der voornamesten, niet Jezus Christus is, zoo kan zulk een lichaam nooit het Zijne genoemd worden, noch aan Hem als Zijne Kerk toebehooren.

Dat blijkt:

2<sup>o</sup>. uit de namen, die Kerk draagt als, „*het lichaam van Jezus Christus*”; „*Christus*”; „bijv. Christus leeft

1) Tabernakel Gods ontdekt of gesteld m. a. w., bladz. 91—107.

in mij", „*het beeld van Jezus Christus*"; „*een brief van Jezus Christus*"; „*eene reine maagd en bruid van Jezus Christus*"; „*eene verzameling van zonen en dochters*"; „*een huis van den levendigen God*"; „*vergadering van broeders en zusters*"; „*de school van Jezus Christus*" enz.

Wat haar tot eene *zichtbare Kerk* maakt, is:

1<sup>o</sup>. omdat daarin de *gerechtigheid* en *heiligheid* moet heerschen.

2<sup>o</sup>. omdat daarin niet een *wereldsch volk* kan regeeren, en zij ook niet uit een *wereldsch volk* kan bestaan.

3<sup>o</sup>. omdat daarin de *liefde Gods* en de *liefde Zijner kinderen* moeten regeeren en de *overhand* hebben.

4<sup>o</sup>. omdat daarin *God* en *Jezus Christus*, en niet de *Satan* en de *wereld*, de *overhand* hebben.

5<sup>o</sup>. omdat zij geen *ware Kerk van Jezus Christus* kan zijn, wanneer zij de *wereld* is, en dus uit de *menigte van wereldlingen* samengesteld is.

Daarom is het *valsch*, de *grondregel* te stellen, dat men het daarvoor houdt, dat eene *kerkelijke vergadering* kan en moet genoemd worden naar haar *beste deel*, niettegenstaande dit het *allerkleinste* zou zijn.

Tot dat kleine getal zou de *stem des Heeren* zijn: „*Mijn volk, gaat uit het midden van haar.*” Zal een *hoop onkruid* een *berg koorn* genoemd worden, omdat er eenige *korreltjes koorn* onder het *onkruid* zijn *vereenigd*? Zal men eene *menigte zwijnen* een *kudde schapen* noemen, omdat er het een of ander *schaapje* onder *loopt*. Dat is *ongerijmd*. 1)

---

1) Vgl. *Tabernakel*, m. a. w., bladz. 133—150.

Het geheele *uiterlijke* volk Israëls is een groot en gedurig *voorbeeld* geweest van de *inwendige* en *uwendige scheidings*, die daar zijn moet tusschen de *wereld* en de *Kerk van Jezus Christus* onder het *Evangelie*. Dit begon *ten tijde van Abraham*, die uit Ur der Chaldeën en uit Babel gansch werd uitgetrokken. In zijn huisgezin is het verder openbaar, geheel onderscheiden van de Kanaänieten en Egyptenaars. Maar allermeeft is het te zien na de verlossing uit Egypte, door hun verblijf in eene eenzame woestijn en door hunne woning in Palestina en in Kanaän. Men moet geheel en al verblind zijn, wanneer men niet kan zien, dat *deze uiterlijke afzondering*, die zoo door goddelijk gezag geschiedde, en door zoovele dingen wordt bevestigd, voor het nieuwe volk en voor de laatste Kerk van Jezus Christus, *die scheidings* afbeeldt, die in nadruk in haar zou worden gezien onder de bedeeing van het N. V. <sup>1)</sup>

Iedere uiterlijke vergadering moet, gelijk ook blijkt uit het voorbeeld van de eerste gemeente te Jeruzalem, zal zij eene christelijke Kerk kunnen genoemd worden, zooals zij is, *twee* dingen hebben om haar gelijkvormig te kunnen zijn, wat aangaat *haar wezen* en het algemeene *van hare trekken*:

10. dat de wereld in haax midden niet heerscht;

20. dat Jezus Christus daarin is (en zij zich dien-  
tengevolge openbare als Meester en Heer <sup>2)</sup>).

Het goed recht der scheuring verdedigt de Labadie in zijn „sanctum schisma” op de navolgende gronden:

---

1) Tabernakel, m. a. w., bladz. 126.

2) Idem " " " " 178.

10. De heiligheid Gods kan geen gemeenschap met het kwade hebben.

20. God zelf maakt krachtens Zijne verkiezing en verwerping scheiding tusschen uitverkorenen en wereldsche menschen.

30. Jezus is het Hoofd alleen van de wedergeborenen; de duivel is het hoofd òf de koning der wereld.

40. Tusschen schapen en wolven mag geen gemeenschap bestaan.

50. Vermits het volk van God een koninklijk priesterschap, een tempel van den levendigen God is, zoo moet dat volk bestaan uit bekeerde menschen.

60. De Kerk van Christus, zal zij christelijk genoemd worden, moet bestaan uit levende leden van het lichaam van Christus, en dat verreweg meer dan het grootste deel. De Kerk moet derhalve zoo niet genoemd worden, omdat zij voor het kleinste, maar omdat zij voor het grootste deel uit ware Christenen bestaat.

70. Het oude Israël is een voorbeeld van de Christelijke Kerk, wat deszelfs afscheiding en godsdienst betreft, en slechts eene afschaduwing van de ware Christenen, hoezeer het verbond slechts uitwendig en schaduwachtig is ten opzichte van het N. V.

80. Zoo er eene kerkelijke gemeenschap en eene vereeniging bestaat tusschen goddeloozen en godvruchtigen, dan is de Kerk geen Kerk meer, maar een wereld; dan is zij niet een huis Gods, niet een tempel van den H. Geest, dan houdt zij op den naam van Kerk te dragen, en dat te zijn in waarheid. Het is dan eene vergadering, die uit beesten-leden bestaat, en een monster is. De geheele Schrift wijst op die scheiding

zooals men kan zien in Seth en Kain; Noach en de goddelooze wereld; Jacob en Ezau; Ananias en Saffira enz." 1)

Intusschen leeren zij, dat zij met alle Gereformeerde geloovigen *innerlijk geestelijke* en waarachtige gemeenschap willen hebben, en hen tot de gemeenschap der verborgenheid van het H. Avondmaal in het midden van hen, toelaten, indien zij:

1<sup>o</sup>. hun geloof maar uit *hunne werken* zullen *be- toonen*, en door hunne vruchten bewijzen, dat zij *goede boomen* zijn;

2<sup>o</sup>. eene waarachtige liefde Jezus Christus als haar Hoofd, en de Kerk als Zijn lichaam toedragen, en daardoor te kennen geven, dat zij Zijne discipelen zijn;

3<sup>o</sup>. vereenigd zijn met Christus en met Zijne Kerk en dat door vrijwillige gehoorzaamheid aan Hem en Zijne Kerk bewijzen.

Dat de Labadisten leeren eene volkomenheid hier beneden te zullen verkrijgen, blijkt niet uit hun leer. Integendeel. Zij komen op tegen het gevoelen van sommigen, die beweerden, dat zij hen als christenen erkennen, die *zonder zonde* zouden moeten zijn en dus volmaakt. Duidelijk weerspreken zij deze uitspraak. Zij zeggen; „tegen hetgeen, dat de grove wereldlingen van ons hebben uitgestrooid, alsof wij het daarvoor zouden houden, dat de christenen, om waarlijk christenen te zijn, zonder zonden moesten zijn, en alsof wij voor zoodanigen wilden gehouden worden, zoo protesteeren wij met den Apostel Johannes, dat de waarheid in ons niet is, maar dat wij liegen, indien wij zeggen, dat wij geene zonden hebben. Verplicht zijnde *God te bemin-*

---

1) Labadie Sanctum Schisma, bladz. 1—62, 91. vv.

*nen van ganscher harte, van ganscher ziele, en uit alle de krachten van onze vermogens, zoo erkennen wij, dat wij hierin veel ontbreken, en dat alle christenen gedurende hun tijd hier beneden, hier te kort schieten."* 1)

Hoe zeer zij dit leeren, zoo spreken zij echter daarbij met geene verheffing van de bestaande Kerk. „De grootste hoop in de Nederlandsche Kerk is onherboren. Ware het de rechte Kerk, de meesten zouden er vroom en wedergeboren zijn. Maar men moet er zich van afscheiden. Want alzoo weinig als men een hoop kaf, daar nog een weinig koorn onder is, een hoop koorn zou noemen, alzoo weinig mag men het een Christelijke Kerk noemen, daar maar eenige weinige wedergeborenen in zijn". 2) Voor het afscheiden beroept hij zich op 2 Thess. 3 vs 6; 2 Cor. 6 : 14—17, Gal. 5 : 19 enz." 3)

Van de Kerk van Utrecht zegt Mejuffr. A. M. van Schurman, „dat zij daar in den beginne een huis van God genoemd, zoo door de verwaarloozing van de tucht en van de leer afgeweken is, dat zij in eene wereldsche vergadering ontaard is". 4) Zelfs zegt zij „dat zij onder zoo vele duizende lidmaten te Utrecht zelfs geen tien gevonden heeft, die zoo door levendig geloof en goddelijke liefde te zamen hingen (zelfs niet in de private collegiën) dat zij één hart en één ziel hebben kunnen genoemd worden." 5)

De Nederlandsche Kerk is dan ook een verward Babel; men heeft haar willen genezen, en zij heeft niet

1) Verkl. v. d. zuiverheid des geloofs. I dl, bladz. 90, 91.

2) Sanctum Schisma van de Labadie, bladz. 148.

3) idem idem „ 122 vv.

4) Eucleria, bladz. 276.

5) idem „ 124.



gewild, daarom moet men haar verlaten. Jerem. 51 : 9. „Gaaf uit van haar, mijn volk”. Dat nu is het, wat de Labadie aanbeveelt. 1) Dit zeggen verwondert ons niet, omdat zij, volgens hun gevoelen, leeren dat God met Zijn Geest, genade en zegen van deze Kerk geweken is, en niet meer in het midden derzelve woont, wegens het verdragen van degenen, die ergelijk zijn, en Gods Geest heeft het aan de afgescheidenen verzegeld, dat die afscheiding Hem behaagt. Alzoo spreekt Hendrik Schluter in zijne *voorrede* voor de „Kenteekenen der wedergeboorte” bladz. 7, 8. Zelfs beweert hij in diezelfde voorrede van genoemd werk, bladz. 9 en 13;

10. dat de beste leeraars, die ijverig zijn, hebben honden, zwijnen, ja den duivel zelfs in zijne lidmaten tot het H. Avondmaal laten komen.

20. dat haast al wat men dagelijks naar de Kerk ziet gaan en daaruit komen maar doode lichamen zijn, doode menschen, natuurlijke menschen, en dat men aan de beste niet de geringste geestelijke beweging ziet.

30. dat wij niet alleen gansche dorpen, maar ook gansche steden vinden, ten aanzien van welke het betwijfeld moet worden, of daar ook een eenige geloovige woont.

40. dat bijkans al wat wij in onze kerken zien, vreemd van God is, onbesneden, onrein, een gruwel van verwoesting, enz.!!

De Labadisten gaan derhalve uit van het gevoelen, dat de ware zichtbare Kerk moet worden beschouwd als het zienlijk lichaam van Christus; en dat zij moet kunnen genoemd worden, Zijn zichtbaar huis, heiligdom,

---

1) Labadie. Sanct. Schisma, bladz 126, 127.

Zijn zichtbare tempel, en die een lid is van de zichtbare Kerk voor God, die is tevens een lid der onzichtbare Kerk. <sup>1)</sup> Aldus drukt de Labadie zich uit: „allen, die waarlijk leden van de zichtbare Kerk zijn, zijn ook leden van de onzichtbare Kerk en tot het onzichtbaar lichaam van Christus behoorend.” <sup>2)</sup>

Eene zichtbare Kerk moet uit ware geloovigen bestaan, maar daarbij voegen zij, dat het toch kan gebeuren, dat er geveinsden kunnen zijn. Trouwens, dat het kan geschieden, drukt de Labadie uit in deze woorden: „het is niet genoeg, dat in eene zichtbare Kerk eenige ware geloovigen zijn; want een geheel, dat uit eene verzameling van velen bestaat, wordt naar het meeste gedeelte genoemd, al is het overige weinig.” <sup>3)</sup>

Met dit zeggen ontwijken zij de aanmerking, die men er op kan maken, dat n.l. de Kerk toch nog onzuivere bestanddeelen in zich kan insluiten, zoodat zij *niet* uit oprecht geloovige leden kan bestaan, en derhalve niet allen tot het Rijk van Jezus Christus behooren. Dat niet alle leden van hun Kerk wedergeborenen zijn, ontkennen zij niet. Zij zeggen, dat er (gelijk ik even vroeger heb aangehaald) geveinsden, ja tijdgeloovigen in de Kerk kunnen insluipen. Evenwel kunnen en moeten de leeraars hunne leden onderkennen, of zij ware leden zijn, of niet. Dit evenwel kunnen zij niet *absoluut* doen, maar wel langs den weg van eene moreele zekerheid. Dat blijkt uit het antwoord, dat Yvon geeft op de vraag van Brakel. Hij vraagt aan Yvon :

---

1) Yvon. „Leer v. d. Doop”, bladz. 120, 174.

2) Labadie. „Sanctum Schisma”, bladz. 27.

3) Labadie. „Discernemene d'une veritable Eglise”, bladz. 16.

„òf de leeraars moeten verzekerd en absoluut kunnen verzekerd zijn, dat die, welke zij tot de gemeenschap opnemen en in dezelve laten blijven, waarlijk wedergeborenen zijn?” Op die vraag antwoordt Yvon: „Ons gevoelen hierover is, dat hoewel zij niet kunnen daarvan verzekerd zijn *met eene absolute zekerheid*, zij dat echter kunnen met eene welgegronde *moreele zekerheid*.”<sup>1)</sup> Sterker drukt Mejuffr. A. M. van Schurman zich uit, als zij zegt: „de H. Geest vervreemdt en scheidt de Kerk af van de verdorvene, verkeerde eeuw, van de wereldsche gevoelens en van de eenigheid en gemeenschap met de kwade menschen. De werking van den H. Geest is, dat, gelijk Hij de Kerk vereenigt met allen, die goed zijn, ook dezelve afscheidt van allen, die kwaad zijn. Dat is allermeeft openbaar in dat eenig voorbeeld van de eerste Kerk te Jeruzalem, naar welker voorbeeld de Evangelische Kerk is, zoo wat hare voorgangers als wat haar geheele lichaam betreft; hoezeer er ook onder hare leden geveinsden of tijdgelooigen kunnen zijn. Die eerste Kerk te Jeruzalem werd op eene zeer overvloeiende wijze met den H. Geest (om de spreekwijze van Christus te gebruiken) gedoopt. De leden waren één hart en één ziel, en niemand had iets van dat hij voor zijn eigen hield; terwijl de Heere de geveinsden Ananias en Saffira (Hand. 5) door een voorbeeldigen dood afzonderde. „Heeft Christus, zoo vraagt zij, ooit aan eenig herder bevolen, dat hij meer schapen in zijn schaapskooi zou nemen, als hij òf kennen òf weiden kan. Dat is geen goede herder, wat men toch wel uit de gelijkenis van den Heer kan

---

1) Yvon. Preservatyf tegen de verleiding, bladz. 671.

afleiden." 1) In weerwil dat er toch niet geloovigen onder de wedergeborenen kunnen zijn, zoo blijft toch des ondanks de Kerk, de gemeente des Heeren, een voorbeeld van de christelijke gemeente te Jeruzalem. Dat wil toch de Labadie er mee zeggen, als hij deze woorden schrijft, „door de Genade van God zien wij onder ons zulk eene vereeniging van broeders en zusters in den H. Geest, van één hart en van ééne ziel en van één zin en voornemen, en ééne begeerte hebbende om God te verheerlijken, en die inderdaad branden van eene oprechte liefde tot God en den naaste." 2)

Met het gevoelen der Labadisten ten aanzien van hun kerkbegrip, valt niet saâm, wat Yvon zegt: „Wij gelooven," zóó schrijft hij, „in eene heilige, algemeene Kerk, die is samengesteld uit alle uitverkorenen, die van den aanvang der wereld geweest zijn en tot aan het einde der wereld wezen zullen, die zich in de laatste tijden aan alle kanten zal uitbreiden, en die in den tegenwoordigen tijd is bestaande uit alle ware geloovigen, die in Christus Jezus onzen Heer gelooven met een levendig geloof, Hem liefhebben met een hartgrondige liefde en met Hem vereenigd zijn als de leden van een levendig lichaam met het Hoofd. Wij gelooven, dat de leden dezer Kerk overal zijn, waar God Zijne uitverkorenen heeft, in het Oosten of Westen, in het Zuiden of Noorden, hetzij dat zij genoemd worden Grieken, Moscoviten of Latijnen, Gereformeerden en Protestanten, Bisschoppelijken en Presbyterianen, Independente of dat ze andere namen nemen, of ontvan-

1) Eucleria. I dl, bladz. 195—198; 205.

2) Veritas sui Vindex, bladz. 89, 90.

gen; wij houden, dat die deze algemeene Kerk uitmaken;

vervolgens zegt hij: het is deze Kerk, buiten welke geene zaligheid is, welker leer de wezenlijke leer is van Christus, van welke men nooit moet scheiden en waarvan de uitverkorenen, eens daarmede vereenigd, eigenlijk en in den grond nimmermeer scheiden. Dit is, hetgeen wij aangaande de heilige algemeene Kerk met alle de ware gereformeerden gelooven. En door deze belijdenis is het, dat wij zoo verscheiden zijn van de Donatisten over de natuur der Kerk, dat, die ons met hen vergelijken, òf hunne en onze leer niet kennen, òf niet ter goeder trouw handelen" <sup>1)</sup>

Intusschen zegt du Lignon met het oog op zijne Kerkstichting, dat het wezen der ware Kerk daarin bestaat, dat de Geest van den Heer daarin regeere, besture, heersche, met uitsluiting van den wereldschen geest" <sup>2)</sup> Yvon drukt het nog sterker uit, als hij zegt, (waarop ik reeds vroeger heb gewezen) „het is derhalve de roeping van de herders en van de leden der Kerk, dat ze levendig overtuigd zijn, dat de personen, die leden van de Kerk worden, der wereld, zichzelf, en het vleesch gestorven zijn, dat hun hart los is van de aarde enz." <sup>3)</sup>

Ofschoon de Labadisten dit leerden omtrent hunne leden en herders, wat het kennen van hunne leden betreft, zoo wordt echter van elk, die tot de Labadistische Kerk toetreedt en in haar schoot wordt opgenomen,

---

1) Yvon. „Het heilige voor de heiligen”, bladz. 724.

2) Du Lignon. Catechismus, bladz. 463.

3) Yvon. Onderrichting, bladz. 1 vv.

vereischt *boetvaardigheid*. Moeten zij een tijd van *beproeving* doorstaan, welke soms jaren kan duren, vóórdát zij als lid werden aangenomen in het huis te Wieuwerd, zij zelve moeten vooral het stuk der *boetvaardigheid* kennen. De *innerlijke boetvaardigheid* en de daarmede gepaard gaande *armoede* van geest, moet aan elk lid der Labadistische Kerk eigen zijn, om een Christen te wezen. Ik spreek hier van de stichting te Wieuwerd, doch het betreft ook evenzeer, daar, waar de Labadisten als een huisgemeente te zaâm in één huis wonen. Het is echter te Wieuwerd, waar vooral deze beloften moesten worden gedaan, en daarnaar gehandeld:

10. *Votum laboris*; 20. *Votum paupertatis*; 30. *Votum castitatis*; 40. *Votum obedientiae*; de belofte van te werken, de belofte van armoede; de belofte van kuisheid, de belofte van gehoorzaamheid. <sup>1)</sup>

Wat hebben wij onder dat *votum paupertatis* te verstaan, volgens het labadistisch gevoelen? Dit gaat vooraf, dat bij hen gelijk wij zien zullen, *boetvaardigheid* en *armoede* zeer nauw te zamen hangen.

De innerlijke boetvaardigheid onderstelt de dooding van het vleesch en gaat vóór de verzoening, heeft plaats nà de zelfkennis, en verlaat den mensch niet eer, dan als hij zich aan Jezus heeft overgegeven, en daardoor in de gemeenschap van God en van Christus gekomen, verlost is van de macht en de heerschappij der zonde. Die boetvaardigheid alzoo tot de ziel doorgedrongen, geeft aan den ouden mensch den doodelijken slag, ter-

---

1) P. Dittelbach, voorheen Predikant te Neudorp, in Oost-Friesland, „Verval en Val der Labadisten” enz., blad. 46.

wijl de ziel den daardoor ontvangen indruk, om steeds het zondig leven te verzwakken, volgt. In dezen staat wordt de ziel, door God met Christus vereenigd, vertroost, en is de wonde, door de boetvaardigheid veroorzaakt, gesloten. Met die boetvaardigheid moet een afgezonderd leven gepaard gaan. Van het afgezonderd leven heeft Jezus zelf een voorbeeld gegeven, vóór dat Hij in het openbaar optrad. Een boetvaardig, afgezonderd leven kenmerkt zich door zelfverloochening, door dooding der eigenliefde, dat is dus *sterven aan eigen geest*, en deze moet zich openbaren in *de armoede van geest*. Al bezit men nog zoo vele goederen, zoo moet men die beschouwen, alsof men ze niet bezit. Daarin moet men evenzeer den wil van God gehoorzaam zijn. „Ieder geloovige in het bijzonder, overmits hij zich als een lid van het lichaam van Jezus Christus moet aanmerken, moet gereed zijn, om de goederen, die God hem gegeven heeft, tot dat lichaam en tot Zijne leden, volgens de noodzakelijkheid, die zij zouden mogen hebben, aan te wenden” 1) Brakel had geschreven, „dat men alle zijne goederen aan de voeten van Yvon nederlegt en aan hem overgeeft, is mede openbaar”. Hierop zegt Yvon. „Zij doen het uit vrijwilligheid, maar niet aan *zijne* voeten leggende, ook anderen zijn met het ontvangen belast, hoezeer hij laat voorafgegaan, hij (Brakel) zou moeten zeggen, dat deze gemeente de gemeente van Jeruzalem navolgt”. 2)

Van die boetvaardigheid en armoede van geest moest men *vooral* in het openbaar bewijzen geven, welke

---

1) Verkl. des Geloofs, m. a. w., bladz. 96, I dl.

2) Yvon. W. Brakels onbill. en verk. handeling geopenb., blz. 60.

getuigen van de dooding van het vleesch, ja die dezelve bevorderlijk zijn. Zoo verhaalt ons Dittelbach, „dat alle die veranderingen en vernederingen, welke die stand des levens met zich draagt, schenen mij maar als niet: de waschtob, bij hen het graf der hoovaardij genoemd, was mij als een gemakkelijke oefening; hoewel mij een van hunne broeders, die er al een langen tijd geweest was, klaagde, dat hem niets meer tegenstond. Het ging mij evenwel aan het hart, wanneer ik een heer, die weleer in groote bedieningen geweest was, en sedert zijn vertrek van haar weder in staat geraakt is, met zijne grijze haren daar zag staan, en den tijd onnuttig doorbrengen; want wat hebben ze er van, als dat ze misschien meenen, dat dit waschbad zeer helpt tot de wedergeboorte, die ze zeggen maar alleen door deze *Mortificatiën* in het oog te hebben. Voor mij, ik heb niet gevoeld, dat deze Wieuwerderdeugden mij 't minste tot mijnen inwendigen stand hebben toegebracht.”<sup>2)</sup> enz.

Hieruit blijkt, dat men tevens proeven van gehoorzaamheid gaf, en dat die poenitentien zeer geschikt waren om de zelfvernedering te bevorderen. Zoo verhaalt Dittelbach, dat de Labadie ook een neuswijze eens aardig gevangen had, welke meende, dat veel verstand had om boomen te planten: men deed hem de welgeplante boomen weder uittrekken, en, hoewel hij geweldig tegenhaperde, in wanorde zetten, met voorgeven, dat dit de rechte orde was: toen men nu dezen *poenitent* op deze wijze veel moeite gemaakt

---

1) Verval en Val der Labadisten, bladz. 15.

2) Dittelbach is tot die Labadistische vereeniging te Wreumen overgegaan. Zie zijn aangehaald werk, bladz. 14.



en tot gehoorzaamheid gebracht hadden, beval men hem de boomen weder op de eerste wijze te planten" 1).

Ook gebruikte men daar *zoogenaamde mortificatiën* om iemand het huis te doen verlaten. Een jonkman, daar zijnde, was niet sterk van maag. Hij verzocht 's morgens eene dunne boterham te hebben, om nu en dan er iets van te nemen; toen bracht men zoo weinig, dat hij moest klagen, toen bracht men hem weder een dikke boterham, die hij reeds vroeger verzocht had niet te geven. Daaruit kon hij genoeg zien, wat het zeggen wilde. Hij ging elders heen. — Die eigenwillige godsdienst, onder voorgeven van het vleesch te doodden, en het lichaam niet te ontzien; die eigenaardige zelfkwelingen naar eigen bepaling, hun opgelegd van hunne herders, doen duidelijk zien, dat die in huis zijn, onbepaalde gehoorzaamheid aan hen verschuldigd zijn.

Zoo schrijft du Lignon, met het oog op de gehoorzaamheid, door de leden aan hunne herders verschuldigd: „Zij moeten hen van harte gehoorzamen, gelooven, volgen; hunne navolgers zijn, gelijk zij van Jezus Christus zijn, en zich veel vertrouwen op den H. Geest van waarheid, van licht, van zuiverheid, van liefde, van ijver, welke God in hen gesteld heeft, enz.” 2)

De eisch van gehoorzaamheid had wel eens betrekking op kinderachtige dingen. Als bijv. een kind een molentje had, dat wat al te sterk gekleurd was, dan moest die verf er worden afgedaan, opdat het kind niet „*wereldsch*” zou worden. Iemand moest een kastje, dat wat al te opzichtelijk geverfd was, afgeven, opdat

1) Dittelbach, m. a. w., bladz. 16.

2) Du Lignon. Catechismus, 3 dl c. 13.

het *zwart* geverfd werd, omdat hij in zijn kastje be-  
hagen had. Zoo werd het hem een *poenitentie*, en  
was het voor den poenitent een gedurige *mortificatie*.

Iemand had een afkeer van melkspijzen. Dit kwam,  
zoo werd hij onderricht, van den ouden mensch. Nu  
moest hij veel melk drinken, ja zooveel, dat het zijn  
mond uitliep; en dat moest dienen, *om den ouden*  
*ezel wakker te plagen en ten onder brengen*. Zoo  
moest hij ook om dezelfde reden in den tuin gaan, om  
knoflook te eten, zoodat hij de koorts er van kreeg en  
wel omdat hij een afkeer van uien had. Dit moest  
zijn, om zich in te beelden, dat zulke dingen ontstaan  
uit den *waren Geest der boetvaardigheid*; wat een  
blijk is, dat men de onnoozele zielen zocht te misleiden.

Die tot de Kerk van Christus behooren, als ook de  
herders, zijn verplicht toe te zien of zij, die zich bij  
hen voegen, door den Geest der boetvaardigheid zijn  
aangeraakt, en gebeurt het, dat zij niet zóó aangeraakt  
zijn, als noodig is, hen te wijzen op het gewicht er  
van, om wel in te gaan in den Geest, en daarom God  
oprecht om dien Geest te bidden, en alzoo ook dien  
Geest moeten volgen, en dien te leven naar het licht  
en naar de heilige indrukken, die bij den oprecht boet-  
vaardige leeft. Zulk eene boetvaardigheid is voor den  
oprecht boetvaardige een gestadig *martelaarschap*.  
Men moet liever arm en naakt willen blijven, en alles  
laten varen, dan op te houden een discipel van Jezus  
te zijn. Boetvaardig en arm van geest te zijn is eene  
Genade van God, en die het oefent, toont een groot  
Christen te zijn. 1) Derhalve laat het geene zelfliefd

---

1) Vgl. Yvon „l'homme poenitent”, blad. 1 vv.

toe. Yvon noemt zelfs *geestelijke eigenliefde* vleeschelijk en ongeoorloofd, en zegt, „dat hij, die door haar geleid tot wordt met betrekking de zaligheid, haar bestrijden, vervolgen, veroordeelen, en niet sparen moet.”<sup>1)</sup> Immers zoo één heeft de verheerlijking van God in alles niet op het oog.

Is het gevoelen der Labadisten, dat met de armoede van geest het alles verlaten voor Jezus moet vereenigd gaan, dat is ook duidelijk te zien in hunne vereeniging zelve en is slechts eene navolging van de eerste gemeente te Jeruzalem, gelijk ik reeds heb medegedeeld.

Ook de scheiding, welke bij hen gezien wordt, vindt zijn grond, volgens hunne leer, in de scheiding, welke God zelf tusschen godvruchtigen en wereldlingen, tusschen wedergeborenen en niet wedergeborenen gemaakt heeft; bijzonder ook te zien in de eerste christelijke gemeente op het Pinksterfeest. Doch wat we bij hen opmerken is, dat die scheiding aanleiding geeft om de vrijheid te nemen, zich van de bestaande Kerk af te scheiden, en zelf eene Kerk naast de Kerk te doen verrijzen.

Dat gevoelen schijnt bij de Labadie reeds aanwezig geweest te zijn; vóór dat hij daaraan uitvoering gaf, toen hij n.l. in ons vaderland was. Dit blijkt uit hetgeen hij zelf gesproken heeft, toen hij van Genève ging, tot iemand, wat dan ook de reden is, waarom hij van daar naar Nederland kwam, „nu ga ik naar een vrij land, daar mag men vrij zijn gevoelen spreken; ik meen dan nu ook in het toekomstige te zeggen, hetgeen ik op het hart heb.” Dat blijkt

---

1) Yvon „l'homme pecheur”, bladz. 343.

ook door de uitkomst, dat hij dat al moet in den zin gehad hebben; want zoodra was hij niet hiergekomen, of hij begon te Utrecht ten eerste zijne reformatie in reformatie te prediken 1). Het gevolg daarvan zien wij, nadat de Labadie en Yvon uit hunne bediening waren ontzet. Toen openbaarde zich terstond de geest der afscheiding. De bestaande Kerk was niet goed, men kon en mocht niet langer blijven in eene Kerk, die zoodanig was geworden, dat Jezus daar als Koning der Kerk niet heerschte. „Zich scheiden van eene vergadering, waar Jezus niet metterdaad voor Koning wordt erkend, zal nooit kwaad doen aan een waar Christen, inzonderheid zoo hij dit alleen doet om zich te vereenigen met eene andere vergadering, alwaar Hij in waarheid heerscht. Wij houden staande, dat de vergaderingen, waar de *wereld* onvergelykelyk machtiger is, als hetgeen daar van God en Jezus Christus is, *niet waardig zijn*, om eigenlijk te spreken, den naam van Gods Kerk te dragen, schoon een gedeelte van Zijn Kerk, waarmede wij ook van ganscher harte vereenigd blijven, daar onder mocht zijn.” 2)

Yvon stelde Voetius voor, „men zou alle de onherborenen, wereldschen onheiligen (die men daarvoor erkent), buiten werpen en houden, en die alleen erkennen, in welke men Gods Genade en Geest zag.” 3) Om aanhang te maken, gaan eenigen van hen in de alge-

1) Vgl. Schuit-praatje gehouden tusschen een Hagenaar, een Middelburger, een Haarlemmer en een Utrechts-man, varende van den Haag naar Leiden. Middelburg 1668, bladz. 5.

2) Yvon. W. Brakels Onb. en verk. handel. enz., bladz. 21, 22, 55, 56.

3) Koelman. Historisch Verhaal, m. a. w., bladz. 187.

meene vergadering (Kerk), en zeggen, dat zij mede gereformeerd zijn, gaan daar naarstig ter kerk, doch gevoelen zij zich verplicht door de waarheid tegen dezelve te getuigen, dan doen zij het. Zij verheffen hunne Kerk, en prijzen dezelve aan. Op de vraag van Brakel, „zullen wij er uitloopen?” „Neen. Dat is dwaasheid;” antwoordt Yvon, „dat is wel meesterachtig gesproken, en voor *dwazen* uitmaken allen, die 't gestadig daarvoor gehouden hebben, dat er nooit geen recht grondige reformatie in de Kerk zal geschieden, wanneer dezelve tot zulk een ellendigen staat gekomen is, als men ze tegenwoordig ziet, dan door den weg van afscheiding.” 1)

De bestaande Kerk is derhalve niet goed, uit welke men moet gaan. Naar dezen maatstaf handelden de herders der Labadistische Kerk. Om geestverwanten te werven, gingen zendelingen hier en daar in ons vaderland, om in het belang der nieuwe Kerk te werken. Toen Bardewisch, een koopman, eene vergadering te Amsterdam oprichtte; eveneens D. Herder (pred te Bleiswijk) te Rotterdam, die aldaar door  $\pm$  20 lidmaten tot hun leeraar gekozen werd, 2) zoo was dat de Labadie niet naar den zin, want, zoo schrijft Dittelbach, „hij (Labadie) belastte eens aan een juffrouw, die naar Holland ging, Mons. BARDEWISCH uit zijn naam te zeggen, *dat wanneer de Heere door Zijne oordeelen zou komen om den aardbodem te zuiveren, dat hij dan die synagoge*

---

1) Yvon. W. Brakels onbill en verk. handelingen, bladz. 15.

2) J. Koelman. Hist. Verh. naar de Labadisten, bladz. 72, 73.

*des satans*, zoo noemde hij het gezelschap van dien man, *eerst zou verbreken*.

Bij gelegenheid, dat Dittelbach de gaven van Bardewisch in het spreken erkende in zijn gesprek met VAN DER MOLEN, een leeraar te Wieuwerd; *dat is wel waar*, zeide hij, *maar hem ontbreekt le point d'Esprit*. Hij had wèl het zwaard des Geestes, dat is, veel teksten uit de Schrift, welke hij aanhaalde en bijbracht, maar de punt was er af." 1)

Ook buiten ons vaderland breidden zij hunne kerk uit.

*Giessendam.*

K. E. VAN GRIETHUYSEN.

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) Dittelbach. *Verval en Val*, enz. m. a. w. bladz. 70, 71.

## BOEKBEOORDEELING.

---

Dr. S. R. HERMANIDES, *Wetenschap en Zedelijkheid*, Leiden, Donner, 1902, prijs f 0.25.

Dit geschrift van ongeveer 40 bladzijden berust op het volgende schema:

Inleiding: De academie van Dyon heeft op een prijsvraag van 1749: „Le retablissement des sciences et des arts a-t-il contribué à épurer les moeurs?” bekroond het antwoord van Jean Jacques Rousseau, die de vraag ontkennend beantwoord had. En wel op deze gronden: *a* speculatieve gronden: de beoefening der wetenschappen begon uit min edele motieven: astronomie door bijgeloof, welsprekendheid door ijverzucht, geometrie door gierigheid, physica door nieuwsgierigheid, zelfs de moraal door den hoogmoed. Ook de beoefening der kunst berust op de begeerte naar weelde, zoodat handel en geld (voor weelde onmisbaar) de plaats innamen van deugd en zeden. Geld en talent kregen de eerste plaatsen, karakterdeugden de tweede. Op een enkele uitzondering na konden de menschen de wetenschap niet verdragen. Dit blijkt ook, volgens Rousseau, wanneer wij letten *b* op de ervaring der geschiedenis. Israel heeft de wetenschap niet beoefend en was het volk Gods. In Egypte, Hellas en Griekenland is het verval der zeden gekomen na den bloei der wetenschappen, en daarmee de staatkundige ondergang. Daarentegen waren Perzen, Scythen, Germanen en Romeinen sterk en deugdzzaam in hun onbeschaafden tijd. Bij de wilden van Amerika waren vele onzer misdaden onbekend.

Hoe is tegenwoordig de meening op dit punt? Veeleer omgekeerd: Men hoore:

Lefèvre 1902: „L'avenir est à la science.

Renan: La science restera toujours la satisfaction du plus haut desir de notre nature.

Berthelot: la science guide l'humanité.

Opzoomer's woord over scholen en gevangenis en de beroemde „Duitsche schoolmeester van 1870" liggen in dezelfde lijn van gedachten.

Zelfs wordt geleerd dat de zedelijkheid uit de wetenschap is voortgekomen, niet uit den godsdienst. „De cultuur-triade, wetenschap-moraal-godsdienst" is een chronologische imperatief."

Hoe zullen wij moeten oordeelen?

10. Bedenken wij, dat de vraag ontzaglijke kennis vereischt en onwaarneembare factoren bevat. Bovendien: „de wetenschap" van een volk, wat is dat? Evenzoo moet eerst vast staan, wat „zedelijkheid" is. Rousseau nam als type daarvan *dapperheid* en vergat ook, dat post en propter slechts zelden samengaan.

Op blz 10 staan dan ook eenige onmisbare *definities*: wat zedelijkheid is, en wat wetenschap is volgens den schrijver, terwijl dan 6 wegen worden aangewezen om het begeerde antwoord te vinden. Vijf daarvan worden even ingezien, de 6e vluchtig doorloopen. Deze is dat niet alleen op het *algemeen*-wetenschappelijk peil van een volk wordt gelet, maar ook gevraagd in hoeverre *elk der takken* van wetenschap ongunstig of voordeelig voor de christelijke zedeleer moet geacht worden.

20. De criminaal-statistiek in Frankrijk gedurende 1888—1900 wijst op een toename van misdaden en misdadigheid bij de jeugd-Leiders van oproeren enz. waren dikwijls zeer ontwikkelde mannen.

De schrijver schijnt geneigd, een zeer teruggetrokken houding omtrent het nut der wetenschap in 't algemeen voor de zedelijkheid aan te nemen.

30. Het grootste deel wordt besteed aan de beschouwing der afzonderlijke vakken. Achtereenvolgens worden, meest



in voorbeelden, eenige aanwijzingen gegeven voor: natuurkunde (telegraaf, spoor, mechanica in oorlogsmateriaal, fabriekswezen), scheikunde, sterrenkunde, geneeskunde, zoölogie, letterkunde (lectuur, tooneel, onderwijs) rechtsgeleerdheid (diplomatie), staathuishoudkunde, crimineele anthropologie (herediteits-theoriën) waarover breed wordt uitgewijd, theologie, waarbij vooral gelet wordt op de vervorming der theologie tot wetenschap van den godsdienst, wijsbegeerte”.

Ten slotte deze samenvatting: „Wij hebben de dochteren der wetenschap aan de zedelijkheid voorbij laten trekken en nagegaan of er ook schaamte op haar aangezicht was waar te nemen. Wij hebben groote schaamte kunnen constateeren . . . bij sommige twijfelachtig; bij anderen in 't geheel niet; doch er waren er die hare oogen niet dorsten opslaan.

Dit leidt tot de vraag of de wetenschap voor den Christen niet contrabande moet heeten?

Het schijnt dat de H. Schrift inderdaad alles behalve lof voor de wetenschap heeft (vgl. 1 Kor. 1 en 2).

Maar daartegenover staat, dat andere teksten de wetenschap verheerlijken (vgl. Spreuk. 1 en 9) terwijl ook de Heere Jezus nergens eenige minachting voor de wetenschap heeft getoond.

Een en ander leidt tot deze beschouwing; Er is wetenschap en wetenschap. God is het, die talenten geeft en de werken, door de wetenschap onderzocht, zijn door Hem gemaakt. De oorzaak van de verkeerde verschijnselen, die de wetenschapsbeoefening vergezellen, is de boosheid van het menschelijk hart, ligt dus niet in de wetenschap als zoodanig. Maar onmisbaar is het daarom wel, dat de beoefening der wetenschap geschiede onder het licht van Gods Woord.

\* \*

Tot zooverre ons overzicht van den gang dezer redevoering, hetwelk den belangrijkste inhoud laat vermoeden

den. Met klimmende belangstelling las ik voort. Scheen het, na het flink en breed opgezette begin alsof de behandeling oppervlakkig worden zou, weldra veranderde het oordeel. De schrijver is 't niet alleen, maar toont ook bekend te zijn en rekening te houden met den ontzaglijken omvang van het gebied, waarmee het menschelijk weten zich bemoeit. Dat hij daarmede laat uitkomen èn dat ons weten nog maar zeer gering is èn dat de vraag naar de vruchten der wetenschap niet uit de hoogte mag afgewezen worden, is eene herinnering, voor velen niet overbodig. Zijn beslist opkomen voor het recht der wetenschap-beoefening door den Christen en de aanwijzing, dat juist wie met de H. Schrift rekt, alleen den rechten blik kan houden op het geheel der geestelijke werkzaamheden, vormt een uitnemend slot.

Een enkel woord over den onmiskenbaren drang tot weten, die in den mensch gevonden wordt, een klein weinigje sarcasme over die wilden vereering van Rousseau, ware m. i. niet misplaatst geweest. Een uiteenzetting van de eenheid van ons innerlijk leven, zoodat de vraag naar de verhouding van wetenschap en zedelijkheid ook overgebracht wordt buiten het terrein van de bijna niet te constateeren „gevolgen”, had antwoord gegeven op het speculatieve deel van Rousseau's betoog èn meer grond geboden om onzen geest op des schrijvers resultaat te doen rusten.

Maar het is onbillijk, méér te vragen, als zooveel reeds geboden wordt. Daarom houd ik enkele opmerkingen terug, om liever te eindigen met een hartelijke aanbeveling om van deze studie kennis te nemen. De markt is nog niet overvoerd van pleidooien als het onderhavige. Wanneer hun aantal aangegroeid zal zijn, is de vervaardiging van een bredere en diepere encyclopaedische uiteenzetting voorbereid.

Vl.

H. S.

Dr. H. BAVINCK, *Hedendaagsche Moraal*.  
Kok, Kampen, 1902. 75 blz., 60 cent.

Weder een van die niet te lange en toch vrij uitvoerige, glas-heldere en tevens diepgaande studies, van wier samenstelling Dr. Bavinck het geheim schijnt te bezitten. In „Onze Eeuw” verschijnen sommige artikelen, ik denk aan sommige van Mr. van der Vlugt en van Jhr. Smissaert, die even duidelijk en magistraal zijn, Een nauwkeurige kennis, soms getoond, maar allerwege gevoeld in den rustigen, zekeren gang van redeneeren, vereenigd met een treffenden kijk op en een doorzicht in de problemen, waardoor de zaak in het hartepunt wordt aangegrepen, maakt de lezing van hun artikelen tot een genot. Daarbij wijst Dr. Bavinck een zoo zeer begeerd rustpunt aan te midden van den wirwar der meeningen. Hij laat van uit het christelijk beginsel zijn blik gaan over de verschijnselen. De stijl is sober, met een tikje professoralen humor, het onderwerp zeker actueel.

De gang van deze verhandeling is aldus: I. Het probleem. II De gegeven antwoorden. III. Het licht van ons algemeen, ongetwijfeld christelijk geloof over het probleem.

Het in de hedendaagsche moraal gestelde probleem wordt uiteengezet in een bespreking van de „wetten” als machten tegenover ons „ik”.

Reeds 't kind vindt machten tegenover zich, verder treden fatsoen en mode, natuur en aanleg, maar vooral recht en zedelijkheid met haar eischen tegenover ons op.

„Recht, (is) iets onbeschrijfelijk heerlijks, de bewaring en bescherming van ieder schepsel in zijn bestaan en wezen”. (blz 17). Doch de zedewet staat nog hooger. Zij mist ook den uiterlijken dwang, die het recht bezigt. Wat noemen wij zedelijk? 't Woord „zede” — gewoonte misleidt. Hoog zedelijke karakters hebben juist de

gewoonte verbroken, in naam der zedelijkheid de zeden van hun tijd bestraft. Nadere overweging van 't woord „zedelijk” doet in 't oog vallen dat er onderscheid is tusschen zedelijk in algemeenen zin nl. tegenover niet-zedelijk en zedelijk als „zedelijk-goed”.

Tot het gebied van het zedelijke behoort wat vrij door des menschen wil geschiedt, maar wat zedelijk goed is, is een andere vraag. Dat wordt bepaald door de wet. De Heidelbergse Catechismus noemt „goed” wat — *uit geloof* — naar Gods wet en Hem tot eer geschiedt. Op het *beginsel*, den *regel*, het *doel* komt het aan. De zedeleer handelt over deugd, wet, zedelijke goederen.

Maar nu is tegenwoordig vooral de vraag: Wie bepaalt wat goed is? Wat is het goede, waarin is het gegrond?

Op blz. 25 worden de antwoorden op de vraag voor 't voetlicht gebracht.

Vóór de 18<sup>de</sup> eeuw antwoordde zoowel Jood als Christen, Heiden als Mohammedaan: God bepaalt wat de mensch moet doen of laten.

Maar langzamerhand laat zich de theorie der onafhankelijke moraal hooren. Kant heeft haar tot ontwikkeling gebracht en zijn blijde overtuiging uitgesproken, dat hoewel God en alle eeuwige dingen onkenbaar waren voor het menschelijk verstand, het geweten een overbiddelijk „gij zult” deed hooren. Dit is de categorische imperatief van Kant, hoeksteen van zijn strenge moraal-gebouw, frisch opgetrokken in de slappe en ontzenuwde 18<sup>de</sup> eeuw. De waarde van een mensch ligt volgens Kant alleen in zijn goeden wil.

Maar niet alleen, dat deze moraal wanhopig is voor een zondaar en een vijand van „genade”, doch ook miskent zij, dat liefde en spontaneïteit de bewegende kracht bij iets „goeds” moet zijn en bovendien, dat er iets anders gevraagd wordt dan alleen subjectief willen, zal een handeling *goed* zijn, nl. een objectief goed doel.

Kant's moraal geeft echter voor onzen tijd volstrekt

niet meer het antwoord, omdat zijn hoeksteen aan de der 19<sup>de</sup> eeuw volstrekt niet meer onwrikbaar vast toescheen. Het „geweten” is voor velen tegenwoordig geen zelfstandige grootheid meer, waar immers de mensch in zijn geheel en deelen produkt heet van zijn maatschappij en geslacht, terwijl ook wat „goed” is niet bepaald wordt door de beweegreden maar door de vrucht der handeling.

Hiermede is het antwoord door de revolutionistische moraal geboden, aangegeven. De kritiek van Bavinck hierop is kort maar zakelijk. Tegenover Kant's formalisme heeft de evolutionistische moraal haar recht, maar zij zelve houdt geen enkel zedelijk vaststaand gebod noch eenigen vasten maatstaf over. Een voordeelige leugen, een misdadig met rijke vrucht voor de menschheid — blijft toch immers goddeloos. Bavinck geeft het voorbeeld van Kajaphas' woord over Christus' dood. Zou het stilzwijgen der groote pers en mogendheden over den koningsmoord in Servië niet een bevestiging mogen heeten van het doorwerken dier evolutionistische moraal in onze beschaving? Een beschimmeld utilitarianisme wordt weer als smakelijk gerecht opgekookt, maar het bederf zit erin.

Sommige theoretici kwamen dan ook tot een ander antwoord: de ontkenning der moraal.

Daarop laat Bavinck volgen de prachtige teekening van de tweeërlei strooming in het geestesleven van tegenwoordig: aan de eene zijde het ascetisme (Tolstoï), aan de andere zijde de theorie van den mensch als kracht en wil (Nietzsche), beide ontstaan door het gevoel van de wanverhouding tusschen behoefte en bevrediging in onzen tijd.

Tal van korte, kernachtige zinnen en teekenende citaten maken dit gedeelte tot het beste uit het geheele boek; levendig, aangrijpend, er zit iets geweldigs in — gelijk het beschreven anti christendom huiveringwekkend geweldig is. De doorwerking dier ideeën, die allen band

den mensch onwaardig noemen, hem oproepen om zich zelf te durven zijn, in hoogmoed en onverantwoorde hartstochtelijkheid te leven, wordt in politiek en zede, in litteratuur en tooneel bemerkd. Het laatste antwoord op de vraag naar de zedelijke autoriteit is: Er is geen autoriteit boven mij.

Het laatste deel begint met de erkenning, dat de nieuwste moraal een protest brengt tegen de zelfvoldaanheid der vorige eeuw. De „goden dezer eeuw” van Da Costa worden door hun kinderen bespot en gehoond. De eenvormigheid en middelmatigheid werd ondraaglijk. De protesten komen van allen kant. Bilderdijk, Da Costa enz., Carlyle en Kierkegaard, heel de aesthetische school verheffen zich tegenover het „gematigd-goede”. „De Revolutie . . . . trad de autoriteit met voeten en bracht de majoriteit ten troon.”

Maar daarna wijst hij aan, dat de kunst, hoezeer haar een zelfstandig gebied toekomt, te ver is gegaan in haar eisch. Schoon, waar en goed, hebben hun eenheid in God. Ook is er geen absolute vrijheid, zelfs, niet voor 't grootste genie. De onderwerping aan de natuurwetten geldt voor ieder mensch. En ook de zedewet staat heerlijk en hoog boven elk onzer.

„Goed” is niet iets relatiefs, wanneer wij het woord in zijn eigenlijken zin op zedelijk gebied bezigen. Er is geen moraal zonder metaphysica.

Kant's imperatief vertegenwoordigt een feit in ons geestelijk bestaan, en het kan niet ontkend worden, dat er schuldgevoel, berouw, wanhoop, vrees enz. bestaat.

Doch de zedewet, die zich aldus laat gelden, kan niet door den mensch zelf gesteld zijn. Hij zou veeleer willen, dat zij er niet was. De z.g.n. emancipatie op zedelijk terrein leidt tot zwaarder dienstbaarheid. Onbegrijpelijk en ondraaglijk is de tyrannie des menschen, waar Gods autoriteit niet erkend wordt.

Alzoo heeft zich de schrijver den weg gebaand om

te eindigen met een verheerlijking van de wet Gods als openbaring van Zijn wil, handhavende het verband tusschen moraal en religie, en ten slotte wijzende op het Evangelie van Jezus Christus, waarin naast en na de wet, die veroordeelt en den mensch ter neder werpt, ook genade, ontferming, leiding, kracht geboden wordt.

\* \*

Ter aankondiging behoeft bij dit overzicht van den inhoud weinig gevoegd te worden.

Het is een voorlezing die wij in handen wenschen van alle studenten en onderwijzers, en allen die eenigszins in aanraking komen met de nieuwe litteratuur en zich rekenschap willen geven zoowel van hare bekoring als van hetgeen ons daarin telkens ellendig maakt of wrevel opwekt.

De samenhang van goed, waar en schoon heb ik steeds even duidelijk gevoeld als het tot ons welbehagen spreekt, dat hemel en aarde bij elkander zijn geschapen. Daar is, nu zoo veel los van elkander wordt gelegd, een innige behoefte om het geheel en het harmonische der wereld in en om ons te zien.

Dat er verder, ook onmiddellijk samenhangend met meer dan een gedachte in deze rede, nog gewichtige verschijnselen der hedendaagsche moraal onbesproken gebleven zijn, is geen gebrek maar veeleer overeenkomstig den regel: in de beperking verraadt zich de meesterhand. Moge een, misschien minder voor 't groote publiek belangrijk, maar even gewichtig onderwerp, zooals de empirische methode in de ethiek, waarop bl. 70 schijnt te wijzen, ook door Bavinck's geest en pen behandeld worden. Want daar ligt de wetenschappelijke scheur in de hedendaagsche beschouwing en dus, hoezeer ook de aesthetische moraal haar kracht doe gevoelen op de breede kringen der samenleving, *het* groote gevaar; gnosis en agnosticisme zijn meer te samen gezien.

VI.

H. S.

*Het Nieuwe Testament*, door in den tekst ingelaschte ophelderingen voor de Gemeente duidelijker gemaakt, door JOHS. KRULL, Em.-predt. Uitgave: Drukkerij „Vada” te Wagnen. (Prijs ± f 2,50).

Van bovenstaand werk ontvingen wij de 1° afl. ter recensie. 1) Het doel van den Schrijver, Johs. Krull, Em.-predikant te 's Gravenhage, is om het Bijbel-lezen in het huisgezin aan te moedigen en vruchtbaar te maken. Meermalen ontmoette Ds. Krull in den loop zijner Evangelie-bediening in dit opzicht allerlei bezwaren. Aandringende op getrouw Bijbel-lezen bracht men hier tegen in, dat men vele gedeelten van de H. Schrift slecht verstond. Ofschoon de Schrijver nu het lezen van Dagboeken niet onvoorwaardelijk afkeurt, meende hij toch, dat deze de H. Schrift niet op zij moeten dringen. Daartoe besloot hij tot eene uitgave van het Nieuwe Testament, met in den tekst ingelaschte ophelderingen, opdat alzoo dit gedeelte der H. Schrift voor de Gemeente duidelijker mocht worden en men van het Dagboek weer naar de Schrift zelf mocht worden teruggeloid. Wij kunnen de *bedoeling* van den Schrijver van harte toejuichen en zijn het ook geheel met hem eens, dat een Dagboek, hoe uitnemend het ook moge zijn, de H. Schrift niet mag *vervangen*. En elke poging, om het gebruik van Gods Woord te doen toenemen en vruchtbaar te maken voor het Christelijk huisgezin, zal dan ook door ieder weldenkende moeten gewaardeerd worden. Doch dat de H. Schrift vaak niet genoegzaam wordt verstaan, ligt o. i. ook juist hieraan, dat men niet geregeld gebruik maakt van den Bijbel als huisboek,

1) Sinds we dit schreven verscheen het werk in zijn geheel. Natuurlijk bepaalt deze recensie zich tot de 1° afl., doch de hier voorkomende opmerkingen zijn, waar het vorm en wijze van uitgaaf betreft, ook voor het geheel geldend.



ja niet zelden het lezen in het huisgezin zeer *ongeregeld* doet of geheel *nalaat*. De klacht „wij hebben er zoo weinig aan; wij verstaan van sommige gedeelten beslist niets”, zal veel meer voorkomen bij hen, die het Bijbel-lezen in het huisgezin veelal nalaten, dan bij degenen, die dit geregeld en getrouw doen. Wij willen daarmee niet beweren, dat Gods Woord geen ophelderingen en verklaringen eischt, maar dat klachten, als bovengenoemd het minst worden aangetroffen bij hen, die met hun gezin dagelijks de H. Schrift lezen. Of nu de geachte Schrijver de *juiste* weg heeft ingeslagen, om dan toch de geopperde bezwaren ten opzichte van het Bijbel-lezen uit den weg te ruimen, durven wij niet onvoorwaardelijk zeggen.

Ons hoofdbezwaar tegen deze wijze van uitgave is, gelijk wij ook elders opmerkten (in de „Geref. Kerk”), dat de lezers zòd o. i. den eigenlijken tekst meer en meer zullen verliezen. Met den eigenlijken tekst bedoelen wij natuurlijk niet den Griekschen tekst, maar den Nederlandschen tekst van het N. Testament, volgens de uitgave der Staten-Generaal, aan welken tekst ook Ds. Krull zich heeft gehouden. Men moge hier tegen inbrengen: „maar 't is toch te doen, om den zin en de beteekenis bij 't lezen te begrijpen”, doch dat neemt o. i. niet weg, dat men ook, bij eene *verklaring* van het N. Testament, moet zorg dragen, dat de door ons bedoelden tekst in geen geval verward worde met de *in-* en *bijvoegingen*. In deze uitgave van Ds. Krull vindt men het ingelaschte een weinig meer gespatieerd, dan den tekst zelf, doch overigens is er geen scherpe onderscheiding.

Niet altijd zijn echter deze gespatieerde inlasschingen zóó ingevoegd, naar het ons althans voorkomt, dat het de lezing van het geheel overal gemakkelijk maakt. Wij zouden de inlasschingen in drie soorten willen verdeelen, n.l. in: 1°. inlasschingen en bijvoegingen, waardoor de zinnen duidelijker worden, *zonder* dat dit in

het lezen zinstorend en minder vloeiend is; 2°. bijvoegingen, die wèl de beteekenis duidelijker maken, maar toch het lezen *minder vloeiend* maken en 3°. bijvoegingen, om bepaalde woorden of zaken op te helderen, terwijl deze *niet bepaald noodig* waren, om den tekst *te verduidelijken*. Laat ons dit met enkele voorbeelden ophelderen van elke soort. Wij lezen Matth. 9 : 11 en 12 : „En de Farizeërs dat ziende, zeiden tot zijne discipelen: Waarom eet uw Meester met de tollenaars en zondaren? *Indien Hij werkelijk een Profet ware, zou Hij dit niet doen* <sup>1)</sup>. Maar Jezus zulks hoorende, zeide tot hen: Wie gezond zijn hebben den medicijnmeester niet van noode, maar wie ziek zijn. *Ik moet mij dus met deze menschen bemoeien, om hen te genezen.*” In Matth. 11 : 4, 5 en 6 : „En Jezus antwoordde en zeide tot hen: Gaat henen en boodschapt Johannes weder hetgeen gij hoort en ziet *van mijne werkzaamheid*: de blinden worden ziende en de kreupelen wandelen, de melaatschen worden gereinigd en de dooven hooren, de dooden worden opgewekt en *zelfs* den armen wordt het Evangelie verkondigd, *juist zooals de Profet Jezaja de werkzaamheden van den Messias heeft voorgesteld*; en zalig is hij, die aan mij niet zal geërgerd worden, *die geen aanstoot neemt aan hetgeen ik spreek en doe, al strookt dit niet met zijn inzichten en wenschen.*” In Matth. 11 : 28 : „Komt herwaarts tot mij, allen die vermoeid en belast zijt *door het zware juk der menschelijke inzettingen, dat u opgelegd is, maar onbevredigd laat, en ik zal u rust geven, welke gij buiten Mij niet vinden kunt.*”

In deze voorbeelden vinden wij in- of bijvoegingen bij den tekst, die den zin ophelderen of verklaren, maar die toch in het geheel niet zinstorend zijn, zoodat zij

---

1) De door ons gecursiveerde woorden zijn in de aanhalingen steeds de inlasschingen van den Schrijver v. h. N. T.

de lezing in 't minst niet bederven. Wij willen dadelijk opmerken, dat het den Schrijver zeer vaak gelukt is de ophelderingen aldus *in-* of *bij* te voegen. Dit maakt het werk inderdaad! gebruikelijk en verdienstelijk voor het lezen in het huisgezin. Wel is waar bestaat ook bij deze soort inlasschingen het meeste gevaar, om den eigenlijken tekst kwijt te raken.

Een paar voorbeelden van de door ons genoemde 2<sup>e</sup> soort. Matth. 3 : 11 luidt: „Ik doop u wel *slechts* met water tot bekeering, *opdat gij u bekeeren* zoudt, maar die na mij komt, *de Messias*, is sterker, *vermag meer*, dan ik, wiens schoenen ik niet waardig ben hem na te dragen; *het aanbrengen, vastbinden en losmaken was het werk der geringste slaven*; die zal u met den Heiligen Geest en met vuur doopen. *Hij is het, die u met den Heiligen Geest vervullen, of met het vuur van het strafgericht over u komen zal.*”

Stelt men zich nu voor, dat dit vers aldus overluid wordt gelezen, dan zal men aanstonds vatten, dat hier niet alleen te veel tusschenzinnen telkens ingevoegd zijn, die in het lezen hinderlijk zijn, maar dat bovenal de verklaring toegevoegd aan het nadragen der schoenen, minder passend *in den tekst* staat, dewijl de verklaring van den Schrijver hier de rede van Johannes den Dooper onderbreekt. In Matth. 13 : 37, 38: „En hij antwoordende zeide tot hen: Die het goede zaad zaait is de Zoon des menschen; en de akker, *waarop ik het zaad des Woords uitstrooi*, is de wereld; en het goede zaad zijn de kinderen des Koninkrijks, *Jezus' rechte discipelen*, en het onkruid zijn de kinderen des boozen, *de goddeloozen, die uit den duivel zijn en zijn aard bezitten*”. Hier spreekt de Heiland en bij de verklaring van den akker blijft de Schrijver in den 1<sup>en</sup> persoon spreken, maar gaat bij de verklaring van de kinderen des Koninkrijks in den 3<sup>en</sup> persoon over. Dit had toch moeten zijn: „Mijn rechte discipelen”.

In Matth. 21 : 12: „En Jezus ging in den tempel Gods en dreef uit allen, die *wat men voor den offerdienst noodig had*, verkochten in den Tempel, *in het voorhof der heidenen*, en keerde de tafels der wisselaars, *die het gewone geld van de feestvierenden inwisselden tegen den halven sikkels, die als Tempelschatting betaald moest worden*, om, en de zitstoelen dergenen, die de duiven, *voor sommige reinigingsoffers gebruikelijk*, verkochten”. Ook hier maken de vele verklarende tusschenzinnen het vloeiend lezen lastig, terwijl ook o. i. de verklaring omtrent de wisselaars geen bepaald vereischte was en althans niet in den tekst hadden moeten staan. In Matth. 24 : 44 en 45 wordt Jezus' eigen rede weer onderbroken door een paar opmerkingen van den Schrijver, niet zooals elders, alsof Jezus zoo sprak, en waardoor de zin doorloopt, maar als *ingevoegde* verklaring, die niet tot Jezus' rede behoort.

En nu nog enkele voorbeelden van de 3<sup>e</sup> soort inlasmelingen. Deze, ofschoon niet bepaald noodig, dienen toch om woorden of zaken toe te lichten. Bijv. Matth. 4 : 1 wordt in twee tusschenzinnen eene verklaring gegeven van de woestijn, waarheen Jezus werd weggeleid. Vooreerst maakt dit het vers ongemakkelijk lang en ten tweeden is het voor den Bijbellezer niet bepaald noodig, deze opheldering te ontvangen, om de beteekenis van het gelezene te kunnen verstaan. Een dergelijke toevoeging vinden wij Matth. 4 : 22, waar eene toelichting wordt gegeven omtrent de Joodsche Synagogen en het lezen op den Sabbat. Zoo ook Matth. 9 : 9 eene verklaring van het tolhuis. Ook Matth. 12 : 43 eene opheldering omtrent de dorre plaatsen, waarheen de uitgedreven booze geesten zich begeven. Ook Matth. 13 : 15 betreffende de steenachtige aarde en Matth. 15 : 2 omtrent het niet gebruiken van messen en vorken door de Joden.

Al deze voorbeelden van de 3<sup>e</sup> soort, die evenals de beide andere, met meerdere zouden kunnen aangevuld worden, bevatten ophelderingen, die niet strikt noodig zijn, om het gelezene begrijpelijk te maken. Had de Schrijver deze *toch* willen geven, dan hadden ze o. i. met een kleine letter, als kantteekening op den rand, een plaats kunnen krijgen en liever niet in den tekst moeten gevoegd zijn. Ook ware het o. i. met het oog op het huiselijk gebruik gewenschter geweest, dat alléén ophelderingen van de 1<sup>e</sup> soort *in* den tekst waren ingelascht. Deze *toch*, wij wezen er reeds op, maken geen stoornis in de lezing, noch in het verband en helderen den zin op. Dan zouden de inlasschingen van de 2<sup>e</sup> soort o. i. gevoegelijk met een kleine letter tusschen de verzen kunnen gevoegd zijn. Deze *toch* dienen meer, om de beteekenis te verklaren en maken door de menigvuldige zinnen tusschen komma's de lezing niet altijd gemakkelijk. Hierbij zouden we dan ook die nieuwe ophelderende zinnen willen gevoegd hebben, die de een of andere verklaring geven, als bijv. in de bergrede van de enge poort. Bij het lezen in het gezin hadden dan de niet bepaald noodige ophelderingen, op den rand, kunnen overgeslagen worden, de ophelderingen tusschen de verzen er bij gelezen kunnen worden, terwijl de inlasschingen van zelf zonder stoornis mede gelezen werden.

Zoo zou, dunkt mij, het werk voor huiselijk gebruik geschikter nog geweest zijn. Ik begrijp echter ook, dat de geachte Schrijver moeilijk aan ieders wensch en meening kon voldoen en dat bovendien juist met het oog op de *wijze* van bewerking van een dergelijke verklaring van het N. Testament allerlei bezwaren aan de orde komen. Dat al die bezwaren niet konden overwonnen worden ligt voorts in den aard der zaak, al hadden sommige o. i. nog kunnen weggenomen zijn.

Het komt ons bovendien voor, dat er soms wat al

te veel ophelderingen worden gegeven. Voor den lezer is dat wel gemakkelijk, maar toch is dat niet zelden een belemmering voor het goed vloeiende der zinnen. Nochtans moeten wij herhalen, dat zeer vele inlasmelingen juist gekozen en geplaatst zijn, waardoor het werk, indien men het in *dezen* vorm wil geven, aan belangrijkheid wint.

Wij hopen daarom ook, dat Schrijver en Uitgever mogen ondervinden, dat hun arbeid en doel op prijs wordt gesteld en waardeering vindt. De Schrijver heeft een „beknopt hulpmiddel” willen geven tot recht verstand van het N. Testament. Welnu als zoodanig zal men het zeker ook in het huisgezin met vrucht kunnen gebruiken.

Het werk is, gelijk de Schrijver zelf opmerkt in de voorrede, niet bepaald wetenschappelijk, toch zal ieder, die deze beknopte ophelderende verklaring gebruikt, bemerken dat er degelijke studie aan ten grondslag ligt en veel arbeid aan besteed is. Behoudens soortgelijke opmerkingen, als wij enkele meedeelden, kan het werk, zoo het met oordeel wordt gebruikt, bij 't lezen van het N. T. veel nut doen.

Bovendien zullen zeker allerlei vereenigingen, waar men gewoon is de H. Schrift te lezen, alsook Chr.-Onderwijzers, Zondagschool-Onderwijzers, Godsdienst-Onderwijzers en Predikanten, voor huiselijk gebruik, zich van dit „beknopt hulpmiddel” geschikt kunnen bedienen. Zoo kome deze arbeid van Ds. Krull nog velen ten goede en werpe een rijken zegen af!

*Workum.*

JAC. ERINGA.

---

ENKA, *Langs verschillende wegen*, Nijkerk,  
G. F. Callenbach. Prijs f 2.50, geb. f 2.90.

We hebben dit boek van Enka met klimmende belangstelling gelezen en vonden het een schoon boek.

De schrijfster zegt, dat zij wilde geven „een stuk vrouwenleven”, en inderdaad, dit is haar volkomen gelukt. Het schetsmatige en gemanieerde, waardoor haar „*Vereenigd*” zoo weinig aantrok, afgezien nog van de bedenkingen, die daartegen uit Christelijk oogpunt door een vorig recensent in dit tijdschrift terecht zijn gemaakt, wordt hier zoo goed als geheel gemist. Men ontvangt hier de rijpe vrucht van een ongetwijfeld meer dan gewoon talent onder onze Christelijke schrijvers. Het boek trekt aan door zijn eerlijkheid, oprechtheid en gezond realisme. En juist daardoor is ook het Christendom in dit boek, naar het mij voorkomt, van een beter, natuurlijker gehalte dan dat in „*Vereenigd*.”

Wij willen hiermede niet zeggen, dat wij in dit boek, als produkt van Christelijke literatuur beschouwd, niets missen. Er is b. v. een poging gewaagd om duidelijk te maken, dat er verschil is tusschen de zelfopoffering, die men ook bij de heidensche extase vindt, en het zichzelf geven van den Christen uit kracht van het geloof. Hiermede is de schrijfster ongetwijfeld op den goeden weg. Want hier ligt inderdaad *het* belangrijke probleem van het verschil tusschen heidensch en Christelijk zedelijk leven. Doch tot veel meer dan een aanwijzing van een verschil komt het niet. Dit ligt m. i. hieraan, dat de *verlossing* van de macht der zonde hier meer op den voorgrond staat dan de *verzoening*. Wie, moede door eigen werk, „door telkens weer teruggliddend menschengrabbel” (bl. 292), rust door het geloof in het volkomene werk van Christus, die vindt ook daarin de kracht tot dat rustige „zichzelf geven”, dat niet meer is een „werken om den hemel daarmede te verdienen”, of om zichzelf te verlossen, maar de spontane vrucht eener levende, levensvolle en levensblijde dankbaarheid. Het *volkomene* werk van Christus treedt bij onze hedendaagsche orthodoxe Christenen te

veel op den achtergrond. En toch is het juist dit „volkomene”, waaraan de Deborah's, die het ideaal hoog houden, behoefte hebben. Zij kunnen alleen rusten in dat: „Met ééne offerande heeft Hij in eeuwigheid volmaakt degenen, die geheiligd worden” (Hebr. 10:14). De *heiligmaking* blijft steeds zeer onvolkomen, ook bij de uitnemendste Christenen, en hoe uitnemender zij zijn, hoe meer zij die onvolkomenheid gevoelen, doch de *rechtvaardigmaking* is volkomen reeds hier op aarde.

Bijzonder schoon is Deborah, de heldin van dit boek, geteekend. Deze figuur is verreweg het best geslaagd. Krachtig en frisch, vol van leven, staat zij voor u en ge ziet haar in die schoone, donkere oogen, vol zielsbeweging, die Gerard niet vergeten kon. Ge kunt niet nalaten haar strijd mee te strijden en daardoor grijpt het eind u te meer aan, al hadden wij dit einde dan ook, zooals we aangaven, duidelijker, beslistergewild. In elk geval is de zielestrijd zelf in Deborah treffend geteekend en zonder eene tendenz te willen, zooals de schrijfster opzettelijk verklaart, is toch deze teekening op zich zelf eene prediking. En zulk eene prediking, dit zijn we met de schrijfster eens, is zeer verre de beste. Gerard Verduren is daarnaast ook goed getypeerd, zij het ook wat meer schetsmatig. Minder gelukkig acht ik Nellie, die veel te vaag van omtrek voor ons blijft en bij al haar luchthartigheid toch zoo verslagen kan worden door verdriet, dat ook de lezer erdoor in verwarring komt. Ook tante Cola is een dergelijke vage verschijning. Deborah's vader is weer een man van vleesch en bloed, ten voeten uit u voor oogen gesteld. Van Anton Merks heb ik geen krachtige impressie; hij schijnt mij toe van de meer uitgewerkte figuren het minst goed geslaagd te zijn.

Enka's taal is doorgaans goed, plastisch, hier en daar origineel, soms wat gewrongen en stroef, nu en



dan nog een beetje gemanieerd. Het woordje „je” stelt ons gedurig in een zeker vertrouwelĳk rapport met de schrijfster. Dit geeft een zekere losheid aan den stijl. Ik mag dit wel. 't Is een eigenaardigheid van deze schrijfster. Doch soms was het „je” wat te veel en te eentoonig.

Er is in Enka's stijl iets wat men noemt „Nieuwe Gids”-achtigs. Toch niet naar mijn smaak in verkeerden zin. Integendeel. Vaak troffen mij schoone beschrijvingen, vooral wanneer het ongewone blijkbaar zoo ongezocht te voorschĳn kwam en daar stond als een frissche, aardige bloem, tusschen heel gewone, reeds bekende, maar toch ook mooie soorten. Een enkele maal een nieuw woord kan m. i geen kwaad, doch de spaarzaamheid zal hier vooral wel een zeer groote deugd zijn. Vindt men echter een mooi klankwoord als „*knerpend grint*”, dan kan ik begrijpen, dat Enka dat meer dan eens wil gebruiken en ben haar hiervoor dankbaar.

Met verlangen zien wij naar het vervolg van dit boek uit. Moge het met deze schrijfster, die door dit boek in elk opzicht zulk een belangrijke schrede voorwaarts deed, nog steeds gaan „crescendo”, en wat betreft het literarisch-psychologisch, en wat betreft het geestelijk gehalte van haar werk.

R.

P. J. KROMSIGT.

# DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE GELOOFSBELIJDENIS.

---

## HOOFDSTUK II.

### DE BETREKKING DER NEDERLANDSCHE GELOOFSBELIJDENIS TOT EENIGE OUDERE GELOOFSBELIJDENISSEN.

„Niemand is oorspronkelijk dan God alleen”.

Dit woord van mijn grooten leermeester wijlen professor Kuenen geldt ook Guido de Brès. Hij heeft tot het vervaardigen der confessie bronnen gebezigd, van anderer arbeid dankbaar gebruik gemaakt. Vóórdat we de geschiedenis der nederlandsche geloofsbelijdenis in voorwaartsche richting vervolgen, doen we een rugwaartsche beweging. We willen de bronnen van de Brès' arbeid naspeuren. Dit hoofdstuk stelt een onderzoek in naar de betrekking der nederlandsche geloofsbelijdenis tot eenige oudere geloofsbelijdenissen.

Engeland, Zwitserland en Frankrijk zullen beurtelings onze aandacht vragen.

In onze korte levensschets van Guido de Brès, in den vorigen jaargang van dit tijdschrift opgenomen, waren wij er getuigen van, dat onze hervormer ten jare 1548 uit Bergen in Henegouwen naar Engeland om des geloofs wil vluchtte. Hij toefde er tot 1552. Te Londen heeft hij ongetwijfeld zijn geestverwanten en medebalgingen, Johannes à Lasco, Johannes Utenhove en Petrus

Dathenus ontmoet. „Ook maakte hij er kennis met een geregeld gemeenteleven, een geordend kerkbestuur door à Lasco ingevoerd, en misschien ook met de in 1551 gedrukte londensche belijdenis, *confessio londinensis*”.

Johannes à Lasco (1499—1560) was een aanzienlijk poolsch edelman, van wetenschappelijken aanleg. Hij voltooide zijn voortreffelijke opvoeding door studiereizen, en maakte zodoende met Zwingli te Zürich en met Erasmus te Bazel kennis. Vooral Erasmus won hem voor de kerkhervorming. Levenslang bleven zijn beginselen zwingliaansch-erasmiaansch.

Sedert 1540 zijn vaderland ontvloden, toefde hij menig jaar te Embden, de herberg van Gods verdrukte en verdrevene gemeente, was er sinds 1543 predikant en superintendent, en bevorderde namens de oost-friesche gravin Anna de reformatie in haar vorstendom. Koning Eduard VI van Engeland (1547—1553) riep hem naar Londen; en stelde hem aan tot leeraar en superintendent der gemeente van hervormde vluchtelingen aldaar. Na den dood zijns beschermers moest ook hij Engeland verlaten, werd uit het deensche rijk door onverdraagzaamheid verdreven, maakte zich jegens de oost-friesche kerk andermaal verdienstelijk, en ontsliep 13 Januari 1560 in Polen, toen hij juist begonnen was zijn vaderland ten zegen te zijn.

Te Londen schreef à Lasco een kerkordening, ook een klein onderwijsboekje, later bekend onder den titel: „Eene corte ondersoeckinghe des ghelooves”, ten onzent tot op de dordsche synode in gebruik, en de londensche geloofsbelijdenis van 1551, ten behoeve der vluchtelingengemeente.

We hebben dus nu de vraag te behandelen, of deze

echt nederlandsche belijdenis, die te Londen ontstond terwijl de Brès aldaar verblijf hield, ook kennelijk naar vorm en inhoud invloed geoefend heeft op de eveneens nederlandsche belijdenis, die de Brès tien jaar later in België uitgaf.

De veel te weinig gekende en gewaardeerde voortreffelijke arbeid van een onzer groote tijdgenooten, het werk der jeugd van Dr. A. Kuyper, „De uitgegeven en onuitgegeven werken van Joannis à Lasco, benevens diens leven”, komt ons thans uitnemend te stade <sup>1)</sup>.

De toenmalige leeraar van Beest geeft in eene uitvoerige voorrede (CXXI bladzijden) een volledige opgave der onechte en echte geschriften van à Lasco, benevens hun critische behandeling. Tot de echte, door à Lasco zelve uitgegeven geschriften, wordt ook gerekend de confessie der vreemdelingen-gemeente te Londen van 't jaar 1551. Ze werd het eerst aangehaald door Isaäk le Long in zijn onwaardeerbaar werk <sup>2)</sup>. Dr. Kuyper geeft haar latijnschen en haar nederlandschen tekst, benevens een beknopt overzicht van haar geschiedenis. Deze is als volgt.

Voordat de belijdenis van Guido de Brès kerkelijk gezag bekomen had, werd door de Gereformeerden ten onzent de londensche confessie gebruikt. Want Schoockius

---

1) Joannis à Lasco opera tam edita quam inedita recensuit vitam auctoris enarravit A. Kuyper theol. doct. II Tomi. Amstelodami, Hagae-Comitum 1866. Praefatio, p. LXXIV—LXXXI bevat de geschiedenis, Tom. II, p. 285—339 bevat den tekst, in 't latijn en in 't nederlandsch, der confessio londinensis (a. 1551).

2) Isaäk le Long, Kort historisch verhaal van den eersten oorsprong der Nederlandschen Gereformeerden Kerken onder 't kruys. Amsterdam 1751, blz. 25.

verzekert: „Doch vroeger was de embdensche confessie in gebruik, . . . door den edelen en vromen Johannes Utenhove in het nederlandsch vertaald” 1). Dat hij de confessie de *embdensche* noemt, is bij vergissing in plaats van de londensche confessie geschreven.

Dat die belijdenis bestaan heeft, kon niet betwijfeld worden. Want le Long beschrijft haar eerste en tweede uitgave Doch spaansch en roomsch geweld in de zestiende eeuw woedden zóó vreeselijk tegen dit verboden boekken, dat eeuwen aaneen de londensche belijdenis zoo goed als vergeten was. Eerst in 1843 was professor Vinke te Utrecht zoo gelukkig, in de stadsbibliotheek aldaar een exemplaar te ontdekken 2), hetwelk ten jare 1860 door den groningschen hoogleeraar Hofstede de Groot in 't licht gegeven werd 3). Slechts dit bezwaar bleef, le Long spreekt van een uitgave te Londen in 1551, terwijl het exemplaar van professor Vinke van 1565 dateerde en te Embden gedrukt was. Vandaar dat veel onzekerheid bestaan bleef.

Dr. Kuyper smaakte de voldoening, over deze zaak het volle licht te kunnen doen opgaan. Hij ontdekte in eene bibliotheek te Dublin de eerste authentieke

---

1) M. Schoockius, Liber de bonis vulgo Ecclesiasticis dictis, Groningae 1651, p. 522. „Antea vero in usu erat Confessio Emdana . . . a nobilissimo pientissimoque viro Johanne Utenhovia in belgicum idioma translata”.

2) Professor Vinke beschreef zijn vondst nauwkeurig in het tijdschrift Kerkelijke Raadvrager en Raadgever, jaargang 1843, deel IV, II, blz. 255 v.

3) De eerste geloofsbelijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, opnieuw uitgegeven door P. Hofstede de Groot, Groningen. Scholtens. 1860.

latijnsche uitgave van 1551. In zijn vreugde noemt hij haar terecht „de authentieke en echte editie van de alleroudste confessie der vaderlandsche Kerk, welke [Kerk] hij liefheeft en vereert”. Zij is opgedragen aan koning Eduard VI van Engeland, en gaat vergezeld van een korte liturgie.

De latijnsche uitgave is niet herdrukt. Doch Johannes Utenhove, een edelman van Gent en destijds ouderling der nederlandsche gemeente te Londen, heeft haar nog in 1551 in het nederlandsch overgezet en in druk uitgegeven. Deze vertaling beleefde in 1553 een tweeden, en te Embden in 1565 een derden druk. De titel der eerste hollandsche uitgave van 1551 luidt <sup>1)</sup>:

Een Cort Begryp der leeringhe van de waerachtighe ende eender Ghemeynte Gods ende Christi, ende van 't Gheloue ende belydinghe dewelcke, door de Ghemeynte der Wtlandischen te Londen inghestelt is. Met een voorrede van Ian a Lasco, Superintendent en die andere dienaren der wtlandischer Gemeynten tot Londen inghestelt aen Prins Eduard den sesten Coning van Engellant etc. met bygevoegde Forme der ghemeyner gebeden, die men in de gemeynthe der wtlandischen is gebruyckende. Iten eenige psalmen, tien in getale,

---

1) De latijnsche titel luidt: *Compendium Doctrinae de vera uniuersae Dei et Christi Ecclesia, eiusque fide et Confessione pura: in qua Peregrinorum Ecclesia Londini instituta est, autoritate atque assensu Sacrae Maiestatis Regiae. Quem Deus Opt. Max. ad singulare Ecclesiae suae decus ornamentum ad defensionem (per gratiam suam) seruet gubernet et fortunet. Amen. Una cum publicis precibus eiusdem Ecclesiae. Matth. 10, Qui vos recipit, me recipit. Londini, excudebatur, in Officina Stephani Mirdmanni 1551. (Cum privilegio ad imprimendum solum).*

1, 2, 3, 51, 103, 120, 124, 125, 127, 130. Het Vader Onze ende Symbolum Apostolicum. Londen by Steven Myerdmann. 1551. 8<sup>o</sup>. Per regalem auctoritatem.

Zoo luidt de titel, gelijk die in een exemplaar der uitgave van 1565, dat Dr. Kuyper in de bibliotheek der remonstrantsche gemeente te Amsterdam ontdekte, blijkbaar in de zeventiende eeuw met de hand is bijgeschreven.

Evenals van de eerste, is ook van de tweede hollandsche editie geen enkel exemplaar bekend. Zij zullen wel gelijkkluidend geweest zijn.

De derde druk vertoont nog al afwijkingen van de beide eersten, zooals trouwens de veranderde conditie der kerk vereischte. Reeds de titel bewijst verandering.

Een kort begriip der leeringhe van de waarachtige ende eenighe Ghemeynte Gods ende Christi, ende van haer gheloue ende oprechtige belijdinghe. (Dan volgt het onderscheidingsteeken van den drukker-uitgever Ctematius, met dit opschrift: Het . rike . der . hemelen . is . als . een . verborgen . schat . in . den . acker . Matth. 13). Roman . 10 . b . 10. Metter herten geloofmen ter gerechticheyt, ende metter monde doetmen belijdinge ter salicheyt. Ghedruckt te Embden, by Gellium Ctematium. Anno . 1565.

Bovendien ontbreken in den derden druk de brief van à Lasco aan koning Eduard VI, en de korte liturgie der londensche kerk.

Van de derde nederlandsche uitgave van 1565 der londensche geloofsbelijdenis bezitten we dus, zooveel ons bekend, slechts twee exemplaren, één te Utrecht (prof. Vinke), en één te Amsterdam, in één band met meerdere werken van à Lasco (dr. Kuyper). En van

de latijnsche editie van 1551 bezitten we slechts het exemplaar te Dublin. Beide uitgaven deed Dr. Kuyper afdrukken, de nederlandsche naar het amsterdamsche exemplaar.

Tot zoover Dr. Kuyper's geschiedenis der londensche geloofsbelijdenis van 1551.

Als we nu deze belijdenis in oogenschouw nemen om de vraag te beantwoorden, of zij naar vorm en inhoud ook invloed geoeffend heeft op de belijdenis van Guido de Brès, dan noopt ons niets tot een bevestigend, en alles tot een ontkennend antwoord.

Vooreerst wat den vorm aangaat, de Brès deelde zijn opstel in 37 artikelen in. Kennelijk ontstond die indeeling tegelijk met het geschrift zelve. Ze is opzettelijk gewild. Daarentegen is de londensche belijdenis een aanmerkelijk langer, doorlopend stuk, een soort van verhandeling. Van verdeeling der stof geen sprake.

En wat betreft den inhoud, ik wil niet wijzen op bijzaken, b.v. dat de paus van Rome en David Joris, een ketter dier dagen, hier en daar openlijk genoemd worden. De Brès noemt heel geen namen. Maar het gansche beloop der redevoering, de inhoudsopgave, aanhef en slot der londensche belijdenis verschillen tastbaar van die der nederlandsche confessie. Trouwens, à Lasco stelde zich een gansch ander doel dan de Brès. Hij beoogde, blijkens zijn opdracht aan Eduard VI, uit de gemeente der vreemdelingen te Londen te weren, al wie in zijn geloofsbelijdenis niet zuiver was. Vandaar dat hij de leer aangaande de kerk vooropstelt. Hij bespreekt haar naam, haar 4 onderscheidingsteekenen, haar 3 kenteekenen, de namen Jezus en Christus, Christus als koning, profeet en priester, Christus als



Zoon Gods, de Drieëenheid, de openbare belijdenis, de ambten van de dienaren des Woords, „des Sweerts” [de ouderlingen], en der tafelen, en hij eindigt met een herhaling van al het verhandelde. Hoezeer verschilt dit alles van den logischen, keurigen gedachten-gang, van de betrekkelijke volledigheid, en van den theologischen aanvang en het aangrijpend slot over het eeuwig oordeel, gelijk Guido de Brès ons in zijn confessie geeft.

Slotsom van ons onderzoek betreffende het eilandennrijk is dus, dat de Brès bij het vervaardigen zijner 37 artikelen niet het minste gebruik heeft gemaakt van de londensche belijdenis. Iets wat niemand bevreemde. Zelfs al heeft hij haar in 1551 gekend, dan moeten zijn tien volgende drukke levensjaren haar heugenis bijkans hebben weggevaagd. Wie zal zeggen, of de Brès later een exemplaar van à Lasco's opstel in eigendom bezat? En wie vermoedt niet, dat meer dan de erasmiaansch-zwingliaansche richting van à Lasco de zuiver calvinistische geest der fransche kerken onzen kruisprediker aantrok?

In de zestiende eeuw heeft het gereformeerde Zwitserland een sterken invloed op zijn geestverwanten in Frankrijk, en hebben Zwitserland en Frankrijk beslissenden invloed op onze protestantsche vaders geoeffend. De Brès' geloofsbelijdenis neemt soms letterlijk de woorden der fransche confessie over. Bezien we deze aantrekkelijke broederschap van meer nabij 1).

1) Tot het beschrijven van de zwitsersche en fransche confessies heb ik bijna uitsluitend gebruik gemaakt van twee fundamenteele werken. Vooreerst het Corpus reformatorum, volumen XXXVII.

De helvetische reformatie verschilt in oorsprong en voortgang aanmerkelijk van de bataafsche. Ginds bloeide het vrije gemeentewezen, en was de overheid het orgaan der burgerij. Hier zetelde een centraal bewind, dat de zeventien gewesten tot één geheel trachtte te vervormen, dat de bevelen uitvoerde van een machtig spaansch vorst, en dat de hervormingsgezinden te vuur en te zwaard vervolgde. In Zwitserland gingen geheele steden tegelijk tot de hervorming over. In Nederland waren de aanhangers der nieuwe leer kinderen der verstrooing, die zich schuil moesten houden. In het land der bergen

---

Joannis Calvini opera quae supersunt omnia. Ediderunt Gulielmus Baum Eduardus Cunitz Eduardus Reuss Theologi Argentoratenses. Volumen IX. Brunsvigae 1870. Aldaar Prolegomena, caput XLVIII, Confessiones, p. LI—LX. Een kostelijke inleiding tot het onderwerp. En p. 689—752, Confessiones, de afdruk der belijdenissen.

Een treffelijke heenwijzing naar dit werk gaf Prof. Dr. J. J. Doedes, Betrekking der Nederlandsche Geloofsbelijdenis tot eenige oudere geloofsbelijdenissen, in *Stemmen voor waarheid en vrede*, 17<sup>de</sup> jaargang 1880, blz. 715—722. Aan hem dank ik den titel van mijn hoofdstuk 2.

Ten andere noem ik een onwaardeerbaar nieuw werk van ruim 1000 S., *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche. In authentischen Texten mit geschichtlicher Einleitung und Register herausgegeben von E. F. Karl Müller, D. und ord. Professor der Theologie zu Erlangen. Leipzig 1903.* Een waardige voortzetting der *Harmonia Confessionum* (1581), *Corpus et Syntagma Confessionum* (1612), Jo. Christ. Guil. Augusti, *Corpus librorum symbolicorum, qui in ecclesia reformatorum auctoritatem publicam obtinuerunt* (1827), H. A. Niemeyer, *Collectio confessionum in ecclesiis reformatis publicatarum* (1840), Philip Schaff, *Bibliotheca Symbolica Ecclesiae Universalis* (1878). Müller geeft korte historische inleidingen (S. XIII—LXXI) en den tekst van 58 confessies (S. 1—946), met register (S. 947—976).

was het openbaar dispuut, in het polderland was het persoonlijk geloofsgetuigenis het propagandamiddel.

De invoering der hervorming kreeg bijna overal in de zwitsersche vrije steden op de volgende wijs haar beslag. Wanneer eenmaal de dwalingen en misbruiken van het pausdom in eenige stad door private personen lang genoeg bestreden waren, werden op aandrang der burgers, daar de magistraat het toestond of althans niet kon beletten, openbare twistgesprekken over de strijdpunten gehouden, óf voor de hoofden van beide partijen, óf voor het volk. Meestal leden de verdedigers van het roomsche geloof de nederlaag, en werden kapel en altaar voor goed verlaten. Weldra namen nu senaat en volk plechtig, en zeer dikwijls eenparig, het besluit, van godsdienst te veranderen. Een openbaar edict verscheen. De mis en de andere gebruiken der roomsche kerk werden afgeschaft verklaard, de prediking der evangelieleer werd ingesteld, en de reformatie was voortaan een deel der staatsregeling.

De burgerlijke overheid verkreeg en behield zodoende grooten invloed op den gang der kerkelijke zaken. Zij was van twistgedingen en haarkloverijen afkeerig. Aan haar danken wij wellicht den bijbelschen eenvoud der zwitsersche confessies.

Op bovengenoemde wijs ontstonden met name de theses (stellingen) van Zwingli van 1523, de züricher inleiding van hetzelfde jaar, de berner theses van 1528, en de berner synodus van 1532. Allen vóór-calvijnsche belijdenisschriften.

In Genève, de moederstad der gereformeerde kerken, arbeidde sedert 1532 de vurige Willem Farel, meer opwekkend dan ordenend. In Juli 1536 leidde Gods

voorzienige hand den jeugdigen Franschman Johannes Calvijn naar Genève. Farel drong, ja dwong hem, in de aloude bisschopsstad te blijven. En weldra bleek, dat een rustige geest van heilzame wettelijkheid in de nieuwe evangelische kerk intrek genomen had. De jonge theoloog, die welhaast de hoogste autoriteit bezat, vervaardigde al ras zijn „Instruction”, een soort catechismus schoon niet in vragen en antwoorden, tot leering der burgerij over het evangelisch geloof. Als uittreksel uit dit geschrift volgde de eerste geneefsche geloofsbelijdenis van 1536 in 21 artikelen, confessio genevensis, welke spoedig tot godsdienstige staatsgrondwet der republiek verheven werd <sup>1)</sup>. De calvijnsche geest blijkt uit den nadruk, waarmee gehoorzaamheid jegens Gods Wet geëischt en de excommunicatie als noodig en heilzaam bevolen wordt. Op voorgang van Beza kende men vroeger het vaderschap dezer confessie gewoonlijk aan Calvijn toe. De meeste nieuwere schrijvers noemen Farel als auteur.

10 November 1536 werd deze belijdenis door Farel en Calvijn aan den magistraat overhandigd, en door den grooten raad goedgekeurd. Doch eerst den 27<sup>sten</sup> April van 't volgende jaar nam de raad het besluit, haar in de fransche taal in 1500 exemplaren te doen drukken, en haar, evenals te Bazel, door de burgerij in groepen van tien mannen te doen bezweren.

Na de verdrijving en terugkeer der predikanten en de nieuwe orde van zaken sedert 1541 is zij wel niet bij senaatsbesluit afgeschaft, maar toch niet meer in open-

---

1) Deze confessie wordt zoowel door Müller als in het Corpus reformatorum behandeld.

baar gebruik geweest. Niet de confessie van 1536, maar de tweede catechismus van Calvijn was gedurende bijna twee eeuwen het ware en eenige symbool der geneefsche kerk.

Vermelden we eershalve haar titel.

Confession de la foy, laquelle tous Bourgeois et habitans de Geneue et subietz du pays doyuent iurer de garder et tenir, extraicte de Linstruction dont on use en Leglise de la dicte Ville. I. Pier. 2. Comme enfans naguairez nez desirez le laict raysonnable, et qui est sans fraude. 3. Soyez appareilles a respondre a chascun, qui vous demande rayson de lesperance, qui est en vous. 4. Si quelcun parle, que ce soit les parolles de Dieu.

Belijdenis des geloofs, welke alle burgers en inwoners van Genève en onderdanen des lands moeten zweren te bewaren en te houden, getrokken uit de Instructie, waarvan men in de kerk van genoemde stad gebruik maakt. 1 Petr. 2. Als pasgeboren kinderen verlangt de redelijke melk, en die zonder bedrog is. 3. Zijt bereid om een ieder te antwoorden, die u rekenschap vraagt van de hoop die in u is. 4. Indien iemand spreekt, dat het zij de woorden Gods.

De geneefsche belijdenis van 1536 kan op de samenstelling der nederlandsche geen invloed geoefend hebben. Vooreerst wijl zij zelve slechts korten tijd in openbaar gebruik was. Dan komen de beide titels der confessies in geen enkel opzicht overeen. En bovendien, de opschriften der 21 geneefsche artikelen hebben, naar volgorde en inhoud, niets gemeen met die der 37 nederlandsche artikelen. De lezer oordeele.

Het Woord Gods. Een eenig God. Wet Gods,

eenig voor allen. De mensch in zijn natuur. De mensch in zich zelve veroordeeld. Zaligheid in Jezus. Gerechtigheid in Jezus. Wedergeboorte in Jezus. Vergeving der zonden altijd noodzakelijk voor de geloovigen. Al ons goed in de genade Gods. Geloof. Aanroeping van God alleen en tusschenkomst van Christus. Verstaanbaar gebed. Sacramenten. Doop. Het Heilige Avondmaal. Menschelijke overleveringen. Kerk. Excommunicatie. Dienaren des Woords. Magistraten.

Uit hetzelfde jaar 1536 dateeren de lausanner theses of artikelen, *articuli Lausannenses*. <sup>1)</sup>

Door Genève te hulp geroepen, had Bern in 't voorjaar van 1536 Waadtland, dat onder heerschappij van Savoye stond, benevens de bisschopstad Lausanne veroverd en bij eigen gebied ingelijfd. Weldra werd de roomsche eeredienst afgeschaft en een gereformeerde Godsvereering ingevoerd. Om den schijn van eigen overtuiging der nieuw gewonnen onderdanen te bewaren, schreef de berner raad tegen 1 October een dispuut te Lausanne uit. De theses, door Farel ontworpen, zouden leiddraad zijn. Het twistgesprek, waarin nevens Farel en Viret ook de jeugdige Calvijn eenige malen optrad, duurde tot 8 October, en openbaarde de volkomen hulpeloosheid der roomsche tegenstanders. Niet juist de theses of stellingen, maar de daarin uitgesproken kerkelijke grondstellingen, werden door het reformatie-mandaat van 24 December 1536 van blijvende gelding verklaard.

---

1) Zij komen zoowel in het *Corpus reformatorum* als bij Müller voor.

De lausanner theses of artikelen zijn 10 in getal, en buitengewoon kort. Zij beslaan gedrukt slechts ééne octavo-bladzijde. Hun latijnsche en hun fransche tekst is nog voorhanden. Zij kunnen voor de nederlandsche belijdenis van geen invloed zijn geweest. Hun inhoud meen ik aldus te kunnen samenvatten.

Het geloof in Christus de eenige weg der rechtvaardiging. Christus alleen het hoofd, de priester, en de middelaar zijner kerk. Wie de kerk vormen. Sacramenten. Dienaren des Woords. God alleen vergeeft de zonden. God dienen naar zijn Woord. Magistraten. Huwelijk. Indifferente zaken, als vleesch eten en onderhouding van dagen.

Een derde zwitsersch belijdenisschrift. van het jaar 1537 heeft voor ons doel evenmin als de vorigen beteekenis. Ik bedoel de belijdenissen over de Drieëenheid en het Avondmaal van 1537, confessiones de Trinitate et Eucharistia 1).

De confessie over de Drieëenheid legde Calvijn in naam der geneefsche predikanten aan de synode van Lausanne in Mei 1537 voor. Zij was het antwoord op de lasteringen van Petrus Caroli. Calvijn zelf deelt haar ook mede in een boekje, tegen Caroli geschreven. Zij had twee aanhangsels, over het woord Drieëenheid en Persoon, en over Christus Jehova.

Midden tusschen de confessie over de Drieëenheid en haar aanhangsels nam Beza, in zijn uitgave, de confessie over het Avondmaal op. Te Straatsburg naderde men namelijk al te veel het gevoelen van Luther, naar

---

1) Beiden worden alleen in het Corpus reformatorum besproken.

verluidde. Vandaar dat te Bern theologen der meeste zwitsersche steden door de openbaarmaking van bovengenoemde belijdenis tegen die verdenking zich poogden te vrijwaren.

De belijdenis over de Drieëenheid en haar aanhangsels is een latijnsch opstel met doorlopenden, niet ingedeelden, tekst van ongeveer 6 octavo-bladzijden druks. Ze werd door G. Farellus, I. Calvinus en P. Viretus oorspronkelijk, weldra ook door V. Capito, M. Bucerus, Os. Myconius, en S. Grynaeus ten teeken van goedkeuring onderteekend.

De geloofsblijdenis over het Avondmaal is mede een geestesprodukt der drie eerstgenoemde godgeleerden, en ruim één bladzijde groot.

De nu volgende fransche belijdenissen staan voor een deel onder Calvijn's invloed, en zullen blijken door Guido de Brès met vrucht gebruikt te zijn geweest.

De belijdenis der kerk van Parijs van 1557, *confessio ecclesiae Parisiensis*, bestaat nog, in oud handschrift en in franschen tekst, in de bibliotheek van Genève, met eigenhandig geschreven aantekeningen van Calvijn <sup>1)</sup>. Op den rug van het handschrift staat geschreven: *Au Roy*. Een latere hand schreef er bij: *La Confession des Eglises de France*. Geen van beiden is de hand van Calvijn. Of hij de opsteller was van het door een andere hand opgeteekende handschrift, moet zeer betwijfeld worden.

De belijdenis der kerk van Parijs stamt vermoedelijk van het jaar 1557, en wel van het einde des jaars.

---

1) Alleen het *Corpus reformatorum* behandelt haar.



Op geen anderen tijd had die kerk een zoo bijzondere en droevige gelegenheid om een belijdenis te schrijven, en haar ten spoedigste aan den koning en aan andere vorsten te overhandigen <sup>1)</sup>. Zij was gesticht en geordend ten vorigen jare. Zij vermeederde wonderbaar, velen van beiderlei sekse uit de aanzienlijkste familiën voegden zich dagelijks tot haar. Nu gebeurde het, dat 4 September 1557 in zeker huis in de Sint Jacobsstraat des nachts een groot aantal geloovigen vergaderd waren. Plotseling deed een gewapende menigte een inval. Ieder zocht een goed heenkomen. Velen ontkwamen. Anderen, waaronder vele vrouwen van de aanzienlijkste geslachten, werden gevankelijk weggevoerd. Het gerechtelijk onderzoek bracht aan 't licht, dat de Heilige Schrift aldaar in de moedertaal gelezen was, dat door den leeraar gebeden waren opgezonden ook voor alle overheden en volken, bijzonder voor den koning en den vrede zijns rijks, en dat een plaats uit 1 Corinthen XI uitgelegd en het Heilig Avondmaal gevierd was. Inmiddels werden, om den volkshaat te vermeederen, allerlei lasteringen verbreid. De Lutheranen, heette het, kwamen des nachts bijeen om, na het dooven der lichten, aan vuile lusten te voldoen, kleine kinderen te doodden, en allerlei goddeloosheid te bedrijven. De lastering der oude Heidenen tegen de eerste Christenen werd aldus na meer dan duizend jaren weer opgerakeld. Andere lasteringen werden den koning zelve aangebracht. Een der personen, met het onderzoek belast, durfde verze-

---

1) Conférez Histoire ecclesiastique des Eglises reformées au royaume de France, I. p. 121.

keren, dat in hun vergaderplaats het noodige voor een overvloedigen maaltijd gevonden was.

Van de aldus kwalijk onderrichte bewindhebbers was geen heil, veeleer zware verdrukking te verwachten. Toch vertsaagde de parijsche gemeente niet. In vele woningen rezen vurige gebeden ten hemel. De leeraars, wonderdadig aan de handen der vervolgers ontkomen, hielden niet op verschrikten moed in te spreken, bedroefden te vertroosten, allen tot standvastigheid te vermanen. Er werd een vertrouwde bode gezonden naar de zwitsersche kerken, in 't bijzonder naar die van Genève, opdat zij hun overheden zouden bewegen bij den franschen koning tusschenbeiden te komen. Vermoedelijk heeft deze bode onder andere papieren ook de haastig ontworpen en voor de vuist geschreven fransche belijdenis medegebracht, die de parijsche predikanten Colongius, Gallasius en Chandaëus aan het oordeel van Calvijn onderwierpen.

Zooals we reeds opmerkten, een oorspronkelijk exemplaar in handschrift berust nog te Genève. Calvijn schreef eigenhandig aantekeningen op den rand van het manuscript. Wel een bewijs, dat hij zelf de confessie niet opstelde.

Zij werd vermoedelijk medegegeven aan Calvijn's beoemden ambtgenoot Beza, die in October 1557 naar Frankfort vertrok, om namens de zwitsersche kerken aan de evangelische rijksgrooten, in die stad vergaderd, te verzoeken, voor de Parijzenaars tusschenbeiden te komen. Hetwelk zij ook deden. Maar noch de brieven der duitsche vorsten, noch de beden van vier zwitsersche gezanten, noch politieke redenen konden koning Hendrik II, ofschoon hij de hulp der duitsche vorsten be-

geerde, van zijn plan afbrengen. Verscheidene leden der parijssche gemeente vielen als offers van zijn fanatisme.

Wat nu de belijdenis der kerk van Parijs betreft, ze werd het eerst, uit 18 artikelen bestaande, gedrukt door Julius Bonnet in zijn *Lettres de Jean Calvin* <sup>1)</sup>. Beza vertaalde haar in 't latijn, en nam haar op in zijn door hem uitgegeven brieven <sup>2)</sup>. De straatsburger hoogleeraren geven den franschen tekst zonder indeeling in artikelen, en plaatsen als titel *Au roy*. De confessie is 7 à 8 octavo-bladzijden groot.

De korte aanspraak aan den franschen koning Hendrik II handhaaft nadrukkelijk de H. Schrift als regel ter beoordeeling der zwaar belasterden. Een onderschrift aan den vorst besluit het stuk.

De belijdenis der kerk van Parijs van 1557 heeft op de latere fransche confessie en op die van de Brès duidelijk invloed geoefend. De betrekking tusschen eerst- en laatstgenoemde blijkt onder anderen uit wat zij leeren omtrent de erfzonde.

Artikel 4 der confessie van 1557 luidt:

„Nous croyons aussy que ce vice [héréditaire] est vrayement peché qui suffit à condamner tout le genre humain, et pour tel est réputé devant Dieu, mesme qu' apres le baptesme c'est tousiours peché quant à la coulpe, combien que la condamnation [reatus] en soit abolie, pource que Dieu par sa bonté gratuite ne nous l'impute point”.

Artikel 15 onzer nederlandsche belijdenis bezigt bijna dezelfde woorden.

---

1) Paris 1854, T. II, p. 151—158.

2) Genev. 1575, p. 400.

„Mesme tout ce vice [héréditaire] est tant vilain qu'il est suffissant pour condamner le genre humain: et n'est pas aboli mesme par le Baptesme, combien toutesfois qu'il n'est point imputé à condamnation aux enfans de Dieu par sa grace, et misericorde”.

De eerste helften van beide artikelen zijn vrij wel gelijk. En voorts spreken beiden de oude dwaalleer tegen, dat de doop de erfzonde wegneemt. De belijdenis van 1557 is in die van Guido de Brès, duidelijk schoon niet letterlijk, weer te vinden.

Bezien wij thans de *confessio studiosorum*, *confession des escholiers*, de belijdenis der studeerenden van 1559<sup>1)</sup>.

Eindelijk hadden de bemoeingen van Calvijn blijvende vrucht gedragen. Voor hem en voor gansch Genève was het feest, toen den 5<sup>den</sup> Juni 1559 door een plechtige bijeenkomst in de groote St.-Pieterskerk, in tegenwoordigheid der stadsoverheden en dienaren en doctoren der kerk, de hoogeschool van Genève werd opgericht en ingewijd. Calvijn zelf hield een leerrede in 't fransch. De eerste secretaris Rosetus las de *leges academicae*, de academische verordeningen, en de straks te bespreken belijdenis voor. En Beza, de eerste rector der school, sprak in 't latijn een inaugureele redevoering uit. Zes honderd leeraren en leerlingen waren dien dag tegenwoordig.

De belijdenis der studeerenden, niet der studenten, gelijk ze gewoonlijk heet, moest door alle *docentes et discentes*, door alle professoren en hun hoorders worden onderteevend. Daarin stak destijds niets vreemds.

---

1) Alleen het *Corpus reformatorum* behandelt haar.

Alleen waren elders de academie-belijdenissen minder omlijnd van begrip, meer zwevend van inhoud. Te Lausanne, Bazel en Straatsburg werd destijds niets dan een staatkundig-kerkelijk reformatie-edict ter ondertekening den academieburgers voorgelegd. Ook verdient het opmerking, dat ten jare 1559 geen enkele belijdenis te Genève openbaar gezag bezat. Die van Farel, eenmaal door het volk plechtig bezworen, was sinds de troebelen van voor 20 jaar in onbruik geraakt. De tweede catechismus van Calvijn, in 'tjaar 1541 uitgegeven, was de eenige regel van geloof en onderwijs geworden. De academie-belijdenis werd om zoo te zeggen zijn verkorte uitgaaf. Haar aanhef luidt dan ook: „Ik betuig te omhelzen en te willen onderhouden de leer des geloofs, gelijk die vervat is in den catechismus van deze kerk”, enz.

De belijdenis der studeerenden werd door alle kerken, vooral van Zwitserland, vlijtig onderzocht en beoordeeld. Want men wilde niet, dat de talrijke jongelieden, die de beroemde hoogeschool van Genève bezochten, in hun consciëntiën met vreemde gevoelens bezwaard werden. Zoo kwam het, dat sommige uitdrukkingen aan die van Zürich aanstoot gaven. Bullinger, het hoofd der züricher godgeleerden, schreef 29 October 1559 aan Calvijn <sup>1)</sup>: „Gij hebt dit jaar te Genève in uw academische wetten een belijdenis uitgegeven, waarin gij meer schijnt over te hellen tot het gevoelen der lichamelijke tegenwoordigheid onzes Heeren bij de avond-

1) Edidistis hoc anno Genevae confessionem in legibus academicis vestris quibus videmini plus inclinare in substantialem Confessionis Augustanae coenam quam in consensionem nostram. Archiv. Turic. Plut. VI. tom. 129 fol. 371.

maalsviering, gelijk de luthersche confessie belijdt, dan tot dat, hetwelk in onze consensio of overeenstemming staat uitgedrukt". Bedoeld werd de Consensus Tigurinus van 1549, de züricher overeenstemming, de belijdenis waarin Bullinger en Calvijn de eenstemmigheid van hun avondmaalsleer tegenover die van Luther uitspraken. Bullinger's niet onbillijke klacht verstoorde den vrede tusschen beide reformatoren niet.

Vóór mij ligt de fransche en de latijnsche uitgave van de belijdenis der studeerenden. Ze zal wel van stonde aan in beide talen zijn opgesteld, in de volkstaal en in de taal der geleerden. De tekst loopt door, en is nergens ingedeeld. Ik tel 21 artikelen, waarboven men de volgende opschriften zou kunnen plaatsen: 1. Gods eenheid en drie Personen. 2. Goede en booze engelen. 3. Gods wereldbestuur. 4. Des menschen schepping naar den beelde Gods, rebellie Adams, oorspronkelijke zonde. 5. Gevolgen der oorspronkelijke zonde in ons, en verwerping van den vrijen wil. 6. Jezus Christus ons ten geneesmiddel gegeven, God en mensch in één persoon, verwerping der ketterijen van Marcion, Manes, Nestorius, Eutyches, en der droomerijen van Servet en Schuenfeld. 7. Wijze van verkrijging des heils door Jezus Christus. 8. Al onze gerechtigheid is alleen gelegen in de vergeving der zonden. 9. Dat Jezus Christus ons ook heiligt, door zijn Geest. 10. Wij worden Jezus Christus deelachtig door het geloof des Evangelies, hetwelk een bijzondere gave des Geestes aan de uitverkorenen is. 11. Wij worden gerechtvaardigd door het geloof. 12. De aanroeping Gods door Jezus Christus, en niet door heiligen. 13. De Heilige Schrift de regel des levens en de onder-

wijzing des geloofs, verwerping der paapsche ceremonieën, als oorbiecht, verbod van te huwen, enz. 14. Van het ambt der herderen, hun wettige verkiezing, Jezus Christus de opperherder, verwerping der papistische hiërarchie als een duivelsche verwarring. 15. De beide Sacramenten, Doop en Avondmaal, verwerping der vijf paapsche sacramenten. 16. De sacramenten leiden tot Christus, door den Geest en door het geloof; het goed recht van den kinderdoop, verwerping der Wederdoopers. 17. Het Heilig Avondmaal, waarin Christus ons waarlijk voedt. 18. Dat wij het woord met de teekenen [der Sacramenten] verbinden moeten. 19. In den Doop zijn het bloed en de Geest van Jezus Christus tegenwoordig, in het Avondmaal worden wij waarlijk en geestelijk gevoed met Christus' lichaam en bloed. 20. Verwerping van de vloekwaardige mis. 21. Van het ambt der overheden.

Reeds deze eerste kennismaking stelt in 't licht, dat de belijdenis der studeerenden nog al sterk afwijkt van onze nederlandsche confessie. Vooreerst in het aantal artikelen, 21 of 37. Dan in het krasse anti-papisme. De verwerping der papistische hiërarchie, der paapsche ceremonieën, en der vloekwaardige mis zijn krasse woorden. De nederlandsche belijdenis bezigt veel bezadigder taal, en doet het uiterste om geen roomschgezinden af te stooten. De belijdenis der studeerenden spreekt van de aanroeping Gods door Jezus Christus „en niet door heiligen” (art. 12), en verwerpt met name „de vijf paapsche sacramenten” (art. 15). De nederlandsche belijdenis zegt sober, dat wij niet van noode hebben eenig ander middel te zoeken of te versieren [uit te denken], om ons met God te verzoenen, dan

alleen deze eenige offerande [van Christus] (art. 21), en dat wij niet voor God kunnen verschijnen, steunende op ons zelve of op eenige andere „schepselen” (art. 23); en verklaart zich „tevreden” met de twee Sacramenten, die Christus verordende, zonder met een woord van de vijf roomsche Sacramenten te reppen. Guido de Brès heeft gedacht aan den eisch van den toestand; hij diende een kruiskerk, die haar leer aan het oordeel van een roomschen vorst onderwierp; en hij heeft tevens betoond de kracht der gematigdheid.

Een derde verschilpunt raakt de leer der sacramenten. De geneefsche belijdenis is hierover zeer uitvoerig, 5 van de 21 artikelen handelen er over (artt. 15—19). Artikel 18 „Dat wij het woord met de teekenen [der Sacramenten] verbinden moeten”, bespreekt een zaak, die in de nederlandsche belijdenis slechts ter loops genoemd wordt (art. 33). Deze laatste behandelt de leer der sacramenten slechts in 3, overigens zeer lange, artikelen.

Daarentegen komt het mij voor, dat de nederlandsche geloofsbelijdenis meer overeenkomst heeft met de belijdenis der kerk van Parijs van 1557 dan met de belijdenis der studeerenden. Misschien is dit verschijnsel te verklaren uit het feit, dat de beide eerstgenoemden een kerkelijk algemeen doel hebben, terwijl laatstgenoemde een persoonlijk doeleinde heeft. Je confesse, confiteor, *ik* belijd. De kerk daarentegen legt ons op de lippen: *wij* gelooven. In ieder geval is het mij niet gelukt, in eenig artikel van de belijdenis der studeerenden een letterlijken weerklank te vinden van onze vaderlandsche confessie. Enkel de calvinistische denkbeelden der eerste hebben bij de opstelling der laatste invloed geoefend.



De confessio Gallicana, meestal de Rupellana geheeten, de fransche belijdenis van 1559, behandelen wij ten slotte. Zij is voor ons doel van het meeste gewicht. Gelukkig, dat wij over haar oorsprong en geschiedenis beter ingelicht zijn dan over die der overige belijdenis-schriften <sup>1)</sup>.

De gereformeerde gemeenten van Frankrijk stonden de eerste 30 jaren der reformatie in een zeer los verband. Een openbare geloofsbelijdenis ontbrak. Hoogstens hielden zij zich aan de „Sommaire” van Robert Estienne en dergelijke samenvattingen der bijbelsche leer, gelijk zij sedert 1532 vooraan in bijbels gedrukt werden <sup>2)</sup>. De fransche belijdenis kwam dus werkelijk in een behoefte voorzien.

Het oudste getuigenis over haar komt voor in een brief van 29 October 1559, door Jacobus Calonius Portanus aan Mordisius den kanselier van Saksen geschreven <sup>3)</sup>. Portanus schrijft onder meer: „Wij meen-

1) Ze komt zoowel in het Corpus reformatorum als bij Müller voor.

2) Société de l'histoire du protestantisme français, Bulletin. Paris 1894, p. 57 etc., 449 etc.

3) v. Huberti Langueti Epp. Lib. II, ep. 2, pag. 4 seqq. Henrici regis interitu impiorum putabamus repressos esse conatus, futurumque ut piis aliquantum daretur otii. Factum est tamen artibus Cardinalis Lotharingii ut non libertas acquisita sed mutatum libertatem opprimentis nomen esse videatur. Saevitur enim eo impulsore multo quam antea gravius in viros bonos, et ea excogitantur supplicia quae nisi pietatem funditus tollere conantibus in mentem venire possunt nemini. At piorum idcirco ne minimum quidem debilitatur constantia: quin etiam quibus possunt modis sese adversus crudelitatem muniunt hominis perditissimi, iustitia nimirum, pietate et tolerantia malorum, danque

den, dat door den dood van koning Hendrik [II, Juli 1559 †] de pogingen der goddeloozen verijdeld waren, en den geloovigen eenige rust zou geschonken worden. Door de booze stukken van den kardinaal van Lotharingen schijnt het echter, dat niet de vrijheid verkregen, maar slechts de naam van den verdrukker der vrijheid veranderd is. Want op zijn aanstoken wordt er heviger dan vroeger tegen godvreezende menschen gewoed, en er worden pijnigingen uitgedacht van dien aard, dat ze slechts kunnen opkomen in het brein van hen, die de godzaligheid met wortel en tak trachten uit te roeien. Maar de volharding der geloovigen wordt daardoor allerm minst verzwakt. Tegen de wreedheid van dien verdorven mensch versterken zij zich op alle mogelijke wijzen, door rechtschapenheid namelijk, vroomheid en lijdzaamheid, en zij geven zich moeite dat welgezinde lieden niet anders over hen oordeelen dan men over bloedgetuigen van Christus behoort te oordeelen. Daarom hebben twee en zeventig fransche kerken een vergadering te Parijs gehouden, in welke vergadering zoowel de onder hen geldende leerwijze is te boek gesteld als eenige hoofdstukken over de kerkelijke tucht zeer naastig zijn beschreven. De leerwijze die zij Confessie

---

*operam ne aliter de se viri boni existiment quam de Christi decet martyribus existimare. Quamobrem conventum egerunt Lutetiae duarum et septuaginta ecclesiarum gallicarum, quo in conventu et quae ab illis certo tenetur in docendo ratio literis est mandata et capita quaedam de disciplina ecclesiae diligentissime conscripta. Rationem docendi quam Confessionem appellant ad te mitto, de gallico sermone a me, ut potui, versam. Capita disciplinae per otium et occupationes latina facere mihi nondum licuit.*

noemen zend ik u toe, zooveel ik kon uit het fransch door mij vertaald. Het was mij door afleiding en bezigheden nog niet mogelijk, de hoofdstukken der tucht in het latijn te vertalen”.

Onze eerbied voor de fransche belijdenis klimt nog, nu ze blijkt als door het bloed van martelaren geschreven te zijn.

Portanus noemt een hartverheffende reden van ontstaan, de begeerte om onder woedende vervolging eendrachtig stand te houden. Professor Müller mikt minder hoog, als hij spreekt van een strijd over de praedestinatie, die in 1558 te Poitiers uitbrak. Antoine de la Roche-Chandieu, predikant te Parijs, werd derwaarts afgezonden om het geschil bij te leggen. Tevens dook de gedachte op, een gemeenschappelijke belijdenis en kerkordering als eenheidsband om de verstrooide gemeenten te slaan. De gemeente van Parijs volvoerde het plan.

De auteur van het beroemde werk *Histoire ecclesiastique des Eglises reformées au royaume de France*, hetwelk de meesten aan Beza toekennen, geeft een zeer uitvoerig en anders luidend bericht van ontstaan <sup>1)</sup>.

1) Tom. I. p. 172 etc. Or quelques difficultés qui se presentassent de toutes parts contre les povres fideles, tant s'en fallut qu'ils perdissent courage: au contraire ce fut en ce temps que Dieu par sa singuliere grace inspira toutes les Eglises Chrestiennes dressees en France de s'assembler pour s'accorder en unité de doctrine et discipline conformement à la parole de Dieu. Lors donques, à savoir le vingtsixiesme de May audiet an M.D.LIX, s'assemblerent à Paris les deputés de toutes les Eglises establies iusques alors en France et là d'un commun accord fut escrite la confession de foy, assemble fut dressee la discipline ecclesiastique au plus pres de l'institution des Apostres et selon que la circonstance des temps portoit alors: chose vraiment conduite par l'esprit

„Welke moeielijkheden zich van alle kanten aan de arme geloovigen voordeden, het was er ver van daan dat ze den moed verloren. Integendeel het was in dezen tijd, dat God door zijn bijzondere genade al de christelijke kerken in Frankrijk drong, bijeen te komen om tot eenstemmigheid te komen in zake leer en tucht conform den woorde Gods. Toen dus, te weten den zes en twintigsten Mei van het genoemde jaar 1559, vergaderden te Parijs de afgevaardigden van al de kerken, die tot dus ver in Frankrijk

de Dieu pour maintenir l'union qui a tousiours perseveré depuis. L'occasion de ceste assemblée fut que sur la fin de l'annee precedente estant Antoine de Chandieu envoyé par l'Eglise de Paris à l'Eglise de Poitiers pour quelque affaire, le temps portoit lors que la sainte Cere fust celebree en ceste Eglise là: ce qui se fist en tresgrande assemblee non seulement de peuple mais aussi de ministres circonvoisins, et apres la celebration de la Cene les ministres estant assemblés communiquerent par ensemble tant de la doctrine que de l'ordre et discipline entre eux observee, et par les choses qu'ils traittoient commencerent à apprehender quel bien ce seroit s'il plaisoit à Dieu que toutes les Eglises de France dressassent d'un commun accord une confession de foy et une discipline ecclesiastique: comme au contraire, cela ne se faisant, les grands maux qui pourroient survenir tant en la doctrine qu'en la discipline, les Eglises n'estans liees ensemble et rengees sous un mesme ioug d'ordre et de police ecclesiastique. Partant ceste petite assemblee qui estoit là donna alors charge audit de Chandieu d'en communiquer à l'Eglise de Paris pour voir s'il y auroit moien de procurer aux Eglises un tel bien. Ce rapport estant fait à l'Eglise de Paris, apres infinies incommodités surmontees, estans les Eglises adverties par lettres de ce qui estoit mis en avant touchant le Synode national pour avoir leur avis, fut conclud que ledit Synode seroit tenu à Paris, non pour attribuer quelque preeminence à ceste Eglise là, mais pour estre lors la ville la plus commode pour recevoir secrettement beaucoup de ministres et anciens. Ainsi le Synode se tint à Paris, etc.

waren opgericht, en aldaar werd met gemeen accoord de belijdenis des geloofs geschreven. Tevens werd opgesteld de kerkorde, zooveel mogelijk naar de instelling der apostelen en naar den eisch der tijdsomstandigheid. Een zaak, waarin men waarlijk geleid werd door den Geest Gods, om de eenheid te handhaven, waarin men sedert altijd volhard heeft. De gelegenheid van deze vergadering was deze, dat tegen het einde des vorigen jaars Antoine de Chandieu door de kerk van Parijs uitgezonden was naar de kerk van Poitiers over eenige zaak. De tijd bracht toen mee, dat het heilig avondmaal gevierd werd in die kerk daar. Dit vond plaats in een zeer groote bijeenkomst, niet alleen van volk, maar ook van naburige predikanten. En na de viering des avondmaals spraken de predikanten, die bijeen waren, met elkander zoowel over de leer als over de orde en tucht, die onder hen bestond. En door wat zij behandelden begonnen zij te begrijpen, welk een goed het zijn zou wanneer het Gode behaagde, dat al de kerken van Frankrijk met gemeen accoord een geloofsbelijdenis en kerkorde vervaardigden; gelijk daarentegen, wanneer dit niet geschiedde, de groote onheilen, die in leer en tucht konden plaats vinden, als de kerken niet tezamen verbonden waren onder een zelfde juk van orde en kerktucht. Bijgevolg gaf die kleine vergadering, die daar was, aan genoemden de Chandieu toen opdracht, om er met de kerk van Parijs over te spreken, om te zien of er een middel zou zijn om aan de kerken een zoodanig goed te verschaffen. Toen dit rapport aan de kerk van Parijs was uitgebracht, ontelbare moeielikheden overwonnen waren, de kerken, ten einde hun adviezen in te winnen, door brieven onderricht waren

van wat in zake de nationale synode reeds behandeld was, werd besloten dat genoemde synode zou gehouden worden te Parijs, niet om eenigen voorrang aan die kerk aldaar toe te kennen, maar wijl dat de meest geschikte stad was om heimelijk veel leeraars en oudsten te ontvangen. Zoodoende werd de synode te Parijs gehouden" enz.

De fransche belijdenis had dus een hoogst kerkelijke en wettelijke, dat is streng gereformeerde wijze van ontstaan. De twee en zeventig fransche kerken zelve, in wettige synode vergaderd, stelden de kerkleer officiëel vast.

Voorzitter van deze eerste synode was Franciscus Morellanus, François de Morel Sz. de Collonges, destijds predikant der parijssche gemeente, later prediker bij Renata, hertogin van Ferrara, Calvin's leerling en vriend. De acta komen voor bij I. Aymon <sup>1)</sup>, de belijdenis ontbreekt er. Over den datum is verschil. Aymon geeft op 25 Mei, La Popelinière <sup>2)</sup> 28 Mei. Wellicht geeft de een den aanvangs-, de ander den einddatum.

Het bericht van Beza kan licht den schijn wekken, alsof de fransche kerken op die synode door het opstellen hunner eigen leer- en tuchtartikelen zich als 't ware van de geneefsche voorgdijschap vrij maakten. De confessie met name schijnt haar eigen werk te zijn geweest.

Doch dit gevoelen is sinds eenigen tijd als verouderd opgegeven. Calvin oefende ook op dit buitenlandsch werk grooten invloed. Hij vreesde de weinig bezadigde

---

1) I. Aymon, Tous les Synodes nationaux des Eglises réformées de France, La Haye 1710, T. I.

2) T. I, fol. 139.

voortvarendheid der Franschen, hun stoutmoedigheid in het schrijven van wetten en het nemen van besluiten. Zoodra hij vernam, en hij vernam het later dan hij gewild had, dat te Parijs een Synode zou samenkomen, zond hij drie collega's met een schema eener belijdenis en een brief gedateerd 17 Mei, naar Morel. De brief verklaart onder meer <sup>1)</sup>: „Indien een zoo hardnekkige ijver om een belijdenis uit te geven sommigen bezielt, niettemin betuigen wij voor engelen en menschen, dat deze drift ons alsnog mishaagt”. Calvijn was er dus beslist tegen. Het antwoord van Morel van den eersten Juni kwam echter de bedenkingen van Calvijn oplossen, en het gezag der geneefsche moederkerk andermaal bevestigen. Ziehier zijn woorden <sup>2)</sup>:

„Gelijk de broeders van onderscheiden plaatsen ongedeerd herwaarts zijn gekomen, zoo zijn allen, nadat de samenkomst gelukkig en in vrede gehouden was,

---

1) Cod. Genev. 107 a. fol. 97. Si confessionis edendae tam pertinax quosdam zelus sollicitat, tamen angelos et homines testamur ardorem hunc nobis adhuc displicere.

2) Cod. Genev. 112 fol. 35. Quemadmodum incolumes huc diversis e locis fratres pervenerant, sic conventu feliciter pacateque celebrato incolumes omnes Dei beneficio domum redierunt. Gallasius noster ac duo reliqui fratres, qui una missi a vobis fuerant, pars quaedam eius fuerunt. Nam quum triduum de disciplina ecclesiastica disseruissemus reliquis actionibus interfuerunt. *Confessioni vestrae nonnulla visum est addere, per pauca vero commutare.* Haec omnium consensu tanquam in archivis cuiusque ecclesiae habebitur, nec nisi in extremis rebus alicuius ecclesiae magistratibus aut regi offeretur. Sedulo monui ne per imprudentiam in publicum emanaret, causis redditis quam ob rem non expediret. Etsi autem omnes assensi sunt, tamen quorundam levitati diffido. Quaecunque inter nos convenerunt brevi ad vos descripta mittemus.

door Gods goedheid ongedeerd naar huis teruggekeerd. Onze Gallasius en de beide andere broeders, die tegelijk door u gezonden waren, hebben in de synode zitting gehad. Want toen wij drie dagen over de kerkelijke tucht beraadslaagd hadden, namen zij aan de overige handelingen deel. *Besloten is aan uw belijdenis een en ander toe te voegen, en zeer weinige zaken te veranderen.* Zij zal volgens algemeen goedvinden in de archieven van iedere kerk [in afschrift] bewaard worden, en niet dan in de uiterste noodzakelijkheid aan de overheden van eenige kerk of aan den koning worden aangeboden. Nadrukkelijk heb ik vermaand, dat zij niet door onvoorzichtigheid in 't licht zou komen, met opgave der redenen waarom zulks niet dienstig was. Hoewel allen er in hebben toegestemd, ben ik toch in twijfel wegens sommiger onbestendigheid. Wij zenden u een kort afschrift van wat onder ons besloten is<sup>1)</sup>.

Ziedaar een allerbelangrijkst schrijven, van den praeses der synode zelve. Het toont vooreerst, dat Calvijn's boden nog juist ter rechter tijd ter synode verschenen, na de vaststelling der kerkelijke tucht en vóór de samenstelling der confessie. Dan dat Calvijn's project-confessie met geringe redactioneele wijzigingen aangenomen werd. En eindelijk, dat de belijdenis niet bestemd was voor openbare uitgaaf, wellicht wyl Calvijn liever in 't geheel geen fransche belijdenis had. Hij schreef haar trouwens in naam der kerk van Genève, niet op persoonlijk gezag.

Niettemin verscheen nog in hetzelfde jaar 1559 een dubbele uitgaaf<sup>1)</sup>. De door de parijssche synode vast-

---

1) Den franschen tekst deelt ook Beza mee in *Histoire ecclesiastique des Eglises réformées au royaume de France, Anvers*



gestelde tekst van 40 artikelen stond tegen het einde des jaars achter in den geneefschen bijbel van 1559, gedrukt bij Thomas Courteau. Volgens Beza <sup>1)</sup> was deze lezing nog ongedrukt in September, toen ze door de koningin aan de koningin-moeder overhandigd werd. Sinds kwam hij veelvuldig in bijbels voor. Daarmee komt overeen een zelfstandige druk zonder plaatsnaam en jaartal, waarin een brief aan den koning vooraf gaat. Den titel vermelden we straks.

Een andere tekst in 35 artikelen, hoogstwaarschijnlijk met Calvijn's ontwerp identisch, zonder den brief aan den koning, maar met een omvangrijke voorrede, verscheen zonder plaatsnaam onder den titel: „Confession de foy faicte d'un commun accord par les Eglises qui sont dispersees en France, et s'abstienent des idolatries Papales. Avec une preface contenant response et defence contre les calunnies dont on les charge M.D.LIX”.

Belijdenis des geloofs, gemaakt met gemeen accoord door de kerken die in Frankrijk verstrooid zijn, en zich onthouden van de paapsche afgoderijen. Met een voorrede, bevattende antwoord en verdediging tegen de lasteringen waarmede men hen bezwaart 1559.

De meeste fransche psalmboeken, sedert 1563 te Lyon gedrukt, bevatten de 35 artikelen.

Zoo ontstonden dus van meet af twee recensies der

---

1580, T. I, 173 sq. De eerste latijnsche uitgave dateert van 1566. De latijnsche tekst komt o. a. voor in Corpus et syntagma confessionum fidei (1654), I, p. 77 sq. En bij Augusti, Corpus librorum symbolicorum, ed. 2, Lipsiae 1846, p. 110 sq. Vgl. aldaar p. 629; Schröckh, Christliche Kirchengeschichte seit der Reformation, II, S. 246 ff.

1) Tom I, p. 228.

fransche belijdenis, de een 40, de ander 35 artikelen bevattende. De zevende nationale synode van La Rochelle van 1571 verklaarde uitdrukkelijk den eersten, te Parijs in 1559 vastgestelden tekst voor authentiek, en liet tot volle zekerheidsstelling drie exemplaren in minutieus schrift op perkament schrijven, en te la Rochelle, Béarn en Genève deponeren. Het laatste is in het stadsarchief van Genève <sup>1)</sup> nog voorhanden. Sedert heette deze tekst, naar la Rochelle, de Rupellana. Hij telt 40 artikelen, en komt in de meeste bijbelboeken voor.

Het oudste ons bekende exemplaar der 40 artikelen, afzonderlijk gedrukt, bevindt zich in de bibliotheek der H. Genoveva te Parijs. De titel luidt:

Confession de foy, faicte d'un commun accord par les Francois, qui desirent vivre selon la pureté de l'Evangile de nostre Seigneur Jesuchrist. 1 Pier. 3. Soyez tousiours appareillez à respondre à chacun, qui vous demande raison de l'esperance qui est en vous.

Belijdenis des geloofs, gemaakt met gemeen accoord door de Franschen, die begeeren te leven naar de zuiverheid des evangelies van onzen Heere Jezus Christus. 1 Petr. 3. Zijt altijd bereid om te antwoorden aan ieder, die u reden vraagt van de hoop die in u is.

Het is een klein-octavo uitgaaf, twintig bladzijden groot, zonder jaartal en plaatsnaam. De brief aan den koning gaat vooraf. Of deze uitgaaf iets ouder is dan die in de geneefsche bijbels van 1559, waarvan nog velen voorhanden zijn, achteraan staat, kan men niet beslissen.

Aan de verschillende uitgaven der 40 artikelen gaan

---

1) No. 1905.

twee voorreden vooraf, aan allen die de verdrukte fransche kerken hooren willen, en aan den koning, waarschijnlijk Frans II. Vermoedelijk is geen van beiden van Calvijn's hand.

Wat eindelijk de verklaring der getallen 35 en 40 betreft, algemeen houdt men de 35 artikelen voor het oorspronkelijk ontwerp van Calvijn, en de 40 artikelen voor Calvijn's concept, gelijk de synode van 1559 dit wijzigde, vermeerderde en vaststelde.

En wat den tekst aangaat, professor Müller kiest natuurlijk voor de kerkelijke redactie. Hij drukt de 40 artikelen af, en geeft een nauwkeurige reproductie van het exemplaar in minutieus schrift te Genève. De straatsburger hoogleeraren zijn vollediger. Zij drukken de 35 artikelen af, stellen de verschillende lezingen van den tekst der 40 artikelen als kantteekeningen aan den voet der bladzijden, en drukken in den tekst der 35 artikelen met cursief of loopend schrift die deelen af, die reeds woordelijk in de belijdenis van 1557 voorkomen. Zoo blijkt duidelijk de juistheid van hun gevoelen, dat de belijdenis der kerk van Parijs van 1557 grooten invloed geoefend heeft op het werk van Calvijn, zoowel op zijn oorspronkelijk ontwerp der 35 artikelen, als op zijn door de parijssche synode van 1559 veranderd en vermeerderd ontwerp der 40 artikelen. De parijssche predikanten van 1557, Colongius, Gallasius en Chandaeus, hebben den grond gelegd voor den confesiearbeid van Calvijn.

Het gevoelen der Straatsburgers is mijns inziens meer overeenkomstig de waarheid dan dat van professor Müller, volgens wien de 35 artikelen meer met de belijdenis der studeerenden van 1559 overeenstemmen.

Een meening, die wij niet kunnen deelen. Ook herinnere zich de lezer, dat wij vroeger reeds bevonden, dat onze nederlandsche belijdenis meer overeenstemt met de belijdenis der kerk van Parijs dan met die der studeerenden. Dit resultaat stemt overeen met de afhankelijkheid der nederlandsche confessie van de fransche. Daarentegen wordt die afhankelijkheid een raadsel, als, naar we vroeger zagen, de belijdenis der studeerenden nog al sterk van de onze afwijkt, en ze niettemin grooten invloed zou hebben geoefend op de fransche.

Ook de tijdgeschiedenis is tegen onzen hoogleeraar. Calvijn moest in Mei 1559 plotseling een keus doen uit twee bestaande belijdenissen, wie van beiden hij naar de synode van Parijs wilde zenden. Hij kon óf zijn eigen belijdenis der studeerenden, met of zonder wijziging, inzenden. Of hij kon een reeds bestaande fransche belijdenis van een plaatselijke kerk, die door hem zelven twee jaar geleden was goedgekeurd, uitbreiden en der synode voorleggen. Hij moet wel gekozen hebben wat het gevoel der Franschen het meest aangenaam was, de omwerking van de belijdenis der kerk van Parijs. Die omwerking bood den meesten kans, dat de synode niet geheel onafhankelijk van Calvijn haar eigen weg zou gaan.

Maar wat verstaan we nu eigenlijk onder de fransche belijdenis, de belijdenis der 35 of die der 40 artikelen? Ongetwijfeld de laatste. Zij is de belijdenis der kerken, officieel door een wettige synode vastgesteld. Zij bevat de fransche kerkleer. Daarentegen behelzen de 35 artikelen enkel het persoonlijk gevoelen van Calvijn en zijn ambtgenooten. Uitsluitend de kerk, niet een kerkhervormer bepaalt, wat voortaan kerkleer zal zijn.

Het veertigtal mist opschriften. Ze zijn evenwel ter kennismaking onmisbaar. Ik neem dus de vrijheid ze zelf te vormen, en geef ze voor beter.

1. Dat er een eenig God is. 2. Door wat middel God van ons gekend wordt. 3. Canonieke boeken der H. Schriftuur. 4. Waarom wij deze boeken voor canonic erkennen. 5. Het Woord van God is de eenige regel van alle waarheid. 6. Van de Drieëenheid. 7. Van de schepping aller dingen en met name der engelen. 8. Van de regeering aller dingen en met name van het kwade en de kwaden. 9. Van des menschen schepping en val, van zijn verstand en wil. 10. Van de erfzonde, welke niet enkel navolging is. 11. Dat de erfzonde, zooveel de schuld aangaat, ook na den Doop blijft, en in dit leven altijd kwade vruchten voortbrengt. 12. Van de eeuwige verkiezing Gods, door Zijn barmhartigheid zonder aanzien der werken. 13. Dat Jezus Christus ons ten heil aangeboden en gegeven wordt. 14. Dat Jezus Christus God en mensch in één persoon is, verwerping der duivelsche inbeeldingen van Servet. 15. Van de vereeniging en het onderscheid der twee naturen van Christus in één persoon. 16. God heeft, Zijn Zoon zedende, Zijn liefde jegens ons bewezen. 17. Dat wij door de eenige offerande des Heeren Jezus verzoend zijn met God. 18. Dat al onze gerechtigheid gefondeerd is op de vergeving der zonden en de toerekening der gehoorzaamheid van Christus. 19. Dat wij hierdoor vrijheid hebben, God als onzen Vader aan te roepen. 20. Dat wij deze gerechtigheid deelachtig zijn door het geloof alleen. 21. Dat het geloof een genadige gave des H. Geestes is. 22. Dat wij door dit geloof wedergeboren zijn,

zoodat wij noodzakelijk de goede werken voortbrengen.

23. Dat al de figuren en ceremoniën der Wet geëindigd zijn bij de komst van Jezus Christus. 24. Dat Jezus Christus ons gegeven is tot eenige voorbidder, verwerping der duivelsvondsten, als de tusschenkomst der heiligen, het vagevuur, de monnikengeloften, bedevaarten, verboden van huwelijk en vleeschgebruik, ceremoniële onderhouding der dagen, oorbiecht, aflaten.

25. Van de herders en leeraars, verwerping der geestdrijvers die den dienst des Woords en der Sacramenten willen vernietigen. 26. Dat allen moeten bewaren en onderhouden de eenheid der kerk. 27. Van de merkteekenen der ware kerk, en van den wasdom der geloovigen. 28. Veroordeeling der vergaderingen van het pausdom, die er zich mede vermengen scheidten zich af van het lichaam van Jezus Christus, zij die in het pausdom gedoopt zijn, hebben geen tweeden doop noodig. 29. Van de regeering der kerk door herders, opzieners en diakenen.

30. Dat geen herder of kerk heerschappij heeft over een ander. 31. Dat de kerkregeerders, door verkiezing van menschen, tot hun dienst moeten geroepen zijn. 32. Van de superintendanten [naar de verklaring der nationale synode te Gap 1603: niet herders, die boven anderen staan, maar die eenige opdracht in de kerk hebben], die het geheele lichaam [der kerk] regeeren.

33. Welke wetten wij in de kerk erkennen, benevens de noodzakelijkheid der excommunicatie. 34. Van de sacramenten. 35. Van den doop en den kinderdoop. 36. Van het avondmaal. 37. Dat God in de sacramenten ons werkelijk geeft, wat Hij er door afbeeldt. 38. Dat het water ons waarlijk betuigt de inwendige wasching onzer ziel in het bloed van Jezus Christus, en

dat brood en wijn ons waarlijk tot geestelijk voedsel dienen. 39. Van de Overheden, die niet enkel de zonden, begaan tegen de tweede tafel der geboden Gods, maar ook die tegen de eerste, moeten beteugelen. 40. Van de gehoorzaamheid, die men hun schuldig is.

Wat de onderlinge verhouding der 35 en 40 artikelen betreft, de synode van Parijs heeft vooral de redactie van het eerste en laatste artikel gewijzigd. Zij gaf den inhoud van het eerste der 35 artikelen uitvoeriger weer in artikel 1—5 der 40 artikelen, en splitste min gelukkig artikel 35 in de twee nieuwe artikelen 39 en 40. Reeds bewijs genoeg, dat zij van het ontwerp van Calvijn op zelfstandige wijs gebruik maakte.

De belijdenis der kerk van Parijs van 1557, in 18 artikelen bestaande, heeft zeer sterken invloed geoeffend op de fransche. De uitgaaf der 35 artikelen, door de straatsburger hoogleeraren bezorgd, doet dit naar wij zagen duidelijk uitkomen. Sommige woorden en zegswijzen, ja geheele artikelen, als 2, 3 en 4, zijn overgenomen in de fransche belijdenis.

De belijdenis der studeerenden van 1559, in 21 artikelen bestaande, is mede van veel invloed voor de fransche geweest. Artikel 2 is duidelijk weer te vinden in artikel 3 (of 7) der fransche, artikel 3 beantwoordt aan 4 (of 8), 7 aan 12 (of 16), enz. Niettemin is de belijdenis der studeerenden niet zóó kennelijk in de fransche confessie verwerkt, als dit met de belijdenis der kerk van Parijs het geval is.

De fransche belijdenis, wij bedoelen die der 40 artikelen, is van onmiskembaren en zeer bijzonderen invloed geweest op die van Guido de Brès. Vooreerst komt het aantal artikelen bijna overeen, 40 en 37. Dan is,

gelijk vergelijking den lezer kan leeren, hun rangschikking vrij wel dezelfde. Zelfs dragen sommige artikelen bij beiden dezelfde opschriften. Artikel 1: Dat er een eenig God is. Artikel 2: Door wat middel God van ons gekend wordt. Artikel 7 (of 12): Van de schepping aller dingen en met name der engelen. Bovenal, de inhoud der beide belijdenissen stemt treffend overeen. De vergelijking van beider eerste artikel lichte dit toe.

De fransche belijdenis vangt aan:

„Nous croyons et confessons qu'il y a un seul Dieu qui est une seule et simple essence spirituelle, éternelle, invisible, immuable, infinie, incompréhensible, ineffable, qui peut toutes choses, qui est toute sage, toute bonne, iuste, et toute miséricordieuse”.

Guido de Brès heft aan:

„Nous croyons tout de coeur et confessons de bouche, estre une seule et simple essence, spirituelle, laquelle nous appellons Dieu, éternel, incompréhensible, inuisible, immuable, infini, lequel est tout sage, iuste et bon”.

De overeenstemming en het verschil tusschen beide belijdenissen treedt eigenaardig aan den dag in het verschil in titel tusschen de fransche belijdenis van 35 artikelen, en de belijdenis van Guido de Brès, die den titel der 40 artikelen overnam.

„Confession de foy faite d'un commun accord par les eglises qui sont dispersees en France et s'abstienent des idolatries papales”.

„Confession de foy, faicte d'un commun accord par les fideles qui conuersent és pays bas, lesquels desirent viure selon la pureté de l'Euangile de nostre Seigneur Jesus Christ”.

De fransche belijdenis is de geloofsuitdrukking der



kerken, „welke zich onthouden van de paapsche afgoderijen”. Zij is sterk antipapistisch. Artikel 24 verwerpt de „duivelsvondsten”, als tusschenkomst der heiligen, vagevuur, monnikengeloften, bedevaarten, verboden van huwelijk en vleeschgebruik, ceremonieele onderhouding der dagen, oorbiecht, aflaten. Artikel 28 veroordeelt de vergaderingen van het „pausdom”, die er zich mede vermengen scheiden zich af van het lichaam van Jezus Christus.

Daarentegen is Guido de Brès' meesterstuk het symbool der geloovigen, „welke begeeren te leven naar de zuiverheid van het Evangelie onzes Heeren Jezus Christus”. Deze titel geeft een anderen klank. De nederlandsche geloofsbelijdenis is thetisch, niet polemisch. Zij strijdt vóór het geloof, en tegen de dwaling, zonder nochtans den naam der dwaling, „pausdom, papistisch”, ergens te noemen. In stede van „duivelsvondsten” te verwerpen, belijdt artikel 25 waardiglijk, dat alle schaduwen [der Wet] een einde genomen hebben, alzoo dat zulk gebruik onder de Christenen geweerd moet worden. En artikel 29 zegt even kalm aangaande de valsche kerk: „zij schrijft zich en haar ordinantiën meer macht en autoriteit toen dan den Woorde Gods; zij wil zich aan het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de sacramenten niet naar het bevel van Christus, in zijn woord, maar zij doet daar toe en af, gelijk als 't haar belieft; zij staat en grondt zich meer op de menschen, dan op Christus Jezus; zij vervolgt degenen, die heiliglijk naar den woorde Gods leven, en die ze straffen van hare zonden, van hare gierigheid, van hare afgoderijen”. De smaken verschillen. Ik voor mij keur het optreden der fransche vaders niet af, maar staar met voorkeur

op den arbeid van de Brès, gedachtig aan wat de apostel schrijft over de kracht der gematigdheid.

Een tweede geschilpunt is de behandeling van het ambt der herders en leeraars, en de kerkregeering. De fransche belijdenis handelt hierover zeer uitvoerig, in de artikelen 25, 29—32, en verbreekt de logische volgorde der artikelen door intusschen de leer der kerk te behandelen, in artikel 26—28. De belijdenis van de Brès handelt over deze stof slechts in een tweetal artikelen, 30 en 31.

Hetzelfde geldt van de leer der sacramenten. Ook hier staat een vijftal artikelen tegenover een drietal. Wie kiest niet, met de Brès, voor het drietal, sacramenten, doop, avondmaal?

De fransche belijdenis heeft twee slotartikelen over de overheden. De Brès behandelt deze zaak slechts in één artikel, het befaamde artikel 36. Wat mijns inziens de voorkeur verdient.

Ook eindigt hij met Van het laatste oordeel, artikel 37. Welk een treffelijk besluit eener martelaarsconfessie: „Hierom verwachten wij dezen grooten dag der vergelding met een groot verlangen, om volkomen te genieten de beloften van Christus, onzen Heere”. Daarentegen besluit de fransche belijdenis met Van de gehoorzaamheid, die men den overheden schuldig is, artikel 40. En de slotzin luidt: „En hierom verwerpen wij hen, die zouden willen de overheden verwerpen, gemeenschap en verwarring van goederen stellen en de rechtsorde omverstootten”.

Ik wensch niet blind te zijn voor de goede hoedanigheden der fransche belijdenis. Zij heeft veel wat aantrekt. „God heeft, Zijn Zoon zedende, Zijn liefde

jegens ons bewezen" (art. 16), „Dat wij hierdoor vrijheid hebben, God als onzen Vader aan te roepen" (art. 19), zijn liefelijke evangeliewaarheden. Maar de Brès, ten volle deelende het streng calvinistische beginsel, heeft de fransche confessie, zoo wat inhoud als wat volgorde der artikelen betreft, mijns erachtens bepaald verbeterd. De copie overtreft het origineel. Voor ons Nederlanders een resultaat van onderzoek, om God voor te danken en Zijn dienstknecht te eeren.

*Barneveld.*

F. J. Los.

# UIT DE ARCHAEOLOGIE DER GEREFORMEERDE KERK IN NEDERLAND.

---

## II.

### DE HUISELIJKE GODSDIENSTOEFNING.

(Slot.)

In een drietal schetsen trachtten wij achtereenvolgens een beeld te ontwerpen van de huisgodsdienstoefening, gelijk die door de Gereformeerden in ons vaderland waargenomen werd. Het bleek ons hoe daarbij het lezen van Gods Woord en de huiselijke gebeden de eerste plaats bekleedden, terwijl ook het zingen van Psalmen en Lofzangen een niet onbelangrijk deel daarvan vormde. Behalve nu het hier genoemde rekent Voetius in zijne desbetreffende verhandeling daartoe nog: 1) 4<sup>o</sup>. het tehuis herhalen van de predicatiën; 5<sup>o</sup>. het huisonderwijs in den godsdienst; 6<sup>o</sup>. het lezen van preeken; 7<sup>o</sup>. bijzondere vermaningen. Toch mag gevraagd worden, of het onder 4 en 5 genoemde niet meer bij het huiselijk godsdienstonderwijs behoort, terwijl het onder 6 vermelde meer een handeling kan heeten, die eigenlijk „een subsidiair is van den openbaren eeredienst”, zoodat wij ons in deze schetsen dan ook tot het eerstgenoemde drietal bepaalden.

Wij zagen dat in vele huisgezinnen de beschreven

---

1) G. Voetii, *Tract. Sel. de Polit. Eccl. Ser. Sec. Ed. Ph. J. Hoedemaker*, p. 376.

huisgodsdienstoefeningen in eere werden gehouden. Toch stuitten hare voorstanders en verdedigers, die op eene geregelde onderhouding daarvan aandrongen, in sommige kringen op verzet. „Vermaant hen tot stichtelijke oefeningen, welke alle men duidelijk uit de regelen, in het Heilige Woord gegeven, bij goed gevolg doet, het eerste antwoord is: „waar staat: Gij zult huisoefeningen doen?” klaagt Lodensteyn, <sup>1)</sup> die, gelijk wij zagen, door woord en voorbeeld zeer krachtig hierop wees. Uitvoerig staat ook Voetius bij het noodzakelijke hiervan stil, juist tegenover sommigen, die daartegen verzet aanbonden, als nieuwigheden van elders ingevoerd, die eene kunstmatige vroomheid kweekten en niet bevorderlijk waren voor den geestelijken wasdom. Nadat hij gewezen heeft op sommige gevallen, waarin door den nood en drang van het oogenblik buitengewone samenkomsten des gezins plaats hebben tot bijzonder gebed en smeeking, ontvouwt hij op verschillende gronden de groote wenschelijkheid, ja den klemmenden eisch tot het houden van geregelde huisgodsdienstoefeningen.

Talrijk waren de bezwaren, door tegenstanders in deze opgeworpen, bezwaren die ten deele ook in onze dagen nog menigwerf worden vernomen. Juist om de weerlegging daarvan door Voetius is het niet zonder belang, deze nader onder de oogen te zien

Nadat hij eerst meer in het algemeen op de historische zijde van deze zaak heeft gewezen — waaraan door ons het drietal voorafgaande schetsen gewijd is — spreekt hij met beslistheid uit dat de vijanden, die hier met name het verzet aanbinden, de duivel, het

---

1) J. Lodensteyn, *Beschouwinge van Zion*, t. a. p. dl. II, bl. 131.

vleesch en de wereld zijn. Dat blijkt op overvloedige wijze.

Allereerst acht men dat het geregeld onderhouden dier huisgodsdienstoefeningen niet of ter nauwernood kan geschieden, en niet zonder veel moeite: op zoo iets moest men dus niet aandringen, maar het veeleer aan elks goedvinden overlaten, als iets dat „onverschillig” is of volstrekt niet noodzakelijk. Maar, zegt hij, wat goed en schoon is, is juist dikwerf moeielijk. Alle oefeningen der godzaligheid, alle goede werken zijn moeielijk voor het vleesch, ja onmogelijk; voor den geestelijken mensch bezwaarlijk, bij het bederf dat in hem woont, — Rom. 7 : 14—25, Gal. 5 : 17, — maar in ander opzicht toch wederom niet zwaar, want 's Heeren juk is zacht en zijn last is licht, en zijn geboden zijn niet zwaar. Matth. 11 : 30, I Joh. 5 : 3. Het is beslist naar den eisch des Heeren, dat op bepaalde tijden de huisvader met de zijnen ten gebede samenkome. Het is geenszins eene „onverschillige” zaak, aan elks goedvinden over te laten. Wat op een zekeren en bepaalden tijd niet geschiedt, zal zelden en in verloop van tijd, in 't geheel niet meer plaats vinden: dat ziet men bij menschen in wereldsche aangelegenheden, hoeveel te meer in geestelijke dingen. Dat wij verplicht worden tot het dagelijks waarnemen van dezen dienst des Heeren, leert ons de bede uit het gebed des Heeren: „geef ons heden ons dagelijksch brood”, die eisch van Hebr. 3 : 13: „vermaant elkander te allen dage, zoolang als het heden genaamd wordt”, de uitspraak van Jac. 4 : 14: over de onzekerheid van „wat morgen geschieden zal”. Dringt daartoe ook niet het voorbeeld der godvruchtigen, eene Anna de profe-

tes, Luc. 2 : 37, een David, Ps. 71 : 8, 15; is dat niet het kenmerk van den als welgelukzalig geprezene, dat hij 's Heeren wet overdenkt, „dag en nacht”, Ps. 1 : 2? Zie nog op Klaagl. 3 : 23, Ps. 68 : 20, gelijk ook onze Catechismus uitspreekt, „dat God zijne genade en den Heiligen Geest alleen dien geven wil, die Hem met hartelijke zuchten zonder ophouden daarom bidden en daarvoor danken”. Antw. 116.

Voorzeker er kunnen zich gevallen voor doen, die tot het houden en bijwonen van huisgodsdienst oefeningen bijzondere zwaarigheid opleveren. Overstelpend drukke arbeid kan iemand zoozeer in beslag nemen, dat tot het eten zelfs nauwelijks tijd is te vinden, zooals dat Christus met zijn discipelen overkwam, Marc. 3 : 20, maar dan geldt juist de vermaning tot het „uitkopen van den tijd”, Ef. 5 : 16, gelijk de Heiland ons leert, Luc. 21 : 37, en het voorbeeld van David bewijst. Brachten de dagen der vervolging hindernis in dezen weg, het gemis was hun oorzaak van smart. Ps. 120 : 5. Op bepaalde, geregeld terugkeerende, dagelijksche tijden moeten de geloovigen dezen huisgodsdienst betrachten, zij die immers „ingaan door de enge poort, die het Koninkrijk der hemelen geweld aandoen, die het Koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid, in de eerste plaats zoeken”. Dat wij hier toch luisteren naar de apostolische vermaningen, I Cor. 15 : 58, Phil. 4 : 8, Rom. 12 : 11.

Zoude men nu daartoe de geloovigen niet mogen aansporen, gelijk ook de Dordtsche Synode in hare zeventiende zitting, 30 November 1618, de ouders daartoe opwekte? Bij schuldig verzuim in dit opzicht achtte deze het zelfs gewenscht, dat de nalatigen door den keraad zouden vermaand worden. Men mag dat niet

aan persoonlijke willekeur overlaten, noch het als iets nieuws en buitengewoons voorstellen, noch als Phariseesche pronkerij of eigenwillige godsdienst. Mogen er al sommigen, in-naam-Gereformeerden, hieromtrent verzuim hebben gepleegd, bewijst dit wel iets? immers neen, zoo wij aan Ps. 14 en 94 denken.

Vooraf tegen het verwijt, dat het houden van deze huisgodsdienstoefeningen eene van buiten, met name uit Engeland, ingevoerde practijk was, teekent Voetius ernstig protest aan. Dat is de geschiedenis een slag in het aangezicht geven! Wat zou het bovendien schaden, zoo de zaak zelve maar waar en goed is. Zijn er niet vele uitnemende Engelsche godgeleerden, wier werken niemand verachten zal, behalve die ze niet leest? Zou men dit ook durven zeggen met het oog op de Duitsche, Zwitsersche en Fransche godgeleerden en hun arbeid in dit opzicht? Ook zij toch hebben op dit gebied niet stilgezeten, bewijze de door hen opgestelde en bij verschillende geschriften uitgegeven christelijke gebeden, bestemd voor den huiselijken kring. Voetius wijst hier op de vroeger ook door ons beschreven gewoonten in Duitschland, Bohemen en verschillende Slavische gemeenten, benevens die in Frankrijk, met bijzondere verwijzing naar de levensbeschrijving van de Coligny.

Als bezwaar wierp men tegen het geregeld onderhouden der huisgodsdienstoefening op de beschrevene wijze voorts nog op, dat zij toch eenigszins naar „Roomsche superstitie” geleek. Geheel en al ongegrond acht Voetius echter deze tegenwerping, zijnen tegenstanders verwijtend, dat zij hier „lasteren, hetgeen zij niet weten”, Jud. vs. 10, door deze samenkomsten met de dusge-



naamde „Horae canonicae of tijden des Pausdoms” op eene lijn te stellen. Verschillende Gereformeerde Schriftuitleggers hebben bij Handel. 3 : 1 deze zaak in denzelfden geest als door hem geschied is, verklaard en besproken, <sup>1)</sup>

1) Vgl. den ook door Voetius hier aangehaalden commentaar van Calvijn, bij Hand. 3 : 1: „Verder indien iemand vraagt of de Apostelen naar den tempel opgingen om te bidden, naar de gewoonte van de wet; zoo dunkt mij, dat zij het vooral deden, omdat ze daar meer gelegenheid hadden om het Evangelie te verbreiden. En indien iemand deze schrift wil misbruiken, zeggende dat het geoorloofd is om bijgeloovige eerediensten waar te nemen, wanneer wij met ruwe en zwakke menschen te doen hebben, zou dit eene schandelijke redeneering zijn. God had bevolen dat de Joden des avonds en des morgens offeranden offeren moesten. Door deze oefening werden zij geleerd met gebed en dienst des Heeren den dag te beginnen en te eindigen. Petrus en Johannes stond het dus vrij om in den tempel te komen, die aan God was gewijd: en voorzeker zij verontreinigden zich niet, wanneer zij den God van Israël aanriepen om daardoor getuigenis van hun geloof te geven. Ten eerste omdat God aan zijn oude volk bevolen had om vaste uren te houden; hieruit besluiten wij dat de kerk niet zonder vasten regel zijn kan. En indien wij heden ten dage niet zoo traag waren, zoude het nuttig zijn dagelijks zulke samenkomsten te houden.” Bij Hand. 10 : 9 teekent Calvijn aan: „De zesde ure was precies op den middag. Het valt dus niet te betwijfelen of Petrus begaf zich toen volgens gewoonte derwaarts om te bidden; want, omdat wij bijna den ganschen dag door allerlei beslommeringen afgetrokken worden, en er geen einde komt aan allerlei bezigheden, tenzij wij onszelfen als door een aangelegden tengel in bedwang houden, zoo is het nuttig, dat wij vaste uren voor het gebed bestemmen; niet omdat wij aan de uren gebonden zijn, maar omdat het gebed, dat boven alle zorgen eene eerste plaats in ons hart moet hebben, niet door ons vergeten worde. Hetzelfde wat wij van den tijd opmerken, heeft ook betrekking op de plaats: dat zij n.l. een hulpmiddel is om aan onze zwakheid tegemoet te komen. Indien

gelijk ook de Leidsche professoren in de *Synopsis*, disp. 36. 1)

In zijne breedvoerige uiteenzetting bespreekt Voetius ten slotte nog enkele desbetreffende vragen: zoo, of de gebeden en het Schriftlezen in den kring des gezins gevoelig achterwege kunnen blijven, waar dit alles des morgens en des avonds in het openbaar in de kerken plaats vindt. Geheel wil hij het ook alsdan niet nagelaten hebben, omdat met de ouders toch niet alle leden des gezins, kinderen en dienstbaren, bijzonder in dagen van ziekte, daarbij tegenwoordig kunnen zijn, en bedeelde gemeenschappelijke openbare samenkomsten, juist met het oog op de eischen van den kinder-leeftijd niet voldoende zijn. De Dordtsche Synode achtte evenzoo nevens de catechisatiën in kerk en school het godsdienstig onderwijs in den huiselijken kring, de huis-catechisatie, geenszins overbodig.

De moeielijkheid in deze voor degenen, die niet in geloovige huisgezinnen verkeeren, ziet onze schrijver geenszins voorbij. Naar zijne meening moeten echter zij, die tegen loon in dienst zijn, in zulke gevallen bij de eerste gelegenheid de beste in den dienst van een godvreezend huisgezin zien over te gaan. Zijn er echter bepaalde oorzaken, die den weg tot heengaan afsnijden, dat zij dan den eisch van Matth. 6:6 betrachten, voor zich zelf alleen, niet verdragende in lezen, bidden en overdenken, den tijd daartoe uitkoopende

---

de Apostelen deze dingen voor zichzelf nodig geacht hebben, hoeveel te ijveriger behooren zij dan in acht genomen te worden door luie en trage lieden."

1) Zie hun uitspraak in deze, reeds door ons geciteerd, *Troffel en Zwaard*, V, bl. 96.

gelijk David deed, indien het beslist niet anders geschieden kan, in de uren voor de ruste des lichaams bestemd. Ps. 42 : 4, 9; Ps. 77 : 3, 7; Ps. 119 : 55, 62. Dit alles echter onder biddend uitzien dat het Gode behagen moge, hierin wending ten goede te geven. Samenkomsten bij godvreezende gezinnen, of wel het bijeenkomen van twee of drie geloovigen in Christus' naam vergaderd, moeten in deze tot leiding en onder-richting strekken. <sup>1)</sup> In bange tijden van vervolging

1) In zijne *Polit. Eccles.* P. II. Lib. II, Tract. IV, C. II, p. 525, gelijk op andere plaatsen, wijst Voetius op deze conventikels of godsdienstige gezelschappen. Een nader onderzoek omtrent den aard en de beteekenis dezer samenkomsten ligt thans, hoe belangrijk ook, buiten het bestek van ons onderwerp. In de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* door A. Ypey en I. J. Dermout, wordt o. a. nog nader op deze zaak gewezen. Zie aldaar dl. III, bl. 28 vv. en aanteeck. bl. 11 vv. Gelijk bekend is kwamen deze gezelschappen in particuliere woningen bijeen, niet als de samenkomsten van het huisgezin maar door verwantschap des geestes. Zij bedoelden de vermeerdering van godsdienstige kennis en de bevordering der godsvrucht. Vaak was haar karakter schismatisch. Voetius was een beslist voorstander van zulke samenkomsten: „Bij uitstek zwak is — zoo zegt hij — wat ik mij herinner, dat door onervaren en strijd-zuchtige menschen, die zelve niets voortreffelijks willen of kunnen doen, en niet toelaten dat anderen het doen, gezegd is: nl. dat deze huiselijke en gemeenschappelijke oefeningen nadeelig zijn aan de eenheid, vereeniging en bestuursmacht der kerk of des kerkerads. Even alsof het huiselijk of huishoudelijk bestuur der gezinnen op zichzelf nadeelig zou zijn aan de macht en het bestuur der stedelijke overheid, der koningen en vorsten. Naar dezelfde gevolgtrekking zou kunnen belet worden alle gesprek over de Schrift en over heilige zaken tusschen twee of drie tehuis, in een herberg, of op hetzelfde schip zittende of naar het voorbeeld der discipelen tezamen wandelende (Luc. 24) personen,“

om des geloofs wille, hebben zij niet ontbroken Onder meer mag hier op Hand. 12 : 12 <sup>1)</sup> gewezen worden,

enz. *Polit. Eccles.* Series prima, ed. F. L. Rutgers, p. 69. — Cf. de vertaling, verschenen als: *Verhandeling over de Zichtbare en Georganiseerde Kerk*, door Gijsbertus Voetius. Uit het Latijn vertaald door R. J. W. Rudolph en Dr. F. F. C. Fischer, Kampen 1902. — Dat deze samenkomsten in de woningen reeds spoedig de aandacht der kerkelijke vergaderingen trokken, blijkt o. a. uit het volgende. In de *Acten der Provinc. en Partic. Synoden*, ed. Reitsma en van Veen, dl. I, bl. 139, wordt als partic. quaestie op de Synode van Edam, 2 Juni 1586, vermeld: „art. 34: Wort gevraecht, hoe men doen zal in die tsamencompste der jonge liedens als vryers en vrysters om haer te oeffenen int particulier in Godes woert met lesen, uytleggen, vraegen voer te stellen ende singen. Wort geantwoert, alzo groote desordre in vele plaetsen daeruyt gevolget, dat het stichtelycker waere dieselfde gans te onderlaten, doch in die plaetse, daer die tot noch toe sonder opspraecke met stichtinge onderhouden is, zullen die dienæren derzelfder gemeynthen oversien, dat die jongelieden geene vergaederingen aenstellen sonder bywesen eeniger ouderlingen.” De Synode van Vlissingen, 21—25 Febr. 1581 gehouden, — t. a. p. dl. V, bl. 10 — op de vraag: „Of een minister extraordinaire byeencomste tot syner ofte eens anders hujs houden mach om vermaninghe ofte lessen te doen?” antwoordde: „neen, overmits het tegen de vryheit van de publycke exercitie strijdt ende veel opsprake ende andere inconvenienten onderworpen is.” Ook hieromtrent liepen de gevoelens dus zeer uiteen.

1) Calvijn merkt in zijne schriftuitlegging bij deze plaats op: „Het schijnt wel dat zij eene vrouw van bijzondere godzaligheid was, dewijl haar huis als het ware een tempel des Heeren was, waar de broederen plachten samen te komen . . . Wij moeten evenwel steeds de tijdsomstandigheid in aanmerking nemen; dat er toch eene bijeenkomst door de vromen gehouden werd, hoewel de woede der vijanden brandende was. Want hoewel zulke oefeningen ten allen tijde nuttig zijn, zijn ze toch bovenal noodzakelijk, wanneer zware vervolgingen ophanden zijn.”

waar sprake is van een samenkomst van eenige geloovigen ten gebede, geheel particulier zonder eenig openbaar karakter. Verre is het dan ook vandaan dat de geloovigen verkeerd zouden handelen om bij gemis van zulke bijeenkomsten in den huiselijken kring naar het deelnemen daaraan elders te trachten, gelijk ook Rom. 1 : 11, 12; Hebr. 3 : 13; Rom. 15 : 4 op de beteekenis daarvan gewezen wordt, en evenzeer, als zij, om welke oorzaak, krankheid of wat ook, aan huis gebonden, anderen tot zich noodigen, om vermaand en versterkt te worden, ja mede vertroost „door het onderling geloof”.

Wij zagen met hoeveel nadruk Voetius in de thans besproken verhandeling over de huiselijke godsdienst-oefening zich van het geregeld onderhouden daarvan een voorstander verklaarde. Niet moede wordt hij op den eisch zoowel als op het groote voorrecht, daaraan verbonden, te wijzen. Doch behalve hier heeft hij ook elders in zijne *Politica Ecclesiastica* aan deze zaak nader de aandacht gewijd <sup>1)</sup>, t. w. daar waar hij spreekt over „de verdeelingen der Georganiseerde Kerk”. In de VII<sup>e</sup>—XII<sup>e</sup> vraag behandelt hij ook de huiskerken. Eerst zet hij nader uiteen wat daaronder te verstaan zij en vervolgens in hoeverre zij „eenigermate de natuur eener kerk hebben en in waarheid georganiseerde kerken genoemd worden”.

Op de vraag „of uit Rom. 16 : 5 stellig kan bewezen worden, dat de naam en natuur van kerk past aan eene vergadering of aan menschen in één gezin in hetzelfde huis vereenigd, en tot gemeenschappelijke of onderlinge oefeningen der vroomheid gewoonlijk samenkomende?”

---

1) *Polit. Eccles.* ed. Rutgers, l. l. p. 62 sqq.

antwoordt hij: „Slechts met waarschijnlijkheid. Omdat de regelmaat des geloofs en het tekstverband ons niet dwingen om dit te verklaren van eene kerk, enkel uit de huisgenooten van Aquila en Priscilla vergaderd; want even goed kan het verstaan worden van die vergadering, die in dit huis pleegt saâm te komen; aan welke, als een deel der kerk van Rome, de naam van kerk gegeven wordt. Dit is de verklaring van Beza in zijne Aanteekeningen. De Hollandsche uitleggers stellen beide uitleggingen voor”. Ook legt hij de vraag in het midden „of de huisvader noodzakelijk de taak van voorganger in de huiselijke oefeningen, of van onderwijzer in den Catechismus of ingeval van noodzakelijkheid van prediker vervullen moet?” en merkt hieromtrent op: „hoewel hem dit ten zeerste past, en zonder zijn gezag en toestemming de gemeenschappelijke oefeningen in dat huis in het openbaar geenszins, in het geheim nauwelijks kunnen gehouden worden, zoo gelooven wij echter niet dat zulk een ambt en werk, hetzij van onderwijzer in den Catechismus, hetzij van plaatsvervullend prediker aan zijne huiselijke macht en plicht onafscheidelijk verbonden is. Immers kan zich voordoen het geval van onbekwaamheid en onvermogen van den kant der uitwendige zintuigen of van het verstand en het geheugen of van eenige zware ziekte en verval van krachten, of het geval van gebrek aan opvoeding en onervarenheid in geestelijke zaken. Opdat ik niet hiervan spreke, dat na den dood des vaders de gezinnen niet zelden door de moeder, weduwe zijnde, gedurende vele jaren bestuurd kunnen worden. Deze en gelijke gevallen bewijzen overtuigend, dat op de meest geschikte wijze in een huisgezin dikwijls de

leiding en het voorgangerschap in de huiselijke oefeningen moeten overgedragen worden", gelijk immers „in godsdienstige huisgezinnen het voorlezen uit de Schrift enz. door de huismoeder pleegt gedaan te worden, als het hoofd des gezins afwezig is, of van den godsdienst en een vroom leven niets weten wil". 1)

Dat de besproken samenkomsten van de leden des huisgezins tot gemeenschappelijk lezen van Gods Woord, gebed en lofzingen, door de Gereformeerden in ons vaderland gehouden, van groote beteekenis en winste geweest zijn voor het godsdienstig leven, kan niet ontkend worden. Van hoeveel nut de meerdere bekendheid met de Heilige Schrift voor het doorbreken der Hervorming in ons vaderland geweest is, zagen wij reeds vroeger. „In geen land", zegt Campbell, „waren zoovele afdrukken van de Schriften zoo vroeg reeds uitgegeven en zelfs in Duitschland, het vaderland der Hervorming, werden zij niet zoo algemeen gelezen. Deze buitengewone verspreiding van de Schrift verklaart de godsdienstige geschiedenis der Nederlanden. Met den Bijbel in eene bekende taal en door de algemeene opvoeding der groote menigte was de Hervorming hier onvermijdelijk". 2) „Immers, het goedkoop worden van boeken leidde tot de vermenigvuldiging van de Schrift, en wat van meer belang was, tot hare uitgave in de volkstaal. Vóór dien tijd had de meening voetgevat, dat de Bijbel alleen voor de geleerden was, en dus in eene taal, welke geen anderen konden verstaan, moest

1) Voetius, l. l. ed. Rutgers, p. 32.

2) *De Puriteinen in Nederland, Engeland en Amerika*, door Douglas Campbell. Vertaald door J. W. G. van Maanen, dl. I. Sneek 1896, bl. 180 v.

bewaard worden. Hem voor het volk toegankelijk te maken, beteekende eene godsdienstige omwenteling." 1)

Was alzoo tot het doorbreken der Reformatie door de bijzondere zegening des Heeren de meerdere kennis van het Woord der waarheid tot rijke winste geweest, niet minder bleek dit bij voortduring, toen het licht wederom op den kandelaar geplaatst was en het Evangelie der genade rijkelijk gepredikt werd. Het godsdienstig, het kerkelijk, ja ook het maatschappelijk leven des volks mocht daarvan gezegende vruchten plukken. Treft het ons niet, wat dit laatste met name betreft, hoezeer in ons vaderland 2) „het huislijk saámleven won

---

1) Campbell, t. a. p. bl. 179.

2) *Als gij in uw huis zit. Meditatiën voor het huiselijk saámleven*, door Dr. A. Kuyper, Amsterdam, z. j. Woord vooraf, bl. 1. — Vgl. ook de eigenaardige wijze waarop Dr. G. D. J. Schotel, *Het Oud-Hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw*, Haarlem, 1868, bl. 226, dit uitspreekt: „de Hollandsche natie onderscheidde zich behalve door andere voortreffelijke eigenschappen, ook door huiselijkheid; en nog is er geen volk dat het familieleven zoo geniet en waardeert. In de 17<sup>e</sup> eeuw, toen er schier geen aanleiding tot uithuizigheid bestond, was dat leven in zijn volle kracht. „Het huis (dus drukte zich een vreemdelling uit) draagt de Hollander gelijk een schildpad het zijne op den rug, het is hem dienstbaar als een gedeelte van zichzelf, buiten hetwelk hij niet leven, niet ademen kan.” In zijn werk: *De Goddelijke orde der mensche-lijke samenleving, de L. P. Stone lectures van 1891, gehouden aan het Theologisch Seminarie te Princeton*, door Prof. R. E. Thompson, vert. door J. Visser, Middelburg, 1903, zegt de schrijver bl. 41: „Daar het Christelijk huisgezin op Protestantischen bodem de volste erkenning en eere ontvangen heeft, zoo is het ook daar juist dat het zich in zijn vrijheid het schoonst ontplooit en de kostelijkste vruchten gedragen heeft. Slechts onder de Protestanten heeft het huisgezin als een biddende gemeenschap zijn oorspronkelijk ka-



aan innigheid en saâmbindende kracht", ja, „de huiselijke zin het sterkst doordrong bij de Calvinistische natiën, in Zwitserland, Schotland, Nederland en in Amerika, en onder die natiën ons Nederland van ouds vooraan stond" <sup>p</sup> Juist, „in ons stille, dege huislijk saâmleven school de kracht van onzen burgerstaat en de zenuw onzer nationale levenskracht." Met name „in den bloeitijd van ons geestelijk leven, toen het Calvinisme den toon aangaf, heeft ons Christenvolk zich niet vergaapt aan vreemde of buitengewone dingen, maar er zich op toegelegd, om het huislijk leven, het gewone beroep, den alledaagschen arbeid, de gansche ordinaire levenskringen zoo rijk mogelijk te ontwikkelen, er smaak en zin voor aan te kweeken, en over te vloeien van lof en dank voor den ongemeenen schat van stoffelijk en geestelijk geluk beide, die juist in dat gewoon menschelijk leven te vinden was." <sup>1)</sup>

Zagen wij reeds vroeger, dat door verschillende schrijvers het godvreezend huisgezin als „eene gemeente in het klein" of „huiskerk" geteekend werd, waarin God de Heere erkend en gediend moest worden, ongetwijfeld juist als zoodanig zijn die huisgezinnen, waar Godes heilig Woord het fundament des levens was, in dagen van afval en teruggang voor kerk en volk ten zegen geweest. <sup>2)</sup> Ook zij ondervonden evenwel wederkeerig

---

rakter behouden en deszelfs hoofd zijn hem van God geschonken waardigheid als priester des huizes."

1) Dr. A. Kuyper, t. a. p. bl. 195.

2) Vgl. Thompson, t. a. p. „Het huisgezin is het organisme, waaruit de kerk wordt gebouwd. Gij ziet dit aan de voortdurende verwijzing naar de bekeering en de opname van huisgezinnen in de Handelingen der Apostelen en in de heenwijzing

den terugslag, waar van 's Heeren kerk de klacht gelden moest: „Van de dochter Zions is haar sieraad weggegaan, ja het goud is verdonkerd, het goede fijne goud is veranderd”. Klaagl. 1 : 6 ; 4 : 1. Zij die voor 's Heeren Huis het goede zochten, lieten daarom dan ook niet af, gelijk ons uit hunne geschriften bleek, met nadruk aan te dringen op den eisch: „Tot de Wet en tot de Getuigenis”, ook in den kring des huisgezins. 1)

Ja, „op het huisaltaar behoort het Woord Gods.”

---

in de Apostolische Brieven, naar de godzalige gezinnen als midelpunten van geestelijke ontwikkeling. Elke christelijke gemeente is een geestelijk organisme, dat van uit het christelijk huisgezin gevormd is. Het huisgezin moet „palen aan” de kerk, gelijk het huis van Titus Justus „paalde aan de Synagoge.”

1) Zelfs van een tijdvak als het einde der 18<sup>e</sup> en het begin der 19<sup>e</sup> eeuw, getuigen Ypey en Dermout, t. a. p. dl IV, bl. 280: „Onder de verdiensten van dit tijdperk mag voornamelijk in aanmerking komen, dat vele godgeleerden zoo zeer gewerkt hebben aan de bevordering niet alleen, maar ook aan de verbetering van den huiselijken godsdienst, op zuivere bijbelkennis gegrond. Men vervaardigde bijzondere schriften, waarin of onderscheidene gedeelten van den Bijbel of al de bijbelboeken kortelijk werden opgehelderd, met invlechting van praktikale aanmerkingen voor de gemeenschappelijke godsdiensttoefening. Met opzigt tot onderscheidene gedeelten van den Bijbel was bovenal van hooge waarde de arbeid van de hoogleeraren Heringa en Clarisse. Op zulk eene wijs en tot zulk een einde begon ten jare 1801 den geheelen Bijbel te verklaren de geleerde Jakob Scheidius, predikant der waalsche gemeente te Delft, in een werk, hetwelk, nadat deze overleden was, door den hiervoor gemelden Stronck, toen predikant te Dordrecht, gelukkig vervolgd en voltooid is.” Vgl. ook de *Aanteekeningen* bij dl. IV, bl. 46 v., waar Ypey en Dermout nog eenige desbetreffende literatuur dier dagen opgeven.

Die uitspraak kan ook voor onze dagen niet genoeg worden herhaald: dat eischt de eere Gods, dat is de weg waarin het Gode behaagt wasdom te schenken „in de kennis en de genade des Heeren Jezus Christus” 1); de weg ook tot stichting en opbouw van het huiselijk leven. Dat ook hier tegen verschillende gevaren gewaakt moet worden is zeker. „Een gezin kan zich stiptelijk als huiskerk gedragen, terwijl toch de ver-

1) In zijne autobiografie, *Leven en arbeid*, door O. G. Heldring, Leiden, 1881, wijst de schrijver er op van hoe hooge waarde en beteekenis de huisgodsdienst oefeningen zijns inziens ook voor het kerkelijk leven konden en moesten zijn. Omtrent zijn streven op dit gebied deelt hij mede: „De catechisatiën trachtte ik zoo trouw mogelijk waar te nemen en maakte er veel werk van. Mijn hoofdgedachte bij al dien arbeid was te bereiken, dat de huiselijke godsdienst verbeterde. Boekjes waren mij te onbeduidend; ik nam de H. Schrift en gaf telkenreize eenige hoofdstukken op om in huis te lezen, om op die wijze het dagelijksch gebruik van den Bijbel in te leiden... Donderdagavond hield ik godsdienst oefeningen voor lidmaten en behandelde er hetzelfde als op de catechisatiën; zij waren zoo eenvoudig mogelijk, opdat de huiselijke godsdienst oefeningen daarnaar zouden kunnen ingericht worden. Zoo mogelijk ontleende ik dan des Zondags mijn tekst aan een gedeelte, dat gedurende de week behandeld was; de openbare godsdienst oefeningen moesten in mijn oog de weerspiegeling van het huiselijke zijn en deze aanmoedigen... Het is onontbeerlijk noodig dat elk huisgezin zich als gemeente beschouwt, waarvan Christus het hoofd is, die, wat Hij van zijne gemeente en van elk lid begeert, duidelijk in Zijn Woord voorhoudt... Bij deze inrichting heb ik mij altoos zeer wel bevonden; mijne gemeente kwam telkens verder in een gedeelte van de H. Schrift en het hoofddoel, het gebruik van den Bijbel in huis werd bereikt; met groote blijdschap zag ik eene toenemende belangstelling ontwaken, die zich in trouw bezoek van kerk, bijbellezingen en catechisatiën openbaarde.” Aldaar bl. 49 v.

houding tusschen man en vrouw, ouders en kinderen, broeders en zusters maar al te veel te wenschen overlaat. Helaas, dan gaat men in den waan verkeeren, dat alles goed voor God is, zoo er maar gebeden, gelezen en gezongen wordt, terwijl men vergeet, dat zoo wel de huiskerk in stand blijft, maar dat dit op zichzelf nog volstrekt de burgerlijke roeping van het gezin niet aan het hoog gebod doet beantwoorden " 1)

Het Woord Gods zij en worde steeds meer het fundament des levens in de huisgezinnen. Te dikwijls wordt verondersteld dat die eisch reeds volkomen vervuld wordt als de huiselijke godsdienstoefeningen geregeld onderhouden worden. Voorzeker dit is van het grootste belang; huiselijke godsdienst sluit zeer zeker dagelijkschen eeredienst van het huisgezin in. „Helaas,” zegt de schrijver van *Heiliging van den werkdag* 2), „daar bestaat gegronde reden om te vreezen dat in vele gezinnen de huiselijke godsdienstoefening verwaarloosd wordt; en dat bij dat rusteloos voortjagen en de overprikkeling, die deze onrustvolle tijden kenmerkt, deze verwaarloozing meer en meer algemeen wordt. Is het wonder dat er droefheid heerscht over de afdwalingen der kinderen in de gezinnen, waar geen familiealtaar is God ter eere? Hoezeer ligt er toch in het dagelijksch samenkomen van de huisgenooten tot het gebed een wonderbare opvoedende kracht. Het familiealtaar, in het midden van het gezin opgericht, geeft

---

1) Dr. A. Kuyper, *De Heraut*, N°. 1197.

2) *Heiliging van den werkdag*, door Dr. J. B. Miller, vertaald door C. v. R., met eene voorrede van Ds. H. Pierson, Hilversum, z. j. bl. 68.

eene wondervolle wijding en lieflijkheid aan de huiselijke gemeenschap, ja is als een vaas gevuld met reukwerk, dat over alles zijne lieflijke geuren uitstort." Terecht wijst deze schrijver er ook op dat de wijze, waarop de godsdienstoefening van het gezin wordt geleid, van groot belang is.

Door niets mag het Woord van God worden teruggedrongen van de plaats der eere waarop het in onze huisgezinnen recht heeft. Dat immers is „de voorraad-schuur, waarin de goddelijke waarheid onvervalscht voorhanden is, en waaruit ons een goed stichtelijk dagboek wel dit en dat stuk aanbiedt, maar toch in een bijzondere toebereiding, welke op menschenlijke inzichten berust en niet altijd vrij van gebreken is en vooral den oorspronkelijken glans, welke op de goddelijke waarheid ligt, niet altijd bevorderlijk is.”<sup>1)</sup>

Wèl den huisvader, wiens vurige begeerte het is, dat zijn huisgezin een huisgemeente zij, welke zich om Gods Woord verzamelt en biddend voor God treedt.

Wèl den huisgezinnen, waar het „niets zonder God”, en „alles ter eere Gods”, de oprechte keuze mag heeten, hoe heerlijk teekent de Psalmist hun beeld in den eersten Psalm:

*„Welgelukzalig is de man, die niet wandelt in den raad der goddeloozen, noch staat op den weg der zondaren, noch zit in het gestoelte der spotters;*

*Maar zijn lust is in des Heeren wet, en hij overdenkt zijne wet dag en nacht.*

---

1) *Het Christelijk Huwelijk. Een boek voor het huisgezin. Naar het Hoogduitsch van Prof. G. Weitbrecht. Amsterdam, z. j. bl. 82. Zie met name het hoofdstuk: Gods Woord voor het Huisgezin.*

*Want hij zal zijn als een boom, geplant aan waterbeken, die zijne vrucht geeft op zijnen tijd, en welks blad niet afvalt; en al wat hij doet zal wel gelukken.*

*Alzoo zijn de goddeloozen niet, maar als het kaf, dat de wind henendrijft.*

*Daarom zullen de goddeloozen niet bestaan in het gericht, noch de zondaars in de vergadering der rechtvaardigen.*

*Want de Heere kent den weg der rechtvaardigen; maar de weg der goddeloozen zal vergaan."*

's Gravenhage.      E. J. W. POSTHUMUS MEYJES.

---

## CLASSICISME EN CHRISTENDOM.

---

REDE UITGESPROKEN BIJ DE PLECHTIGE OPENING VAN HET  
MARNIX-GYMNASIUM TE ROTTERDAM OP DEN  
7<sup>den</sup> SEPTEMBER 1903.<sup>1)</sup>

Why should I fear him more than other spirits,  
Whom, I see daily wave their fiery swords  
Before the gates round which I linger oft,  
In twilight's hour, to catch a glimpse of those  
Gardens which are my just inheritance,  
Ere the night closes o'er the inhibited walls  
And the immortal trees which overtop  
The Cherubim — defended battlements?

BYRON'S CAIN: A MYSTERY.

Lord Byron geeft ons in zijn drama „Cain” een treffend beeld van wat de drijfkracht is in ons gevallen geslacht. Hij teekent ons dien Adamszoon als in de avondschemering rondzwerfend om den hof van Eden. Het levensoord, met een gordel van wallen omsloten, wordt bewaakt door de Cherubijnen der heerlijkheid. De gevallen mensch mag zijne hand niet uitstrekken naar de vruchten van den boom des levens. Maar avond aan avond sluipt Kaïn rond, zich inspannend, of het hem ook gelukken mag een enkelen blik

---

1) Op veler verzoek wordt deze rede gedrukt voor zoover ik haar uit mijne aantekeningen nog heb kunnen saamstellen.

te werpen in dien hof, waar eens zijn vader woning had. Heimwee verteert zijn levenslust. Met smachtend verlangen bezielt, hunkert hij om iets van zijn verloren erfdeel te aanschouwen. Datzelfde heimwee doet zich gelden in de kinderen van ons geslacht. De beweegkracht in alle menschenziel is de drang om te grijpen wat verloren werd. Daar in Eden was de toorts der Godskennis ontstoken. De mensch was immers geschapen in ware gerechtigheid en heiligheid, opdat hij God zijnen Schepper recht zou kennen. En uit die kennis Gods werd geboren een leven onder den lichtglans der heerlijkheid. Maar de zonde kwam op. Zij verstoort de harmoniën des levens. De fakkels der Godskennis doofde. En sinds dwaalt de mensch in zijne duisternis rond, en alleen het heimwee naar verloren heerlijkheid doet hem tasten naar licht. Helaas, daar is geen licht, dewijl hij vervreemd is van zijnen God.

De mensch zonder God, met een ziel, waarin toch de zucht naar God zoo diepe vore had getogen, maakt zich op om zich zijne goden te scheppen.

De menschheid dorst naar kennis. In haar woelt de zucht om de mysteriën te doorgronden, waaronder zij leeft. Zij staat tegenover de wondere krachten der natuur. Zij aanschouwt hare werken, zij wil ze verklaren en met den tooverstaf der dichtende verbeelding roept het heidendom de goden op, veelvuldig als de natuurkrachten zelve. En als de ontwikkeling voortschrijdt, doordat het vorschend vernuft kennis ontwoekert aan het onbekende, dan wordt die wereld der goden geadeld door de saamkoppeling van natuurgoden met wat daar aan zedelijken drang gespeurd wordt in de orde der wereld. De wijsbegeerte grijpt de gods-



diensten aan. Zij bewerkt ze en onder haar hand wordt veel bijgeloof uitgezuiverd. Door den adem van het critisch verstand wordt het kinderlijke weggevaagd. De wijsgeerige synthese bouwt schoone systemen. Welk een verschil tusschen de religie op dat hoogtepunt der ontwikkeling en de godsdiensten der natuur in hunne kindsheid! Maar ondanks alle verschil toch altijd één punt van overeenkomst hierin, dat al die religie opkomt uit den mensch zelf. Van de laagste vormen uit den Urtijd der Pelasgen tot de schoonste triumfen gevierd door het wijsgeerig vernuft, is het toch nooit anders dan de gevallen mensch, die zich op de vleugelen van zijn ik wil opheffen tot God.

Op al die religie is van toepassing hetgeen ons symbolisch in de mythe van den Titanenstrijd wordt voorgesteld. Daar was het Zeus, de Olympische, de bliksemslingerende, de god der goden, en tegenover hem het heir der machtige Titanen, dat hem wil nederwerpen van den zetel zijner hoogheid. Schoon beeld van het lagere, dat het hogere overweldigen wil. En diezelfde drang treedt op in al de classieke religie. Daarin is de greep naar het ideaal der kennis Gods, dat naar luid der Schriftuur onherroepelijk ons ontviel. En gelijk in de mythe de Titanen ondergingen, zoo is het ook hier. In de worsteling van den gevallen mensch om de kroon der Godskennis te grijpen, zal hij immer te kort schieten. Als hij meent te vatten, is haar schaduwbeeld hem ontglipt. In de ontwikkeling van het lagere tot het hogere op het gebied dier religie is het als met de wegstervende Phoenix, die uit haar asche herrijst. Het nieuwe is daar altijd in wezen het oude. De vorm zij al anders, de inhoud misschien

rijker aan zedelijk schoon, doch altijd blijft dit haar karakter, dat het de gevallen mensch is, die zich zijn god formeert. Dat was zoo en dat is zoo.

Denk slechts aan het kort geleden te Amsterdam gehouden godsdienstcongres der vrijzinnigen. Welk een enthousiasme ging daar door de harten voor hetgeen zij het vrije en het moderne noemen. Welk een schoone droom werd daar gedroomd over een tot dusver ongekende toekomst. Wie de verslagen in onze groote bladen las, heeft dat gevoeld. Maar als de heeren straks ontwaken uit dien roes van het ideale en nuchter worden, als zij het mes der critiek willen aangrijpen, waarop zij zoo gaarne een beroep doen, als het de Heilige Schriftuur geldt, dan zullen zij zien, dat het bouwen van godsdienst uit wetenschap en moraal slechts het oude ideaal der oude wereld is. Het is ook nu nog de mensch, die zich zijne goden oproept. Het is de geschiedenis van de spin, die het web voortbrengt uit eigen ingewand.

En zie, die drijfkracht is zoo bekoorlijk voor den natuurlijken mensch. Zij sluit aan bij onzen gevallen staat. En des te betooverender wordt zij, nu zich daarin gemengd heeft het hoogste, dat het menschelijk genie kan produceeren aan poësie en kunst. In het classieke is iets, dat overweldigt. Zijne modellen zijn nog jong. En wat het moreele betreft, daarin is ongetwijfeld veel dat ons tegenstaat, maar er is nog meer in dat boeit. Hoeveel sympathieks is er in menig wijsgeer! Denk u Socrates, de wijze bij uitnemendheid, denk u hem voor zijne rechters en hoor, hoe hij in het aangezicht des doods verklaart, dat hij de goden meer gehoorzaam wil zijn dan de menschen. En niemand

minder dan de beroemde Rotterdamsche predikant Franciscus Ridderus schreef tot beschaming der christenen een boek, waarin hij tal van voorbeelden saambracht, waarin der heidenen zieleadel uitblonk <sup>1)</sup>. Ja, daar is veel in het classieke, dat aantrekt met macht.

En neem nu uw kind, neem het in den jongelingsleeftijd, in die periode des levens, waarin het bijzonderlijk voelt voor hetgeen zich hult in den lichtglans van het poëtische en breng het dan zonder meer voor die schoone bloemen ontloken op den akker der menscheit. En denk u daarbij in, dat de wijsheid dezer eeuw, toch feitelijk niet anders is dan de oude in een nieuw kleed, dan variatie op datzelfde thema, dan een nieuw borduursel op een oud stramien. Zal het dan ontkomen aan dien machtigen invloed van het oude, dat hoe schoon ook toch ingaat tegen den Christus Gods? In den naam van vrijheid voor wetenschap en kunst wordt het smadelijk geklonken in den slavenboei des ongeloofts. Met talloos velen is het immers zoo gegaan.

En dat willen wij niet langer; dat mogen wij niet langer willen. Het juk moet afgeschud. Want tegenover die denkwereld van het classiek-humanistische staat de Christelijke religie. De tegenstelling tusschen die twee is niet gradueel maar principieel.

In het Christendom is het niet de mensch, die opvaart op de wieken zijner kracht. Dat zij verre. Waar Christus' licht opging, daar klinkt ook de jubelzang over den eeuwigen Ontfermer. In het Christendom is het God van den hemel, die zich in de teederheid Zijner liefde neer-

---

1) *De beschaamde Christen overtuigt door het Leven der Heydenen*, Amst. 1697.

buigt over het zondig schepsel, verzonken in den afgrond zijner duisternis. Het is de Heere, de eeuwige God, die zijn Woord doet uitgaan. In de laatste dagen sprak Hij tot ons door den Zoon. In den vleeschgewordene, in Immanuel ontstak Hij de toorts der Godskennis opnieuw. De eeuwige Zoon is het eeuwig blijvend Woord.

Daarom kan de Christelijke religie nimmer als een *fata morgana* zijn.

Een jong predikant beproefde pas op het zooeven genoemde congres, met terugslag op het profetisch woord voor jaren door Dr. Kuyper over het modernisme gesproken, een woord, dat wij in vervulling hebben zien gaan, ook op onze religie het „*fata morgana*” toe te passen. Welnu hier sta de verklaring, dat ik ook zelfs als ik modern was, mij tot zulk een uitspraak niet zou laten verlokken. Gelijk toch ook op dat standpunt de bijbel een boek is, dat de eeuwen door zijn waarde houdt om het onvergankelijke, dat er aan menschelijke waarheid in spreekt, zoo zal ook de religie door den bijbel gezaaid toch immer weerklank vinden in het ware zondaarshart. Wij kunnen er zeker van zijn, dat als sinds eeuwen de beenderen van het modernisme op het veld der historie hebben liggen bleeken in het zonlicht der tijden, de Christelijke religie nog jong zal zijn, zich verjongend, aansluiting vindend aan en toepassing zoekend op allen nieuwen toestand, die zich ontwikkelen mag. Dat geldt bijzonderlijk van het Christendom in zijn Calvinistischen vorm.

Als ik dat toelicht, dan, zal het u duidelijk worden, waarom wij in ons onderwijs als grondslag onze confessie aanvaarden.

De Christelijke denkwereld is niet naar den mensch,

dewijl zij in haar diepsten oorsprong niet is uit den mensch. Niet naar den mensch, want alle schittering van het humanisme, hoe streelend ook voor het gevallen creatuur, verbleekt in den lichtglans, die afstraalt van de zonne der gerechtigheid. Niet uit den mensch, want hoe zal de eindige den Oneindige uitvinden? Zij kwam op uit Gods openbaring. Maar de historie heeft geleerd, dat in de sfeer van het Christelijk denklevens telkens de oude zuurdeesem zijn kracht doet gevoelen.

Waarom vond Arius, die den eeuwigen Zoon loochent, zooveel gemakkelijker ingang bij de heidenvolken? Omdat hij door die loochening de paganistische idee in het Christendom, had pogen in te dragen. En Pelagius, die krachtens zijn principe der vrijheid van wil, de mensch zich laat opheffen door eigen inhaerente kracht, heeft hij door zijn Christendom de grenzen niet weggevischt, die het van het heidendom scheidde? En wat het Remonstrantisme betreft, het congres der vrijzinnigen, waarop ik nogmaals terugwijs, bracht nog pas ons in herinnering, waartoe zijn historische ontwikkeling gevoerd heeft.

In dat alles is het oude beginsel: de mensch, die zichzelf uit het hem eigen vermogen door de vlucht van het intellect en de spankracht van zijn wil, door denken of zedelijk streven, zal opheffen tot Hem, die in het verhevene woont en wiens Naam heilig is. En juist daarom zullen wij in ons onderwijs principieel positie nemen. En wie heeft dan principieeler dan Calvijn de tegenstelling geformuleerd, waardoor Christelijke religie en humanisme onherroepelijk gescheiden zijn? Hij heeft de eere Gods willen uitroepen over elk levensterrein. Tegenover alle paganisme van oude

en nieuwe wereld staat het Calvinisme. Tot de eeuwen zullen voorbijgegaan zijn, zal het die tegenstelling handhaven, dewijl God tot het einde een volk zal hebben, dat op zijn Naam vertrouwt. En in den dag der eeuwigheid zal in den jubel der zaligen tot verheerlijking van Hem, die de Alpha en de Omega is, de sprake dezer antithese nog uitgaan met onverbroken kracht. Welnu, in het goud onzer confessie schitteren zijn beginselen. Daarom bij dat licht zullen onze kinderen leeren moeten het classieke te beschouwen en te waardeeren tevens. Ook waardeeren. Dewijl het erkennen leert, dat in het schoone daar ook nog blinkt de wondere werking eener gemeene genade, die afdaalt van God.

Van af het standpunt der Christelijke religie moet alle schepping van het classieke worden getoetst, mag het worden bewonderd, doch altijd zóó, dat het blijke, dat het classieke veel heeft, maar alleen in Christus alles is. Wij hebben zulk onderwijs van noode, waarbij onze zonen en dochteren van den Tabor, die zich baadt in het licht des Verheerlijkten, schouwen over het landschap, waarin het menschelijk genie zijn kunstwerken wrocht. Daarom ons Marnixgymnasium. Onze kinderen zullen niet als Byron's Kain rondsluipen om iets op te vangen van de heerlijkheid des paradijses. Zij moeten achter die wallen, waar het gouden woord blinkt: Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen, waarachtigen God, en Jezus Christus, dien Gij gezonden hebt. Eerst dan zal het classieke ten goede komen aan de vorming van hen, die straks als leidlieden des volks zullen optreden op elk levensgebied.

Daarom steunt ons in die worsteling met gebed en

gave. De glorie van uw Rottestad is Erasmus, de humanist bij uitnemendheid. Bij ongeluk hier geboren, werd met voorliefde aan zijn standbeeld op uw marktplein plaatse geruimd. Uw gymnasium draagt met trots zijn naam. Beroeme uw stad zich eenmaal met even goed recht op ons Marnix-gymnasium. Erasmus was geleerd. Marnix was ook geleerd. Maar grooter zijn Marnix' verdiensten ook voor uw koopstad. Want hij was grondlegger mede van onze nationale vrijheid. Die vrijheid was de teelbodem voor uw handel en welvaart, voor uw nijverheid en kunst. Zij kan het ook alleen zijn voor de wetenschap.

*Ouderkerk a/d IJsel.*

Dr H. VISSCHER.

## BOEKBEOORDEELINGEN.

---

*De bronnen voor onze kennis van de Essenen.* Academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van Doctor in de Godgeleerdheid aan de Rijks-Universiteit te Leiden, door DANIEL PLOOIJ. Leiden, P. J. van Breda Vriesman, 1902.

Dit academisch proefschrift is een min of meer omgewerkt gedeelte eener prijsverhandeling, die wellicht in haar geheel in 't licht komt. „De Faculteit,” heette het, „verlangt een verhandeling over de Essenen, gebaseerd op oordeelkundig gebruik der bronnen.”

Men moet namelijk weten, dat de vraag, welke plaats den Essenen in de geschiedenis van Israëls godsdienst moet worden toegekend, de laatste twintig jaren op den achtergrond gedrongen is door de bezwaren, tegen de echtheid onzer voornaamste bronnen, Josephus en Philo, van verschillende zijden ingebracht. Ook wordt de waarde der berichten zeer verschillend beoordeeld. Geen wonder, daar onze hoofdbronnen Grieksche geschriften zijn over een Palestijnsch verschijnsel. En welke waarde hebben latere, inzonderheid kerkelijke berichten? De schrijver der dissertatie deed dus geen monnikenwerk. Integendeel, hij bereidt zeer gewenschte kennis vóór, aangaande het verleden van dat verkoren volk des Heeren, dat nog altijd een der bewijzen is van de waarheid des Bijbels.

Uit de traditie zijn ons geen geschriften van Esseen-schen oorsprong, of aanhalingen uit zulke geschriften, bekend. 't Blijft evenzeer een open vraag, een strijd-vraag, of de Talmud het Essenisme kent. Dr. Plooi



bepaalt zich strikt tot de als bronnen erkende geschriften. Achtereenvolgens bespreekt hij Joodsche, Heidensche en Christelijke bronnen. Tot de eerste bronnengroep behooren de berichten bij Philo en Josephus. Tot de tweede Plinius, Solinus en Dio Chrysostomus. Tot de derde Hippolytus, (Porphyrus), Eusebius, Epiphanius en latere ketterbestrijders.

Flavius Josephus opent de rij. Zijn bericht, schoon jonger, is van meer waarde dan dat van Philo. Josephus spreekt in zijn geschiedwerken herhaaldelijk van de „philosophische haeresie” der „Essenen”, gelijk hij de leden der „orde” gewoonlijk noemt. Bovendien heeft hij in zijn jongelingsjaren zelf de secte der Essenen doorloopen.

Josephus wordt eerst zelve geteekend, in zijn liefde voor het Joodsche volk en in zijn eerbied voor de Romeinsche wereldmacht. Dat hij, die den vrijheidsoorlog ten jare 70 onzer jaartelling van te voren een mislukking moest achten, toch den veldheerstaf opnam ten dienste van zijn volk, bewijst wel dat hij ondanks zijn Romeinen-bewondering Jood was gebleven. Zijn beschrijving van dien krijg is één groote apologie voor de Joden.

Bijzonder goed is Dr. Plooy er in geslaagd, de onbetrouwbaarheid en tevens de waarde van zulk een tweeslachtigen auteur billijk te taxeeren. En bepaald afdoende schijnt mij de handhaving der echtheid van Josephus' bericht tegenover de aanvallen van den Duitschen geleerde Ohle.

Philo Alexandrinus, des Heeren tijdgenoot, in Egypte woonachtig, spreekt van de „Essaeën” in het geschrift *Quod omnis probus liber* (= Q. O. P. L.), en in het fragment van zijn *Apologie van de Joden*, ons bij Eusebius *Praep. Ev.* bewaard.

De paragrafen 12 en 13 van *Quod omnis probus liber*, die over de Essenen handelen, zijn volgens Ohle

en anderen geïnterpoleerd. Dr. Plooij geeft een uitvoerig overzicht van den inhoud, en handhaaft beslist de eenheid van het geschrift. Toch is het werkje niet in één adem geschreven. Een vast plan ontbreekt. Uit allerlei geschriften en door mondelinge berichten staafte de auteur zijn philosophische stelling: „Dat iedere wijze vrij is”. Vandaar „Planlosigkeit”. Maar voor het vermoeden van latere inlassching der §§ 12 en 13 bestaat geen grond. En de traditie zal wel juist zijn, die het een geschrift van Philo's jongelingsjaren, d. i. omstreeks Christus' geboorte, noemt. Ook de bewering, dat Philo's Essenen Christenen zouden geweest zijn, wordt nadrukkelijk afgewezen. Slotsom van het onderzoek is, dat Q. O. P. L. een belangrijke bron is.

Ook het fragment van Philo's *Apologie van de Joden* blijft gehandhaafd als bron, behalve de scherpe uitval tegen de vrouw, die vermoedelijk ingelascht is. „Wie omstrikt is door de tooverijen der vrouw, wordt ongemerkt van vrije slaaf”.

Wat de onderlinge verhouding der Joodsche bronnen betreft, ongetwijfeld heeft Josephus de berichten van Philo gekend. Hij heeft ze volkomen vrij gebruikt.

Over de berichten van Heidenen en Christelijken oorsprong, die veel minder belangrijk zijn, is Dr. Plooij kort (blz. 106—135).

De drie Heidenen plaatsen de woonplaats der Essenen in de nabijheid van de Doode Zee. Solinus  $\pm$  300 na Christus schrijft in hoofdzaak Plinius na. Plinius 23 tot 79 na Chr. heeft een of ander aardrijkskundige gevolgd. Hij is niet de bron voor Dio Chrysostomus  $\pm$  100 n. Chr. Beiden vertegenwoordigen een gelijksoortige traditie.

De berichten bij Christelijke schrijvers zijn onbelangrijker dan de Heidensche bronnen. Hipolytus  $\pm$  200 n. Chr. volgt Josephus op den voet. Doch hij geeft een Christelijke uitlegging aan zijn Joodsch verhaal. Als

exegese is zijn veelvuldige afwijking van Josephus' tekst te verklaren. Porphyrius gest.  $\pm$  300 n. Chr. schrijft Josephus veelal letterlijk af. Epiphanius gest. 403 n. Chr. in zijn groot werk „Tegen de Secten” noemt onder de 4 Samaritaansche secten ook de Essenen. Doch velen van zijn mededeelingen zijn zóó vermengd met allerlei zonderlinge voortbrengselen zijner verbeelding, dat we den bisschop als bron nauwelijks kunnen noemen.

Tot zoover onze jeugdige doctor.

Om vorm en inhoud kan ik zijn eersteling onvoorwaardelijk prijzen. Doctor Plooijschrijft een helderen stijl. Zijn critiek is veelal juist, zonder in hypercritiek over te slaan. Op blz. 106, in het opschrift, ontbreekt een o in den naam Chrysostomus. Plooijs' boek trok mij zeer aan door zijn logische indeeling der stof, en door zijn kalme behandeling der zaak. Het wekte mijn belangstelling in de Essenen. Schenke Dr. Plooijs ons eerlang, wat we van *zijn* hand het liefst verwachten, een geschiedenis van de Essenen naar de bronnen bewerkt.

En voorts den Doctor heil. Hij zij der wetenschap ten priester, der Kerk ten profeet.

---

*Godsdienst en Godgeleerdheid.* Rede gehouden bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in de Theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, op Woensdag 17 December 1902, door Dr. H. BAVINCK. Naamlooze vennootschap-drukkerij „Vada”, Wageningen, 1902.

Ziedaar een treffelijke verhandeling over een godgeleerd en tevens practisch onderwerp, waarin ieder ontwikkeld Christenmensch belang behoort te stellen.

De god der oude Romeinen, Janus, had twee aan-

gezichten. Zoo heeft ook deze rede tweeërlei gelaat. Eenerzijds boeit zij geleerden van beroep. Godgeleerdheid. Anderzijds trekt zij al wat vroom is. Godsdienst.

Met die Janus-vergelijking bedoel ik allerminst dubbelhartigheid, halfslachtigheid, van twee wallen eten. Integendeel. Dr. Bavinck schetst ons een reuzenstrijd van twee beginselen. En kloek en ondubbelzinnig kiest hij partij.

Zijn Hooggeleerde doet drieërlei. Eerst schetst hij godsdienst en godgeleerdheid in hun ouden vorm. Dan beschrijft hij die beiden volgens de nieuwere opvatting, zooals die sedert de zestiende eeuw nog steeds bezig is zich baan te breken. En ten laatste handhaaft hij den ouden, maar niet verouderden vorm van religie en theologie.

De godsdienst was oudtijds een kennen en dienen van den waren God, die zich in natuur en Schriftuur geopenbaard heeft. Het schriftgezag stond nog vast. Het bestaan Gods werd nog niet betwijfeld. De godsdienst was nog een plicht.

Dienovereenkomstig verstond men onder godgeleerdheid de ware kennis Gods, een uiteenzetting van de waarheid Gods, ons in de H. Schriften geopenbaard. Met diepen eerbied gezegd, het voorwerp van godgeleerd onderzoek was in voorgaande eeuwen God de Heere zelf, en de kennis Gods in het aangezicht van Jezus Christus.

Reeds in de zestiende eeuw begon de zoogenaamde vrijmaking van godsdienst en godgeleerdheid. Nog steeds schrijdt de emancipatie voort. De nieuwe richting. De aflegging van al het bovenzinnelijke en bovennatuurlijke. De verwereldlijking zelfs van religie en theologie. De anti-christelijke levens- en wereldbeschouwing.

De Renaissance, die wederontluiting der klassieke wetenschap ten tijde der gezegende Kerkhervorming, zag haar aanvangspunt. Onze oogen aanschouwen haar hoogtepunt. Wie zal haar eindpunt zien?

De overgang van de periode der objectiviteit in die der subjectiviteit wordt, wat de nieuwere theologie betreft, kenmerkend geteekend door Schleiermacher's formule: Religie is geen weten en geen doen, geen dogmatiek en geen moraal, geen zaak van verstand en van wil, maar zij is eene diepe, verborgene, innerlijke stemming des gemoeds, gewekt door het Alééne en bestaande in een gevoel van volstreckte afhankelijkheid.

Dienovereenkomstig is godsdienst, naar de heden-daagsche voorstelling, geen plicht maar een deugd. Geen dienst van den Heere des hemels en der aarde, maar een regeling en vaststelling van 's menschen betrekkingen tot het geheel der dingen. Niet door den Schepper verordend, maar door het schepsel uitgevonden. Geen recht Gods, maar een behoefte van den mensch.

En sinds Imm. Kant had uitgesproken dat God onkenbaar was, kon de godgeleerdheid niet langer wetenschappelijk geordende kennis Gods blijven. Ze werd wetenschap van den godsdienst. Ze trachtte niet langer God in het aangezicht van Christus te kennen, maar ging den godsdienst als historisch en zielkundig verschijnsel bestudeeren. Inderdaad, ook hiervan zou een beroemd tijdgenoot mogen vragen: Verlagen wij ons zelve niet?

Professor Bavinck verwerpt met beslistheid het „religions-geschiedtliche” standpunt van religie en theologie, en handhaaft het Christelijk-historische. Hij ontkent, dat men in zake godsdienst „onbevooroordeeld” kan zijn. Ieder heeft zijn godsdienstige voorstellingen, en houdt er aan vast. Wij die voorstellingen in verschillende godsdiensten verschillend zijn, hoe kan men niettemin spreken van één en dezelfde gemoedsstemming allerwege, die men godsdienst noemt?

Uit twee beginselen, de onderwijzing des Woords en de verlichting des Geestes, bloeien godsdienst en godgeleerdheid op. Beiden beschrijft de begaafde spreker

ten laatste met warmte, om niet te zeggen met warmte des geloofs.

Inderdaad, deze heldere rede is ons een reden tot dank. Dank aan hem, die ze uitsprak. Dank zij bovenal Hem, die ze ingaf. Ook buiten onze Kerk verwekte en verwekte de Heere mannen, die de Gereformeerde beginselen met talent bepleiten. Tegen de Revolutie, ook tegen de wetenschappelijke Revolutie, mogen alle Gereformeerden ten onzent de handen wel ineen slaan. Als opvolger van „den rijkst begaafden en veelzijdigsten man, welken God in de laatste halve eeuw aan de belijders van Zijn naam in deze landen schonk”, zij Professor Bavinck nog lang der Vrije Universiteit ten sieraad, en der gescheurde Kerke Gods in Nederland ten zegen.

*Barneveld*, Mei 1903.

F. J. Los.

*Van lang vervlogen dagen.* Schetsen uit Schotland van Jan Maclaren, schrijver van: „Harten van Goud” en van „Boven alles de Liefde”, door W. VAN NES. (Geïllustreerd). Derde druk. Rotterdam, J. M. Bredée.

Een eigenaardig boek, dat in 1897 in eersten druk als vertaling uitkwam, en nu zijn derde oplage beleeft.

De schrijver is een Schotsch prediker, die uit den ouden doos van zijn land een reeks schetsen ons aanbiedt, ieder een verhaal op zich zelf, tezamen een welgesloten geheel.

De vertaler heeft eer van zijn moeielijk werk. Het eigenaardig Schotsch is in zuiver, vloeiend Nederlandsch overgezet. Alleen zij mij de vraag vergund, waarom „factor” niet door opzichter, nog liever rentmeester (blz. 3 en vervolgens), voortdurend in den tekst wordt vervangen. Evenzoo las ik voor „pigs” (3) liever aarde-

werk. Blz. 39, 9 regels van beneden, zal pachter wel factor moeten zijn. Blz. 351 is de spelling „trotsch” een vergissing voor trots.

Den heer van Nes kan ik een woord van lof niet onthouden. Vertalen is niet ieders werk. Niet vertalen als een schooljongen, mannetje voor mannetje. Maar zóó vertalen, dat men Hollandsch hoort spreken over Schotsche toestanden.

En de heer Bredée stak het kind uit den vreemde, dat om burgerrecht hier aanklopte, in een smaakvol kleed. Papier, lettersoort, illustratie, 't vormt alles een aantrekkelijk geheel.

Het boek, dat 357 bladzijden telt, zal zijn lezers wel hebben.

Sommige schetsen konden mij minder bekoren. Diplomatische triomf, en Een duidelijk oordeel Gods. Anderen acht ik zeer goed geslaagd. Om des gewetens wil, en Een held. Met veel genoegen las ik Een dienstmeisje, en Miltons bekeering.

Bladzijden als 113 en 152 zijn treffend. Zij kunnen ongetwijfeld nut doen.

En het geheel? Het boek als boek?

Dat zal u hier en daar bepaald amuseeren. Ook is een stichtelijke tint aangebracht. In hoever dergelijke boeken noodig en nuttig zijn, laat ik gaarne aan uw eigen oordeel over.

Ik acht het niet onschuldig, dat de schrijver zijn personen nog al eens laat zeggen: „en ik zal onder de preek nog over de gereedschappen denken” (101). Een preek en verveling mogen niet met elkaar in verband worden gebracht. Het stijft de lieden dezer wereld maar in een vooroordeel.

„Heere beware ons allen” (67, 69, 122, 310). „God weet hoe lang” (130). „God wees haar genadig” (205). Dergelijk lichtzinnig misbruik van Gods heiligen naam is de pen van een Christen, van een Christenleeraar

onwaardig, en ontroofd aan een boek den hoogsten roem, Christelijk.

Over een verloren zoon leest ge: „En Mary bad, dat het hart van hem, die ver weg was, mocht geleid worden tot deugd” (240). Ik wil op zulk een enkele zinsnede niet afkeurend wijzen. Maar men zal mij toestemmen, dat „tot God en deugd” al meer schriftuurlijk is. Zelfs voor 100 jaren, in den water en melk tijd, was de leuze voller nog: „God, deugd en onsterfelijkheid”. Het enkele deugd klinkt wat erg Remonstrantsch.

Het boek als geheel wil ons „tot deugd leiden”. Dat is een deugd in een boek. Maar streeft dit boek zijn doel niet voorbij? Drumsheugh ondersteunt levenslang met geld het gezin eener vurig begeerde, die eens anderen werd. Op zijn voorstel wordt Burnbrae weder ingericht, doordien twintig, dertig koopers van zijn inboedel het gekochte hem voor niet terug brengen. Al de boeren saam „bekeeren” door hun edelmoedigheid Milton van de dwaling zijns wegs. Wat een deugdzaam volkje! De Jacobus-godsdienst, de godsdienst van de daad. Zijn de Schotten zoo? Inderdaad? Dan zijn, wat deugd aangaat, de Schotten reuzen, de Nederlanders dwergen.

Deze Schotten streven dan ook metterdaad hun deugddoel voorbij. „Het is akelig, hoe Schotsche lui soms liegen om goede daden te verbergen” (271). Bijbelsch kras zegt echter de Heidelbergse Catechismus, dat liegen het eigen werk des duivels is.

Ook zijn „de schaduwzijden der deugd”, als ik mij zoo mag uitdrukken, niet vermeden in deze schetsen. „Zooveel achtting voor een meisje uit Drumtochy” (272). De zelfverheerlijking van eigen persoon en woonplaats komt u gedurig tegen. Er is hier meer dan zelfrespect.

Maar goed, het boek wil ons „tot deugd leiden”. Doet het dat metterdaad? Tot werkelijk bestaande deugd? Er is maar één deugd, die voor God bestaan kan. Zij namelijk, die twee wortels heeft, het geloof



in Christus en de genade des H. Geestes. Zonder die beiden geen deugd. Nu weet ik wel, dat levende wortels meesttijds in den grond zitten, en niet gezien worden. Maar de meeste planten maken reeds op 't eerste gezicht den indruk, wortelen te bezitten. Daarentegen maken de meeste personen van dit boek, bij de eerste en bij nadere kennismaking, den indruk, geen wortelen te bezitten. Hun geloof gluurt zelfs niet om den hoek, de adem des Geestes ruischt zelfs niet in een zachte koelte De gedachte rijst: Is deze deugd ook schijndeugd?

Indien ik mij in deze ontleding der harten en der deugden niet vergis, dan is in dit geschrift de eigengerechtigheid aan 't woord. De eigengerechtigheid, die u versted doet staan over haar deugdvertoon, die wát prat is op haar verachten van het kwaad, maar de fonteynen der deugd, het geloof in Christus en de kracht des Geestes, zelfs niet noemt.

Mijn geachten Schotschen ambtgenoot wensch ik geenszins te verongelijken. Maar ik heb mij vruchteloos gepijnigd over de vraag, hoe nog wel een godgeleerde van beroep zooveel deugd zonder een eenigen vezel wortel kon uitstallen. En toen moest ik wel komen tot dat diep treurige „eigengerechtigheid”. Een valsche Christus, die van den waren Christus afhoudt. Waartegen ieder zich zelf, en ieder zijn naaste niet genoeg waarschuwen kan.

Ongetwijfeld is dit boek met talent geschreven. Een mannelijke stijl. Een hoogst aantrekkelijke indeeling der stof. Aardige, treffende kijkjes op het Schotsche dorpsleven. Leuke, flegmatieke, koddige figuren.

Maar of het schrijven van ontspannings-lectuur het werk is, dat de Heere Christus aan Zijn dienstknecht opdraagt? Niet alle werk is werk voor de eeuwigheid.

Als protest tegen de leerheiligheid en tegen de ongerechtigheid onzer eeuw moge dit boek een goeden gang hebben.

*Barneveld*, Juni 1903.

F. J. Los.

## DE LABADIE EN DE LABADISTEN.

(*Vervolg.*)

---

*De Zending.* Niet alleen in ons Vaderland en in Europa, zooals wij reeds gezien hebben, maar ook *buiten* Europa hebben de Labadisten getracht hun Kerk uit te breiden en te vestigen. Daartoe werd hun oog gevestigd op Madagascar, doch door omstandigheden werden zij gedrongen van hunne onderneming derwaarts af te zien. Intusschen zagen zij naar eene geschikte plaats uit, om hun Zendingsarbeid te beproeven.

De kolonie Suriname bood hun daartoe eene zeer gereede gelegenheid. Genoemde kolonie was in handen van de Engelschen, maar bij den vrede van Breda in het bezit van Zeeland, omdat Abraham Krijnszoon in het jaar 1667 haar op de Engelschen veroverd had. Zij werd eene bezitting van de Staten van Zeeland, terwijl de Generale Staten er over het opperbestuur hadden. De bezitting echter leverde aan Zeeland niet die voordeelen, welke het zich had voorgesteld, waarvan het gevolg was, dat zij in het jaar 1682 voor tweehonderd en zestigduizend gulden aan de West-Indische Compagnie werd verkocht. Genoemde Compagnie verkocht een derde deel aan Amsterdam en een derde aan Cornelis van Aerssen, heer van Sommelsdijck, die daar Gouverneur werd. (1683—1688). Onder zijn bestuur kwam Suriname tot meerderen bloei. Landbouw en

slaventoestanden werden door hem aanmerkelijk verbeterd. De krijgstucht onder de soldaten oefende hij streng uit en eene nauwgezette plichtsbetrachting vorderde hij van hen, wat bleek niet in hun smaak te vallen; althans, de ontevredenheid daarover was van dien aard, dat van Aerssen door oproerige soldaten werd omgebracht.

Toen de Labadisten vernamen, dat van Aerssen naar Suriname ging, vonden zij daarin eene zeer geschikte gelegenheid om daar hun Zendingsarbeid te beproeven, omdat èn hij zelf het Labadisme niet ongenegen was, èn zijne zusters het toegedaan waren. Daarin zagen de Labadisten eene Goddelijke besturing. God had hun die plaats aangewezen, en dus was van Godswege de deur geopend, om daar hun kerk te planten. Daarenboven meenden zij vast, dat daar een rustig verblijf voor hen bestemd was, nu van Aerssen er regeerde en na hem zijne nakomelingen. Het kon gebeuren, dat zij om de eene of andere reden Wieuwerd moesten verlaten; alsdan was Suriname hun toevluchtsoord.

Hoe schoon zij zich de toekomst ook hadden voorgesteld, de teleurstelling bleef niet achter. Het land was niet recht geschikt om er zich te vestigen, omdat het zeer moerassig en boschrijk was. Dicht begroeide bosschen drongen hen om zich van scherp gereedschap te voorzien, ten einde daarin een weg te banen. Hierbij kwam nog, dat de grond weinig, wat het noodzakelijkste van levensonderhoud betrof, opleverde. Wel was de grond geschikt om suiker voort te brengen, maar dat eischte eene voorafgaand moeilijk en kostbaar werk, omdat de ontzaglijk dikke boomen moesten worden uitgeroeid, teneinde suikerplantages te kunnen aanleggen, die echter niet langer duurden dan

drie jaren, zoodat men, als die tijd voorbij was, weder nieuwe moest aanleggen.

Het voedsel was niet smakelijk; want het bestond uit brood, gemaakt uit meel van giftige wortels, die, na eenigen tijd in de lucht gelegen te hebben om te drogen, onschadelijk werden. Die wortels werden dan geraspt, op ijzeren platen gelegd en gebakken. De smaak ervan geleeke wel op zaagmeel.

Hierbij kwam nog, dat het land zich kenmerkte bij dag door eene vreeselijke hitte en bij nacht door eene aanmerkelijke koude. De last der muskieten, de kwelling der mieren, het gevaar der slangen, en de vrees voor de bavianen, verhoogden niet weinig de moeielijkheden van hun verblijf. Het gebeurde weleens, dat eene menigte varkens in de bosschen waren, maar hun vleesch was niet smakelijk en zeer droog, dat niet kon bewaard worden. Rookte men het, dan duurde het zeer kort of was het onbruikbaar wegens de maden, die er dan in menigte inkwamen. Alleen gezouten vleesch, uit Nederland gezonden, kon eenigen tijd bewaard blijven.

Toen nu van Aersen naar Suriname zou vertrekken, besloot men te Wieuwerd, om met hetzelfde schip, waarmee hij vertrok, eenige afgevaardigden te zenden, die het land zouden opnemen en daarna van hunne bevinding verslag doen. Dit verslag was niet eensluidend. Sommigen prezen het land, sommigen noemden het niet geschikt, omdat zij er veel ellende hadden gezien, en spraken van muskieten, mieren, slangen, bavianen. Het verslag van laatstgenoemden, aan wier hoofd Pierre Bond stond, was verre van aanmoedigend om er heen te gaan. Evenwel werd te Wiewerd besloten tot vertrekken. Men moest, zoo sprak men daar,

de mortificatie van het vleesch in het oog houden, d. i. men moest zichzelf verloothenen, omdat het van den Heere gewild was.

Duidelijk kwam hier uit, dat het de plaats was, waar men zijn moest, eene plaats door den Heere aangewezen, een plaats, welke een Zoar zou zijn voor deze Zijne Kerk, wanneer Hij de wereld met hare valsche vromen door Zijne oordeelen zou te niet maken. De leiders te Wieuwerd hadden intusschen hen verkozen, die zij voor bekwaam hielden daarheen gezonden te worden. Telkens werd hun gevraagd, wat zij des-aangaande van den Heere gewaar werden, om zoo te doen uitkomen, dat hetgeen ondernomen werd niet eene menschelijke maar eene *Goddelijke* onderneming en leiding was. Hun werd voorgespiegeld, dat het land, waarheen zij trokken, een gezegend land was, en de vertroosting voorgehouden, dat de Heere zeker met hen was en hun weg voorspoedig zou maken; terwijl hun tot aanmoediging gezegd werd, *dat zij zich daar in een vrijer land bevonden en in staat zouden zijn, om meer in te gaan in de vrijheid, welke de Heere aan Zijn Huis en Zijne Kinderen geven zou, en die hier nog onder en in het midden van de wereldlijke vromen zoo niet kon ontdekt noch genoten worden.* Dat de hoofden en leiders dezer onderneming zeer ingenomen waren met hen, die haar aanprezen, blijkt uit het feit, dat hij, die haar aanprees tegenover een, die haar afried, tot broeder aangenomen werd, d. i. tot lid in de broederschap, tot welke hij nog niet behoorde, opgenomen werd.

Intusschen brak de tijd van het vertrek aan. Alles, wat noodig was tot uitrusting, was gereed. Geen

kosten werden ontzien. Het was toch, zooals de Labadisten het noemden, „*le grand oeuvre de Dieu.*” Wie zou daarvoor niet alles over hebben, vermits zij, die door Yvon waren gekozen om naar het land te trekken, door aanprijzingen als ook door raadgevingen zoo waren opgewekt, dat ze het aan hun hart gewaarwerden, dat God hen had verkoren om naar dat Zoor des behouds te trekken. Met *deze* meening ging men van huis. De reis van het huis te Wieuwerd geschiedde met wagens. Onderweg brak een rad van een wagen, waardoor men in gevaar was in eene wijde sloot te geraken, doch het liep gelukkig af. Na een ander rad aan den wagen gedaan te hebben, ging men voort in blijde stemming.

Een gedeelte van het gezelschap bevond zich te Amsterdam, en een gedeelte ging naar Zeeland, waar men zou afvaren. *Robijn* was de aanvoerder van hen, die te Amsterdam waren. Bij gelegenheid, dat Bardowitz hun eenige stichtelijke woorden toesprak, zeide Robijn tot hem: „Dat hij wel goed spreken kon, omdat hij zelf te Amsterdam bleef.” „Hoe,” zoo vraagt hij aan Bardowitz, „hoe kan een rechtgeaard kind wonen blijven onder een volk, waar zijn Vader dagelijks gelasterd wordt?” Daarop werd hem geantwoord: „De Apostelen en discipelen bleven te Jeruzalem wonen, waar de Heere Jezus gekruisigd was.” Intusschen nam Jufv. Lucia van Sommelsdijk afscheid van de achterblijvenden, zeggende tot Dittelbach, wiens beide handen zij vastgreep: „*De Heere roept ons tot groote dingen en Hij geeft er ons ook een groot hart voor.*”

Hesener, die als herder en leeraar de vertrekkenden van Wieuwerd leidde, was niet zoo bemoedigd, veeleer

was hij ontmoedigd, zoodat zijn gelaatsuitdrukking scheen te kennen te geven, dat hij liever bleef, dan ging.

Ook was Harmen Juriaansz. de leider der kerkelijke kolonie, die echter meer uit gehoorzaamheid dan uit genegenheid deze taak op zich nam. Dit liet Yvon hem in nadruk gevoelen, dat het, nu hij er niet veel zin in had, de rechte dispositiën waren, die de Heere in Zijne kinderen werkt, om te weten, dat hij den Heere en Zijne Kerk in dat land moest dienen. Vele mannen en vrouwen, ook kinderen ondernamen den tocht naar Suriname. Dat ook kinderen medegingen, had ten doel, om hen met de taal der wilden bekend te maken, opdat zij in staat waren om met de wilden te kunnen spreken en alzoo des te beter in het belang der Kerk te kunnen arbeiden, en tevens aan het klimaat te wennen.

Zonder ongelukken te ondervinden, komen zij na eene voorspoedige reis te hebben afgelegd, ter bestemder plaats aan. Van Aerssen zou de overgekomenen in het een en ander behulpzaam zijn. Ter hunner bescherming verlangde hij, dat zij in den omtrek van het fort zouden blijven. De pas aangekomen, nieuwe slaven zou hij hun geven, opdat die in hunne plantages zouden arbeiden, tot zoolang zij niet onder het beheer van andere meesters kwamen, die hen door aankoop in hun bezit mochten krijgen. Intusschen waren zij van oordeel niet in den omtrek van het fort <sup>1)</sup> te blijven. Omdat Israël alleen woonde, afgescheiden van

---

1) Zij legerden zich wel *veertig* mijlen van het fort, hoeeer van Aerssen gaarne had gezien, dat zij niet verre van het fort zich plaatsten.

andere volken, zóó moesten ook zij alleen wonen en ver van de wereld. Het verlangen van Van Aerssen werd dientengevolge niet ingewilligd, n.l. dat Hesener in de gereformeerde kerk zou prediken; dit werd afgeslagen, vermits zij, die Christus hadden hooren verkondigen, Hem hadden verworpen, en zich hadden verhard, weshalve zij nu aan de heidenen Christus zouden verkondigen.

Zeer hoog gaf men in zijne brieven op van de schoonheid en de vruchtbaarheid des lands. Het was een Eden gelijk. De duivel had zijne listen aangewend, om het land een kwaden naam te geven, doch het was hem niet gelukt. De Heere had hen geleid en aan Zijne voorzienigheid hadden zij het te danken, dat zij daar gekomen waren. Zij noemden daarom die plantage „la Providence”. Dat zulke brieven eene oorzaak van groote vreugde waren, behoeft niet opzettelijk gezegd te worden. Yvon, verrukt door zulke goede tijdingen, kwam met de brieven in de hand, ze hoog ophoudende, in het midden van zijne geestverwanten. Er heerschte vreugde in het huis te Wieuwerd. Yvon maakte gebruik van het geschrevene, door met nadruk er op te wijzen, hoe de Heere hem altijd in zijn hart had doen gevoelen, dat dit het land was, waar Hij Zijne kinderen uit de verdrukkingen eene toevlucht zou geven, en roepende tegelijk Pierre Bond, een der broeders, die er geweest was om het te bezichtigen, maar ongunstige berichten had overgebracht, zeide hij tot hem op eenigzins uitjouwenden toon, *dat hij voorzeker moest geslapen hebben, toen hij er was.* Pierre Bond bleef evenwel bij zijn gevoelen, en trok de schouders op. Intusschen vervaardigde van der Molen, door die



tijdingen angevuurd, een gedicht op het schoone land. In zijn boekwinkel had hij recht tegenover de plaats waar hij zat, een papiertje geplaatst, waarop geschreven stonden de woorden van den Engel tot versterking van het geloof van Abraham en Sara: „*Zou er voor den Heere iets te wonderlijk zijn?*” Zelfs gaf hij één van zijne kinderen aan het gezelschap, opdat het ook daarheen ging.

De hooge verwachting der onderneming werd gevolgd door teleurstelling. De wilden toch waren onbruikbaar en ook onleerzaam en wilden van den Christelijken Godsdienst niets weten. De kinderen, die meegegaan waren om de taal der wilden te leeren, teneinde onder hen te kunnen arbeiden in het belang van de Kerkuitbreiding ondervonden dan ook, dat dit vruchteloos en nutteloos was. Door gestrengheid moesten de wilden geregeerd worden. Ofschoon men daartegen was, zoo bleek het spoedig, dat het noodig was. Hierbij kwam nog de tegenwoordige toestand van de kolonie zelve, vermits men zich zeer bekrompen en armoedig behelpen moest. De mieren aten het gezaaide op, of het verdroogde door de hitte der zon. De ziekte, die er heerschte, greep menigeen doodelijk aan. Velen, door de ziekte aangetast, kropen als wormen op den grond; anderen ondervonden de grootste pijnen en zwollen op; deze ging op krukken, gene sleepte al kwijnend zijne leden voort, zoodat velen door een smartelijken dood het leven eindigden.

Wat hunne ellende vermeerderde, was, dat zij zich te ver van de plantages verwijderden, waardoor zij noodzaakten werden dag en nacht op hunne hoede te zijn voor de aanvallen der wilden, zoodat men niet heel

ver van de plantage behoefde te gaan, zonder zich vooraf goed gewapend te hebben tegen mogelijke aanvallen. De wilden waren, zooals men dat noemde, in oorlog met de Hollanders, d. w. z., dat een Hollander, in het bosch aangetroffen, het mikpunt was van hunne pijlen, en dus een man des doods. Die vijandschap der wilden was nog verergerd, toen van Aerssen, bij zijne inhuldiging eenigen van hunne Grooten of Prinsen genoodigd hebbende, zag, dat een van hen zijne vrouw doodde en in de rivier wierp, dien hij daarop deed ter dood brengen. De wilden trokken zich dit geval zeer aan, te meer nog, omdat zij van oordeel waren, dat de man zulk een recht over de vrouw had.

Zij waren over die handeling zeer ontevreden, ja verbitterd, ofschoon men hen wees op God, Die het verboden had.

De ellende was groot. De verdeeldheid onder de Labadisten nam toe. Zij waren niet meer één hart en ééne ziel. Het kwam tot morren en klagen, en daarbij nog de klacht van ongelijke behandeling. Eene zuster, Swem genaamd, die het bestuur in de keuken had, kwam er openlijk voor uit, dat de hoofden (voorgangers) dikwijls meer dan half verzadigd waren, voordat zij en de anderen aanzaten, die niet zelden van de tafel gingen zonder te weten, of ze wat gehad hadden, of niet. Die verzadigd waren spraken dan over den zegen van God, dien Hij gaf over zoo weinige spijs, met welke zóóvelen verzadigd werden.

Duidelijk is het, dat de ontevredenheid bij velen zeer sterk toenam en zij berouw hadden over hunne onderneming; daarom ook, omdat men verwacht had, dat die leiding eene Goddelijke leiding zou zijn, zooals men

dat hun had voorgehouden. De hoofden echter zochten hun gezag staande te houden, en hielden de anderen, die zich tegen de gemeente des Heeren opstelden, voor rebellen, gelijk als Korach, Dathan en Abiram.

Toen Yvon van het een en ander kennis gekregen had, wilde hij nog eenigen heenzenden, hen daarbij waarschuwende, dat zij zich met de onrustigen niet zouden vereenigen. Hieruit is gemakkelijk op te maken, dat men te Wieuwerd toen al geweten heeft, dat in de gemeente te Suriname niet langer eensgezindheid heerschte, en dat zij niet meer één van hart en één van ziel was.

---

Eene tweede zending wordt voor de reis derwaarts toegerust. Zij werd voorzien van het noodige voor den leeftocht, alsmede van drie duizend gulden tot aankoop van slaven en van andere benodigdheden. Ofschoon er waren, die in den grond van hun hart medelijden hadden met hen, die deze zending uitmaakten, wier getal, hetwelk zich aanbood om de reis mede te maken, zoo groot was, dat Yvon aan aller begeerte niet kon voldoen, zoo waren er ook, die lachten om dat medelijden, omdat zij dat als een bewijs van ongeloof ten aanzien van de zorgende liefde des Heeren omtrent Zijn eigen volk beschouwden.

De reis werd ondernomen, doch liep niet gunstig af. Door zware stormen verhinderd de reis te beginnen moest men gedurende vele weken in Texel blijven. Op reis ondervond men ook stormen, zoodat de schepelingen in Zeeland terecht kwamen.

Intusschen werd het weder wat kalmer en men stak

wederom van wal. Bij de Zoute eilanden gekomen werden zij door eenen zeeroover aangevallen, die hun alles ontnam. Angst greep hen aan, te meer, omdat men zich niet anders voorstelde, dan dat men als slaven zou verkocht worden, wat echter niet geschiedde. Zij werden op het oude schip der zeeroovers gezet, die hun schip in bezit namen. Na deze zóó moeilijke, ongunstige en schadelijke reis kwamen zij dan eindelijk ter bestemder plaats aan met *Jasper Dankers* aan het hoofd.

Groot waren de wederzijdsche teleurstellingen bij de aankomst te Suriname. Die er waren, zagen zeer verlangend naar wat verkwikking en hulp uit, èn die er aankwamen hadden zich voorgesteld een schoon land, ja een Eden te zullen zien. *Jasper Dankers* was niet weinig ontmoedigd op het zien van de werkelijkheid. Dit was vooral het geval met *Pieter Gerritsen*, een timmerman, die, ofschoon geen hoofd zijnde, medegegaan was op dringend verzoek van *Yvon*. In plaats van een Eden, was het veeleer een hospitaal wegens de vele kranken, die hij onder zijne landgenooten, of liever, geestverwanten aantrof. Kinderen liepen met beteerde beenen, om beveiligd te zijn voor de muskieten. De oneenigheid was niet gering, en de ellende zeer groot.

Het zien van dezen toestand was dan ook daarom des te grievender, omdat men in het huis te *Wieuwerd* hoog had opgegeven van den staat der geestverwanten te Suriname.

*Gerritsen* besloot terug te keeren, vooral daartoe aangezet, omdat hij uit den mond van een stervende hoorde, die tegen *Hesener* en anderen zeide: „*Het berouwt mij hartelijk van ooit in uwe hooge gevoelens ingegaan*

te zijn." Een ander zeide stervende: „*Gaat weg van mij, ik heb met ulieden niet meer te doen; gij zijt het die ons hier op de pijnbank gebracht hebt, en zoekt nog meer anderen te bederven*". Ook zuster Swem stierf een smartelijken dood, wat door sommigen aan den leugen, waaraan zij zich schuldig had gemaakt, toegeschreven werd.

Bij haar stervenssponde zat Gerritsen juist op het oogenblik, dat eenigen tot haar kwamen. Hij wilde die plaats verlaten, doch werd door hen verzocht te blijven, om getuige te zijn van wat gesproken zou worden.

Toen zij haar nu dwingen wilden te herroepen wat zij gezegd had van hen, die n.l. reeds half verzadigd waren voor dat zij aan tafel gingen, zoo weigerde zij het, en zeide stervende: „*Ik heb de waarheid gezegd, en gij heet het mij liegen. Ik lig nu hier, en zal tot God gaan. Wat zou mij bewegen om onwaarheid te spreken; ten jongsten dage zal het openbaar worden, dat ik de waarheid gezegd heb*". Dikwijls drong zij er op aan, dat men alles naar Wiewerd zou schrijven, zooals het was, opdat er niet meer van daar zouden gaan om ook te lijden.

Gerritsen, die wegens de ziekte, die ook hem aangetast had, gedurende een langen tijd zwak bleef, ja zelfs op krukken moest gaan, besloot, gelijk ik reeds zeide, heen te gaan. Dit veroorzaakte groote opschudding onder de aanwezigen, en op alle mogelijke wijze zocht men hem van zijn plan af te brengen. Het zou, zoo sprak men, een nadeeligen invloed hebben wanneer vernomen werd, dat hij terugkeerde; daardoor zou toch ongetwijfeld hunne zaak groot nadeel worden toegebracht. *Sara van der Pol*, echtgenoot van Robijn,

deed al haar best, om hem van zijn voornemen terug te brengen, en viel zelfs in scherpe bewoordingen tegen hem uit. Zij verklaarde, dat het toch eene groote zonde was, zich eerst bij de gemeente te voegen, en zich nu daarvan te ontslaan. Hij bleef echter bij zijn plan en ging heen. Toen zij bemerkte, dat hij van zijn voornemen niet terugkwam, verklaarde zij, dat zij hem liever op eene doodbaar zag staan, dan dat hij zoo handelde, ja, profeteerde zelfs, dat hem veel kwaad zou overkomen. Van zijn voornemen werd hij niet afgebracht. Hij ondernam de reis naar zijn vaderland, en kwam, na eene voorspoedige reis, behouden aan. Niet lang daarna stierf Sara van der Pol aan de landsziekte.

Gerritsen, die naar Suriname vertrokken was, onder voorwaarde, dat hij kon terugkeeren, wanneer het hem daar niet beviel, wat Yvon had goedgevonden, werd evenwel als een rebel beschouwd, hoezeer hij zich beriep op hetgeen Yvon had toegestaan. Evenwel moest hij naar Yvon's oordeel eenige vernedering ondergaan, waarvan *niets* kwam, omdat de een wees op de voorwaarde, dat hij kon terugkeeren, terwijl de ander deze ontkende. Vergadering op vergadering werd gehouden, waarvan het gevolg was, dat het niets uitwerkte en Gerritsen ten slotte Wieuwerd en de Labadisten verliet.

Zag men te Wieuwerd Gerritsen noode vertrekken, omdat hij de zaak zeer toegenegen was en men vreesde, dat daaruit groot nadeel zou voortvloeijen voor de gemeente, zoowel te Wieuwerd als te Suriname, toch was hij niet af te brengen van zijn besluit.

Na het vertrek van Gerritsen uit Suriname volgden velen zijn voorbeeld, ook Robijn.

Hoelang Providence voor de Labadisten tot woon- en arbeidsplaats gediend heeft, is niet met juistheid aan te geven. Het *stoffelijke* viel der Wieuwerdsche of Labadistische Kolonisten *niet* mee; en het *geestelijke*, om n.l. hun kerk ook onder de heidenen voort te planten, bleek van achteren eene teleurstelling te zijn. Ofschoon hun ijver, dien zij voor hunne kerkstichting aan den dag legden, moet worden erkend, zoo moet gezegd worden, dat de zegen op hun arbeid gering geweest is, en niet beantwoord heeft aan de hooggespannen verwachting, die zij zelve daarvan koesterden.

De Labadistische Kolonie kwijnde langzaam weg, omdat velen stierven en ook velen naar hun vaderland terugkeerden; terwijl daartoe ook vooral medegewerkt heeft *de niet gunstige ligging van de plantage*, omdat deze te ver van het fort gelegen was, alsmede *de behandeling der slaven*, welke men had moeten inrichten naar den raad, dien de ondervinding aan de hand deed, en vooral ook door hun niet-pogen om hen voor zich te winnen door het Christelijk geloof, hetwelk door liefde jegens den naasten zich kenmerkt, aannemelijk te maken.

---

Nadat de onderneming zoo goed als geheel mislukt was, wilde men elders eene Kolonisatie stichten. Daartoe richtte men het oog op Amerika, en wel op dat gedeelte er van, hetwelk Nieuw-Nederland heette. Daar had men een streek grond nabij Nieuw-Amsterdam, naderhand New-York genoemd. Het doel was, evenals in Suriname, om ook daar een toevluchtsoord te hebben, als het gebeuren mocht, dat zij uit Nederland verdreven

werden. Handel te drijven was *nu* eene voorname zaak, waartoe zij gedrongen werden, omdat zij, die zich bij hen aansloten meer uit mindergegoeden, dan uit rijken bestonden. „De *armen*”, zeide eens eene der voor-naamste zusters, „*komen tot ons, en de rijken blijven achter*”. Intusschen scheen hun Nieuw Nederland, èn wat grond èn wat landaard betref, geschikter toe, dan Suriname, hoezeer het dit tegen had, dat de schepen, die voor Nieuw-Nederland bestemd waren, in Engeland moesten betalen. Daarenboven waren tabak en kanten artikelen, waartegen zij zeer ingenomen waren. Wat zij ook niet aangenaam vonden, was, dat door Koning Jacobus een Roomsch Gouverneur was aangesteld.

Evenwel beschouwden zij het land ter evangelisatie beter geschikt dan Suriname, omdat de Wilden of natuurlijke inwoners daar menschelijker waren dan te Suriname.

Peter Schluter en Jasper Dankers werden gezonden naar New-York om het land te bezichtigen, met dit gevolg, dat zij bovengenoemde streek gronds zeer geschikt achten om tot eene Kolonisatie te dienen. Van die streek gronds was van Efraim Hermans uit Bohemen afkomstig, bezitter. De reden daarvan was, dat hij voor den Koning van Engeland die gansche landstreek doorreisde, en daarvan eene teekening gemaakt had. Hij kreeg daarvoor van den Koning een stuk land ten geschenke, een mander groot, met de toezegging, dat, zoo hij daar een zeker getal huisgezinnen kon krijgen, hij dan over dat volk het recht van bestuur had, en als er waren, die niet gehoorzaamden, ook het recht om de ongehoorzamen, zoo noodig, te straffen. Doch vanwaar zou hij de huisgezinnen krijgen?



Er deed zich eene bijzonderheid voor. De zoon van Efraim Hermans werd door Schluter en Dankers voor hunne kerk gewonnen en deze trachtte zijn vader te overreden om aan deze lieden een deel van zijne bezitting te verkoopen, die er echter niet genegen toe was. De zoon deed hem gevoelen, dat hij, als het niet toegestaan werd, niet in dat land wilde wonen. Schluter en Dankers gaven den vader te kennen, dat zij wel konden zorgen voor het vereischte getal huisgezinnen. Het een en ander leidde er toe, dat de vader bewilligde, waartoe ook medewerkten de gebeden van zijn zoon, om het toe te staan, als ook eene zekere hoeveelheid tabak, welke tot koopprijs diende.

Naar de moedergemeente teruggekeerd brachten zij van hun onderzoek verslag uit. Weldra gingen zij met eenigen van hunne geestverwanten daarheen. „Zij kwamen daar (zoo verhaalt W. Brakel, naar hetgeen Ds. Henricus Seleijns te New-York hem schreef) om niet gehouden te worden voor Labadisten, schoon hun naam noch hun leer bekend was in dit gewest, onder bedekte namen. P. Schluter heeft den naam van Vorsman aangenomen, en Jasper Dankers liet zich Schilder noemen. Toen dit bekend werd, beweerden zij zulks gedaan te hebben, omdat er Apostelen waren, die twee namen droegen. Zij kwamen naarstig in de kerk, en zeiden niets te hebben tegen mijne leer. Zij waren gereformeerd. Zij stemden den Heidelbergschen Catechismus en de Dordrechtsche belijdenis toe. Vorsman gaf zich uit voor een dokter, en Schilder voor een wijnverlater”.

„Daarna, om den eersten grond te leggen tot afzondering, begon men vergadering te houden met gesloten

deuren. De kerk noemde men een Sodom in Egypte. Men moest zich afzonderen van de kerk, niet komen onder het gehoor, geen gemeenschap houden met hen die van die kerk zijn, men bleef zelve uit de kerk. Ik kan zeggen, dat meer devoirs aangewend werd om personen te bekomen van verscheidene ambachten, als van godzaligheid, die bevinden zullen, wanneer het te laat is, bedrogen te zijn. Men moet huis en goederen verkoopen, opbreken uit het land der duisternis en vertrekken naar Nova-Bohemia; daar het het ware land van Gosen was." Tot dusver Brakel. 1)

Na den dood van zijn vader, die nog twee jaren leefde, kwam de zoon, die zijnen vader niet lang overleefde, op de plantage. Daarop kwam Schluter in het bezit van de plantage en regeerde daar op zijn Wieuwerdsch. Op zijn verzoek werd zijne vrouw hem toegezonden. Beiden namen de teugels van het bestuur over de geheele onderneming in handen. Ook twee van zijne broeders en eenige vrouwen gingen daarheen, en voegden zich bij het gezelschap. Men schreef hem uit Wieuwerd, dat, nu Strauch, een voornaam leider aldaar, overleden was, hij wel noodig was, maar, zoo zegt Dittelbach: „Hij wilde liever te Capua de eerste zijn, dan te Rome de tweede." Hij schreef aan Yvon: „Dat ook deze groote regel hierin geldt; hetgeen God eens gewild heeft, dat zal Hij niet herroepen. God had het gewild daar te zijn, en daarom moest hij er ook blijven."

W. Brakel bericht ons nog: „Als hij (Yvon) eenigen naar America gezonden had om met plantages winst

---

1) Leer en Leiding der Labadisten ontdekt, blz. 56, 57.

te doen, onder voorgeven Heidenen te bekeeren, dat ze toch niets daartoe deden, zelfs maakten ze geen werk om hunne slaven de christelijke religie te leeren, maar mishandelden ze vreeselijk; zij waren met hun' slavenhandel tot ergernis bij een iegelijk; toen intituleerde hij zich in de boeken, die hij liet uitgaan: Herder van, enz., voor een gedeelte vergaderd te Wieuwerd, en stelde zich zoo in als bisschop, wiens gebied was te Wieuwerd in Friesland en zich uitstreckte tot in America. Doch zij zijn onder malkander verdeeld geworden door nijdigheid, twist en eigene opinien: en met het ophouden van hun geld, hetwelk het steunsel was van hunne kerk, en waardoor verscheidenen tot hen gelokt werden om den onbezorgden kost te hebben, zoo is ook hunne kerk verstrueerd, niet zonder teekenen van Gods toorn over hen; en de weinigen, die alsnog bij Yvon bleven, zullen mede haast ophouden, als hij zal heengegaan zijn, gelijk hij nu is heengegaan."

Hoe lang de gemeente in America heeft bestaan, kan moeilijk worden bepaald. Zeer waarschijnlijk heeft deze gemeente niet langer bestaan, dan die te Wieuwerd.

G.

K. E. VAN GRIETHUYSEN.

*(Wordt vervolgd).*

---

#### VERBETERINGEN.

(Zie bladz. 201—237. „Troffel en Zwaard", 6° Jg. 3° en 4° afl.)

---

Blz. 204 van ond. staat: Chantepie nouveau dictionnaire historique et antique l.l., lees: 1) Chantepié nouveau dictionnaire historique et antique L. bladz. 5. Dit heeft betrekking op hetgeen op bladz. 202 staat, regel 17—20.

- Blz. 207 1) Yvon, over de verbonden enz. bladz. 23 v.v. lees: bladz. 121, 122.
- „ 209 1) Yvon, a. w. bladz. 125, 129 v.v. 148, 170, lees: 35, 123—138, 148—157, 170, 245.
- „ 211 Dr. H. Heppé zegt, enz. regel 19 van boven en vervolgen, lees: „Nun stellt aber Yvon (ähnlich wie Coccejus) neben den Gnadenbund, der unmittelbar nach dem Sündenfalle aufgerichtet ward, oder in denselben hinein das foedus Israeliticum oder das Alte Testament, das mit jenem gar keinen inneren Zusammenhang hatte. Den Gnadenbund hatte Gott nur mit den Erwählten, das Alte Testament dagegen für alle Angehörige des Volkes Israel angerichtet. In demselben hatte Gott durch aufstellung des Gesetzes dem jüdischen Volke den uranfänglichen Naturbund wieder in Erinnerung gebracht. Aber Heil konnte das Alte Testament nicht spenden. Die frommen in Israel sind nicht durch ihre Werke sondern durch ihren Glauben an den Messias gerecht und selig geworden. Das Alte Testament, in welchem das Heil nur typisch und in Schattenbilde dargestellt was, war daher nichts anderes als ein foedus legale, externum, carnale, typicum, temporaneum ad salutem in efficax, durissimum, ac servile, weshalb es zum Neuen Testament im Schroffsten Gegensatz steht. Das letztere ist eine neue vorm des Gnadenbundes.“
- „ 204 3) Catechismus bladz. 473, 474, lees: bladz. 406, 407, cf dl 3, C. XI, 25 (de Hollandsehe vertaling). Deze vertaling betreft ook de verder verbeterende opgave der bladz. uit de bovengen. Catech.
- „ 222 1) „Labadie Sanctum Schisma.“ De Labadie schreef twee werken, beiden in het latijn; bovengenoemd werk, èn een, getiteld, „justum judicium de justa bonorum a malis, quod“, enz. Amst. 1675. Het *laatstgenoemd* werk is door mij gebruikt. Door vergissing heb ik geschreven: „*Sanctum Schisma*“. De lezer gelieve *daarop* te letten, waar „*Sanct Schisma*“ geschreven staat.
- „ 223 2) bladz. 148, lees: bladz. 45—47. Eucl 96, 124,

- Blz. 223 3) Bladz. 122 *Δ.ν.*, lees: bladz. 126.
- „ 228 2) Du Lignon enz. bladz. 463, lees: bladz. 403.  
3) Yvon enz. bladz. 1 *ν.ν.*, lees: bladz. 3.
- „ 229 1) Dittelbach enz. bladz. 46, lees: bladz. 45.  
Op bladz. 229—231 kan men nazien Yvon „l'homme  
poenitent:  
bladz. 1—15, 25—28, 55—63, 71, 73.
- „ 231 2) Wreumen, lees: Wieuwerd.
- „ 232 2) Du Lignon Catechismus 3 dl, c. 13, lees: *δf* bladz.  
446, 447.
- „ 233 1) Vgl. Yvon enz. bladz. 1 *ν.ν.*, lees: bladz. 108, 120,  
132, 287.
- „ 233 regel 230 van boven staat „die bij den oprecht boetvaar-  
dige leeft”, lees: die Hij den oprecht boetvaardige geeft.
-

## DE AKTEN ZIJN GESLOTEN. 1)

De Heilige Schrift is een schoon geheel.

Dat gebouw is af.

Het is niet zoo uit de lucht komen vallen.

Zeer wonderbaar is de geschiedenis van zijn ontstaan en wording.

Zoals van alles wat uit God is.

Wil men daarbij een menschelijke maatstaf aanleggen, dan vat men het niet.

De heilige mannen Gods hebben de Heilige Schrift tot stand gebracht, zonder dat zij zelve wisten, hoever hun werk wel reikte.

Dit is niets nieuws in de geschiedenis van het Godsrijk.

Daarin werkt ieder waar onderdaan zonder zich recht levendig steeds voor den geest te stellen welk een gewichtig werk men tot stand brengt.

Maar nu is het gebouw der Heilige Schrift ook ontoegankelijk voor wie niet van dezen weg zijn.

---

1) Hoewel niet met elke conclusie van het stuk instemmende, daar ik meen, dat naast de H. Schrift vele bloot-menschelijke geschriften, b v. Geloofsbelijdenissen, formulieren, liederen, met stichting en tot nut kunnen worden gebruikt, zoowel in de Kerk als daarbuiten, wilde ik toeh dit stuk gaarne plaatsen, omdat de hoofdgedachte, daarin uitgedrukt, „de akten zijn gesloten”, de *volkomenheid* der H. Schrift, eene gedachte, die voor onze theologie ook tegenover de nieuwere kritiek van zoo principiële beteekenis is, hierin op zoo veelzins uitnemende wijze wordt uitgesproken.

DE EIND-REDACTEUR.

Deze toch staan buiten en zien derhalve de dingen nooit slechts in het rechte licht.

Mede iets eigenaardigs is, dat ieder waar onderdaan van het Godsrijk, hetzij hij een meer werkzaam aandeel in het openbaar er aan neemt, hetzij dat hij schijnbaar meer lijdelijk er in deelt, toch van hetzelfde karakter zich betoont te zijn.

Al loopt het over een tijdsbestek van duizenden jaren.

Zoo werken al de onderdanen zonder dat zij het weten, zij allen samen.

De grondslag van de geheele werkzaamheid is dezelfde.

Deze is neergelegd in de Heilige Schrift.

In dien zin, dat daarin door de Gemeente ook van den tegenwoordigen tijd gevonden wordt, al wat zij tot het leven en de Godzaligheid van noode heeft.

Het was noodig, dat eer de kwade dagen van den tegenwoordigen tijd kwamen, dat gebouw geheel af was.

En daar staat het nu reeds eenige honderden jaren in volkomen voltooiden staat.

Zoo volkomen voltooid, dat alle bijwerk, 't welk men er later nog aan heeft willen toevoegen, er van zelf weer afgevallen is en er van zal blijven afvallen tot de voleinding der wereld.

Het is voltooid.

En ook blijft het steeds volmaakt ongerept.

Het blijkt van andere natuur te wezen dan alle menschelijk werk.

Het is voor verdere volmaking onvatbaar.

Daar vinden we nu alles zoo uitnemend ons in aangegeven, dat we ons immer daarbij alleen kunnen houden.

Zoo is in Gods Woord voor de Gemeente alles te vinden wat zij noodig heeft.

Nu moeten wij wel er op letten, dat ieder deel van de H. Schrift zijn bijzondere strekking heeft.

Al de wetten bijv., die er in voorkomen, o. a. om aan te toonen, dat al de uitvindingen op wetgevend gebied van menselijke zijde, niet in de schaduw kunnen staan van die eenvoudige geboden.

Al de plechtigheden, die er in worden beschreven, ook om te bewijzen van hoe zinledigen aard de vermakelijkheden zijn, die de menschen voor heilzaam uitgeven.

Maar tegelijkertijd wijzen die wetten en plechtigheden ons aan in welke richting we ons te bewegen hebben om niet teleurgesteld uit te komen.

Wanneer we dus dien weg van Gods Woord bewandelen dan gaan we nooit op onzekere paden.

Dan zullen we nooit beschaamd uitkomen.

Dan gaat de voet zeker en loopt het pad naar de Stad van het eeuwig licht.

Wij hebben ons derhalve geheel aan Gods Woord te houden, willen we veilig gaan.

Zij, die dit doen en niet wijzer willen zijn dan het ons daarin wordt voorgehouden, zullen nooit dwalen.

We dienen daartoe wèl acht te slaan op de bijzondere beteekenis van ieder stuk dier Heilige Schrift.

Het spreekt van zelf, dat we nooit zoo dwaas moeten zijn om de gedeelten, die alleen voor de lezing bestemd zijn, te willen gaan zingen.

Voor het gezang der Gemeente hebben we de Psalmen, die Davids Psalmen worden genoemd, omdat hij de meester op dat terrein was en nog is.

Voor de aanwijzing van de verhevenheid der wegen Gods allermeeest de profetische geschriften.



Voor de leerstellige onderwijzing een getuigenis als van den Apostel Paulus.

Elk deel heeft zijne bepaalde bestemming.

En als we daar bij blijven, dan gaat het uitnemend goed met ons.

De geschiedenis der zonden en ongerechtigheden van Gods volk leert ons wat kwaad daar in ons schuilt.

Die van den gezegenden Zaligmaker, hoe vrij uit een zondeloos mensch door het helsche gespuis kan henen treden, en hoe machtig Zijne gemeenschap voor al de Zijnen is.

Zoo hebben wij in die heilige Getuigenissen woorden des levens, die niet ophouden ons immer nieuwe stof van blijde bewondering en dankbare erkentenis op te leveren.

Laat ons derhalve ook niet meenen, dat sommige woorden der Heilige Schrift niet meer van kracht zijn voor onzen tijd.

B.v. dat er Psalmen zouden zijn, die de Gemeente thans niet meer op de lippen kan nemen.

Wie eenmaal het inzicht kreeg, hoe het Israël naar het vleesch een type was van het Israël naar den geest, die beseft dat alles wat op het oude bondsvolk betrekking had, ook van toepassing is op al het volk des **HEEREN**.

Dat dus de Psalmen ook thans de liederen der Gemeente zijn.

Waartoe de Zaligmaker ze immers ook gewijd heeft, toen Hij, het Hoofd der Gemeente, ze aanhief met Zijne discipelen.

Ook behooren wij niet, nu wij de woorden des levens hebben, die te verdringen door woorden, van welke wij niet de zekerheid hebben, dat ze eveneens zoo kunnen genoemd worden.

Om bij de Psalmen te blijven — van alle liederen hebben zij alleen de Goddelijke sanctie.

Reeds hierdoor, dat zij een deel uitmaken van het onveranderlijk Woord des HEEREN, dat blijft in der eeuwigheid.

En welke andere liederen bezitten deze Goddelijke sanctie?

Kan een mensch, al is hij een geloovige, haar verleen?

En zoo één geloovige dit niet vermag — soms wel eene vergadering van geloovigen?

De kracht van den geloovige, als ook van eene vergadering van geloovigen, is eenig en alleen hierin gelegen, dat zij zich houden aan Gods onbedriegelijk Getuigenis.

Tot de Wet en tot de Getuigenis, zoo zij niet hooren naar dit Woord, het zal zijn dat zij geen dageraad zullen hebben.

We hebben het voorrecht, dat op schoone wijze de Psalmen voor den zang zijn geschikt gemaakt, ten einde zij des te beter de harten zouden treffen.

Dat hiermee dan gepaard ga getrouwe uitlegging der Schrift, opdat ook Deze des te beter spreke tot de harten der menschenkinderen.

Indien deze twee samengaan, dan hebben we wat alles te boven gaat, wat op aarde te vinden is, om ons vermaak in te stellen — het levende Woord des HEEREN.

Immers zelfs de smart, dat het Woord Gods zoo jammerlijk wordt vergeten, is nog blijder dan al de vreugde der wereld.

Als we dan ook iets wezenlijks geleerd hebben, dan gaan we daar nooit meer af, noch van de ordeningen, ons daarin voorgesteld.

Als we eenige wijsheid hebben, dan willen we van niets anders meer weten dan hetgeen ons daarin wordt voorgehouden.

O alles te bovengaande voortreffelijkheid van die paden, wat wordt gij weinig gezocht in der waarheid!

Welk een schoon werk ontdekt zich toch voor onze oogen, wanneer we door de poorten van dat gebouw mogen ingaan!

Daar ontdekken we alles voor ons oog ontsluit, wat in deze wereld ons zoo nevelachtig voorkomt.

Daar bespeuren wij, welke invloeden er werkzaam zijn in deze wereld.

Daar leeren wij verstaan hoe schoon de uitkomst is voor allen, die in de gangen des Woords hun vermakking hebben gehad.

Er gaat een bijzonder heilzame invloed uit van dat Goddelijk Getuigenis, waardoor alles voor ons oog wordt veranderd.

Maar ook *in* ons.

Want het is levenwekkend en krachtig als het zuivere bronwater des waarachtigen en onvergankelijken levens.

Verfrisschend en opwekkend in de uiterste mate, zoodat die eenmaal daarvan genoten heeft steeds sterker begeerte er naar verkrijgt.

Wat dunkt u, kunnen wij het met zulk een geschenk des Almachtigen niet wagen om den strijd tegen de nietigheden dezer wereld aan te binden?

Hebben wij nog iets anders hiertoe noodig?

Zullen we nog iets anders daar benevens zoeken?

Kunnen we niet met blijdschap getuigen: we hebben er genoeg aan?

Het is afgedaan.

Het pleit is beslecht.

Reeds honderden jaren,

We willen niets naast Gods Woord stellen, waardoor we ons de schande op den hals halen, dat we zouden behooren onder degenen, die er naar staan om dat schoone Licht te verduisteren.

*D.*

Dr. P. G. DATEMA.

## EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN JACOB VERSCHOOR.

---

Jacob Verschoor werd in 1648 te Vlissingen geboren uit welgestelde ouders. Zijn vader, eveneens Jacob geheeten, was koopman. Nagtglas (*Levensberichten van Zeeuwen*, 4<sup>e</sup> afl. Middelh. 1893, blz. 840) vermoedt, dat hij zijne eerste opleiding te Zierikzee ontving. Zeker is, dat hij den 1<sup>en</sup> September 1665 als student te Leiden, werd ingeschreven (*Album Stud.* Kolom 523) <sup>1)</sup>.

Ongetwijfeld was Jacob Verschoor een jongmensch van zeer groote bekwaamheid en van een streng zedelijk leven. Reeds vroeg echter bleek van zijne zucht om af te wijken van de in zijn tijd gangbare ideën. Met die neiging stond hij niet alleen, daar er in zijn dagen tal van studenten waren, wier begrippen den Leidchen kerkeraad moeite veroorzaakten <sup>2)</sup>. Tot op zekere hoogte was Verschoor een aanhanger der Coccejaansche

---

1) 1 Sept. 1665, rectore Jacobo Golio, Jacobus Verschoor, Vlissinga — Zelandus, 17 P.

2) Zie daarover *Ned. Archief voor kerkelijke geschiedenis*, door N. C. Kist en H. J. Roßyaards, dl VIII, het artikel: *De Antinomianen* door J. van Leeuwen, blz. 67.

richting, daar hij zich in zijne schriftbeschouwing minder sterk vastklemde aan de Staten-vertaling. Maar in dogmatisch en kerkrechterlijk opzicht verschilde hij zoowel van Coccejanen als van Voetianen. De Coccejanen waren hem niet steeds ongunstig gezind.

De grootste grief, die de kerkelijke macht tegen hem had, was het houden van conventikels. Reeds in 1674 werd hij daarom door den Walschen kerkeraad van Vlissingen van het H. Avondmaal geweerd. En sinds had dit meermalen plaats, hoewel hij op betuiging van leedwezen telkens weer werd toegelaten. De vermaningen hem toegediend schenen niet gunstig te werken, althans hij keerde zich op minder aangename wijze tegen de dienaren des Woords, terwijl hij zich aan de tucht blijkbaar maar weinig stoorde. Het gevolg was, dat toen hij in 1678 voor de classis van Walcheren zijn praeparatoir examen wilde afleggen, hij niet kon worden toegelaten, of hij moest eerst zijne dwalingen herroepen. Ook poogde hij daarna nog te vergeefs om door de classis van Zuid-Beveland te worden toegelaten.

Door de ondervonden teleurstellingen geprikkeld, werd hij hoe langer hoe meer voortgedreven in zijne schismatieke richting. En daar hij een man was van groote bekwaamheid en met veel kanselgaven, trok hij door zijne oefeningen een groote schare tot zich.

De ondervonden teleurstellingen hebben hem echter niet verhinderd nog ééne poging in het werk te stellen om wettig geordend dienaar des Woords te worden. Hij richtte zich daartoe tot de classis Leiden. Die keuze was zeker niet toevallig, maar hing samen met het feit, dat daarin eene, hem om zijne Coccejaansche neigingen sympathieke, richting sterk vertegenwoordigd

was. Werkelijk heeft deze classis zich zeer veel moeite voor hem getroost. En alleen aan den hardnekkigen tegenstand der Zeeuwsche broederen was het te wijten, dat hij er niet in slaagde als wettig predikant den kansel te beklimmen. Of de Zeeuwen daarin juist gezien hebben, mag betwijfeld. Het komt mij voor, dat een kalmer beleid, vrij van persoonlijke antipathiën, Verschoor voor vele kerkelijke uitspattingen zou bewaard hebben. De Zeeuwsche kerk in het bijzonder was dan voor vele ellende bewaard, en Verschoor's waarlijk groote gaven hadden, haar ten dienste, kunnen worden aangelegd.

De hier volgende documenten, ontleend aan de Acta der classis Leyden en Neder-Rijnlandt, leeren ons, welk eene moeite zij zich getroost heeft om Jacob Verschoor te behouden voor de kerk.

Uit de acta der classis extraordinaria van den 11<sup>den</sup> April 1684 <sup>1)</sup> blijkt, dat „Jacobus Verschoor toegelaten is, om naa ondertijckeninghe van de formulieren van eenigheidt, ende het vertoonen van een nieuw ordinaer Kerckelijck getuijgenisse (waertoe de Classis sijn E. sal behelpsaem sijn met een missive af te verdighen aen die Keroken-Raedt van welke Ds. Verschoor opgemelte getuijgenisse moet verkrijgen) met openbaar prediken van Godts H. Wordt sijne gaven alomme te oeffenen in de gemeijntens Jesu Christi.”

De classis Leiden deed hare belofte gestand. Namens haar werd naar Vlissingen geschreven, doch toen den 2<sup>en</sup> Mei 1684 de classis andermaal samen was, bleek een antwoord nog niet ingekomen, zoodat „is geresol-

---

1) Art. 1.

veert nochmaal door D. Vandersteijn bij missive deselve (attestatie) te versoecken". 1)

Den 23<sup>en</sup> Mei was het antwoord ingekomen, doch de behandeling werd uitgesteld tot den 1<sup>en</sup> Aug. 1684. Toen werden op de vergadering voorgelezen „drij onderscheydene missiven”, de eerste van den 19<sup>en</sup> Mei, de tweede van den 28<sup>en</sup> Juni, beide geschreven uit naam der Walsche gemeente te Vlissingen. De derde was van Ds. Jacobus Verschoor zelven.

Deze brieven luidden aldus:

1°. „U.E.E. missive onderteykent van de E.E. D. van der Steijn als Praeses van U E.E. Vergadering, gedateert van den XI<sup>en</sup> April, is ons maer den 15 meij ter hant gekomen: jn {deselve wort versogt, waerom in een Attestatie van den persoon van Jacob Verschoor, bereyts tot 'et openbaar} prediken van Gods H. Woort bij U E.E. toegelaten, influeert, dat hij niet is onder Censure, en dat ons stilswygen op U E.E. aanschryvens sal passeren voor goede Attestatie voor gemelten Verschoor. 'T dunkt ons vreemd, dat een man, wiens kerkelyke Attestatie in U E.E. oogen gebrecklyk is, tot Lidmaat en tot Proponent des niet tegenstaende wort toegelaten, en om de reden, na verloop van sulck een tijt, vernomen: We sullen voor ditmael dit alleen seggen, opdat U E.E. ons uytstel niet op nieuw voor stilswygen, en 't stilswygen voor goeden Attestatie, (*sic*) dat wy aengaende den persoon van Jacob Verschoor, redenen van belang hebben, waerom de E.E. classe van Leyden en Neder-Rhijmland versoeken, ons drij weken toe te staen, na dewelke beloven op U E.E. missive,

---

1) T. a. p. Art. 15.



aengaende den gemelten Jacob Verschoor, volkomen berigt te doen; waer mede U E.E. toewenssende den rijken zegen des Euangeliums.

Eerw. Godsalige, Hooggeleerde Heeren en Broederen in Chr. Jesu, UE.E. dienstwillige mededienaren in Christo: De Opsienders van de Walsse kerke tot Vlissingen, en uyt haer naem geteykent,

Actum in Consistorio  
Tot Vlissingen

GUILLAMUS HULSIUS,  
Past. de la ditt Eglise.

desen 19 Meij 1684. Anciens: JACQUES MOLFER.

ARNOLDUS DE LANNOIJ.

2°.

*Vlissingen*, den 28 Junius 1684.

Eerw. Godsalige, Hoog-geleerde Heeren en Broederen in Chr. J.

De drie weken uytstel, die we van uE.E. onlangs versogten om te beantwoorden uE.E. missive aengaende den persoon van Jacob Verschoor, en die nu tot eens soveel sijn gelopen, waren om gemelten Verschoor te verschonen, en tijt te geven tot afdoening van 't geen nog bij ons had uytstaen: Tot dien eynde was een brief aen hem afgeveerdigt om binnen gemelten tijt syn antwoort te hebben: Op deselve heeft hij nagelaten te schryven en is voorleden dag des Heeren voor ons verschenen, versoeckende aen des Heeren Tafel onder ons toekomende Sondag te werden toegelaten: We hebben daer op de sake in des Heeren vreesse overlegt: Extra-ordinaire Vergaderingen aengesteld, en alle moeyten aengewend om hem tot een Christelyke en schuldige

erkenntenis te bewerken: 'T smert ons, en 't is ons van herten leet, dat we met allen desen niets op den gemelten Jacob Verschoor hebben kunnen winnen, en dat we nu genoodsaekt syn uE.E. te laten weten, dat hem tot des Heeren Tafel niet kunnen toelaten, en dat sijn voorgaande leven, t' sedert den jare 1674 oorsaek is geweest van veel moeyten onder ons, so dat voor desen ons gedrongen heeft hem het H. Nagtmaal tot twee verscheyden reijzen te onthouden, waertoe nogtans op betuyging van leedwesen, van dewelke de ydelheyt nu maer al te klaer blykt, weer is aengenomen: De reden is geweest om kortelyk voor te houden, het aenregten van conventiculen, en afgesonderde byeenkomsten, over dewelke aengesproken van Kerken-Raed en magistraet, vervallen is tot onbeschaemde Lastering van Leeraren, en van hare bedieningen, en tot halsterrige veragting van kerkelijke tugt en vermaningen, by welke twee laetste alsoo nog blijft volharden, kunnen uE.E. van geen ander Attestatie dienen. De Duytsche Gemeente alhier, en de E.E. Classis van Walcheren is daerover mede niet weynig gemoeijt geweest, en kan uE.E. ook getuygenis geven. Waer mede uE.E. van herten toewensende genade en Vrede van God de Vader door onzen Heere Jesum Christum, sullen ons zeggen Eerw. Godsalige, Hooggeleerde Heeren en Broed. in Chr. Jesu,

UE.E. Toegenegen Broeders en onderdanige  
Dienaers, de leden van de Walsse kerke  
Tot Vlissingen, en uyt aller naem,

Gedaen in den  
Kerken-Raed.

GUILLAMME HULSIUS, Pasteur.  
FRANCOIJS CATTAN, Ancien.  
JAQUES MOLFER, Ancien.

30.

Hooggeleerde, seer godvrugtige,  
Eerwaardige Heeren.

Ik erken my selven ten hoogsten aen uwe Eerwaardigheden verplicht voor de menigvuldige beleeftheden dewelke het uwen Eerwaardigheden belieft heeft, aen my onlangs tot Leyden synde, te bewysen: En nade-mael het nu al lang genoeg geleden is, dat ik het geluk hebbe gehad van myn Examen na myne gering-heyte voor Uwe Eerwaardige Vergadering uyt te staen: so neem ik de vryheyte, myn Heeren, van myn Attestatie, aengaende die saeck te verzoeken, om daer het te pas komt te tonen, dat ik tot het openbaer prediken van Gods Woort ben toegelaten. Ik sal 't geen ik versoeke ten spoedigsten verwagten, blyvende middeler-wyl na hertelyke toewenssing van des Heeren ryken zegen, en na ootmoedige opdragt van myn geringe dienst aen Uwe Eerwaardige vergadering in 't gemeen, en aen ijder Lid van deselve in 't bysonder.

Hooggeleerde, seer godvrugtige, Eerwaer-  
dige Heeren

Uwe gehoorsaemste en verplichteste Dienaer

In Vlissingen

J. VERSCHOOR.

den 29 van Junius  
des jaers 1684.

Uit deze brieven blijkt, dat de kerkelijke censuur aan Verschoor was opgelegd enkel en alleen om zijn sectarisch drijven, en dat het zeker niet juist is, dat op zijn zedelijk leven als zoodanig aanmerking werd gemaakt. Het is dan ook ongetwijfeld te kras als J. van

Leeuwen in zijn artikel over de Antinomianen (a. w. dl. VIII, blz. 67) van hem verklaart, dat hij wegens wangedrag gecensureerd was.

In de classis van Leiden gaven deze brieven tot ernstige discussiën aanleiding. Aan Verschoor's verzoek kon zij natuurlijk niet voldoen. Eerst moest hij zich verzoenen met de Vlissingsche kerk. Tot zoolang gelaste zij, zou Verschoor zich onthouden van publieke predicatiën.

Aan den kerkeraad van Vlissingen werd in dien geest geantwoord, terwijl niet onduidelijk werd te kennen gegeven, dat een verzoening der classe van Leiden hoogst aangenaam zou zijn.

Aan Verschoor zelf schreef zij het volgende :

#### D. FRATER VERSCHOOR.

De Classicale Vergaderinge op den j deser ordinair vergadert, heeft uE. missive gelesen, en op uE. versoek, daerin begrepen, nader reflecterende, heeft als nog uE. hetselve niet kunnen inwilligen, te meer, also de Walsse Kerken-Raed tot Vlissingen, by missive aen onse Vergaderinge nader openinge heeft gegeven van hetgene tussen uE. en dien Kerken-Raed is voorgevallen, en alsnog openstaet: De Vergaderinge dit met droefheyte verstaen hebbende recommandeert u een spoedige versoeninge, en heeft geresolveert uE. Testimonium als Proponent so lange in te houden, en gelast u met eenen ook van de publyke Predication voor de gemeente u so lange af te houden, tot dat de gewenschte voldoeninge aen den E.E. Kerken-Raed aldaer, en also de volle versoeninge sal getroffen sijn. De Vergaderinge sal wenschen, dat uE. daertoe alles sult contribuieren,

en uE. wysselyk en voorsigtelyk in desen gedragen, ten eynde die sake ter eeren Gods, tot stigtinge der Gemeynthe, en uE. eygen gerustheyt en bevorderinge moge uijtvalen, en beveelt uE. hiermede in Gods genadige bescherming, blyvende

Actum Leyden  
den . . . Augusti  
A° 1684.

uE. Toegenegene Vrienden en  
Broederen in Chr.,  
Wt aller name,  
S. v. STEYN, classis p t. Scriba.

Met dit korte briefje was de classis van Leiden echter nog lang niet van de zaak af. Immers, het bleek maar al te zeer, dat Jacob Verschoor niet gemakkelijk verzoend werd met den kerkeraad te Vlissingen en in plaats van zich naar het advies der classe van Leiden te gedragen, hoe langer hoe meer in oppositie kwam tegen de kerkelijke machten, waaronder hij ressorteerde. En in dat verzet beriep hij zich op het feit, dat hij proponent was onder de classe van Leiden, en werd hij zeker zijdelings gesteund door de welwillende houding, die deze classis tegen hem bleef aannemen. Want waarlijk Leiden heeft alles gedaan om zoo mogelijk Verschoor tot wettig predikant toegelaten te zien. Dat zal ons een volgende maal blijken.

*Ouderkerk a/d IJsel.*

Dr. H. VISSCHER.  
*(Wordt vervolgd.)*

## BOEKBEOORDEELING.

---

Dr. FRIEDRICH LOOPS, Hoogleraar te Halle.  
*Handboek voor de beoefening van de Dogmengeschiedenis*, voor Nederland bewerkt door J. QUAST Hzn., Ned. Herv. predikant te Utrecht. Te Groningen, bij J. B. Wolters, 1902.

Voor alle minnaars der dogmatiek is het verschijnen van een handboek der dogmengeschiedenis een heuchelijke gebeurtenis. Want behalve uit de H. Schrift en het godsdienstig nadenken moet de dogmatiek gebouwd en gezuiverd worden uit de dogmengeschiedenis.

Immers, zoo min als de Bijbel zelf is onze hedendaagsche geloofsleer kant en klaar uit den hemel gevallen. Ze heeft een geschiedenis gehad tot nu toe, en zal die hebben tot den jongsten der dagen. Ze is geworden, en is nog steeds in wording. De leerstukken hebben allen een min of meer uitvoerige geboorte- en levensgeschiedenis.

Die geschiedenis weer te geven is de taak van den beoefenaar der dogmengeschiedenis. Onbevooroordeeld is niemand, ook niet in het schrijven van historie. Maar wie de onpartijdigheid het meest nabij komt, zal bij het nageslacht den hoogsten lof hebben. In alles trouw.

Voor al iemands richting oefent in dit opzicht grooten invloed. Een man van beginsel is nooit zonder dat beginsel, ook niet in de studeerkamer. Veelal zal hij daarom, der waarheid ten gevalle, in den aanhef van zijn boek zijn geloofsovertuiging rond en eerlijk uitspreken.

Daarom doet het mij leed, dat de vertaler vrijheid

nam, om de voorrede van professor Loofs, die in de oorspronkelijke deutsche uitgave wel aanwezig zal zijn geweest, in de nederlandsche bewerking eenvoudig weg te laten. We hadden den heer Loofs zoo gaarne zijn eigen beginsel hooren uiteenzetten. Een rechtzinnig of een vrijzinnig historicus zullen dezelfde feiten geenszins op dezelfde wijze voorstellen. Het waardeeringsoordeel verschilt. „Wanneer twee hetzelfde doen, is het daarom nog niet hetzelfde.”

Wellicht heeft professor Loofs in een woord vooraf ook rekenschap gegeven van zijn wijze van werken, ons *zijn* kijk op zijn boek gegund. Temeer missen we alsdan zijn inleidend woord.

Ieder die met de zware sprake, het barbarisme soms, der deutsche geleerden heeft moeten kennis maken, zal mijn geachten stichtschen ambtgenoot dankbaar zijn voor zijn arbeid. Trouwens, ook op dit terrein is ds. Quast met eere bekend, door zijn vertaling van Hagenbach's dogmengeschiedenis in 1896. En ook nu deed hij een goed werk. En hij deed het goed. Zijn voor mij liggende bewerking is in vloeiend nederlandsch geschreven, een lijvig boekdeel van 450 bladzijden met register.

De heer Wolters te Groningen zorgde als steeds voor een duidelijken letter op deugdelijk papier. De firma blijft haar goeden naam eere aandoen.

Om tot des hoogleeraars arbeid te komen, de indeeling der stof wil mij niet bekooren. De eindpunten eener periode moeten tevens keerpunten der geschiedenis zijn. Nu deelt professor Loofs de stof in vier hoofddeelen. Het ontstaan van een kerkelijk leerbegrip onder de Christenen, tot omstreeks 180. De ontwikkeling der katholieke kerkleer op Alexandrijnschen grondslag tot aan de voltooiing van het grieksch-orthodox systeem, tot omstreeks 787. Wijziging en uitbreiding der oud-kerkelijke geloofsleer in het roomsch-katholicisme, Gedeeltelijke loutering en wijziging der

Roomsche geloofsleer op grond van eene religieuse opvatting van het Evangelie in het Protestantisme.

Voornameijk twee bezwaren doen zich daartegen voor. De eindpunten der hoofddeelen zijn mijns erachtens volstrekt geen keerpunten der historie, ook niet der dogmenhistorie. En in denzelfden tijd wordt de lezer tweemaal verplaatst, de tweede maal na in gedachten al meerdere eeuwen te zijn voortgegaan. Zulk een behandeling maakt den matten indruk van herhaling.

De indeeling, door F. C. Baur in zijn Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte, 3e Ausgabe, Leipzig 1867, gevolgd, trekt mij veel meer aan. Drie hoofdperioden, met het eind der zesde eeuw en met de reformatie als deelpunten. En elke periode in twee tamelijk gelijke tijdvakken gesplitst, door de Synode van Nicea, den aanvang der scholastiek, en den aanvang der achttiende eeuw.

Bezien we het eerste bezwaar meer van nabij. Loofs eindigt zijn eerste hoofddeel met het jaar 180, het ontstaan der oud-katholieke kerk. Ik vraag mij af: Is dat ontstaan wel van zoo overwegend belang, ik zeg niet voor de kerkgeschiedenis, maar... voor de dogmengeschiedenis? Gaf dat ontstaan een nieuwe richting aan het godsdienstig denken? Immers neen. Met veel meer recht zegt Baur (S. 79), dat de Synode van Nicea (325) het natuurlijke grenspunt der eerste periode vormt. De keerpunten van kerk- en dogmengeschiedenis vallen beiden in het jaar 325. Dan heeft de wereldstaat het teeken des kruises aanvaard. Maar vooral, dan heeft de kerk haar eerste groote overwinning op het Arianisme behaald, en gordt zich aan tot nieuwe worstelingen tegen de ketterijen.

Het tweede hoofddeel van professor Loofs loopt tot de voltooiing van het grieksch-orthodox systeem, tot omstreeksch 787. Vrage, is die voltooiing, niet voor de grieksch-russische kerk, maar voor ons westersch beaef



metterdaad een keerpunt in de dogmengeschiedenis? Hoeveel verkieselijker is het, te eindigen met het jaar 600, het eindpunt van den pelagiaansch-augustiniaanschen strijd met zijn nasleep, en het aanvangspunt der middeleeuwen.

Het derde hoofddeel schetst de wijziging en uitbreiding der oud-kerkelijke geloofsleer in het roomsch-katholicisme. Het omvat vijftien eeuwen. Het vangt aan met Augustinus (354—430), en eindigt in hoofdstuk zes met een korte „Schets der dogmenhistorische ontwikkeling van het Roomsch-Katholicisme van de 16<sup>e</sup> eeuw tot op den tegenwoordigen tijd”. Zulk een buiten alle evenredigheid lang tijdsverloop, waarbij de Hervorming als keerpunt der dogmengeschiedenis ook voor Rome in haar beteekenis wordt onderschat, zal aan weinigen behagen.

Hoofdstuk V van deel III voert den titel: „De krisis van het Middeleeuwsch Roomsch-Katholicisme omstreeks 1500 en het ontstaan daarvan sinds omstreeks 1300”. Beter ware wellicht chronologisch: „Het ontstaan en het verloop der krisis van enz., 1300—1500”.

Het vierde hoofddeel heeft zijn natuurlijke grenzen, van de Hervorming tot op onzen tijd.

Ik voor mij geloof, dat de indeeling van Baur, veel meer dan die van Loofs, aan de duidelijkheid ten goede komt. Zij doet de dogmengeschiedenis zich nauwer aansluiten aan de kerkgeschiedenis. En zij verschaft docent en student drie, of tweemaal drie, even groote tijdvakken der historie ter beoefening.

Wijlen prof. dr. K. R. Hagenbach, in zijn Lehrbuch der Dogmengeschichte, sechste Auflage bearbeitet von D. Karl Benrath, Leipzig 1888, telt vijf perioden. De dood van Origenes (254), Joh. Damascenus (730), de Reformatie, en het jaar 1720 zijn de deelpunten. Met Baur noemt dus ook hij de Reformatie een keerpunt der dogmengeschiedenis. Mijns inziens heeft professor

Loofs ter kwader ure hun voorbeeld in dezen verloochend.

Hagenbach splitst elke periode in een algemeene en speciale dogmengeschiedenis. Dat heeft iets verwarrens. Ik voor mij geef althans de voorkeur aan Loofs, als hij in elk hoofddeel na een korte inleiding aanstonds ter zake komt.

Mijn tweede bezwaar tegen de door professor Loofs gevolgde indeeling der stof was, dat hij denzelfden tijd tweemaal soms behandelt, zij het dan op een andere wijs en met een ander doel. Het tweede hoofddeel eindigt met Joh. Damascenus (730), het derde vangt aan met Augustinus (354—430), en eindigt met den tegenwoordigen tijd. De tijd van 400—730 wordt zoo-doende tweemaal doorloopen. Het vierde tijdvak vangt aan met het Protestantisme, en strekt zich ook uit tot op onzen tijd. Het derde en het vierde hoofddeel behandelen dus beiden de vier laatste eeuwen, zij loopen parallel.

Ook hier is het oordeel een waardeeringsoordeel. De methode Loofs geeft een verschijnsel als één geheel, al zou het, b.v. hoofddeel 3, vijftien eeuwen omvatten. Dat is haar pro. Maar zij moet gedurig tot een reeds behandeld tijdvak terugkeeren, om een nog te beschrijven zaak van meet af op te halen. Dat is haar contra. De methode Baur is chronologisch. Dat is haar pro. Maar zij moet bij elke nieuwe afdeeling den draad van het verhaal weer opnieuw opvatten. Dat is haar contra.

De smaken verschillen. Ik voor mij prefereer de methode Baur.

*Welke stof is ingedeeld? Vanwaar en tot hoever loopt Loofs' dogmengeschiedenis?*

Baur gaat van den apostolischen tot den nieuwsten tijd. Hagenbach eveneens, maar Loofs van den vóór-christelijken tot den na-reformatorischen tijd. Hoofdstuk I van het Eerste hoofddeel voert het opschrift: De onder-

stellingen voor de vorming der leer in de kerk. A. Godsdienstige en wijsgeerige gegevens in het romeinsche rijk ten tijde van den aanvang der dogmenhistorische ontwikkeling. En dan leest ge deze paragraaf-titels: Prolegomena. De grieksch-romeinsche philosophie tot aan het begin van onze tijdrekening. Het palestijnsche Jodendom tot den tijd der Makkabeeën. Het palestijnsche Jodendom vóór den tijd der Hasmoneën en uit dien van de Romeinen en Herodes. Het Jodendom van de Diaspora, inzonderheid het alexandrijnsche. Heidensche wijsbegeerte en godsdienst in het romeinsche rijk van de eerste twee eeuwen. De persoon van Jezus. Het geloof der eerste gemeente en de ontwikkeling daarvan in de apostolische eeuw.

Wanneer in plaats van de Persoon de leer van Jezus gelezen wordt, dan heb ik met het bestaansrecht der beide laatste paragrafen vollen vrede. Maar alle anderen, except de eerste, konden gevoegelijk vervallen. De opzet van het boek is mij te breed. De inhoud, het verhandelde in hoofdstuk 1, blz. 10—52, staat in geen verhouding tot de lengte van het boek, 445 blz.

Het Roömsch-Katholicisme na het Concilie van Trente (1545—1563) en het Protestantisme na Dordt (1619) zijn beide, ieder afzonderlijk, in een enkele slotparagraaf afgehandeld. En dan in zijn laatste §, geeft de schrijver rekenschap van zijn eindigen met het jaar 1620. Ik ga voorbij zijn lichtvaardige verklaring, „dat geene hedendaagsche z.g. „orthodoxe” rechtzinnig is in den geest van het tijdperk, waarin de laatste symbolen zijn vastgesteld” (bl. 443). Het gewone sprookje der niet-rechtzinnigen. Een bewijs, dat prof. Loofs niet „z.g. orthodox” is. Maar wel wil ik als mijn meening uitspreken, dat de dogmengeschiedenis, ook al komt zij steeds meer de filosofie nabij, tot op onzen tijd dient doorgevoerd te worden, en dat Loofs' redenen mij niet tot een standhouden ten jare 1620 hebben overtuigd.

Na het ontstaan der symbolen in de zestiende eeuw, heeft het dogma zoowel zijn geschiedenis als vóór dien tijd.

Mijn oordeel over de behandelde materie moet dus luiden: Loofs' werk begint te vroeg en eindigt te vroeg. De geleerde schrijver haalt de aanvangen te diep op, en zwijgt ten onrechte over de laatste eeuwen. Zijn boek kon evenveel bladzijden tellen als het nu doet, en toch de geschiedenis tot op onzen tijd voortzetten.

Bovenstaande opmerkingen zijn niet als aanmerkingen bedoeld. Want met genoegen maakte ik overigens met Loofs' handboek kennis. Baur is soms wat heel filosofisch, en hier en daar te kort. Hagenbach, 684 Seiten, waarvan verscheidenen compres gedrukt, is, tenzij voor speciale studie, voor een student wel wat uitvoerig. Professor Loofs daarentegen leverde een „handig” handboek, te groot noch te klein. Zijn stijl is helder. Zijn voorstelling duidelijk. De tekst, dien hij geeft, maakt den prettigen indruk, dat hij zijn onderwerp volkomen meester is. De aanhalingen in den tekst en de aantekeningen aan den voet der bladzijden bewijzen, dat studie van de bronnen gemaakt is. Een studieboek, dat tot studeeren opwekt. Want met den schrijver moet erkend worden, „dat de Hervorming ons verplicht tot ernstige dogmenhistorische studie” (Loofs, bl. 445).

Loofs' handboek voor de beoefening der dogmengeschiedenis is hem een eere, en der wetenschap een aanwinst.

\* *Barneveld*, Juni 1903.

F. J. Los

*Vredeburg*. Een novelle uit den Kaapschen Boerenopstand van 1899—1902, door L. PENNING. Rotterdam, D. A. Daamen, 1902 (In geïllustr. omslag f 0.90. In fraaijen stempelband f 1.30).

De vrede van 31 Mei 1902 ligt ongeveer een jaar achter ons op 't oogenblik dat deze regelen geschreven

worden. Het is en blijft een pijnlijk onderwerp voor onze gedachten: zulk een einde aan zoo bitteren en onrechtvaardigen oorlog.

Het boek van Penning is geschreven toen de vrede reeds was geteekend en daardoor is de toon ervan ongetwijfeld meer in overeenstemming met onze gevoelens, dan het geval was in zoo menig grooter en kleiner geschrift uit den tijd, toen de oorlog nog aan den gang en de hoop op de zegepraal der Boerenzaak nog levendig was.

Het is boeiend geschreven, bevat sommige gedeelten die de aandacht bepaald gespannen houden. Ik denk aan den rit van den trein die ontsporen zou. De vinding van het verhaal is goed. Het geeft te zien den strijd en de verwijdering tusschen de leden van een Kaapsche familie naar aanleiding van den uitgebroken oorlog, welke door een der broeders, die de hoeve „Vredeburch” bewonen, wordt afgekeurd. Andere daarentegen sluiten zich bij de „rebellens” aan. Uit haat aangeklaagd als medeplichtige aan een treinoverval wordt een vierde lid der familie, de vrome Abel, ofschoon hij geheel onschuldig is, door de Engelschen opgehangen. Een tragische geschiedenis, waarbij onze ziel met verontwaardiging wordt vervuld. De stof zou voor een volledigen roman voldoende zijn en de karakterteekening is waar. Trouwens, het boek is in zijn geheel waar van opvatting. Geen opgewonden „heldenfigurens” verbergen hier het schrikkelijke van den oorlog.

In één woord, het boek is de lezing waard. De prijs is heel gering voor een werkje van dien omvang, op zulke wijze uitgevoerd. De platen bevallen mij niet zoo goed. Wat zien die Boeren bij de vernieling van den spoorweg er keurig uit.

Soms is de stijl wat slordig. Bladzijde 6 bevat een uitdrukking als „dekselsgauw”, terwijl van een lam

gezegd wordt, dat het zijn pijn niet „uitschreeuwde”, maar „uitsteunde”. Mij dunkt, dat schreeuwen en steunen van pijn hier ruim voldoende, beter in den toon en — beter Hollandsch was geweest. „Eene nauwe ontkoming hebben”, staat ook in een vrij hatelijk kakhi-pakje tusschen een beschrijving van 't guerilla-leven. Ik weet niet of misschien de Boeren die uitdrukking bezigen, maar Penning legt haar niet iemand in den mond, doch schrijft haar voor eigen rekening neer. Zoo zou er meer te noemen zijn, maar een en ander neemt niet weg, dat deze aankondiging gaarne in een aanbeveling eindigt.

VI.

H. S.

---

*Lente*, door J. POSTMUS, schrijver van „*Het Wilhelmus*” enz., Utrecht, Jac. C. van der Stal.

Een goed, interessant boek van een beginner op dit gebied. Dat een beginner aan het woord is, kan men duidelijk bemerken aan de compositie, die wat schraal is. Er is te weinig actie, te weinig leven en kleur in het verhaal. De gesprekken zijn vaak te stijf. Hoe veel kan de schrijver in dit opzicht van Enka<sup>1)</sup> leeren. Men kan het ook bemerken aan de taal, die meermalen stootend en ongeacheveerd en ook onhollandsch is, in een boek, dat juist (wij prijzen dit) zoo „Hollandsch” is bedoeld. Toch beviel het boek als geheel ons wel en verwachten we van den schrijver bij ernstige stijl-studie nog wel veel goeds. Er is wel talent in dit boek. De hospita van den heer Wybrandts is b.v. voortreffelijk geteekend. Ook die oude, vrome vriend zijns vaders. Over 't geheel heeft de schrijver een goeden, realistischen kijk op 't volksleven (ik denk b.v.

---

1) Deze recensie kon door plaatsgebrek niet meer in de vorige afl. na die van Enka's boek worden opgenomen.

ook aan bl. 47). Doch vooral de gedachte, die aan 't boek ten grondslag ligt, trok ons aan. De heer Wybrandts, wat afgezonderd op *Ma Retraite* opgevoed, leert om ook in 't volle menschenleven zich als Christen te bewegen en zijne roeping te vervullen. De „Doopersche mijdinge” wordt hier overwonnen door Calvinistische energie, die zich stort midden in het leven. De opkomende Roomsche sympathiën van den ongeloofigen Willem zijn goed geschetst, terwijl daar tegenover goed uitkomt de heerlijkheid der waarachtige, Christelijke belijdenis. Doch hier is het boek meer betoog dan verhaal. Over 't geheel zijn er vele goede en diepe gedachten in dit boek. Er is ook wel een begin van goede, romantische uitwerking, doch ook niet meer dan een begin. De personen leven niet genoeg. Zij zijn teveel figuren, die een bepaalde richting van denken of gevoelen moeten voorstellen. Toch juichen wij deze poging om dergelijke problemen als ons hier voorgesteld worden, van beslist Gereformeerd standpunt uit in romantischen vorm eens te behandelen, zeer toe.

R.

P. J. KROMSIGT.

---

*Vergeet mij niet*, Christelijk Verjaardagalbum (Geïllustreerd). J. M. Bredée. Rotterdam.

Een grootere, duurdere en een kleinere, goedkoopere uitgave van dit verjaardagalbum liggen voor mij. Beide zijn bijzonder mooi uitgevoerd. Natuurlijk is het eerste het mooiste, ook is het papier wat zwaarder, doch het andere is weer handiger door het kleine formaat. Zeer schoone gekleurde teksten treffen telkens uw oog tusschen de gewone blaadjes in. De teksten en versjes zijn met zorg gekozen. Voor elken dag wordt een

tekst en een versje afgedrukt. Wij twijfelen niet, of velen zullen den heer Bredée voor deze nieuwe, keurige uitgaven dankbaar zijn.

---

*Bredée's Geïllustreerde Familie kalender*  
voor het jaar 1904.

We bevelen deze keurig uitgegeven, zeer goedkoop kalender met tal van illustraties, christelijke verhalen en gedichten gaarne aan.

---

BETSY, *De Vorst uit het huis van David*,  
Tafereelen uit het leven van onzen Heer,  
voor kinderen. Rotterdam, J. M. Bredée,  
(163 bl., Prijs f 1,—, bij getallen voor f 0,50).

Op zeer bevattelijke, kinderlijke wijze wordt hier het voornaamste uit het leven onzes Heeren in geregelde volgorde aan kinderen verhaald. Waar het kan, zijn Bijbelsche uitdrukkingen behouden, zoodat het kind met het Bijbelsche taaleigen toch eenigszins vertrouwd wordt en niet als een vreemde zal staan tegenover de geschiedenis, wanneer het die later zelf in den Bijbel leest. De schrijfster geeft hier en daar goede, toepasselijke wenken, zonder door overdrijving de schoone objectiviteit van het Bijbelsche verhaal te storen. Het komt mij voor, dat dit de goede wijze is om het verhaal weer te geven. Men geeft daardoor ook aan de ouders gelegenheid om zelf nog eens eenige nuttige, toepasselijke wenken er bij te voegen. Kinderen van 10—14 jaar zullen dit boek gaarne lezen, daar het duidelijk en boeiend geschreven is. Het is voor uitdeelingen op Zondagscholen wel aan te bevelen. Vele bepaald schoone platen sieren het geheel. De netjes gecartonneerde uitgave maakt een aangenamen indruk.



J. F. DE KLERK, *Delfshaven en een Delfshavenaar*, Korte beschrijving van de geboorteplaats, het leven en het standbeeld van Pieter Pieterszoon Hein, Rotterdam, Bredée.

Deze lezing, door Ds. de Klerk gehouden voor de Oranjevereniging te Rotterdam, is door den heer Bredée op de van hem bekende nette wijze uitgegeven. Veel interessants wordt ons hierin op onderhoudende wijze meegedeeld. Op alleszins verdienstelijke wijze opent de schrijver hier voor ons volk een bladzijde uit onze roemvolle vaderlandsche geschiedenis. Doch niet enkel daarom werd deze lezing uitgegeven. De schrijver heeft blijkbaar de gelegenheid willen aangrijpen eens een krachtige aansporing te laten uitgaan voor de restauratie van het standbeeld van Piet Hein (zie bl. 43). Velen zullen zeker den door hem uitgesproken wensch ondersteunen.

R.

P. J. K.

---







Digitized by Google .

